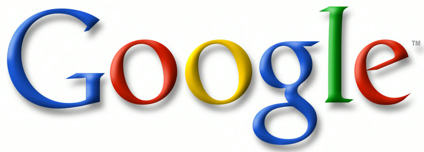
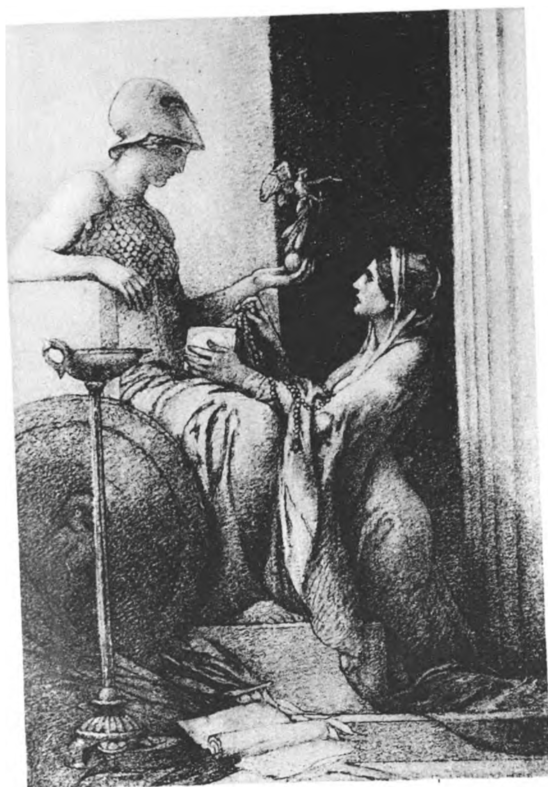

TIJDSCHRIFT VOOR
NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE.

91

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1924.

TIJDSCHRIFT VOOR
NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschapp
der Nederlandsche Letterkunde.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIER EN VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1925.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

STARING'S LOFREDE OP C. HUYGENS.

De lectuur van Buitenhof's proefschrift: *Bijdrage tot de kennis van Constantijn Huygens' letterkundige opvattingen*, bracht mij er toe de in het archief der familie Staring bewaarde lofrede van de Geldersche dichter nog eens door te lezen. Het opstel, dat o. a. door Busken Huet gebruikt werd voor zijn studie over A. C. W. Staring (Lit. Fant. en Krit. I, Hoofdst. V) lijkt mij voor publicatie in aanmerking te komen. Het werd in 1816 geschreven ter beantwoording van een prijsvraag, uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. De Algemeene Konst- en Letterbode (1817, n⁰ 45, blz. 293) deelt mee dat bedoeld stuk „geene bekrooning is waardig gekenrd, als, volgens eenparig gevoelen van beoordeelaren, niet aan de vereischten eener Lofrede voldoende"; de minderheid wilde een zilveren eerepenning toekennen. Met toestemming van de familie Staring publiceer ik de Lofrede juist zooals ze in het archief te vinden is.

Het is overbodig hier nogmaals uit een te zetten waarom Staring veel voor Huygens en zijn letterkundig werk moest voelen. De „Korenbloemen" [1]) behoorden tot zijn geregelde lectuur; zijn twintigjarige zoon, de zeeofficier, schrijft: „Ik lees veel in vader Huygens, en vind hem veel gemakkelijker om te verstaan dan ik mij voorgesteld had. Alleen die Sneldichten kan ik niet zeggen dat mij veel bevallen, misschien is het dat ik er de aardigheid niet recht van gevoel, maar ik zoude anders zeggen, dat het enkel woordspelingen waren; trouwens, dat zal in dien tijd de goede smaak geweest zijn. Het Kostelijck Mal, de Zeestraet en Hofwijck vind ik heerlijk". Hierop antwoordt de vader: „Voeg daar nog de *Ogentroost aan Par-*

1) Editie 1672.

thenine bij — deze loopt ook wel wat in dat spelende en overgeestige dat de *Sneldichten* tot het minste van Huygens werk maakt — in massa namelijk — want men kan er een heerlijke Anthologie uit zamen zoeken! — maar die *ogentroost* heeft toch ook veel voortreffelijks. Dat wij thans die *woordspelingen* in de Epigrammen van Huygens ijskoud vinden, toont dat onze smaak verbeterd is, sedert den tijd dat men zò iets hèèrlijk vond. Maar men zou zeggen, hoe kon het bestudeeren der Ouden met zulk een ellende zamengaan!"... De opdracht van de Korenbloemen aan Huygens' drie zonen verklaart Staring nooit zonder aandoening te kunnen lezen; ze heeft ongetwijfeld hemzelf er toegebracht de Kerkgezangen aan zijn „lieve Kinderen" toe te wijden.

Haarlem. G. E. OPSTELTEN.

LOFREDE
OP
CONSTANTIN HUIJGENS.

Faalden der zeventiende eeuw geene Vernuften, die, op den Nederlandschen grond, in het rijzend licht van onze Vrijheid, de bloemen der Dichtkunst poogden te doen ontluiken; staan op de breede rol van hunne gedachtenis twee namen boven aan:

Hooft en Vondel!

billijk mag de derde plaats gehandhaafd worden voor

Constantin Huijgens,

eenen Man uitschitterend tusschen zoovele prijzenswaardige Tijdgenooten; hetzij men achtsla op het vroege rijpen van zijnen geest; op de diepte zijner veelvuldige kennis, en de mildheid van zijne gelukkige dichtader; hetzij men hem beschouwe als Mensch, of als Burger en Dienaar van drie Stadhouders, aan wier belangen hij, bij opvolging, zich had toegewijd.

De wieg van Secundus was ook de zijne. Op den vierden September 1596 zag hij het leven, binnen 's Gravenhage [1]).

---

1) C. Hugenii de Vita Propria sermon: libri Duo Pag. 6.

Zijn vader, Christiaan Huijgens, geheimschrijver van Willem den Eersten, behoeft geene andere lofspraak dan deze: hij was de vriend van zijnen Meester, van den grondlegger onzer vrijheid.

Een en twintig jaren oud verliet Constantin de Hollandsche Hooge School, genoegzaam toegerust ter aanvaarding van een bedrijf, overeenkomstig met zijnen stand. Het *Leida vale*, met het jaartal 1617, geplaatst in zijn eerste werk: de *Ledige Uren* [1]) getuigt, hoe zwaar het den Lieveling der zanggodinnen viel, om haren zetel te verlaten. Drie jaren daarna zien wij hem kortelijk Italiën bezoeken, doch langer vertoeven in het naburig Engeland.

Zijne reis over de Alpen deed hij in het gevolg van den Afgezant Aarssens van Sommelsdijk, die zich van zijne hulp als Schrijver bediende. Hij begroette namens hem den Doge van Venetiën in de Italiaansche taal, en werd door dezen met eene vaderlijke omarming beantwoord; zo zeer wist zijn welsprekendheid den achtbaren Grijzaard te behagen.

In Engeland besloeg hij, gelijk hij 't noemt, „Een eerlijk *achteraan* aan 's Vaderlands pinas." [2])

Dat evenwel zijne begaafdheden der opmerkzaamheid van het Engelsche Hof niet ontsnapt waren, blijkt onder anderen uit het luitspelen, waarop hij het oor van Koning Jacobus mogt vergasten [3]). Ook werd hij in het geleerde Oxforth naar verdienste geschat [4]). Wij mogen niet twijfelen, of het verkloeken van den Spaanschen Afgezant, ter redding van het kind des Scheepsbevelhebbers van Hoorn, met zooveel moed als beleid, door Huijgens den Vader, in Engeland ten uitvoer gebragt [5]), was aldaar nog niet vergeten, en thans den heuschen ontvang van zijnen zoon mede bevorderlijk.

De onderscheiding aan Dézen buitenslands wedervaren; de gouden ketens aan den jeugdigen Staatsman in Venetiën en in Londen vereerd; de lof alhier door de uitmuntendste Verstanden toegezwaaid, aan hem, die in zijn kindsheid reeds de welwillendheid van de minzame Louise de Coligni had weten te kluisteren; dit alles was vermoedelijk te zamen gelopen, om na zijne terugkomst den nijd, zelfs van eenen meerderen,

1) Blz. 270 (editie 1644). 2) Ledige Uren, 64.
3) Led. Uren, 212; en elders in de werken van Huijgens.
4) Led. Uren, 259.
5) Hooft, Nederl. Hist. 768. De Vita Propria, lib. II, vs 259, aant.

op te wekken, en hem voor opzettelijke nalatigheid te doen aanrekenen, hetgeen der gebrekkelijkheid van zijn gezigt moest worden toegeschreven.

Mannelijk en treffend was de *Gedwongen Ontschuldiging*, waarin hij ook roemen mogt: dat zijne jeugd de buitensporigheid had gevloden,

„En altijd overeind getreden, voor het oog
Der Deugdelijken hier — des Heeren van omhoog." [1])

Aangaande de verzwakking zijner oogen zegt hij in hetzelfde stuk:

„Van lezensgulzigheid, en menig middernacht,
In 't boek en uit het bed hardnekkig toegebragt;
Van menig smallen stip, van duizend smaller streken,
Getogen en besternd, beërve ik deez' gebreken."

Met deze zelfde regels toont Huijgens ons den weg, waar langs hij tot die groote en zo verscheidene wetenschap was geraakt, welke zijne Gedichten, en de daar bijgevoegde Aanteekeningen overal ten toon spreiden. Zijn leven door taaije vlijt als verdubbelende, wist hij tijd te vinden, om hetgeen betrekkelijk was tot zijn beroep aan te leeren en uitteoefenen, en tevens die ligchamelijke vaardigheden te ontwikkelen, welke den man van de wereld, in het algemeen, — den hoveling, in het bijzonder, onontbeerlijk zijn. Van blakende zucht voor al het goede en schoone gedreven, maakte hij, onder het behartigen der wetenschappen, gelijktijdige vorderingen in de zang- en toon-kunst, het tekenen, schilderen, boetseren, gieten en draaijen. [2]) De *Wijngaertrancken* tot *Haerlem* hielpen nog de *Schadtkiste* van de *Peoen Camere binnen Mechelen* met hunne *Refereijnen* vullen; den *Handel der Amoureusheijt*, door *Houwaert poëtelijcken gheïnventeert ende Rethorijckelijken ghecomponeert*, werd te Rotterdam nog het drukken waardig gekeurd — Huijgens intusschen, als Dichter, sloeg het voetspoor van den Drossaard in, en had weldra, door zijne rusteloze inspanning, met aangeboren vernuft gepaard, eene vastheid van maat bij verscheidenheid van trant; eene kracht van uitdrukking; eene zuiverheid van taal zich eigen gemaakt, waardoor zijne vroegste verzen reeds uitmunten! Huijgens had, der Vaderlandsche

1) Ledige Uren, 163.
2) Korenbloemen 1 Deel, blz. 250.

Muzen niet alleen, maar ook nog die van den Tiber der Cezars en der Paussen — die van den Ilissus, van de Seine, van de Theems en van den Rijn zijne offers toegebragt. [1])

„— — — — — — — nulli jurare magistro;
Undique Πρωτεύειν — — — — — — —
Digna, meo censu, res libertate Batava est!" [2])

Zoo besloot hij zijn *Sermo ad Barlaeum.*

Wat hooger had hij in hetzelfde stuk gezegd:

„Prima mei Belgis debetur portio."

Dezer verpligting was hij steeds indachtig!

Zekerlijk zullen de *Momenta Desultoria* van zijnen vroegeren leeftijd hem altoos regt geven, tot eene plaats op dien Parnas, waarop de geleerde en beminnelijke Barlaeus, naast de Dousa's en Heinsiussen pronkt; en het bleek ook, ter gelegenheid der Algemeene Vergiffenis, door hem afgekondigd, in den Circus der Stad Orange, hoe zijn klimmende ouderdom van het streelen der romeinsche snaren niet vreemd geworden was; ja! de nimmer rustende Constantin heeft veel later nog een verhaal in latijnsche verzen *De vita propria* voor zijne Kinderen opgesteld; maar de Nederlandsche Lier is altoos toch de voorgetrokkene bij hem gebleven, en zijn schoonste lauwer is om deze gevlochten.

Wat hem, als Dichter in zijne Moederspraak, vooral kenmerkt is zinrijke gedrongenheid; overvloed van beelden, gepaard met eenvoudigheid; uitnemende aardigheid van vinding, en eene wijsgeerige beschouwing der behandelde voorwerpen.

Voegen wij hier nog bij, dat hij met wondere vaardigheid betrekkingen opspoort tusschen de verst van een staande dingen. Zijne *Zedeprinten* in 't algemeen, zijn *Koning* in 't bijzonder dragen hiervan blijk.

Groot is tevens zijne bekwaamheid, om een beeld niet alleen, als met de teekenpen, vlugtig te schetsen, maar ook bedachtzaam, met een naarstig penseel aan te leggen en uittewerken. Men heeft slechts een vijftiental koppelverzen van zijne *Twee ongepaerde handen op een' clavecimbel* [3]) te lezen, om zich hiervan te overtuigen.

1) Korenbl., 142.
2) Ledige Uren, 284.
3) Korenbl. 1, 508.

Hij helt meest tot het gemeenzame; dikmaal tot het vrolijke, luimige over. Hij is geheel te huis als hij, in het *Journael van de gedenkwaerdige Kijckreis; waervan hij alleen met zijn zevenen was afgekomen,* [1]) ons op dit toneel onthaalt; terwijl het zevental reisgenoten in een wagen, de straten van Rotterdam door, naar den Doelen rijdt:

„Elk riep om 't zeerst: kijk hier, Mevrouw, Mevrouw, kijk daar;
Kijk, watte straten, watte winkels, all' vol waar!
Dat's eerst een Rotterdam! zie havens en zie kaaijen,
En wat er woelens is! wij zullen straks eens draaijen,
En zien er nog vijf, zes, all' van denzelfden slag

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Kijk hier, Mevrouw; kijk daar, Mevrouw; nu hier; nu ginder;
Nu wêer wat achterwaarts; wat meer op zij; wat minder.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Dit's Rotterdammer Markt, en 't Paapje dat daar staat
Erasmus zaliger. Zie zijn vernuft gelaat;
Hij staat en mijmert, en vergeet zijn blad te keeren.
Mevrouw kijk nu eens uit: daar woont een van de Heeren
Van onze Vroedschap; daar een Burgemeester; daar
Zijn Dochter; daar zijn Nicht; daar zijn Wijfs Bestevâar;
Daar A; daar B; daar C. 't A, B, was schier ten ende,
Eer iemand hopen mogt, dat m' in den Doel belendde".

Doch het ontbreekt onzen Dichter ook niet aan taal, uit en voor het hart gesproken; noch aan adem voor hooger toon.

Ik beroep mij op de volgende regels, genomen uit zijne Troostrede *aan een' bedruckte Moeder, over het verlies van haer eenige uijtmuntende Dochter:*

„Dit is geen ongevoel; ik preek vol mededoogen:
Zo nu uw oogen staan, zo stonden eens mijne oogen
Toen leed ik dat gij lijdt. Was 't niet een eenig kind
Dat mij te lijden gaf, de vader die wel mint
Heeft niets als eenige!" [2])

En nu hoore men, met welk eene waardigheid hij, in de uitbreiding van het Tiende Gebod, Jehovah spreken doet:

„Zwicht vleeschelijk Vernuft, mijn wille zij uw reden!
Wie wil er tegen staan? wie is er om te onvreden?
Wie roept er mijn gebod voor 't menschelijk geregt?
Ik; de Regtvaardige; Ik, Israël, Ik zeg 't!" [3])

---

1) Korenbl. 1, 549. 2) Korenbl. 1, 534. 3) Korenbl. 1, 25.

Men hoore dit schoone slot van zijnen Gelukwensch aan de Regeerders van Amsterdam in hun Nieuwe Raadhuis:

„Is 't ook zo voorgeschikt, dat deze Marmermuren
Des aardrijks uiterste niet hebben te verduren,
En wordt het noodig dat het Negende verschijn'
Om 't Achtste Wonderwerks Nakomeling te zijn;
God, uwer Vaadren God, God uwer kinderen Vader;
God zo nabij u, zij die kinderen zo veel nader,
Dat hare welvaart nog een Huis bouwe en bezitt',
Daarbij dit Nieuwe sta, als 't Oude stond bij dit." [1])

Met eenen bijzonderen ernst had hij zich op de Nederlandsche Taal gelegd. Wij zien dit uit zijne latijnsche inleiding tot het vijfde boek der *Ledige Uren*. Onder de schrijvers welken de harde en zachte *e* en *o* bij ons hebben onderscheiden, wordt hij om zijne naauwkeurigheid geprezen. Dat het werktuigelijke der Dichtkunst een voorwerp van gezet nadenken voor hem geweest was, behoeven wij niet te staven, zo min met zijne *Proeven van Gemeten Onrijm*, aan Hooft gerigt, als met eenen Brief van dezen [2]), in 1624 aan Huijgens geschreven, of het *Essaij de Vers Mesurez*, in het zesde boek der *Ledige Uren*; ieder blad der *Korenbloemen* kan eenen lezer, gevoelig voor metrische zuiverheid en rhythmische schoonheid, daarvan overtuigen.

Zijne vrij behandelde Alexandrijnsche Verzen treden niet alleen die van Muijdens Drossaard en den Agrippijner op zijde, maar zij hebben ook dikwerf eene hem bijzonder eigene, zeer krachtige beweging en levendigheid, gelijk ons dit alreeds heeft kunnen blijken.

„Wij hoeven 't in geen' hoop ouw' boeken na te lezen,
Hoe schichtig de rivier des Tijds is; wat een pijl,
Geschoten uit Gods hand; en wat een kleine wijl
Elk tegenwoordig is; ja liever wat een stippel,
Die niet te noemen is, voor dat hij ons onthippel;
Zo dat ons niet en staat te zeggen, als: „ „dat was" "
En „ „dat zal zijn (zo 't lukt)" " „ „dat is" " komt nooit te pas!"

Dus zingt hij nog, in zijne *Zeestraet*. [3])

In een Puntdicht lezen wij:

1) Korenbl. 2, 282. 2) De 18de onder de Brieven van Hooft, uitgegeven in 1671.
3) Korenbl. 1, 419.

„— — — — — van ijzer zijn de meesten;
Hard en fel tegen een, gelijk de fierste beesten." [1])

Elders: in den *Oogentroost*: [2])

„Een vrijer staat en kijkt of 't spookte: O Beeld van was!
O, zegt hij, warm ivoor, murw zilver, vochte kralen! —
En die daar nevens staan, en naar de waarheid talen
En vinden noch koraal, noch zilver, noch ivoor;
Maar vleesch als 't hare, met bruin ganzenvel daar voor."

Mangelt onzen Constantin wel eens hetgeen men zoetvloeijendheid pleegt te noemen; deze was met den gedrongen stijl van den zededichter, over het algemeen genomen, min te vereenigen, en ware bij hem dikmaal niet anders, dan ten koste van veel wezenlijker sieraad, te behouden geweest. Doch wat hij ook in dezen vermogt, bewijst onder anderen zijn *Voorhout*. Men neme dit koppelvers, waar hij Rome vraagt, of het op zoo schoon een Tempe als het Voorhout kan roemen:

„Neen, och armen! woeste muren;
Schaduw van uw' ouden glans;
Eertijds Hoofd van uw' geburen;
Nu naauw bloem van haren krans!
Ga uw schoonheid elders paren;
Te onzent geldt zij weinig meer:
Al uw luister zijn uw' jaren,
En uw schimmel al uwe eer." [3])

En nu dit zestal regels, uit zijne *Boerentael* aan den Vrijheer van Asperen:

„Luit, getuige van mijn' tranen;
Luit, getuige van mijn' vreugd —
Van mijne onbevlekte jeugd;
Luit, toekomende verblijden
(Immers, wil 't de Hemel lijden)
Van mijn' dorren ouderdom. [4])

Hier en daar veroorlooft Huijgens zich eene groote vrijheid in het voegen van de taal naar de behoefte van het vers; en, zo hij vaak in ongedwongenheid den Drossaard, in zinrijkheid

---

1) Korenbl. 2, 31.
2) Korenbl. 1, 269.
3) Korenbl. 1, 91.
4) Korenbl. 1, 468.

Vondel overtreft, hij zwicht doorgaans voor beiden in grammatikale naauwkeurigheid.

Zeker gaat ook zijne stoutheid nu en dan wat ver, in het smeden van nieuwe woorden; maar door hoe vele schoonheden vergoedt hij deze gebreken! en, wat het laatstvermelde gebrek betreft, welk eene aardigheid ontstaat er, op ontelbare plaatsen, uit zijne niet schroomvallige behandeling van onze buigbare en uit hare eigen mijn tot in het oneindige verrijkbare Moederspraak! „eene Taal", zegt onze Dichter, „die ik voor zodanig uitgeve, dat een middelmatig beleid derzelve magtig is de gedachten van allerhande landslieden uittebrengen, met gemak en bevalligheid." [1])

Hij breidt, in zijn *Hofwijck*, de woorden van Seneca uit: *potest ingenium fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere.* „Velen" zegt hij

— — — — „veel' hebben zich verploegd,
Verweven of verschaafd en geen bedijdt van allen
Die staat- of letter-volk, of krijgslui' konden vallen." [2])

Geestig wordt ook in zijne *Zedeprinten*, het Meisje geschilderd, met haar *neenig ja* en *jaïg neen*! [3])

Vernuftiglijk noemt hij eene uitmuntende zangster:

„— — — — Aanzienlijkste der Vrouwen;
Aanhoorlijkste daar toe." [4])

Over verouderde, en in hunne betekenis thans veraarde woorden bij hem te struikelen, zoude eenen niet minder kleinen geest verraden, dan diegenen aan den dag leggen, welken in eene *vreemde* taal gestuit worden, door lettergrepen, in klank overeenstemmende, doch in beteekenis verschillende met dergelijke uit hunne moederspraak. Lezers van gezond oordeel verplaatsen zich in den leeftijd van hunnen schrijver.

Even kleingeestig zoude het wezen, indien men der viesheid van smaak zoveel toegaf, dat ons dezelve hinderde om de trekken van genie en de poëtische schoonheden in Huijgens te ontwaren, door ons de oogen alleen op zulke gedeelten van zijne voortbrengsels te doen vestigen, waar hij van kwaden smaak, valsch vernuft en duisterheid niet vrij is te pleiten.

---

1) Korenbl. 2, 533.
2) Korenbl. 1. 313.
3) Korenbl. 1, 160.
4) Korenbl. 1, 322.

Deerniswaardig zijn diegenen „welken de zon slechts aanzien als zij taant, de maan, als zij verdonkerd wordt".

Treft eene ernstige beschuldiging het Tafelspel en eenige Puntdichten in de *Korenbloemen*; men denke na wat onze Hellenisten en Latinisten bij hunne Auteuren hebben te vergoelijken; men neme de mindere naauwgezetheid in het uitwendige vertoon van zedigheid; de meerdere vrijheid in woorden, van de zeventiende eeuw, in aanmerking, eer men strengelijk veroordeele; en men zoeke voorts den uitmuntenden Constantin daar, waar hij eigenlijk gezocht moet worden: in zijn *Hofwijck*, zijne *Zeestraet*, zijnen *Oogenstroost*, zijn *Kostelick Mal*, zijne *Zedeprinten*, het *Daghwerck* en *'t Voorhout*. De *Bijbelstof* en zovele *kleinere stukken*, hebben geen geringen prijs; de *Sneldichten* zoude, na voorafgaande schifting, geen lezer der bijzondere uitgave onwaardig schatten; doch het zijn de eerstgenoemde Vruchten van Huijgens geest, die hem een plaats bij Hooft en Vondel hebben aangewezen.

Langs het ruime veld van deze zijne Meesterstukken volge men hem, door de begoochelende kracht van zijn vernuft geleid, zonder vrees van hier dien „dagelijkschen rijm" te ontmoeten, waarop hij zo „*onzoenelijk gebeten*" was [1]). Men volge hem, door klem van woorden en belangrijkheid van zaken tot gestadige aandacht opgespoord, van boert tot ernst; van het verhevenste tot het geringste; van de bespiegelingen den wijsgeer passende — van de lessen der ondervinding, door den man van aanzien beschaafdelijk voorgedragen, tot de schimpscheuten van den Kakelaar, met de trekschuit het nieuwgebouwde Hofwijck voorbijvarende — tot de hekelende aanmerkingen van Jan Govertse, met zijne Trijn, ter maandagsche markt naar stêe gedraafd. [2])

„Is 't niet genoeg" roept de eerste
Is 't niet genoeg, Voorhout en Vijverberg te schenden?
Is 't niet genoeg, den Haag te ontstraten aller enden?
Moet Voorburg mêe in 't spel? 'k Mag heugen dat die wei
Vol klare klaver stond, vol vette beesten lei;
Nu is 't een Hof, kwanswijs een Hof-wijk! wel waarachtig,
Wij moeten in den grond; het volkje wordt te prachtig!
Zij schrapen 't goed bij een, slinks of regts, 't scheelt hun niet;
En vallen dan aan 't werk van pijpjes in het riet." [3])

---

1) Korenbl. 1, 227. 2) Korenbl. 1, 142. 3) Korenbl. 1, 377.

Hoe wel is hier de toon bewaard! en onze Dichter weet zulks niet minder wel te doen, als hij scherpzinnig redekavelend ons verstand zoekt te overtuigen, of door eene levendige voorstelling ons hart tot zijne verbetering treffen wil. De *Bijbelstof* en *Mengeling* kunnen zulks, zo wel als de *Oogentroost* of een der andere Didaktische Boeken, in het groote werk van onzen Dichter, staven.

Verlangt men schilderingen van karakter? Waar zijn dezelve voortreffelijker in haren aard dan in de *Korenbloemen* te vinden? De *Oogentroost*, welke grootendeels daar uit bestaat, is zo even door mij aangehaald; ik wijze des, in een ander stuk, op den teleurgestelden *Alchymist*:

„De Hope keert nog staâg den vaak van uit zijne oogen;
En hadd' die klei gevat, en hadd' die kroes gedogen,
En hadd' die kool gevonkt, en hadd' dat glas geduurd,
Zijn' maagden hadden lang een' gouden pan geschuurd!" [1])

De uitkomst van des goudzoekers dwaasheid vindt men eenige regels verder; daar hij, onzacht van het hof verjaagd, naar zijne woning terugkeert:

„— — — — — 't Huis vindt hij man noch maart,
Noch in de kroezen goud, noch huspot aan den haard.
Zijn naakte bedgemaal, zijn hembdeloos gebroedsel
Zijn zelven uitgedraafd om deksel, dak en voedsel.
Hij volgt hen op het spoor; in de assen vindt hij dat;
Die zaaijen zij in 't gaan."

Een Tafereel, waarvan het onderwerp bij hooger kring gekozen is, heeft hij voor ons opgehangen in dat van den *Dwazen Hoveling*. Met den overigen stoet den Vorst op de straat verzellende, wordt denzelven door dezen gevraagd, wat de wind is? *Oor aan oor*, geeft hij tot bescheid:

„— — — — — „ „oost ten noorde." "
Een schrikkelijk geheim; 't waar' schâa dat 't iemand hoorde!" [2])

Het geheele vers is overwaardig gelezen te worden!

Van kern van wijsheid, in bondige Spreuken voorgedragen, is ook een schat bij onzen Huijgens te verzamelen.

Begeert men snedige invallen; sierlijk vernuft? Men zoeke, waar hij zich tusschen twee vriendinnen (elders tusschen zeven)

1) Korenbl. 1, 133. 2) Korenbl. 1, 145.

schildert, als de kist van Mahomet tusschen zeilsteenen zwevende. Men sla hem op, daar hij zegt, van den Diamant, in het stift, dat Anna Visschers gebruikt had, om vlugge trekken in eenen roemer te griffen:

„'t Was een bevrozen drop van Hippokrenes nat." 1)

Wil men leeren, om van het eene onderwerp, zonder sprong, zonder schijn van dwang, tot het andere overtestappen? men ga bij hem ter school! Men bewondere hem, in zijn *Kostelick Mal*, als hij met anderhalven regel, door de geestigste wending, Mevrouw uit hare kleedkamer, ter strafpreek naar het bedehuis voert:

„Die Pop is opgetooid; wie zal ze nu geleien?
Vier hengsten naar de kerk." 2)

Men lette op zijne zo wel geheelde kunst, wanneer hij, in de *Zeestraet*, na het verwijt over het navolgen der fransche moden, (dat hij eenen visch in den mond legt) zijne lezers aan een vrolijk maal laat aanzitten; wanneer hij dezelven daarvan doet oprijzen, om hun eene ernstige vermaning over het spel voortedragen; en tusschen beiden hen aan het hoofdonderwerp, de zeestraat, weet te herinneren.

„De koetsen komen uit en welgevoerde paarden,
De nieuwe klinkertjes te loven dag voor dag,
Gedenkende de plaag die hun ten halze lag,
Toen ze, onder het gejuich van luije jonge luiden,
In 't Scheveninger Zand hunn' long te berste kruiden,
Die nu, 't zij nat of droog, 't zij 't avend zij of nacht,
Naar huistoe dansen gaan, zo vrolijk als de vracht." 3)

Men neme nog tot voorbeeld de volgende verzen, met welke hij het afbreken van zijnen, zoo wel gesponnen draad, in het Gedicht op Hofwijck, voorbereidt. Ik besluit met dezelve de Proeven uit de *Korenbloemen*, en veroorlove mij daartoe eene wat breedere aanhaling:

„Zijn alle dingen dood; is 't Vijvertje bevrozen?
Ik vraag mijn rappe Jeugd, of 't kwalijk was gekozen,
Wat waters voor wat gras, een rijbaan voor een wei'?
De Schaatsen zwegen 't niet, als 't anders niemand zei':

1) Korenbl. 1, 476. 2) Korenbl. 1, 82. 3) Korenbl. 1, 419.

Die schetteren 't mij toe, terwijl zij duizend kwikken
In heen- en weder-baan om Hofwijck henen strikken,
En doen mij door 't gewoel van zo veel beenen zien,
Hoe wonderlijk verscheelt het poogen van de liên:
Hoe velen naar één wit door vele wegen trachten,
En elk door andere; hoe 't werren der gedachten
De wereld overkruist: kortom, waaruit ontstaat
't Oneindig vuil Papier, dat kassen overlaadt,
Dat boeken zwellen doet, daar zolderen af stenen,
Die de ouden walgen doen, die kinderen beweenen,
Van kindsbeen af verbeend met schrik van wetenschap.
Dat schrijven, zeg ik, en dat kruiseling geschrap
Van schaatsen slaat op een. De waarheid is te vinden
Door wegen regt en kort; wij zoeken ze als de blinden,
En zwieren gins en weêr, en maken lang van kort,
Zo dat een rijs tot boom, een blad tot bladen wordt!
— — — — — — — — — — — — — — — —
Hoe rijk is deze tekst om bladen vol te preken!
Maar 't waar een zot bestaan het kwaad met kwaad te wreken:
Veel schrijvens met veel klaps! mijn' Rijdertjes zijn moê;
Zij doen de schaatsen af, en ik de venster toe.

Verheug u, Lezer-lief! 't is met mij omgekomen;
Mijn pen is afgedicht; vrees voor geen langer droomen;
't Kan zo voor eens bestaan, en nu ik, uitgemaald,
Naar schijn en schaduwen, tot schaatsspel, ben gedwaald,
Zo wist ik lichtelijk niets lijvigs meer te vinden,
Daarom ik uw geduld aan 't mijne zou' verbinden.

Gevalt u, voor de moeit, van 't kindermaal te zijn?
Wij zullen uw verdriet verdrinken in mijn' wijn.
Kom peist'ren in mijn Hut ('k zal 't geen Kasteel meer noemen;
Ik ben zo zat als gij van rijmen en van roemen)
Als 't maal te maagwaart is, en 't laken van den disch,
Dan zal ik u in 't kort doen zien wat Hofwijck is. 1)

Zo uitmuntend was Constantin Huijgens als Dichter! en; wel verre dat bij hem de zedelijke volkomenheden, gelijk te dikmaal plaats vindt bij overvliegende Geesten, beneden de verstandelijke zouden hebben gestaan; hij was niet min regt-

1) Korenbl. 1, 388.

schapen dan hij schrander was; niet min godsdienstig dan vrolijk en levendig in den gezelschappelijken omgang.

Dat er, toen hij Secretaris van Willem den Tweeden was geworden, eenige verkoeling tusschen den Meester en den Dienaar plaats greep, kan geen schaduw werpen op het karakter van den Gunsteling des edelen Frederik Hendriks; bij wiens sterfbed hij ons ook door Cats vertoond is.

Veel minder zal hij in onze hoogschatting dalen, omdat hij, hoezeer aan het Hof verbonden, nooit heeft opgehouden met die Mannen te verkeeren, wier gevoelens van de begrippen der heerschende partij verschilden; doch die het daarom even trouw met de zaak des Vaderlands meenden. Schroomvalligheid in gedrag was trouwens niet te wachten van hem, die in zijne jonkheid het gevaar bespottede, op het gladde bergpad van den Spenger, en op de verbijsterende hoogte van den Straatsburger Dom.

Zijne denkwijs over den staat van 't Gemeenebest, in den jare 1620, kan gegist worden uit de laatste regels van een *Sapphicum* in zijne *Ledige Uren*: [1])

„— — Ego, ne quid errem
Cedo, quid tecum mihi publicarum
Sarcina rerum?"

Hij gruwde van

„— — — de Hel van misverstand;
Van Kerkenscheuringen — —" [2])

maar wat hij voor waarheid hield, dat verdedigde hij, daar het pas gaf, mannelijk; en hij bewimpelde zijne afkeuring niet van hetgeen hij daarmede dacht te strijden.

Viel hij de beminnelijke Tweede Dochter van Roemer Visscher te onzacht aan, op het stuk van godsdienstige stellingen;

„Het vleijen is een gunst van doodelijk gerief:
Ik spaar de roede niet; ik heb het Kind te lief!" [3])

antwoordde hij aan haren Voorspraak, Barlaeus.

Wie Huijgens in dezen als van bekeeringszucht besmet, zoude veroordeelen, moest eerst vergeten hebben, dat hij gaarne zijne hand, gelijk zijn hart, aan de schoone Tesselschade hadde gegeven, en dat verschil van godsdienst de liefde van twee

---

1) *273.* 2) Korenbl. 1, 323. 3) Korenbl. 2, 167.

echtgenooten aan een te wreede proef hadde kunnen blootstellen, in die dagen, toen de hernieuwing zo mogelijk was van de schriktoneelen der Vervolging eener ongelukkige schaar,

Gedreven „tot de keur van mutsaard en van rad,
Of van verzworen trouw en van verzaakt gevoelen!" [1])

zo als het ergens in de *Korenbloemen* wordt uitgedrukt.

Beider wederkeerige hoogschatting bleef ook ongekrenkt. Wij vinden Tesselschade, als Weduwe, eenige dagen bij haren Vriend gehuisvest, en het beklagelijk ongeval haar overgekomen; de grievende verliezen door haar geleden; haar dood eindelijk; (het gevolg van opgekropte rouw) dit alles wordt met deelneming in de *Korenbloemen* vermeld.

Hoe Constantin zijnen wakkeren Vader en zijne trouwe Moeder vereerde, straalt in meer dan eene plaats van zijne Werken door. De Opdragt zijner *Ledige Uren* is aan de laatste gerigt. Aan zijnen Broeder en zijne Zusters gaf hij blijken eener hartelijke genegenheid, door aan genen de *Zedeprinten*, aan deze zijne *Heures oisives* optedragen. Naderhand deed hij het alle zijne Gedichten te zamen aan zijne Kinderen. Zij vonden daarin het begonnen *Daghwerck*, als een Gedenkstuk, dat de verdiensten hunner Moeder, Susanna van Baerle, en de tedere huwlijksliefde hunner Ouderen moest vereeuwigen. Met eene treffende taal wendt hij zich tot zijne

„lieve drie overige Zonen:

Mannen, Broeders; daar ik God voor dank, die u tot Broeders heeft geschapen, en onder mijne oogen tot Mannen laten opwassen; Broeders in vreugd van eendragt; Mannen in kracht van jaren, van reden en van geen gemeene wetenschap; ik beveel Ulieden dit Werk niet, maar dit Bijwerck, enz." [2])

In zijn Hofwijck vlecht hij ook eenen krans voor zijne kinderen, nog vijf in getal toen dit stuk door hem geschreven werd; en meer dan eens gedenkt hij der Slingeruurwerken, de schrandere Uitvinding van zijnen tweeden zoon, Christiaan. Hij was de meestbevoegde regter over de verdiensten van den Wiskunstenaar, door Fontenelle „zo groot een' Man" genoemd, in de goedkeuring der fransche Vertaling van diens laatste Werk: *over het meerdertal der werelden*; hem kon het niet ontsnappen, hoeveel de maatschappij denzelven verpligt was,

1) Korenbl. 1, 316.
2) Zie de Opdragt achter het Afbeeldsel van Huijgens, in de Korenbloemen.

voor het Werktuig [1]), dat La Caille [2]) bij zijne nieuwe Sterrebeelden aan den hemel plaatste.

In wat beminnelijk daglicht verschijnt de Vader, wanneer hij zich een gedeelte van den roem des Voorloopers van Newton toeëigent, als Grootvader van deszelfs *alom lieve kunst*; want immers:

„— — — — — Hij die ze had verzind
Was zijn Afzetting, zo was zij zijn Kindskind.” [3])

Met deze zelfde gedachte speelt weder de Zoon, in de Opdragt van het Gedicht Hofwijck aan de Vrouwe van St. Annelandt; waarin wij lezen ('t geen verbazen moet!) dat Huijgens aan dat Meesterstuk „al gaande en staande niet meer besteed heeft, als de brokkelingen van vier der drukste maanden, die hij had beleefd.”

De Afbeelding, zo wel als de Beschrijving van Hofwijck in de *Korenbloemen* te vinden, bewijst de Genoegzaamheid van die hetzelve liet aanleggen!

Onder den huisraad, in zijne eenvoudige Woning aldaar voorhanden, vergeet de Dichter niet zijne *Luit* mede te tellen. Van kindsbeen af was hij op het schoon der Toonkunst verslingerd. Hij klaagt zich daarover in den *Oogentroost* aan:

„Ik zie” zegt hij
„Ik zie noch huisbestier, noch heerendienst, noch hoven,
Noch nood, noch oorbaar aan; ik zie geen' tijd te kort,
Daar veel, of keel, of luit, of fluit versleten wordt.” [4])

Drie en twintig jaren oud wenschte hij, dat de Luit *zijnen dorren ouderdom verblijden mogt* [5]); vijftig jaren later trekt de drieenzeventigjarige Grijsaard, nog zo vlug van vingeren als van geest, op een Speelreisjen uit, waarvan het Verslag dus begint:

„Twee meeren voor mijn koets, twee knechts, een hond, een Luit;
Met dien onnooz'len sleep trok ik ten huizen uit;” [6])

Weinig vroeger was hij nog naar Engeland overgestoken, en mogt zich in onverlamde kracht des ligchaams, als voetganger door het groote London, verblijden [7]).

1) Verrekijker met beter oculair. (O.).
2) Astronoom (1713—62), die vooral waarnemingen deed aan de Kaap en bijna 10.000 hemellichamen observeerde. (O.).
3) Korenbl. 1, 401. 4) Korenbl. 1, 282.
5) Led. Uren, 210. Zijn *Orgelgebruijk in de Kerken der Vereenigde Nederlanden,* in 1660 te Amsterdam gedrukt zij hier ter plaats ook met een woord vermeld.
6) Korenbl. 1, 554. 7) Korenbl. 2, 444.

De roem en welvaart des Vaderlands lag den braven Constantin altoos na aan 't harte.

's Gravenhage dankt inzonderheid aan zijne zucht voor het gemeene welzijn den Steenweg, die naar Scheveningen leidt, en door hem zoo onnavolgbaar bezongen werd. Zijn welverdiend Eereteeken staat op dezen weg — — door de graveernaald gesticht, in den tweeden druk zijner *Korenbloemen.*

Voor dat Werk vindt men den Dichter in 1672 getijteld: „Ridder" (van St. Michiel) „Heere van Zuijlichem, Zeelhem ende in Monickeland. Eerste Raad en Rekenmeester van Zijne Hoogheid, de Heere Prince van Oranje."

Met welken ijver hij de pligten waarnam, hem, als lid der burgerlijke maatschappij, aangewezen, daarvan gaf hij reeds vroeg eene loffelijke proef, wanneer hij, in 1624, als Geheimschrijver van der Staten Gezantschap, bij het Engelsche Hof, door een mondgesprek [1]) den Koning bewoog, om het sammelen der onderhandelaars van zijne zijde te doen ophouden. 't Was ter dezer gelegenheid, dat hij den ridderslag en den degen daartoe gebruikt van 's vorsten hand ontving.

Der Poëzij stond hij slechts het overgespaarde toe van eenen tijd, waarop de belangen zijner Doorluchte Meesters de eerste aanspraak hadden. Zulks is meer dan genoeg gebleken uit het vertrouwen hem door de Prinsen Frederik Hendrik, Willem den Tweeden en Willem den Derden betoond; uit zijn gelukkig slagen in het terugbezorgen van buitenlandsche bezittingen aan derzelver Huis toebehoorende, en door dezen en genen Vorst bezet gehouden; en inzonderheid ook uit de Onderhandeling, door hem, gedurende vier jaren, in Parijs voortgezet, tot herkrijging van het Prinsdom Oranje; 't welk hij de eer genoot, om eindelijk in den jare 1665, namens zijnen Meester weder in bezit te nemen.

Het konde niet anders of een Man als hij, die het tafereel verwezenlijkte, dat hij, in zijne *Zedeprinten* van eenen *Wijzen Hoveling* had ten toon gesteld, moest, gedurende zijn verblijf op den Franschen Grond, Vrienden winnen, in dien schitterenden stoet van Mannen van Letteren, waarmede Lodewijk de Veertiende, meer uit praalzucht dan uit echte smaak en gevoel voor het uitmuntende in het vak der Wetenschappen, zijnen troon omgeven had. Met Corneille ging hij vertrouwelijk

1) Korenbl. 1, 526.

om. Balzac (toen bewonderd) heeft hem zijne *Critica in Heinsii Herodem infanticidam* opgedragen.

Binnen de grenzen van zijn Vaderland stond Huijgens, zijn gansche leven door, in de naauwste betrekking tot alles, wat daar aanspraak had op den roem van braafheid, vernuft of geleerdheid.

Hooft vooral, de vertaler van zijnen *Misogamos* [1]) was door de tederste banden eener onderlinge hoogschatting met hem verknocht. Lieten de werkzaamheden zijner bediening hem eenen enkelen langeren vierdag toe; gebeurde 't hem, om van den dwang des Haagschen Hofs; van uitlandsche reizen; van het krijgsgewoel in de legertenten voor Grol, of Sas van Gent; van de jagtonrust in de boerenhuizing bij het Loo zich te mogen verademen; hij snelde fluks naar onzen Helikon (van Baerle en Vollenhoven noemden dus het Slot te Muijden) en ieder hart stond voor hem open, bij eenen kring, uitgelezen uit het edelste en beminnenswaardigste, wat Holland, in die glansrijke dagen, had opteleveren.

Gelijk hij zelf aan allerlei verdiensten openbaarlijk, als schrijver, hulde deed, zo is hem ook, door de pen van Mannen van Verdiensten, regt gedaan. Hooft was het niet alleen die hem erkende „voor eene inborst, gezoogd met de room der zinlijkste reden, en een vernuft, doorzult in het merg der heusche konsten en achtbaarste wetenschappen." De geschriften zijner Tijdgenooten keuren hem op ontelbare plaatsen zulke tijtels waardig; en dat eene onverbasterde Nakomelingschap na anderhalve eeuw den volgeestigen Constantin nog hoog is blijven schatten, heeft de Prijs bewezen, dien onlangs de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen had uitgeloofd, aan den steller van de beste *Lofrede* op onzen Dichter.

De oudste zoon van Huijgens (mede Constantin geheeten) nam den Vader, in zijnen vergevorderden leeftijd, den last zijner bediening van de schouders. Toen mogt dezen gebeuren, wat hij in den opgang zijner dagen gewenscht had: „Dat hij eens al levendig de ijdelheden van het Hof ontsterven mogt, in volle rust en eenparigheid van gemoed afwachtende des Heeren toekomst." [2])

---

1) Led. Uren, 252. Hoofts Mengelw. 232.
2) Korenbl 1, 250.

Zijne drie Zonen bleven de troost eens Ouderdoms, welken hij tot over de negentig jaren bragt. Hij stief in 1687.

Wanneer hetgeen wij over hem gezegd hebben in een verkleind tafereel wordt zaamgetogen, zien wij hem door zijne geboorte geplaatst boven de geestverdrukkende zorgen des bestaans, en beneden dat gevaarlijk toppunt, waarop de mensch zo vaak, van zwijmel aangetast, begint te wanen, dat de glans die op hem valt een licht is, dat van hemzelven uitgaat, en eigene verdiensten overbodig acht, dewijl die van anderen hem om niet worden toegerekend.

Mannelijke onbedeesdheid; voorvaderlijke genoegzaamheid (zeldzaam inwonende bij de hoofsche weelde!); doorzettende volharding in hetgeen hij welberaden ondernam; standvastige verkleefdheid aan die hij liefhad; deze waren de hoofdtrekken van zijn karakter.

Jong en oud wedijverden om het genot van zijne verkeering. Der jeugd behaagde zijne luit en zijne altoos vrolijke scherts; de bejaarden werden aangelokt door de snedige opmerkingen van den menschenkenner; door de belangrijke verhalen van den reiziger, of door het nieuwe der bedenkingen van den geleerde.

Hij kweekte de wetenschappen aan zonder bekrompene eenzijdigheid. Gelijkelijk dingende naar de gunst van alle de zanggodinnen, werd hij van geene versmaad.

De Wiskunde bood bij hem de hand aan de Teekenkunst; de Toonkunst aan de Dichtkunde. Groote bedrevenheid in de oude Talen paarde hij met gemakkelijkheid in het dagelijksche gebruiken van de Nieuwere. De schoone Moederspraak in het bijzonder, door *zijn* vernuft bewerkt, was in snedigheid der boetseerklei gelijk, die zijne handen vormden.

Door verbazende vlugheid werd hem zijn arbeid ligt. De ruimte evenwel van het oefenperk, waarin 's Mans geest deszelfs kracht beproefde, gaf hem altoos bezigheid; en hij was ver van zijne snipperuren zonder doel te verkwisten, in *deze* toch strengelde hij den Krans van zijne *Korenbloemen*; een letterwerk zo verdienstelijk, als ware hetzelve de vrucht eens gehelen levens, alleen der Muzen toegewijd.

Vroegtijdig aan den persoon van eenen Meester gehecht, heeft hij geene eerste of openlijke rol op het tooneel van Staat vervuld. De Voorzienigheid had hem geplaatst in de betrekkingen van Zoon, van Broeder, van Echtgenoot, van Vader, van Vor-

stelijk Vertrouweling en van Burger, om in alle gezamentlijk als voorbeeld te schitteren.

Zijn Hofwijk is nog in kennelijken staat bij Voorburg te zien. Het spreekt van zijnen Stichter ook tot diegenen, die denzelven, noch uit de vruchten van zijnen eigenen dichterlijken geest, noch uit de andere schriftelijke overblijfsels der dagen van Frederik Hendrik, naar zijne onderscheidene voortreffelijkheid, leerden kennen.

Dat het getal van dezen, in den kring der beschaving, onder ons weinig zij, en weinig blijve! Dat geen uitlandsch, hoe eerwaardig door den roest van meerder eeuwen, ons verleide, om in de beoefening onzer Vaderlandsche *Ouden* achteruit te gaan! Ondankbaar inderdaad ware het vergeten van de vroegere Opbouwers der Vaderlandsche Letterkunde, tusschen welke Huijgens met zo veel luister blinkt.

Onberaden tevens ware deze handelwijs; en zij straffe weldra zich zelve! Krachteloosheid en verbastering van schrijfstijl en taal zouden hare gevolgen zijn. Duizend wendingen, voor welke de rijke Moederspraak vatbaar is, zouden allengs den verachteren onzer Eerste Letterhelden vreemd — een aantal woorden, die hunner gedachten een naauwkeurigpassend gewaad konden aanbieden, zouden hun meer en meer onbekend worden!

Laat ons, dit overwegende, pligtmatiger en voorzigtiger handelen! Zodoende leeren wij dan ook van onzen Constantin, om den aangeërfden schat der Moederspraak, zonder pragchen bij den Nabuur, te vermeerderen; en wij rigten hem een gedenknaald zijner waardig op, al is het dat zijne asschen *marmerloos* [1]) blijven rusten; al is het dat de late neven, van hemzelven hunne woorden leenende, nog moeten vragen, gelijk wij heden doen:

„Waar mag nu die Dichter liggen,
Die zo noô 't vertreden pad
Van 't gemeen gerijm betrad?" [2])

---

1) Marmerloos K.bl. 2, 403. 2) K.bl. 1, 227.

ZIJN DE VERKLEINUITGANGEN MET *J* EN MET *IE* UIT HOLLAND NAAR ELDERS GEKOMEN?

In de *Zs. f. deutsche Mundarten* 1923, 217—231, komt Kloeke tot het besluit, dat holl. *-tgin*, *-tgen*, *-tiaen* (, *-iaen*), *-kajen*, deels slechts in spelling verschillend, ontstaan zijn uit *-kîn* met palatale *k*, of zelfs deze moeilik te schrijven klank voorstellen; dat *-tjen* en (ontstaan als *lope* voor *-en*) *-tje* daarvan de eindprodukten zijn; dat de van N.-Holl. uitgegane mouillering in de 14e E Leiden ongeveer had bereikt; dat *-tje* sterk is voortgedrongen over de *-tjie*— *-tsjie*-gordel heen die het *-tje*-gebied omgeeft. „Das lebendige holländische *-je*.... ist under dem gewaltigen Druck der hinter ihm steckenden Kultur der holländischen Blütezeit eruptionsartig über den weiten Wall südwärts und ostwärts hinweggeströmt. Dieses Vorwärtsdringen der holländischen *-tje*-Formen hat in verschiedenen Gliedern (nach den auslautenden Konsonanten gestaffelt) stattgefunden, aber alle drangen, ob langsam oder schnell, nach Süden und nach Osten: ihr Ziel war die Grenze des nl. Sprachgebietes.... Beachtung verdient, dasz gerade diejenigen Gebiete, die am wenigsten mit der holländischen Kultur zu tun gehabt haben, die *-ken*-Formen am längsten bewahren. Daher kommt es auch, dasz die ausgeprägt katholischen Gebiete des äuszersten Ostens und Südens noch die meisten *-ken*-Endungen aufweisen. Für die Niederlande kann man in gewissem Sinne *-tje* als protestantisches Kulturgut, *-ken* als katholische Überlieferung betrachten". „Das ostfriesische *-tje* wird auch auf diesen starken protestantischen Einflusz zurückzuführen sein".

Daar voor het holl. palataliseringsprodukt geen letterteken bestond, weifelde men — aldus K. — „zwischen *k*, *ki*, *kj*, *tk*, *tg*, *tgh*, *ti*, *tj*, *j*, *i*"; men artikuleerde — met wat verschil

naar de landstreek en de tijd — ongeveer waar men nu *tj* zegt. Zoals men ziet, zijn volledigheidshalve ook die verscheidenheden opgenomen welke men van tevoren zal houden voor zuiver grafies. Of misschien voorzichtigheidshalve, omdat een-of-ander hs. 'n gangbare grafiese verscheidenheid gebruikt zou kunnen hebben om 'n fonetiese onderscheiding uit te drukken. Maar in veel gevallen altans — betoogt K. verder — dient verschillende schrijfwijs tot uitbeelding van gelijke uitspraak.

„Die etymologische Gleichheit der behandelten Endungen kann aus den Quellen auch schwarz auf weisz nachgewiesen werden". „Noch schöner und m. E. ausschlaggebend ist aber folgender Beweis für die phonetische Gleichheit von *-tiaen* und *-tghen*. In einer Leidener Bürgermeisterrechnung von 1423/24 treffen wir drei Mal die beachtliche Form *sinte Ponstghenavont* an. Wenn hier der heilige Pontianus (sonst immer *Ponciaen* oder *Pontiaen* geschrieben) als *Ponstghen* vorkommt, so haben wir darin eine jener wertvollen 'umgekehrten' Formen zu erblicken, die oft ein so überraschendes Licht auf die mittelalterliche Aussprache werfen. Das *-tiaen* = *-tgen* ist, kann auf Grund dieser Form nicht mehr bezweifelt werden". Ik moet antwoorden: „Doch!", en kom straks op de veelvormigheid van niet slechts deze naam, maar zal eerst aantonen, dat juist deze bizonder was blootgesteld aan verhaspeling. Reeds de genoemde vorm is niet wat men als omgekeerde schrijfwijs verwacht; de *s* is te veel. Andere afwijkingen bieden gron. teksten. In *Warfsconstitutiën en Oordeelen* (Werken van Pro Excolendo VII I) leest men 8 (a° 1445) *na sunte polsyaen*, hoewel aldra weer *na sunte ponsianus dach*, 9 *na sunte polsiaen*, 32 *Polsijaen* (bis), 48 (a° 1450) *nae sunte pocianus dach*. De Stadsrekening van Gron. 1526/7 heeft (Werken Hist. Gen. III 9) 36 *na sunt Poncie*, 47 *na sunt Polcie*, 51 *na sunt Poncian*, 61 *sunt Ponce*. Het Drentse Landrecht van 1412 zegt *sunt Pulsien* (OVR I 17, 32). Waarop dit alles berust, is voorlopig duister, maar het behoort tot de bewijzen, dat een naam,

zelfs door een persoon en in een adem, in verschillende vorm werd gebezigd. De verandering betreft zowel in Holl. als in Dr.-Gr. èn *-iaen* èn het voorafgaande; dr.-gron. *ie* — en ben. vermeld *-ie*(*n*) in (*sunt*) *Luscie*(*n*) naast *-igen* — is, evengoed als holl. *-tghen*, in andere woorden dim.-suffix; vgl. ben. gron. *-yen* in *Wenneyen* naast *Wennetgyn*. Wat het verslijten van *-iaan* betreft vgl. men *Adriaan*. Fri. Wb. heeft *Adriaen*, *Arjen*, *Arriën*, *Arie*; de daar vermelde verouderde namen *Aeryan*, *Aerjan*, *Aeryen*, *Arrian*, *Arian* maken het verband zeker. De gron. Stadsrekening 1535/6 heeft 124, 134 enz. *Aeryaen*; ik hoorde in 't Westerkw. *Arrien*. (*rr* o.a. ook in *Arriaon* in 's-Gravemoer; z. V. de Schelde tot de W.). *Arie* is zowel holl. als fri. Verder ken ik uit 't Westerkw. *Jurre* en *Jurrien*. Het eerste kan verbastering zijn van *Georgius* (< **Jorjis*?), zoals Fri. Wb. *Jurrie* noemt (en verouderd *Jurrig*, *Jurig*; m.i. parasietiese *i*); naast tegenw. *Jurgen* en *Jurjen* [beide ook in oude stukken elders, o.a. in Gron.] geeft het verouderd *Juryian* op; *Jurriaan* heb ik wel gelezen maar kan ik tans niet aanwijzen. 'n Kerkelike naam *Georgianus*, die men hiernaar licht vermoeden zou, is mij niet bekend; kan *Georgius* en *Gregorianus* vermengd zijn? z. ben. in Gron. Stadsrek. *Jurghen* = *Georighen*. Voor de uitgang vgl. nog *Kerstien* uit *Kerstiaen* in Oorkb. v. Gr. en Dr. n° 1156, a° 1403. Hoe ver het ook overigens er vandaan was, dat een persoon een vaste naam had, komt nog ter sprake. Inziende dat soms te veel gehecht is aan spellingverschillen, kan men ook te licht klankgelijkheid aanvaarden, en kleine schakeringen van in hoofdzaak een klank.

Ongelooflik is K.'s menig over de uitbreiding van *-tje*. Zo sterke invloed van het Hollands op de volkstaal van streken die met Holl. in aanraking waren, maar niet in nauwe, en dat zelfs in O. Frsl., en tot in Antw. en Fr. Vl. enz., waar men destijds wel allerminst Hollanders wenste na te praten, — en dat alles over 'n gordel heen die 'n ander suffix dan *-tje* sprak — kunnen we het aannemen? Overigens is de taalbouw

in die streken toch zo weinig Hollands geworden. De vraag, op zich zelf belangrijk, heeft bovendien principiële betekenis; is toch K.'s voorstelling juist, dan is in de taalgeschiedenis mogelik wat men voor onmogelik placht te houden, en dan zal men veel, wat altijd gegolden heeft voor inheemse ontwikkeling, voor „uitstraling" van 'n kultuurcentrum kunnen verklaren.

De eerste vraag is nu: Staat altans het feit vast waarvan de redenering uitgaat? M. a. w.: Is *-kîn* elders niet in de waargenomen richting gewijzigd eer het Hollands kultuurcentrum zo uitstraalde? Om dit na te gaan, heb ik oude stukken uit het N O doorgezien. De registratie van wat ik er vond heeft m. i. belang voor de geschiedenis van niet slechts de dre.-gron. suffixen.

'n Grote voorraad eigennamen leveren bovengen. Warfsc. en *Ordelboek van den Etstoel van Drenthe* (samen dl. VII der Verh. van Pro Excolendo); dim. van appell. merkte ik er niet in op, behalve de muntnaam *butgen* s. en pl. (p. 35, a° 1445), *butken* s. en pl. (Suppl. 528, a° 1545). Regel is in de nom. propria der 14e en 15e E *-ke*, zwak verbogen (evenals b.v. *Otte*); evenwel komt ook nom. *-ken* en gen. *-kens* voor. Voor *-ke* leest men ook *-ko*. (Evenzo b.v. soms nom. *Otten*, *Otto*). **Bunye* z. ben.

De Stadsrekeningen van Gron. bevatten zeer veel persoonsn., maar ook 'n zeker aantal appell. Ongelukkig is geen oudere over dan die van 1526/7. Evenals deze is de volgende (1535/6) en 'n latere (1548), gedrukt in de Werken van Hist. Gen. III 9. De uitgever Blok merkt reeds op, dat dialektiese afwijkingen hier duideliker voor den dag komen dan in officiële berichten.

De naam die aan holl. *Ludikajen* enz. beantwoordt kwam in 't N O vaak voor. De grondvorm *Lu(e)de* staat b.v. Ordelb. 6 (a° 1400; driemaal), 11 (1420), 148 (1485, als dat.), 2e Suppl. n° 266 (1421), n° 324 (1428); verkort *Luut* (Warfsc. 6 (1444) driemaal; in *Luden(n)* Ord. 1 (1399) en elders is *-n* dat.-suffix, of uit de casus obl. veralgemeend. *-deke* heb ik niet opgemerkt; wel staat *Luecke* 19 (1436), en Warfsc. 14 (1445) *luke feddema*

tweemaal. Vrb. van *Ludeken(n)* vindt men o. a. 29 (driemaal; a° 1447), 78 ('68); van de samentrekking *Luecken*, *Luickenn* 25 ('45), 26 Johan(n) *Lui(c)kens* (viermaal; '45 en '46) 29 *id.* ('47); afwisselend met de volle vorm: *So js gewijst tusschen den Drosten ende Luecken Meningen, mach Ludeken bewijzen...* 65 ('59); van *Luetijen* 26 ('46), 70 ('62); van *Luitien*, *Luetien* 163 (herh.; '90), *Luitiens* 24 (tweemaal na voornaam, dus gen.; '44); afwisselend met de volle vorm: *Tusschen Luitien Zudinghe ende Wilte Zudinge js gewijst, dat Luedeken ende Wilte...* 143 ('84), *Luedeken Zudinge* 151, *Luetien Zudinge* 152, 153 (alles '87). Men vgl. de wisseling in *Tusschen Hindrick Rummers ende* Elleken, *synes wiues wegen, ende Sicko Huesinghe js gewijst* 127 (volgt nogmaals *Elleken*, weer dat.), *Szoe js gewijst tusschen Hindrick Rummers ende* Elletien *sijns wijffs wegen ende Sicko Huesinge* 128 (beide '81). Met wat andere spelling 2e Suppl. n° 498 (a° 1443): *tusschen Roeleff Hessels ende Jan Luytyens*, n° 501 ('43) hetz. doch *Lueckens*; n° 541 ('45) *tusschen ... ende* Luecken *then Tyen ys ghewijst, want* Luythyen *ende... vertuget hebben...*; vgl. n° 623 ('47) *Reyntyen* (gen.). Met *Hindric Luitgens* Ord. 191 (1516) is te vgl. *Volcker Tijtgens ende Geert Tijtgens* 198 (1517). Vgl. n° 531 (1445) *Alert Tydekens*. *-tke(n)* z. ben.

De oudste Stadsrekening van Gron. geeft p. 14 te lezen *Ludeken Kremer*, maar 8 *Lutghen Eysinghe*, 22 *Blinde Lutghen*, 23 *Lutghen Gers*, 28 *Johan Lutghens*. De tweede rekening heeft *-kyn* in *Luytkyn Slotemaker* 162; *-ken* herh. (o. a. 166 *Luytken Kremer*, 180 *Egbert Luytkens*, 188 *Luytken Rheinkens*, 197 *Luetken Tuen*); *-gyn* in *Luytgyn van Brilen* (139) enz. (150, 152, 161); *-gin* in *Luytgin Backer* (150), *Claes Luytgins*, *Hille Luytgins* (155) enz. De 3e rekening (ik geef slechts vrbb.) heeft *-yen* in *Johan Luytyens* (329), *Luytyen Timmerman* (358), *mester Luytyen van Hattem* (373); *-yn* in *Harmen Luytyns* (309), *Arent Luytyns* (310). Hoewel hiermee de oude bronnen lang niet zijn uitgeput, en mij zelfs in de genoemde iets ontgaan kan zijn, is deze hoofdzaak gebleken: naast gewoon *-ken*

en eens aangetroffen *-kijn* schrijft men *-gijn*, *-gin*, *-gen* in de 1e helft der 16e E, vóór aan verhollandsing te denken valt. De jongste rekening is in overeenstemming met de latere stadstongval, waarin dim. sing. *-ien*, pl. *-ies* hebben; daarmee is nog niet gezegd dat men toen reeds zó uitsprak. Opmerkelik is weer de afwezigheid van vormen zonder *-n*.

Het besproken woord verkeerde in Gron. niet in 'n uitzonderingstoestand, behalve wat betreft *-ien* en 't ontbreken van *-ke* (Warfsc. *Luke*); 19 noemt *Hantghen Gherryts*, blijkbaar 'n visvrouw, 29 *Hantghen Gerris*, 28 *Hantghens Hayghens*, 32 *Hanken Mases man*, wiens vrouw dadelik daarop *Hanneken* heet. 17 vinden we *Oetghen Schomakers* en *Dethgen Mepsche*. 13 staat *Auke Hayghens*; daar hij het land van *Hayko Vrese ende syn sone* huurt, kan hij die zoon wezen. Maar de naam, die we reeds 28 ontmoet hebben, behoeft geen gen. te zijn van *Hayke* = *-ko*; hij kan ook behoren bij *Hayo*, *-ye*, want bij onze rentmeester drukt *g*(*h*) tevens *j* uit (7 *meygher*, 10 *Trigum Regum*, 15 *Triigum R.*, 12, 47 *Meighe* 'Mei', 16 *de Nighebrugge*, 16 en elders *paghement* 'betaling', 18 *sunt Luscighe*, 19 *sunt Luscigen* naast 18 *sunt Luscien* en 52 *Luscie*, enz.). *Jurghen Busschenschutte* 17 draagt 'n naam die we straks in andere spelling aantreffen — thans *Jurjen* en *Jurrien*; in en om Noordhorn altans hoort men slechts het laatste; 46 staat in opschrift *Jurghen Lennep*, in tekst *Georighen Lennep*; uitspraak? Op 22 worden vier melaatsen en een blinde genoemd die elk 'n *stede bruken* (huur wordt niet opgegeven en werd dus niet gevraagd); een heet *Karstghen de Laser*. 76 vermeldt *Marijtghen van Sutffen*. *-tijn* staat p. 43: *Lamberd Ghersentijn*, denkelik van **Ghersen*, al valt de dubbele naam in Gron. op; vgl. in Fr. Wb. de tegenw. namen *Gertsen*, *Gertse* en 't verouderd *Gerse*. — In de tweede rekening wijs ik op *Karstgyn Spilletgyn* (161), *Geertg*(*h*)*yn* (110, 119, 149, 257), *Elletgyn* [nu Ommelands *Eltje* (tevens < *Elteke* 13); vgl. *Elleken*, *Elletien* en voorvor. al.] 113, 114 enz.), *Heertgyn* (2e rek. 161 en nu: *Heerke*), mansnaam (131; denkelik dez. 221), *Heertgen* (159;

denkelik weer dez.: telkens *H. Dirck(e)s*), *Deetgyn* (137), *Deetgin* (146; vgl. *Dethgen* 17), *Immetgyn* (144), *Sytgyn* (van Amelant; maar dat is ook in de stad Gr. te vinden; 151), *Oetgyn* (van Wynsum; vgl. *Oetghen* 17), *Wennetgyn* (166), *Swart Jantgyn* (161). Voor de spelling vgl. nog de *Juryen* van 133 met de *Jurgen* van 136. — Appellativa, deels gesubstantiveerde adjj., zitten in *Spilletgyn* (z. bov.), *Jacob Toutgyn* (146), *Johan Swartgyn* (149), *Rholeff Soetgyn* (226, 251 enz.), *Harmen Steentgyn* (251), *Johan Kueltgyn* (262); op zulke woorden komen we straks. — In de derde rekening valt óp *Wenneyen Roltemans* (301) te Baffelte (nu *Bàvl̥t* 'Baflo'); vgl. bov. *Wennetgyn*. Dit herinnert aan holl. *Louweiaan* e. a. Men zou kunnen aannemen, dat *t* in de pen gebleven is. Intussen heet Warfsc. 8 (a° 1445) 'n vrouw *Daye Bunyen*, waarin *B.* natuurlik gen. is. Het Fri. Wb. heeft *Bunno*, *Bunne*, *Bunje*, *Bunge*, evenals *Bonno*, *Bonne*, *Bonje*, *Bonge*. *Daye* is niet vreemd, want na geacc. voc. vindt men vanouds in namen *-io*. *Bunye* kan hiervan navolging zijn, daar gevallen als *Hayke* naast *Haye* maakten, dat men *-ye* als suffix bleef voelen. Denkelik voelde men het als „vleivorm", en dus als 'n soort van dim., — evenals *-ke*. [Omgekeerd kan de vorm zonder 't gewone suffix, wijl gemeenzaam, „vleivorm" zijn, evenals andere verkortingen (vgl. Fri. Wb. fem. als *Sytsk* naast *-ke* (*Sytse* comm. gen.), *Bauk* naast *Baukje(n)* bij m. *Bauke*, m. als *Auk* naast *-ke*, *-ko*: f. *-kje(n)*]. En daar *-en*, zoals wij zagen, soms van de cas. obl. in de nom. drong, is *Wenneyen* < *ye* denkbaar. Ook kan men met K. *i* spelling achten voor uit pal. *k* ontstaan *kj* of dgl. Denkbaar is ook, dat reeds *-je(n)* bestond als dim.-suffix, en dat men dit 'n enkele keer bezigde in persoonsnamen; ik vind het in de weinige dim. niet.

-tyn of daarvan, wegens *t* of *d* van menig grondwoord, niet wel te scheiden *-yn* hebben *Luytyn* (z. bov.), *Gretyn* (ter 309), *Reyntyn* (bis 319), *Marrytyn* (319, 320); *-yen*: *Luytyen* (z. bov.), *Heerdtyen Derks* (waars. dez. als *Heertgyn*, *-gin* bov.), *Reyntyen* (320; dan heet dez. tweemaal *Reyntyn*); *-geen* is tweemaal

gedrukt in *Theemen Antgeen* (= A., de dochter of vrouw van Teeme(n); 301); het hs. heeft *-gēn*, zeker bedoeld als *-genn* — evenals er beide malen *Theemē* staat —; nutteloze verdubbeling zoals, onder veel, 301 *karspell*, *sseven*. [Op dez. p. *Wenneyen*; z. bov. Misschien verdenkt men dit nu ook, maar er staat duidelijk *-yen*]. Naast de oude familienaam *Horenken* (zo 55; gelijk bedoeld *Hoerenken* 352, 361 enz.) niet slechts *Hoerentkens*, maar 350: *Loech Hoerentyens arffgenamen, nu Geerdt Hoerentkens, hebben* .... Evenzo draagt de horenkens gulden tweemaal (348) de naam *hoerentyensg*. Oorspr. zal *horenken* appell. wezen. *Swartyn* (342) is stellig 'Zwartje' (evenals *Swartgyn* 149). — In de 2e rekening komen nog steeds *-ke*-namen voor (als *Elteke*, *Remke* 104); — *kyn* verliest de *n* niet; *-kin* merkte ik niet op; de vormen met *g* hebben altijd *-n*. Alles als in rekening 1. Was *g* ook schrijfwijs voor *j* (zoals in rek. 1), dan zou *-yen* met *-gen* van rek. 2 overeenkomen, maar daar ik zulk 'n spelling bij deze rentmeester niet vond, denk ik eer aan jonger uitspraak. Daarop wijst de latere ontwikkeling; overigens is mogelik dat het verschil slechts grafies was. *-tyn* had misschien reeds de tegenwoordige uitspraak (= ndl. *tien*).

De *t*, die in *Luytgen*, *Deetgen* e. a. door de stam noodzakelik was, staat o v e r a l vóór *g*, en dringt zelfs in het oude *Horenken*. Evenzo heeft het Ordelboek 45 (a° 1452) *Reintken Dijkes* (dat.), *Reintken* (nom.), 172 *Reintke Schoyers* (1516), 173 *Reintken Schoyers* (dez.), *Reintken Schroer* (174 dez. evenzo), 174 *Karstken Knuppel*; *t* behoort allicht tot de stam, want *Reint* zal misschien uit *Reinolt* of *Reinart* ontstaan zijn. Niettemin kent Westerwolde tegenwoordig *-tken* (z. ben.), zodat 'n ander ontstaan van *Horentken* denkbaar is; vgl. ook *vantken* in volg. al.

Op *Swartyn* 'Zwartje' is gewezen. Reeds rek. 1 heeft *Ghese Swartghens* (28). Van verdere appell. ald. noem ik eerst 'kinnetje': *kynnikens myt bottere* (34), *halve tonnen ende kinnitghens* (96); beide dus met *i* na de stam (mnl. *kindekyn*, *kinneken*, *kintken*). *-kin* staat in *en bekerkin* (35). *-tg(h)en* hebben *loetghen* 'loodje' (herh.), en *grotgen* (munt; 37, 75), waar de stam *d*, *t* heeft;

maar ook 'vaantje': *de stange an dat ffantghen* (57), *en nu* (nieuw) *ffantghen tho maken* (ib.). Dit heeft ook *k*: *der schutten ffanken* (57) en *tk*, gelijk we reeds in andere woorden lazen: *dat schuttenvantken* (58). *Dat siltghen bij Drakerrickhoff* (88) heeft almede dim. -suff.; de bet. blijkt uit *de syl by Drakerrickhoff*, *holt bi Drakerrickhoff to den syl* (87). *-ken* heeft nog *en hemken* (11; van 'heem'). *Horenken* is genoemd. — Umlaut toont *de schutten ffenken* (57); als het geen verschrijving is, zal het aan het Duitse krijgsvolk ontleend zijn, zoals ben. te bespreken *veenlijn*. Dat onze rentmeester de — in het spreken welbekende — neiging had, z'n taal te regelen naar de personen aan wie hij dacht, blijkt vaker; p. 53 brengt hij het zelfs tot dit prachtig hyper-Nederduits: is betalt dem wolgheboren herem herem Otto, Greve van Thekenborch.

Nog verdient aandacht *Moderke*, wat 15, zonder toevoeging, iemands naam is. Mocht het 'moedertje' zijn, dan is het, indien juist geschreven, het enigste vrb. van een appel. zonder *-n*. Eigennamen op *-ke* zijn zeer begrijpelik: naast *-kin* stond hier vanouds *-ko*, *-ka*, in vleiwoorden. Dat *Moderke* naast *-ken* kwam te staan doordat men het oorspr. dimin. als gewone eigennaam voelde, is onaannemelik; de eigenlike bet. kon men niet best uit 't oog verliezen. Veeleer is te denken aan os. *Modreke*, dat tweemaal aaneen staat in de lijst der horigen van Corvey, p. 17, 2 (reeds eerder *Mòdtrike*); z. Gallée, As. Sprachdenkm. 201; denkelik vleiwoord bij *moder*. (Vleiwoord kon ook 'n gewoon dim. zijn, vgl. *Moderken* in Deventer Kameraarsrekeningen, b.v. in 1359 (II 652) *Gerardi dicti Moderken*. Zo las ik in de Rek. der Graaflh. Holl. *Moedertgin*.

Ook de 2e rek. schrijft nog *-ken*; het genoemd 'zijltje' komt er voor in *Hinrick upt Sylken* (169), 108 *Sylkenboëm* (een werkman), 247 *een kryger Harmen Sylkenboem*, in *dat heemken* (107; vgl. 11 *en hemken*); in *loetkens* 'loodjes' (218 vlgg. telkens; 1e rek. met *tgh*). Op *Soetgyn*, *Swartgyn*, *Spilletgyn*, *Steentgyn*, *Kueltgyn* is gewezen.

Met ander suff. (126): een *veenlijn* van der stadt ghekoft,

twelck de hueslueden up der Leke ghekregen hebben. *-lîn* is in de M. E. in al onze gewesten weinig gangbaar. Ik heb mij afgevraagd: Kan de schrijver 'veentje', dat wel niet zeer gewoon voor hem zal geweest zijn, ook zó hebben uitgedrukt, doordat hij aan *veenlijn* in andere bet. gewoon was? Het was nl. bekend uit het Duits van soldaten; 103 (in Tafel) staat: Van veenlijn to den landtsknechten en schutten; 't zelfde is 233 opschrift, en komt dan herh. voor [evenals half inheems gemaakt *hoeptman*]. Eigenaardig is het ontbreken van *g*-vormen. Ik denk evenwel dat het andere *veenlijn* gron. was., wegens dre. *Busschelyn* (Ts. 43, 108).

De 3e rek. heeft 311 *hueskens*, 312 *een huysken*, 314 *kamerkens*. De verdere dim. op *-ken* laat ik weg; vermeld zij *ganckskem* — dus *s* na gutt. — 325 tweemaal, en 348 tweemaal *hoerentyens* (guldens), dat verder overal *k* heeft, evenals, behalve 350, de geslachtsnaam. Verder trof ik aan, op 314: (*dit is schuytyen*); *dat schuytyen*, *yss eene steede van dat Bolwarck hent ant Cattendeep*. In deze eigenstadse plaatsbenaming dus dezelfde spelling als in *Luytyen* enz.

Uit het aangevoerde blijkt, dat aan de holl. gelijke werkelike of schijnbare ontwikkelingsprodukten van *-kîn* in Gron. reeds voorkomen in 'n tijd van veel minder aanraking met Holland dan met de naburige delen van Duitsland, 'n tijd waarin de hervorming nauwliks begonnen was. Daarbij ontbreekt de *-n* nergens.

Uit de 1e rek. is aangehaald *kynnikens*, *kinnitghens*. Wegens het nog te bespreken karakter van het suffix kan men de *i*, als aan de volgende pal. verwante klank, bewaard achten (os. *-ikîn*). P. 19 staat ook *Elliken Ghysen wal* (nom. vermoedelik *Ellike*). Maar behalve het telkens vermelde *Ludeken* hebben *e* *Ghodeke Atens* (10), *Elteke Doens* (13) enz. Misschien stelt dus *i* 'n jongere lichte afwijking van de klank voor, of is, zoals nog in *havik* enz., grafies vóór gutt. [Dezelfde twijfel bestaat bij de svarabhakti-vormen die anderen niet bezigden en de hedendaagse tongval niet kent; er staat nl. geregeld *warrick*

enz. tegenover *torreff* enz.]. Men zou kunnen vergelijken Mnl. Wb. IV 1089, R. v. Elburg 61 : „de (visch) zolen sie vercopen bij cleynen mandicken" (even later: „uyt oren mande nemen"), te meer daar het mnd. soms *-ike(n)* heeft. Het wb. denkt aan minder juiste schrijfwijs voor *mandekin* (*mandekijn*), en ook dat is aannemelik.

De vroegste NO-like naam op *-ien*, 'n Drentse, vond ik in Oorkb. v. Gr. en Dr. n⁰ 604: in 1372 verkoopt *Godekien van den Hove* (zo tweemaal) onroerend goed te Halen. In 1377 vermeldt n⁰ 653 *Godekien van Echten, geheten van Haren* driemaal; dez. heet in 't zelfde jaar, n⁰ 651, *Godicken van Echten* (en nog tweemaal *Godicken*). Laten we de identiteit van 't dim.-suffix 'n ogenblik daar, dan kunnen we het oude *Gōdikîn*, mnd. *Gōdeken* (ook nnd., in elk geval als geslachtsn.) gelijkstellen met het tegenw. *Geuchien*; in deze geïsoleerde naam ging niet de Uml. verloren door aansluiting aan 't grondw. Wat het suffix aangaat dient opgemerkt, dat in geen van deze drie stukken *ie* *î* voorstelt. Er is dus geen bezwaar tegen *Smyttyens arffgenamen* a⁰ 1447 (Suppl. Ord. n⁰ 620), *Reyntyen Volkier* zelfde jaar (n⁰ 623); 'n bezwaar dat zou kunnen berusten op het voorkomen van deze beide namen pas in 16e-eeuws afschrift — dus toch nog te vroeg om aan holl. inwerking te geloven. Evenmin zie ik holl. kultuurinvloed in dre. *diepien* c. 1674, *bruggetien* a⁰ 1675 (Geschiedk. Atlas v. Ndl., De Marken van Gr., Dr., Ov. en Gl. p. 44); dan zou men trouwens *-je* verwachten. — Aandacht verdient het naastelkaar in Nomina Geogr. Neerl. V: p. 11 een stuck*gen* hoeilandes, dat he weydet (, gelegen in den Lutt*yck*en Ampt; Eemster, gem. Dwingelo, 1572); p. 70 ein stuck*ijen* landes (bij 't Peizer Diep; 1591); p. 117 noot: dat stuck*gen* (nl. land; 1573, archief Dikninge). Het oude *k*-suffix ontbreekt niet; z. b.v. *madeken* ('n stuk land), vermoedelik sing., p. 142, a⁰ 1438; zo ook vroeger en later in Dr. zogoed als elders.

Op grond van al deze gegevens besluit ik: h e t v e r s c h ij n s e l d a t o n s b e z i g h o u d t w a s v a n o u d s i n o n s

land zeer verbreid; het is geen uiting van speciaal holl. fonetiese neigingen.

Beperken zich de suffixen die men aan mouillering kon toeschrijven vanouds niet tot Holland, omgekeerd gebruikt men daarnaast ook in H. *k*-vormen, al zijn ze zeer teruggedrongen. In *Van de Schelde tot de Weichsel* trof mij in de stukken uit Tessel *meike* ʻmeisjeʼ; in die uit de Beemster, naast gewoon holl. *koppie*, *kopke* (zaten kopke te drinken), telkens *huiske*, en als adv. *efkes*. Met *zwavelke* ʻzwaluwtjeʼ vgl. Zaans *zwaveltje*. Genoemd *efkes* is in Zaanland naast *effies* in gebruik; evenzo, merkt Boekenoogen op, elders in N. H. Terwijl 'n eigennaam als *Eləkə* geen bewijskracht heeft (want *Eliko* heeft bestaan), is afdoend b.v. Oostzaan *Makə* van *Ma* ʻMarie, Maartjeʼ, *Pierkə* ʻPietertjeʼ. Vroegere namen van stukken land als *Plaske*, niet *-ken* geschreven en dus niet traditioneel tegen de uitspraak in (wat men in zulke woorden ook niet verwacht), geven verdere bewijzen dat in deze streek altans *-ke* gezegd werd naast *-tje*. [Voor Zaans *kuulk*, *kúlᵊk* en *koelk*, *koelᵊk* (naast syn. *kuiltje*) z. Ts. 43, 106]. We zien èn ten N. van 't IJ èn in 't Z. W. van ons taalgebied èn in Gl. èn ten N. daarvan *k*-vormen naast palatale, doch niet overal meer, en soms sporadies (b.v. naar 't schijnt ook in Haaksbergen; z. ben.). Conclusie: *-tje*, *-ie* heeft *-ke(n)* verdrongen; niet foneties is het laatste verdwenen.

Het is van belang, deze feiten te toetsen aan die uit 'n streek welke met de buitenwereld weinig gemeenschap had. De gelegenheidt biedt het eertijds zo afgezonderd Westerwolde, dat nog 't meest verkeerde met het aangrenzend Eemsland, waarmee het ook — alleen onder wat later Ndl. was — behoorde tot het bisdom *Osenbrugge*. Hier is het dim.-suffix *-ken* (foneties *-kn̥*), mv. *-kes*. [Evenzo Eemsland, doch de Hümmling pl. = s.; z. Schönhoff.] Maar van vroeger oneenparigheid zijn de sporen nog aanwezig. De taalproeve in *Van de Schelde tot de W.* bevat *entken* ʻeindjeʼ, *kopken*, *zetken* ʻpoosjeʼ; na *k* *-sken*: *baksken, plaksken, stuksken*; pl. *kopkes*;

-ke in *meuke* 'moei', alsmede in 'klein' in *de lutkedeele*; adv. *-kes* in *eefkes*. In vrouwenamen staat *-ien*, t. w. in *Albtien*, *Engeltien*, *Willemtien*, *Wiltien*. Dienovereenkomstig bestaan adv. op *-ies*: *neissies* 'zopas' (elders in de prov. *neis*(*kes*), van *nei* 'nieuw'), *stondies* 'aanstonds', *zachies an*. Naast genoemd *lutkedeele* leest men met enige verwondering *een lutje vijer weke*. In *Laandjebloumen* staat in 'n stukje uit Z. Ww. *baarkenbosken*, *luutke* 'klein' (verbogen); vrouwen. *Hebeltien* (mansn. *Jurrien* is geen dim.). En in een uit Jipsinghuizen: *endken*, *gatken*, *kapken*, *lijdken* 'liedje', *neefken*; *haksken*, *plaksken*, *toeksken* 'takje', *kringsken*; *lutke jong* (mien *lutste* neefken sync. of van *lut*?); *zachies*. Daar ik meer materiaal wenste, heb ik mij gewend tot de heer A. H. Smith te Veendam, afkomstig uit Onstwedde en goed met de tongval van die plaats bekend. Voor de verkregen inlichtingen betuig ik hem ook hier mijn vriendelike dank. De bov. vaak genoemde mansn. die in 't Oldambt en elders *Luutje* luidt, is in O. *Lutien*. Vrouwen. zijn *Albertien*, *Derkien*, *Geertien*, *Jantien*, *Kloassien*, *Nantien* (ook *Nantke* of *Naantke*; mansn. *Nanne*), *Wilmtien*, *Wiltien* (mansn. *Wilt*), *Wubbechien* (naast *Wupke*; mansn. *Wubbe*). *-ke* heeft ook f. *Renske* (mansn. *Renze*). *Beetkn* is (''n) beetje', maar van oude mensen heeft S. wel *beetien* gehoord. *Neissies* kent hij niet, wel *neiskes* naast *neis*, als *efkes*, *zachtkes*, *fienkes* (koud). Levend dim. -suffix is alleen *-kn* (= *-ken* in de dialektproeven); pl. *-kes*. Z'n talrijke vrb. kan ik verder voor ons doel laten rusten. Vermeld moet, dat (tegenover de vrouwen. *Wilmtien*) 'kleine Willem' is *Wilmskn*. Verder heeft hij *-skn* steeds na *k* en *ng*, gelijk we verwachten, doch ook na voc. *n* (dus *woagensken* in gewoon schrift, fon. *wo^{a}nskn*). Doch de vrb. na *g* zijn *dagkn*, *oogkn* (evenzo *eugkes* Hoge Veluwe). Ook schrijft S. *buksenskn* 'broekje', zodat *s* schijnt te staan na nas. son. (niet na liq. son.). *Wichtskn*, *durskn* zijn gelijke analogieën als we in andere streken aantroffen. — Van de opgaven in Schuringa, Dial. der Veenk. p. 95, zijn als afwijkend te noteren: *wichtken*, *dagsken* (alleen in Vlachtwedde; doch als

S. *oogken*); *-ke* in (niet alle) woorden in Sellingen, zeker naar pl. *-kes*; *t* in *haontken*, *mantken*. Smith schrijft mij, dat overal na *n* 'n zeer zwakke *t* ontstaat door 't terugtrekken der tong, zodat hij er toe overhelt die niet te schrijven; dat ook hij evenwel *Na(a)ntke* opgeeft, berust misschien op de geschreven vorm. In 'n schetsje uit Ww. in *Groningen* 1917, 47 vv., verschijnen *Wupke*, *Geppien* en *Jantien*; daarnaast kan men *Neeltje* en „Meesters *Sientje*'' voor later inkomers houden. Ook 'n *zeupie* kan onder de verdenking vallen, Kulturwanderwort te wezen.

De opvatting van *t* in *haontken* enz. als parasieties is onzeker, want tussen *n* en *k* is verzwakking der *t* foneties te verwachten. Veelal zegt men 'klein' vóór 'n dim.; in Ww., waar men de verkleining meer dan elders door omschrijving uitdrukt, moest het zo gewone *lu(t)tik* al zeer licht insluipen; 't *lu(u)tke haonken* enz. wordt bizonder licht *'t lu(u)tke haontken*. 'n Andere mogelikheid z. ben.

In Westerw. zien we dus het omgekeerde van wat vooral in N Holl. was op te merken. Alleen *-ken* is levend suffix (tenzij men daarnaast *-tken* en *-ken* wil noemen); niettemin hebben *-ien*, *-tien*, *-chien* sporen achtergelaten, mogelik ook *-ie* en *-je*. [Z. Naschrift!] Maar dit verschil is overeenstemming. Ook met wat we dadelik ben. in Stad en Lande zullen opmerken. Allerwegen is in de laatste eeuwen '*n* uitgang in de plaats gekomen voor uitgang*en*. Die uitgang is soms 'n verschillende naar de Ausl. van 't grondw., soms in alle woorden van 'n tongval dezelfde. Het is 'n gelijk gebeuren als toen *k*-suffixen, *-el*, *-în*, *-lîn* verdrongen werden door *-(s)kîn*. In beide gevallen wijzen slechts hier en daar overblijfselen op de oude toestand. De vraag, h o e bont in mnl. tijd en kort daarna de verscheidenheid was, zal men ongelijk beantwoorden indien men de bedoeling der lettertekens ongelijk opvat.

Inhoever betekent verschillende spelling in de oude taalbronnen verschillende uitspraak? Tot zoveel zekerheid als we zouden wensen laat de schrijfwijs van die tijden ons niet komen.

We weten b.v. niet, waar in de eerste gron. rekening de *g* vóór *e*, *i*, *y* 'n *j*-klank voorstelt. En wie aanneemt dat overal 'n pal. klank werd gesproken met welks voorstelling men verlegen was, kan óf overal dezelfde aannemen, óf geloven aan het bestaan van 'n oudere naast een of meer jongere klanken, zoals in 'n — niet noodzakelik korte — overgangstijd van tevoren aannemelik is. Ook dan zal niet in elk afzonderlik geval de spelling de beste uitdrukking geweest zijn van de bedoeling — daarvoor is de eerste veel te achteloos. Maar wél kan het bestaan van zoveel verscheidenheid in het spreken oorzaak zijn van de grote verscheidenheid in het schrijven, doordat nu eens de ene, dan weer de andere uitspraak tot 'n bepaalde spelling leidde. Vóór klankverschil spreekt, wat de voc. betreft, de parallel van mnl. dim. op *-kijn*, *-kin*, *-ken*, en *varkijn*, *beckijn*, *silverijn* e. a., waar ten overvloede het rijm alle drie uitspraken staaft. Verder kan in 't NO *-e* en *-en* niet gelijk zijn. Ook is de tegenwoordig naar streken verschillende vorm der dim. van een woord het best te begrijpen als veralgemening van vroeger wisselende vormen. In sommige gevallen bestaat nóg weifeling, in andere blijkt vroeger 'n ander suffix gebruikt dan de tongval tans toelaat. In het niet meer als vklw. gevoeld Ommelands *pótje* 'zuigeling' uit **póp*(*pe*)*tje* ziet men, dat het holl. niet tot richtsnoer strekte, want in afwijking daarvan is 'poppetje' nu altijd *pópke*. Met assim. in omgekeerde richting is de *Popkenstrate* in de stad Gron. *Pópmstroadè* geworden (officieel nog *Popkenstraat*); 't dim. is er tegenw. *póppien*. Wie in later eeuwen gron. dialektproeven uit onze tijd ziet, kan onderstellen dat men 'n pal. uit verlegenheid op allerlei wijzen voorstelde. De tijdgenoot hoort, dat *-je*, *-tje*, *-ke*, *-ie*, *-kie*, *-chie* alle voorkomen; dat ook *-die* voor den dag komt; dat de Stad daarbij *-ien*, *-chien-*, *-dien* voegt, Westerwolde *-ken*, en na gutt. *-sken*, na *n* *-tken*; dat buiten Gron. ook *-jen*, *-tjen*, *-tie* gezegd wordt. Tegen *Horentken* en *-tjen* naast *-ken* in oude stukken kan dus niet met vertrouwen aangevoerd, dat de ene of de andere uitspraak wel nooit bestaan

zal hebben. De naam was vanouds *Horenken*, maar hij was doorzichtig, zodat *-tken*, *-tjen* konden indringen uit het dim. van 'hoorn'. Daarin zou ik de *t* liefst toeschrijven aan invloed van *-tgijn*, maar *lut(te)ke* kan ook gewerkt hebben, zoals ben. voor Westerw. is ondersteld. Ook kan invloed zijn uitgegaan van persoonsn., als men aanneemt dat fri. *-te* ook in de stad bekend was. B.v., de mansn. *Menne* heeft naast zich *Menke*, *Mente*, *Menze*; os. is 'n koppelsuffix als *-kîn* reeds gewoon; gangbaar zijn nog steeds *Mentje* en *Menske*; tegen 'n andere koppeling *Ment(e)ke* is dus in geen opzicht bezwaar, slechts zou het wel in de meeste streken foneties moeten verdwijnen (al blijft *-tken* in Westerw. en al ontmoet ik in Veendam en Gron. *Nantko*, gevormd bij f. *-ke*). Nog steeds wordt een persoon, ook dóór een persoon, wel *Menne* en *Menno* genoemd, of *Menke* en *Menko*. *Luut* en *-je*, f. *Tet* en *-je* gebruiken we evenzo door elkander, enz. enz. Ook in andere streken is wisseling van 'n korte naam met een of meer langere gewoon. Men denke aan *An*, *Anne*, *Anna*, *Annie*, *Anneke*, *Annètje*, *Annetje*, *Antje*, aan *Rens*, *Renske*, *Rensje*, aan *Hein*, *Heinie*, *Heintje*, *Henk*, *Hendrik*, event. *Hend(e)rikus*. Hoeveel namen heeft niet, ook in toepassing op één persoon, het f. van *Willem*! Onze oudere bronnen wijzen eveneens op veelvormige namen; het bleek ons reeds bij *Lude(ken)* met bijvormen. K. heeft als naam van een persoon in een stuk gevonden *Ghizikaien* en *Ghisikaen*, d. i. *-ken* met gewestelike uitspraak, zoals in *Jan Baertaen* b.v. Men voelde zich, toen geen burgelike stand de namen had verstard en ze niet telkens geschreven onder de ogen van 't volk kwamen, vrijer dan nu. Uiterste staaltjes zijn zulke als 2e Stadsr. 146 *Aelheit, anders Gese, Brandewyn*; *Swane, anders Symen, Spikerman*; 147 *Aelheit, anders Bawe ghenoempt*; *Harmen, anders Dirck Reiners*; *Albert, anders Johan Hopenbinder*; ald. ook met ongelijk suffix *Menst ofte Mensche*. Even liberale „mentaliteit" bewijzen allerwegen de geslachtsnamen. Over de Zaanse persoonsn. z. Boekenoogen, CXIII vv. Ieder weet hoe ongelijk Vondel's naam voorkomt, en terwijl

z'n moedersvader als Kranen bekend is, ziet men in De N. Taalg. 17, 181, dat 'n zoon van deze op 'n titelblad *Craen* heet en in 'n oorkonde *de Craen*. De dochter van *J(o)(h)an de Witt* tekent *Anna Witt*. In de Aduarder Kloosterkroniek, uitg. Brugmans 80, wordt de fri. geschiedschrijver *Jancko Douwama* aangehaald met *authore Janneke Douwens*. [Dat men nog vroeger biezonder vrij te werk ging, spreekt vanzelf; 'n goede blik daarop geeft (behalve Boekenoogen) ook Draaijer, Persoonsnamen... Deventer 1337—1393, Ts. 36. Ook in onze dagen zijn er trouwens, geheten zó, „zich noemende en schrijvende" anders.] Indertijd maakte de archivaris J. A. Feith mij opmerkzaam op de Ommel. doublet *Tasman*: *Tassema*. De Warfsc. hebben telkens *-me* naast *-ma* en *-um*, *-ge* naast *-ga*, ook waar later *-a* vast is. Nog bestaan geslachtsn. op *-inga* die in de volkstaal eindigen op *ŋ*. Warfsc. 46, a⁰ 1449, staat: *de onstemans, als hidde onsta, bawa ontsta unde...*; 6: *hille hankeme*, 18 *hille hanckema* ('44 en '45; de borg bij Zuidhorn heette *-ma*, en die naam is nog welbekend). In de Inl. op de Stadsrek. v. Gron. merkt Blok op (XIV noot): *Gokema* = *Gokinga* = *Gockinga*, met verschillend achtervoegsel van dezelfde betekenis gevormd van den voornaam Gocko, Gocke, die ook thans nog voorkomt. Gokinga, Gokema beteekent dus: „de familie van Gocko, den stamvader van het geslacht". De onvolk. voc. berust op vroegtijdige sync.; vgl. Warfsc. 3 (a⁰ 1416) *Godeke*, dat vaker voorkomt. — Ord. Etst. v. Dr. 172 (a⁰ 1516) lezen we: „in Swinremans stede sijn soene Geerdt van Swinre". — In oude dre. en gron. namen wisselen *Clawes* en *Claes* (Ord. Suppl. n⁰ 91 heet *Claes* die 92 als *Clawes* voorkomt; enz.). — Bij de holl. vormen die Kloeke ons toont blijft dus zeer moeilik te beslissen — K. zelf heeft het reeds aangestipt — welke uitspraak telkens bedoeld is. Dezelfde moeilikheid bestaat voor 't NO. Dat evenwel dikwels verschillende spelling gelijke uitspraak bedoelde, zal niemand betwijfelen; het omgekeerde kon dan moeilik achterwege blijven.

Men kan genegen zijn, voor de parallele ontwikkeling in

Holl. en in 't NO. 'n gemeenschappelike historiese oorzaak aan te nemen. Wanneer (K. p. 229) in de 14e E in NH. 'n mouilleringsgebied bestond, „das die starke Neigung hatte, sich nach Süden und Osten auszubreiten", dan behoeft die neiging slechts wat langer bestaan te hebben, en we vinden als uitgangstrook het oudtijds Friese gebied, of wel dit + het sterk Fries beïnvloede. Gaf dit gebied toen zozeer de toon aan, dan zou holl. *-e* voor *-en* in *lope* enz. kunnen zijn: substitutie van 'n fri. voor 'n frank. uitgang. En daar tevoren ook Gron. grotendeels Fries was, zou men hier aan gelijke invloed kunnen denken, al strekte die zich niet uit tot *lopen* enz. Zulk 'n opvatting is echter onhoudbaar wegens de grote verbreiding van deze dim.-suff. We behoeven maar *Van de Schelde tot de W.* op te slaan, om in Haaksbergen aan te treffen *deuntjen*, *leedjen* 'liedje', *kluntjen* 'klontje', *betjen* 'beetje', *preutjen* 'praatje' (naast *veusken* 'vosje'). Hier heeft zeker het fri. niet ingewerkt. Maar evenmin holl. *liedje*, *praatje* enz. Verder zegt men daar in 't enkv. *riempseltjen*, in 't mv. *-tjes*, en *turfschientjes* is 'turfcedels', — zoals in de stad Gron. de enkelvouden *-ien*, de mv. *-ies* hebben. Dit wijst op ontstaan in onze sa. streken. Evenmin valt aan fri. of holl. invloed te denken, wanneer uit de omstreken van Deventer wordt opgegeven *scheuteltien* 'schoteltje', *haantien*, *moedertien*, *spikertien* 'boerenhuisje'; mv. weer zonder *n* *toppies* 'vingertoppen'. Anders zou men wel kunnen aannemen, dat *s* tussen gutt. (inzonderheid) en *-ken* aan de oudere landstaal ontleend was, in Westerw. zogoed als in ZOVla. Ik kan het evenmin, als met Schuringa (Dial. der Veenkol. p. 96) mogelik achten dat in Noordhorn de *t* van woorden als *kastje*, *nichtje* op invloed van de schrijftaal zou berusten. En wanneer ik in *Van de Schelde tot de W.* in spreekwoorden uit Fr. Vla. lees *hoantje*, *hennetje*, *a keisje* ('n kaarsje) *doen brannen voo den duuvel*, *a litje* ''n beetje' — vgl. ben. — dan acht ik dat geen Hollands-Protestants kultuurgoed. Mocht iemand menen dat in Dr. en Gr. de 16-eeuwse afschrijvers er Hollands ingebracht hebben — de tijd is trouwens

a priori te vroeg —, dan valt te antwoorden dat men zich toen juist naar het ndd. ging richten, ja er in schreef [1]).

In de tweede Groninger Stadsrekening vind ik geen *-ien* of *-yen*. In de eerste is denkbaar, dat 'n uitspraak *-jen* schuil gaat achter *-g(h)en*, wegens genoemd *Meyghe* enz. De laatste kent *-yen* en *-yn*; daarenboven *-tyen* en *-tyn*, evenals *-tken*, zodat *t* niet, zoals in 2, alleen vóór *g* geschreven wordt (in 1 slechts *Ghersentyn*). De vraag is: sprak men verschillend? misschien in verschillende kringen?

In de besproken dre. en gron. geschriften is *y* (indien niet cons.), *ij* steeds ndl. *ie*-klank (of, nu-en-dan, nutteloze verdubbeling: *dijt* 'dit', *Gholtsmijt* enz.). Het staat dus waar het nnl. *ij* heeft, en ook in *tijn* 'tien' dat in 't NO nog als in 't Ndl. wordt uitgesproken, en bijna overal in *hyr* 'hier' (zeldzaam gron. *hyer* zal eer de zwakke *ə* uitdrukken die zo licht tussen volk. *i* en volgende *r* ontstaat, dan invloed tonen van de spelling van *daer*). De oorspr. *io* is gwl. *e*(*e*), in dre. stukken nog wel *ie*, in gron. bijna nooit. In deze staat *ie* of *ye*: 1° waar het over twee lettergr. verdeeld is: *Nienhuus* (vgl. *nighe*), *Luscie* (vgl. *Luscigen*), *Marie* als gen.; hierbij zeker ook *Mat*(*h*)*yes*, *Matyessen*, *Matiessen*; 2° waar het *jè* of misschien *i̯è* uitdrukt, b.v. 118 *Rholeff Thiepkens* (tegenw. mansn. *Tjepke*; vgl. o.a. 126 de dorpsnaam *Thiamsweer*), *Juryen* naast *Jurg*(*h*)*en*. Daarom is gelijkstelling moeilijk van enerzijds dre. *Luitien*, *Elletien* — waarnaast geen *-yn*, wel *-ijen*, *-yen*, *-gen* —, gron. *Luitien* (slechts in dit woord *-ien*, hoewel de laatste rekening

1) Eén vrb. uit vele: het Ommelander Landrecht van 1601 werd in '3 gedrukt; het verschilt zo betrekkelik-weinig van de latere ndl. drukken, dat men steeds weer ziet: ndl. en ndd. zijn nog geen twee talen. [Dezelfde opmerking kan men telkens maken als men stukken van over de grens leest: wat b.v. 'n graaf van Oldenburg in de 15e E laat schrijven is niet 'n andere taal dan de onze, slechts 'n andere tongval]. De titel luidt: Dat nye Landtrecht van Hůnsingo, Fivelingo, unde het Westerquartier, Up einen Gemeinen Landtdach van den Staten der Stadt Groningen unde umblanden gearrestirt, geconfirmirt unde angenomen: Nu overst up het nye..." *Groningen, overst* hebben kleine omgedraaide komma boven de *o*. Vroeger schreef men *ende*, *een*, *gemeen*, en kende geen Umlautteken. [Zeer eigenaardig is, dat *arrestirt*, *conformirt* door Latijnse druk van het andere afwijken: het voorafgaande, inlandse, *ge* niet].

hier en elders *-tyen* kent), anderzijds gron. *Luytyn*, *Marrytyn*, *Elletgyn*. Men zal genegen zijn, *ie*, dat toch wel niet over twee lettergrepen te verdelen is, te lezen als *je* of als *i̯e*. En dan ook *ye* in b.v. *Reyntyen*, *schuytyen*.

Tegenwoordig kent het Stad-Gronings, het Drents enz. uitsluitend *-(t)ien* (resp. *-χien* enz.). Was dit altijd zo geweest, dan zou overal *-tyn*, *-tijn* geschreven wezen. *-tien* daarnaast bewijst, dat *-ien* (met ndl. *ie*) pas later alleenheerser is geworden.

Volledigheidshalve wijs ik op nog 'n produkt, naar alle schijn, van *k'*, een dat niemand zal houden voor *made in Holland*. Het Zovla. Idiot. van Teirlinck heeft vklw. op *-ke*, mv. *-kes* en *-kies*, zonder vocaalwijziging, naast andere op *-se*, mv. *-ses* en *-sies*, waarbij in veel gevallen de voc. gewijzigd wordt: *kant: kaintsə*, *katte: kaitsə*, *brôô(d): bruutsə*. Hier maakt zich 'n *i*-achtig element van 'n oudere suffixvorm bemerkbaar. 'n Woord als *(h)oontsə* 'hondje' mag gehouden worden voor geassim. uit **(h)ointsə*. Laten we de mouilleringshypothese gelden, dan is te begrijpen dat *kan't's'en*, *kat's'en* enz. ontstonden, en aanleiding gaven tot de bekende epenthesis na de slotvoc., of wel, ev. daarna, tot 'n Umlautsvorm. Evenals in Frsl. heeft het tweede deel van het — hier denkelik veel jonger — mouilleringsprodukt zich gehandhaafd als dentale spir., evenals daar heeft depalatalisering plaats gehad (vgl. fri. *britsen* 'gebroken' e. v. a.). — Voorafg. *s* bewerkt dat *k* blijft: *bekskə*, *boekskə*, *dagskə*, *dengskə* (v. *denk*, pl. *dengən* 'ding'). *Bekstsə* enz. zouden 'n moeilike cons.opeenhoping bevatten, maar vermoedelik is reeds *beksk'în* enz. te lastig bevonden. Men kan progressief assimileren tot *bekskîn*, regressief tot *bek's'k'în* (of slechts tot *beks'k'în*); slechts het eerste past bij onze artikulatiegewoonte.

De vraag is niet overbodig, of palatalisering over zo uitgestrekt gebied histories aannemelik is te maken. Inderdaad is dat het geval: pal. *k* vóór pal. voc. was oudtijds niet tot het fri. beperkt, maar was zeer verbreid. Hoe gemakkelik zich

vanouds in 't gm. pal. uit gutt. ontwikkelde, leren trouwens de overeenstemming tussen eng. en fri., die men overoud acht, de pal. in het hd., en die in het Oernoords. Hierbij sluit het ndd. zich aan; zo duidt in os. *kiennian* 'kennen' e. a. *ki* pal. *k* aan (z. Holthausen, As. Gr. § 242). In mnd. tijd was pal. zeer verbreid; over 't algemeen heeft het ndd. zogoed als het ndl. haar weer verloren. „Jedenfalls hatte im 11., 12. jh. kein voller übergang $k^1 > z, s$ stattgefunden, etwa nur $k^1 > k^1s^1$". „Von solchem mittellaut aus war die weitere entwicklung einerseits zu *k*, andrerseits zum spiranten, *sever* ['kever'], *zint* ['kind'] möglich". Lasch, Mnd. Gr. § 339). — Daar ik mij voorstel, dat menigeen het opereren met heen- en weergaande ontwikkeling van een grondklank bedenkelik zal blijven vinden, haal ik nog dit aan uit Noreen, Nordische Sprachen (in Grundr. [3]) § 179. *Gj*, *kj* gaan in de meeste oostn. dialekten vóór zwak geacc. voc., in sommige ook vóór sterk geacc., weer over in *g*, *k*; maar in 't laatste geval wordt *g* later in veel dial. *dj*, nog later *j*; *k* wordt er *tj* (en dan wordt *stj* tot *sj*, wat aan ndl. *kas(t)je* herinnert). Het ligt in de aard der zaak, dat de artikulatie van pal. labiel is; vd. verschillende ontwikkeling, zelfs in een streek en tijd, door vaak niet meer te vinden oorzaken.

Zoals de lezer ziet wil ik allerminst hierin K. — en Wrede — weerspreken, dat overal *-kîn* de grondslag is. Maar terwijl we z'n uiteindelike voorstelling afwachten, wens ik iets aan de gegevens toe te voegen, en tevens er op te wijzen, dat de hypothese van ontlening uit Holl. opgegeven moet worden. Wat het laatste betreft wijs ik nog op *Deminutiva in der Ma. van Cattenstedt* (*bei Blankenburg am Harz*) in Ndd. Jrb. 32. P. 132 zegt: „Nach voraufgehendem *t* (ook < *-d*; *-tkjî* > *-tjî*?) erscheint niemals die Deminutivendung *ken* oder *ke*, sondern *jen* und *je*. Dieses *j* statt *k* begegnet schon im Mittelniederdeutschen, aber nur landschaftlich, besonders in Ostfriesland, wo es allgemein ist, während es in den benachbarten Gegenden nur in den Deminutiven der Eigennamen üblich ist. Mnd. Gr., S. 59".

[D. i. Lübben; blijkens p. 59 niet slechts na *t*: vrb. *stuckjen*; < *-ktjîn* < *kkîn?*] De vormen zonder *-n* bestaan slechts van enkele f. Evenals in de prov. Gron. sluiten in vorm denom. hierbij aan, b.v. bij *fitjen* (m.!) ‘Fittich’ *fitjen* ‘mit dem Fittich fegen’ (dit m. is uitz.). Geen *t* heeft het grondw. van *Lûtjen* ‘Louis’, *môtjen* „Bezeichnung der Kuh”, *sutje* van *sû* ‘zeug’; maar de vrb. zijn te eigenaardig om er veel uit op te maken. Wie in de *t* oude diminuering ziet, kan die ook zien in de *s* van *scheuseken*, dim. van *schau* ‘Schuh’ en *keuseken* van *kau* ‘koe’. Zelfs met meer recht, wegens *-skîn* en wegens Ts. 43, 109 besproken *-sîn*; over dim. *s* ald. 123; over mogelik *-sî* 113. — Verder verneem ik van Van Haeringen het volgende over de tongval van Sliedrecht. Na *k* is het dim.-suffix altijd *-sie*; dus, met stamvoc. in ndl. vorm, *boeksie*, *broeksie*, *koeksie*, *haaksie*; ook in vrouwenamen: *Dirksie*, *Drieksie*. Reeds in Oud-Albas drijft men met zulke woorden de spot; hoever men ze misschien andere kanten uit bezigt, is nog te onderzoeken. Na *ng* komt achter niet-geacc. syll. soms *s*, b.v. *kettinksie*, maar niet regelm.; achter geacc. is het steeds *dinchie*, *wanchie*, *jonchie* enz. Na *g* alleen vormen als *richie* van *rich* ‘rug’, maar men herinnert zich ’n vroeger *riksie*. Het is de vraag of hier en na *ng* de *s* ooit algemeen was; was ze uit de positie na *k* slechts sporadies ingedrongen na de andere gutt., dan kon ze licht weer terugwijken. Die andere gutt. schijnt spirans te zijn geweest (tenzij men *-chie* op ingewikkelder wijs ontstaan acht); daar ook de grondw. geen media of *k* hebben, schijnt *ks* in *riksie* zó ontstaan als in *fluks* e. a.; z. Ts. 38, 264, ’5.

Groningen. W. DE VRIES.

Naschrift. — *-ke*, niet *-ken* heeft het Westerwolds van *Groningen* 1924, 71—’5: *kopke*, *streepke*, *troepke*, *toetlaampke*, *rooske*; daarnaast vrouwen. *Engeltien*, *Greetdien*; *uurdien*, *taofeldien*; adv. *stondies* ‘aanstonds’, *stildies*. — Ald. 213—’5:

touke, *kopkes en schuddelkes*, *spul(le)ke* 'spelletje', *prootkes* 'praatjes', *verskes*, *lijdke* [„Het *Nonneke* Lijd" allicht uitheems]; vrouwen. *Harmke*, *Marijke*; *hoorntje*, *schountje* 'schoentje'; *löchje* 'luchtje'; vrouwen. *Jaantje*; *klondien*, *voudien* 'voetje'; *pepermunties* (s. *-ien*?); vrouwen. *Albertien*, *Aoltien*; *stondies* 'aanstonds'. — Doch 236—'8: *'n beetken*, *veldken*, *bloumken*; *stroekskken*, *taksken*; *meuke* 'moei'; vrouwen. *Jantien*, *Grijtien*; adv. *eefkes*, *zachtkes*. — Ald. 147—'57, 164—'9 vindt men talrijke woorden op *-ke* naast minder talrijke op *-ken*; verder *aokertje*; de vrouwen. *Jaantje*, *Aantje*, *Kunje*; *rollechies* (baksel); *evenkes*, *stillekes*, *zachkes*; *stillechies*. — Mansn. op *-ke* missen bewijskracht.

W. D. V.

ZIJN ER REFLEXEN VAN HOLLANDSCHE EXPANSIE IN DE HUIDIGE NEDERLANDSCHE DIALECTEN WAAR TE NEMEN?

Uit het hierboven afgedrukte artikel van de Vries krijg ik den indruk, dat de schr. hoofdzakelijk in mijn noot *ZfdMaa.* 1923, blz. 229 aanleiding heeft gevonden tot bestrijding van mijn Hollandsche *-tje*-hypothese. Ten einde de zaak tot haar juiste verhoudingen terug te brengen, wil ik erop wijzen, dat deze noot — in aansluiting bij mijn bewering, dat men „*-tje* in gewissem Sinne als protestantisches Kulturgut, *-ken* als katholische Überlieferung betrachten" kan — zich beperkt tot het uitspreken van het vermoeden, dat „das ostfriesische *-tje* auch auf diesen starken „protestantischen" Einfluss zurückzuführen sein wird."

Deze noot nu geeft de V. aanleiding tot gevolgtrekkingen, waarvoor ik geen verantwoordelijkheid kan aanvaarden. De tegenstelling tusschen „protestantsche" en „katholieke" taaleigenaardigheden, die ik vroeger met groote stelligheid in Twente kon constateeren en die ik bij de dim. weer opnieuw meen waar te nemen, heb ik hier dunkt me met de noodige voorzichtigheid geformuleerd en het komt me voor, dat bezwaarlijk zal zijn aan te toonen, dat deze algemeene formuleering onjuist is. Wanneer nu echter de V. de zaak op de spits drijft [1]) en het doet voorkomen, alsof ik vrijwel alle gemouilleerde vormen als „Hollands-Protestants kultuurgoed" (tot zelfs in Frankrijk toe, zie blz. 38) beschouwd wil zien, dan meen ik te kunnen volstaan met naar mijn artikel zelf

1) Een objectieve weergave mijner hypothese vindt men in de tweede druk van M. Schönfeld, *Historiese Grammatika van het Nederlands*, § 121.

te verwijzen en te verklaren, dat ik niet meer voor mijn rekening wensch te nemen, dan daar met name genoemd staat. Ik heb in de volgende noot op dezelfde blz. 229 trouwens al dadelijk de restrictie gemaakt, dat de Protestantsche bijbelvertaling de *-ken*-vormen handhaafde. En wat de Vlaamsche mouilleering' betreft, die de V. terloops ook aan Protestantschen invloed gaat toetsen, ik heb over de Vlaamsche gewesten in mijn opstel geen woord gerept. Ja ook de hoofdinhoud van de V.'s art. met het vele Noord-Oostelijke materiaal gaat zelfs geheel langs mijn betoog heen. De V. overtuige zich, dat de provinciën Groningen en Drente, omtrent welker taal hij ons gegevens verschaft, in mijn bewijsvoering zelfs niet met name zijn genoemd [1]). Mijn betoog had ten doel het constateeren van een Hollandsch kern-gebied met krachtige expansie naar het Zuiden en Oosten. Behalve op het in mijn artikel geciteerde bronnenmateriaal berusten mijn opvattingen op de interpretatie van modern dialectmateriaal over een vrij uitgestrekt gebied. Laat mij ter voorkoming van misverstand opmerken, dat mij bij het schrijven vooral de dialectgeographische structuur van de provinciën N- en Z-Holland, Utrecht, Gelderland en Z-Overijsel duidelijk voor den geest stond.

Het bewijs trouwens, dat mijn noot op zichzelf onjuist is, nl. dat er geenerlei verband bestaat tusschen het Oostfriesche *-tje* en de expansie van het Protestantisme — of liever Calvinisme — is nog niet door de V. geleverd. Of meent hij (zie blz. 41) reeds voldoende houvast te hebben aan Damköhler en Lübben, *mnd. Gr.* § 41? Het bij Lübben genoemde heterogene gezelschap van ongedateerde en ongelocaliseerde dim. boezemt echter weinig vertrouwen in en wanneer men zich nog eens in moderner grammaticale werken vergewist, zal men zien, dat o.a. nòch Lasch (vgl. *mnd. Gr.* § 335 v.) nòch Sarauw (vgl. *Niederd. Forsch.* I, 415) *-tje*-uitgangen in

1) Slechts op blz. 222 verwees ik even naar V.'s verhandelingen *Iets over woordvorming*.

hun mnd. bronnen hebben gevonden. Ik stel voorop, dat ik zelf nog geen Oostfriesche bronnen heb doorgewerkt[1]) en houd gaarne rekening met de mogelijkheid, dat een minutieus onderzoek mijn voorloopige opvattingen omtrent het Oostfri. eenigszins zou kunnen wijzigen, maar ik kan vooralsnog niet toegeven, dat mijn noot in tegenspraak zou zijn met de resultaten van het Nederduitsche taalonderzoek volgens huidigen stand. Gaan we na, wat Lasch (*Nd. Jb.* XLIV, 29 v.) over de mouilleering te weten heeft kunnen komen, dan zien we, dat het oudste voorbeeld, dat zij heeft kunnen benaderen, het Brunswijksche *pottier* van 1587 is, terwijl b.v. in Hamburg de gemouilleerde vormen pas omstreeks het midden der 17de eeuw opduiken. In de nd. handboeken vond ik nergens vermeld, dat er reeds vóór 1587 *-tje*-vormen (àl of niet na dentaal) ergens in Nederduitschland te constateeren zouden zijn.

Wat nu de resultaten van de V.'s onderzoek betreft: het bewijs dat *-tje*-vormen sinds 1526/27 in Groningen voorkomen is m.i. door hem geleverd (het tegendeel is dan ook nergens door mij beweerd), maar daarbij is hem toch een belangrijke bijzonderheid van zijn materiaal ontgaan, nl. dat er onder de Groningsche vormen die hij noemt geen enkele is, die niet op dentaal eindigt[2]). Deze bijzonderheid schijnt mij van groot gewicht in verband met het probleem (door mij nog in 't geheel niet aangeroerd) in welke gebieden en onder welke omstandigheden de *k* in het bijzonder tot mouilleering was gepredestineerd. Uit

1) Maar wel heb ik de kaarten van Wenker's Atlas te Marburg gezien, waarop de Hollandsche invloedssferen in Oostfriesland, Bentheim en Kleef zoo duidelijk naar voren komen, dat men de Hollandsche beinvloeding van de volkstaal dezer gebieden in het algemeen eenvoudig als een vaststaand feit heeft te aanvaarden.

2) De eenige „Drentsche" vormen die niet op dentaal uitgaan, zijn de woorden *stuckgen* en *stuckijen* die de V. op blz. 31 uit de *Nom. Geogr. Neerl.* V overneemt, beide naar het schijnt uit de laatste helft der 16de eeuw. Ik kan de bronnen, waaraan deze vormen zijn ontleend echter niet controleeren. Slechts wil ik erop wijzen, dat uit het woord *onsse* (mèt nasaal) op blz. 117 noot de conclusie getrokken mag worden, dat deze taal niet als Drentsch is te beschouwen.

de V.'s uiteenzettingen zou de lezer nl. den indruk kunnen krijgen, alsof ik aan N-. en Z.-Holland het monopolie van mouilleering zou willen toekennen. Niets is minder het geval, de voorbeelden die ik *ZfdMaa.* 225 en 228 geef, hebben juist ten doel aan te toonen, hoe miniem het verschil tusschen gutturaal en dentaal dikwijls kan zijn en hoe buitengewoon voor de hand liggend de overgang van de eene in de andere eigenlijk is, vooral na dentalen. Ten overvloede verwijs ik nog naar het bovengenoemde opstel van Lasch in *Nd. Jb.* XLIV, waar het verschijnsel voor de 17de—18de eeuw zoowel voor de Noordzeekust als Oostfalen wordt geconstateerd. Dat deze nd. eigenaardigheid ook mij reeds lang bekend was, moge blijken uit mijn *Vokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg*, blz. 26. Bij het citeeren van de mouilleeringsverschijnselen uit Vlaanderen en Nederduitschland begaat de V. echter m.i. de methodische fout, die maar al te vaak bij het taalonderzoek gemaakt wordt, hij houdt nl. niet voldoende rekening met 1. de plaats, 2. de tijd, en 3. de intensiteit van de klankontwikkeling die hij tot onderwerp zijner studie heeft gekozen. Op die wijze zullen we ons in den chaos van het historisch en dialectgeographisch materiaal nooit een pad kunnen banen. Ik meen te hebben aangetoond — en dat is voor mij de quintessens van mijn opstel — dat in N.-Holland niet alleen het oudste mouilleeringsgebied gelegen is, maar dat het mouilleeringsverschijnsel bij de dim. daar ook met de grootste intensiteit optreedt. Ik meen hiermede althans een vast punt van uitgang te hebben gevonden. Nu schijnt echter de V. van meening te zijn, dat er tusschen zijn interpretatie der Groningsche verschijnselen en de mijne van de Hollandsche een zoodanige onoverbrugbare kloof gaapt, dat bij aanvaarding der Groningsche feiten mijn hypothese als onhoudbaar beschouwd zal moeten worden. Dat hij daarbij een der belangrijkste steunpunten van mijn betoog, de hypercorrecte vorm *Ponstghen*, als onzeker beschouwt, is op zichzelf volkomen consequent. Een andere kwestie is het, of de gronden,

die de V. tegen de hypercorrectheid van deze — driemaal voorkomende — vorm aanvoert, kunnen opwegen tegen de mijne, die ervóór pleiten. Dat schrijvers zich veel aan slordigheden en inconsequenties schuldig maken, en dat in het bijzonder eigennamen nogal eens verhaspeld worden, weet ieder, die zich met bronnenstudie heeft bezig gehouden. Maar wanneer nu de V. o.a. materiaal uit Groningsche copieën[1]) aanhaalt om daarmede de orthographie van Leidsche origineelen te interpreteeren, dan kan ik daaraan — de V. houde het mij ten goede — niet de minste bewijskracht toekennen. De V. beschouwt de *Ponstghen*-vormen als een toevallige slordigheid, waarvan het „voorlopig duister" is, waarop ze berusten. De beteekenis der *-ghen*-schrijfwijze voor de phonetische interpretatie zou dus door mij zijn overschat. De *s* daarentegen vindt de V. nu weer wel van belang, ze is hem een aanwijzing, dat hier niet aan hypercorrectheid gedacht moet worden. Is dit geen meten met twee maten? Wat de *s* betreft, ik heb een nadere verklaring daarvan, na mijn phonetische beschouwingen op blz. 225 voor geheel overbodig gehouden. Ten slotte: de V. beperkt zich tot de vorm *Ponstghen* en onthoudt zich van een oordeel omtrent het naast elkaar voorkomen van *Elletiaen / Ellekijn*, *Tydetiaen / Tydetghin* en *Foytgen / Toykijn / Toykiaen*. Andere voorbeelden tot staving van mijn opvatting, dat de uitspraak van *-tiaen*, *-kiaen*, *-tghen*, enz. phonetisch niet of slechts weinig uiteenliep, zijn door mij genoemd in mijn opstel *Klankoverdrijving en goedbedoelde (hypercorrecte) taalvormen* (*Tschr*. XLIII, 175), waarop ik hier — ook ter wille van de principieele consequenties — met nadruk wil wijzen.

Zeer juist beschouwt de V. als belangrijkste verschilpunt onze mindere of meerdere waardeering der expansieve krachten, die van cultuurcentra kunnen uitgaan. „Is toch K.'s voorstelling juist, dan is in de taalgeschiedenis mogelik, wat men

1) Immers de verzameling *Warfsconstitutien en Oordeelen* is pas aangelegd door Popco Everhardi, secretaris der hoofdmannenkamer van 1570 tot 1594 en aangevuld door zijn opvolger Dr. Rembert Arcema (zie uitg. Feith, blz. X).

voor onmogelik placht te houden, en dan zal men veel, wat altijd gegolden heeft voor inheemse ontwikkeling voor „uitstraling" van 'n kultuurcentrum kunnen verklaren" (blz. 24). Laat ik daarop voorloopig antwoorden, dat ik in het bezit ben van heel wat kaarten, hoofdzakelijk van onze Oostelijke provinciën, maar ook voor de overige gedeelten van Nederland en een enkele van het geheele Noord- èn Zuid-Nederlandsche taalgebied en laat ik daaraan de verzekering toevoegen, dat juist die kaarten, waarop de zuiverste lijnen zijn te onderkennen, steeds weer in verrassende duidelijkheid de uitstraling van enkele cultuurcentra weerspiegelen. Mocht verder de V. eens gelegenheid hebben, om naar Marburg te gaan, dan kan ik hem aanraden om eenige dagen de kaarten van den Duitschen dialectatlas te gaan bestudeeren — om van de publicaties van Frings en de opmerkingen, die ik daar bij verschillende gelegenheden aan vast geknoopt heb, nog te zwijgen. Indien men in het bureau van den Atlas te Marburg eens bijzonder zijn aandacht besteedt aan Oostfriesland, Bentheim en Kleef, zal men steeds weer aan het beeld van den overkokenden Hollandschen ketel herinnerd worden.

De vraag, die de V. in den titel van zijn opstel stelt, beantwoord ik met een wedervraag, die ik binnen niet al te langen tijd in een afzonderlijke publicatie nog wat uitvoeriger hoop te beantwoorden. Jammer genoeg heeft de tijd, die alleen reeds met de technische voorbereiding eener zoodanige dialectgeographische publicatie verloren gaat, de zaak veel langer doen traineeren, dan mij lief is. Men bedenke hierbij ook, dat de dialectstudie over 't algemeen ten onzent niet — gelijk in Frankrijk, Duitschland, Zwitserland, België — als een nationale zaak bij uitnemendheid beschouwd en als zoodanig bevorderd wordt.

„Ongelooflik is K's mening over de uitbreiding van *-tje*." „Zo sterke invloed van het Hollands op de volkstaal van streken die met Holl. in aanraking waren, maar niet in nauwe... kunnen we het aannemen? Overigens is de taalbouw in die

streken toch zoo weinig Hollands geworden." Deze uitroepen van de V. zijn even zoovele spoorslagen voor mij om mijn studiën in deze richting voort te zetten. Om de principieele juistheid van mijn standpunt ten opzichte van de Hollandsche expansie aan te toonen en te bewijzen dat „in de taalgeschiedenis mogelik is, wat men voor onmogelik placht te houden" wil ik mij gaarne eenige moeite en inspanning getroosten.

Leiden, Februari 1925. G. G. KLOEKE.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

---

128. LICHTAARNMAKER.

Naast *lantaarnmaker* komt in 16de-eeuwsche Amsterdamsche akten herhaaldelijk de vorm *lichtaarnmaker* en *luchtaarnmaker* voor. Zie b.v. *Weeskamer Amsterdam Register* 4, f° 197 v° (13 Sept. 1538): „Arent Hermans z. lichtaernmaker" bewijst het moederlijk erfdeel zijner kinderen; „Jan van Grol lichtaernmaker" is borg.

Idem, *Register* 7, f° 139 v° (17 Maart 1561): „Marye Cornelis dochter met Jan Claes zoon luchtaernmaecker haeren jegenwoordigen man" bewijst haar zoons goed. Op f° 123 r° (5 Maart 1561) wordt hij genoemd „Jan Claes z. lantaernmaecker".

Ald., f° 173 v° (24 Maart 1562): „Jacob Hermans zoon ende Meynert Pieters zoon Luchtaernmaeckers" bewijzen het goed der weeskinderen van Gerijt Gheerlofs zoon.

Wij hebben hier een aardig voorbeeld van volksetymologie, die *lantaarn* met het gelijkbeteekenende *lichter*, *luchter* in verband bracht en daarnaar vervormde.

G. J. BOEKENOOGEN.

WALEWEIN-STUDIES.

Sedert de arbeid, door Jonckbloet aan de *Roman van Walewein* [1]) besteed, schijnt de belangstelling voor deze Middelnederlandse roman, zo niet verflauwd, dan toch niet groot genoeg om tot verder histories onderzoek uit te lokken. Was het omdat de onzekerheid aangaande de herkomst van dit werk zo bezwaarlik weg te nemen viel? Sinds 1848, toen Jonckbloet zijn tweede deel over de *Walewein* uitgaf, zijn we in dat opzicht nog niet veel verder gekomen. Het Franse origineel, dat Sir Fred. Madden [2]) te onrechte in de *Percival* meende te vinden, en waarvoor Jonckbloet, afgaande op de *Glossaire* van Roquefort, zonder veel betere grond een *Roman de Gauvain* heeft aangezien, werd tot nu toe niet ontdekt [3]). Toch lijkt ons, tot recht verstand van het Middelnederlandse gedicht, een nader histories onderzoek noodzakelik. Niet zozeer om de vraag te beantwoorden of er metterdaad een Frans model heeft bestaan. De kwestie in hoeverre we hier met echt-Nederlandse kunst te doen hebben is natuurlik van groot belang. Maar die wordt slechts opgelost, wanneer dat Franse voorbeeld voor de dag komt. Tot zolang moeten we ons vergenoegen met de opmerking van Te Winkel [4]), dat het werk van Penninc, voltooid door Pieter Vostaert, voor een der weinige oorspronkelike Nederlandse romans te houden is, zolang een Frans origineel er niet van aan te wijzen blijft. Wie deze opvatting niet deelt kan op zijn best de waarschijnlikheid ener tegenovergestelde mening betogen.

Er is echter nog een andere vraag. Of de *Walewein* enkel

1) W. A. J. Jonckbloet, *De Roman van Walewein*, Leiden, 1846. De belangrijke bijdrage van J. Koopmans, in *Middelnederlandse romans*, Leiden, 1920, p. 60 sqq., is vooral van letterkundige aard.
2) *Introduction to Syr Gawayne*, 1839, p. XLIII.
3) Cf. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde*, Groningen, 1906, I, p. 129.
4) J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, I, p. 42.

als avonturenroman is te beschouwen, dan wel of ze in symboliese vorm een idee uitwerkt, zoals dat met de Franse *Lancelot*, de prozaroman, het geval is [1]). Die vraag hangt met het onderzoek naar de bronnen van de *Walewein* ten nauwste samen en ze is voor de kunstwaarde van 't gedicht van grote betekenis. Ze werd door voortreffelike critici als Te Winkel en Kalff òf verkeerd, òf in 't geheel niet beantwoord. Te Winkel noemt de *Walewein* „een avontuurroman in den vollen zin des woords" [2]), en Kalff preciseert zijn mening nog duideliker. Hij gewaagt [3]) van het wonderbed dat de zwaarste wonden geneest, van de wonderboom in de lusthof van Ysabele en de gloeiende rivier rondom de burcht van koning Assentijn, van de bron der jeugd, de smalle brug, scherp als een scheermes, de onderscheiden tafels, waaraan verschillende leden ener hofhouding middagmalen, als van „minder belangrijke" dingen ten opzichte van de „voornaamste avonturen". Over de eenheid, waarin deze elementen zijn samengevoegd, laat hij zich niet bepaald waarderend uit. Wij zijn een andere mening toegedaan. Deze schijnbaar bijkomstige dingen zijn, naar onze opvatting, symbolen, die juist ten doel hebben de grondgedachte van de roman te ontwikkelen en te verduideliken. Voor ons is de *Walewein* dus geen avontuurroman, maar draagt hij een symbolies karakter. Het komt er maar op aan welke zin die wonderbaarlike dingen voor de dichters van de roman, en voor die ze hoorden of lazen, hebben gehad. Een vergelijkend onderzoek naar de historiese betekenis van die symbolen geeft op deze vraag het antwoord.

I.

Datum van de Nederlandse Walewein.
Oorsprong van de naam Walewein.

Na de onderzoekingen van Jonckbloet [4]) staat het vrijwel vast dat de *Walewein* tot het begin der XIIIe eeuw behoort.

1) F. Lot, *Étude sur le Lancelot en prose*, Bibl. des Hautes Études, fasc. CCXXVI, Paris, Champion, 1918.
2) *Op. cit.*, I, p. 42. — 3) *Op. cit.*, I, p. 120. — 4) *Op. cit.*, II, p. 130 sqq.

De *Tristan* was reeds geschreven, en ze kwam omstreeks 1170 uit[1]). De *Lancelot* was denkelik ook reeds bekend[2]); de Franse prozaroman wordt door F. Lot[3]) tussen 1214 en 1227 geplaatst en is spoedig daarop in Nederlandse verzen overgebracht[4]). Jonckbloet veronderstelt dat de *Reinaert* al gedicht was; in ieder geval behoort de *Madoc* van Willem als de voorgaande werken en de *Roman van Moriaen* tot de Keltiese cyclus, die langs Franse wegen Nederland bereikte[5]). Wat de *Madoc* betreft, is het voor ons onderwerp van belang te citeren E. Philipot, *Un épisode d'Erec et Enide*[6]): „Maduc ou Madoc apparaît à deux reprises dans le *Livre d'Artus*[7]); il défend la même „coutume" que Mabon et Malgier: tout chevalier qui passe près de son repaire doit combattre avec lui; si c'est un chevalier d'Artus et s'il est vaincu, Maduc lui coupe la tête et la place sur un pieu... Dans la *Vengeance Raguidel,* Maduc le Noir (Hippeau, p. 96) appelé plus souvent „le Noir Chevalier", porte une armure:

3168 Plus noire que ne soit meure
Sor son elme estoit j corbiaus.

C'est un personnage redoutable; il habite un château:

593 Don qui i vait nen en revient.

Gauvain en approchant de ce château, dont un pâtre vient de lui faire une description terrifiante, aperçoit une rangée

1) W. Foerster, *Kristian von Troyes Yvain,* Halle, 1906, 3e Aufl., p. VI, stelt Chrestien de Troyes' bewerking vóór 1154.

2) Cf. W. Foerster, *Erec und Enide,* Halle, 1896, p. VIII: „Da ... der mit dem Karrenritter eng zusammenhängende Löwenritter durch die Nennung Noradins (Sultan Nuraddin, 1164—1173) gesichert ist, so muss auch der Karrenroman zwischen 1164—1173 verfasst worden sein".

3) *Op. cit.,* p. 136. — Uitgave: *The vulgate version of the Arthurian romances,* edited from manuscripts in the British Museum by H. Oskar Sommer, Washington, 1909—1913, 7 vol.

4) *Roman van Lancelot,* door W. J. A. Jonckbloet, 's-Gravenhage, 1846; zie P. Märtens, in Böhmer's *Romanische Studien,* V, p. 557 sqq.

5) F. Lot, *Celtica,* in *Romania,* XXIV, p. 328 sqq., p. 336 sqq.

6) *Romania,* XXV, p. 285.

7) Bibliothèque Nationale, fr. 337, fos 152 en 191.

de gibets et l'éternelle palissade de têtes humaines". In de *Lanzelet* van Ulrich von Zatzikhoven (einde XIIe of begin XIIIe eeuw) komt dezelfde *Malduck* voor [1]). Hij wordt evenzeer in de *Mabinogion* [2]) genoemd. Een der triaden van het Bretonse werk verhaalt van drie verdwijningen van het eiland Prydein, die van Gavran, van Merddyn, en ten slotte die van Madawg, de zoon van Owein van Gwynedd, die met driehonderd man op tien schepen zee koos en men weet niet waar ze heengegaan zijn.

Ook de naam Walewein is van Keltiese oorsprong. F. Lot zegt er in de *Romania* [3]) het volgende van: Les formes Walwennus, Walgainus sont attestées en Grande Bretagne dès le XIe siècle. Dix ans avant Gaufrei [de Monmouth], Guillaume de Malmesbury écrivait ces lignes: „Tunc (1086) in provincia Walarum, quae Ros vocatur, fuit sepulcrum Walven, qui fuit haud degener Arturis ex sorore nepos. Regnavit in ea parta Britanniae quae adhuc Walweitha vocatur". En Lot deelt ons mede omtrent Ros: „La province de Ros est située dans le comté de Pembroke. Or, un des trois cantons (*cymmvd*) portait dans un document du XIIIe siècle, qui reproduit un état de choses sans doute très antérieur, le nom de *Castell Gwalchmei*, château de Gauvain. C'est sans doute grâce à cette circonstance qu'un tombeau important découvert en 1086 fut identifié avec celui de *Walwen* (*Gwalchmai*), alors qu'il semble en réalité que la tombe ait été celle du roi Malgwn" [4]). Wat de persoon van Walewein zelf betreft, Gaston Paris noemt hem „un de ces dieux humanisés, qu'il n'est pas rare de rencontrer dans l'épopée" [5]). Het feit dat in sommige romans

1) Philipot, *art. cit.*, p. 286. Men zie ook Hahn, *Lanzelet, Eine Erzählung von Ulrich von Zatzikhoven*, Frankfurt a. M., 1845; Bächtold, *Der Lanzelet des U. v. Z.*, diss. Frauenfeld, 1870; Gaston Paris, *Romania*, X, p, 471 sqq.

2) J. Loth, *Le Mabinogion*, II, p. 277.

3) *Romania*, XXV, 1896, *Études sur la provenance du cycle Arturien*, p. 4.

4) *Ib.*, p. 2, 3.

5) *Histoire littéraire de la France*, XXX, p. 29. Cf. Miss J. L. Weston, *The legend of Sir Gawain*, 1897, en W. Foerster, *Zeitschrift für französische Literatur*, XX, 2, p. 95.

Waleweins kracht toeneemt naarmate de zon hoger stijgt, en vermindert als de dagvorstin ter kimme daalt, wijst inderdaad op mythologiese oorsprong [1]).

II.

Het grondthema van de Nederlandse roman. Walewein en Hunbaut.

Beschouwen we nader het Middelnederlandse gedicht, dan is het van belang op te merken dat de *Madoc* van Willem tot prototype van de *Walewein* kan hebben gediend. Zoowel de Madoc uit de Keltiese legende als Walewein zijn de hoofdpersonen van een tocht naar de Andere Wereld. De drie vermaarde verdwijningen waarvan de *Mabinogion* melding maakt, zijn in werkelijkheid drie *imrama*, tochten van zeelieden naar onbekende oorden, vanwaar men niet wederkeert. In Ierland kregen deze legenden reeds vroeg, van de VIIe eeuw af, een letterkundige vorm, en ze verbreidden zich van daar over de andere Keltiese landen. Maar die Keltiese legenden zelf zijn dikwijls van folkloristiese herkomst, en de primitiefste vorm van de *Walewein* is een Indies verhaal uit de *Kathā-sarit-sāgara* [2]), dat aldus luidt:

De held Indivarasena ontving in de droom een zwaard van een godin. „Door de macht van dit zwaard", zeide zij, „zult ge over moeilik te overwinnen vijanden zegevieren, en wat ge denkt zult ge verkrijgen". Hij werd wakker met het zwaard in zijn hand. Na in gezelschap van zijn broeder een lange tocht te hebben gemaakt, vond hij een prachtige stad met gouden huizen. Bij de ingang stond een verschrikkelike Rakshasa, die hem vertelde dat dit het verblijf was van de koning der Rakshasa's. Indivarasena trachtte binnen te komen, en

1) Cf. W. H. Schofield, *English literature from the Norman Conquest to Chaucer*, London, 1906, p. 234.
2) Boek VII, hoofdstuk 42; vertaald door Tawney, I, p. 384 sqq.

onthoofdde de portier, die zich daartegen verzette, met zijn toverzwaard.

Indivarasena ging het paleis binnen, waar de koning der Rakshasa's op zijn troon zat, met een schone vrouw aan zijn linkerhand en een allerliefst meisje aan zijn rechterzijde. Indivarasena liep op hem toe en daagde hem uit tot een gevecht. De koning trok zijn zwaard. In de loop van het gevecht sloeg Indivarasena dikwijls de Rakshasa het hoofd af; maar het groeide weer aan. Toen hij de tovermacht daarvan zag, kloofde hij, op een wenk van het meisje dat naast de Rakshasa zat en op het eerste gezicht op de prins verliefd was geworden, het hoofd opnieuw met een handige zwaardslag in tweeën. Toen werd de tovermacht van de Rakshasa door een tegengestelde toverkracht overwonnen, zijn hoofd groeide niet weer aan en de Rakshasa stierf aan de wonde. Zowel de mooie vrouw als de prinses waren zeer verheugd. De held vroeg waarom de Rakshasa in zulk een stad, slechts door een wachter verdedigd, woonde, wie de vrouwen waren en waarom zij zich verblijdden dat de Rakshasa verslagen werd. De maagd antwoordde dat de Rakshasa de rechtmatige koning der stad door zijn tovermacht had verslonden. Hij had ook diens trawanten opgegeten, doch spaarde de koningin en maakte haar tot zijn vrouw. Het meisje was de jongere zuster van de Rakshasa, en de held nam haar ten huwelik [1]).

Dit verhaal bestaat grotendeels uit motieven die we in de *Walewein* terugvinden. Het toverzwaard, dat de held van de godin ontvangt, is het zwaard met de twee ringen, waardoor Walewein in staat is zijn tocht tot een gelukkig einde te brengen. De metgezel van Indivarasena doet denken aan prins Roges, die, vooral op de terugtocht, van Walewein onafscheidelik is. Het gevecht met de poortwachter stemt overeen met de geduchte tegenstand die Walewein ontmoet, wanneer hij de burcht van Assentijn poogt binnen te dringen. De Rakshasa

1) Cf. G. L. Kittredge, *A study of Gawain and the Green Knight*, Cambridge, 1916, p. 49—50.

is koning Assentijn zelf, het beeldschone meisje zijn dochter Ysabele.

Andere motieven doen zich voor in Franse en Engelse gedichten, die evenzeer tot de Walewein-cyclus behoren. Zo in de onvoltooid gebleven Franse roman van *Hunbaut*, voorkomend in het handschrift van Chantilly dat ook andere Arthurromans bevat. De *Hunbaut* werd vermoedelik gedicht in de eerste vijf en twintig jaar van de XIIIe eeuw, en volgens de uitgevers J. Stürzinger en H. Breuer [1]), behoort hij tot het Picardiese taalgebied [2]). Hij verhaalt de tocht van Gauvain en Hunbaut naar de Koning der Eilanden, en vertoont, vooral wat het eerste gedeelte betreft, menig punt van overeenkomst met de Nederlandse roman. Gauvain en Hunbaut komen bij de poort van een prachtig kasteel. Daar vinden ze een „vilain", die aldus wordt beschreven:

Bien samble home de male part
Grans ert et noirs, lais et hideis.

Een knaap brengt hem een bijl en de „vilain" schijnt Gauvain ten strijde uit te dagen. Na een oogenblik van beraad stemt Gauvain daarin toe. Maar de „vilain" veroorlooft Gauvain de eerste slag te geven. Hij steekt de hals uit. Gauvain brengt hem een zwaardslag toe dat het hoofd tien pas ver vliegt. De „vilain" tracht van zijn toverkracht gebruik te maken, maar Gauvain grijpt hem bij zijn kleren, schudt hem heen en weer en maakt de toverij onmogelik [3]). Later wordt Gauvain door een dwerg aangeroepen om viermaal om het hardst te schelden. Als de dwerg zijn eerste scheldpartij beeindigd heeft, splijt Gauvain hem de kop met zijn zwaard [4]).

We hebben in *Walewein* en *Hunbaut* een gemeenschappelike grondgedachte. Een dapper krijgsman onderneemt een tocht naar de Andere Wereld. Bijgestaan door een metgezel overwint

1) Gesellschaft für Romanische Literatur, deel XXXV, Dresden, 1914. De roman werd samengevat en besproken door Gaston Paris, *Histoire littéraire*, XXX, p. 69—71, p. 75—76, en Kittredge, *op. cit.*, p. 64, 99, 300.
2) *Op. cit.*, p. XII. — 3) V. 1527 sqq. — 4) V. 1558 sqq.

hij de tovermacht van de koning van dat rijk door list of geweld en bereikt het beoogde doel. De elementen van het verhaal, reeds in de Indiese mythe aanwezig, worden deels in de Nederlandse, deels in de Franse roman teruggevonden, en Walewein speelt in beide de hoofdrol. Er bestaat dus grond om aan te nemen dat beide gedichten van gemeenschappelike oorsprong zijn: een folkloristiese legende, aan de persoon van de Keltiese Walewein (Gauvain, Gwalchmai) verbonden. In de *Walewein* zijn niet alleen het kasteel van Assentijn, maar ook de burchten van koning Wonder en van koning Amoraen euhemeristiese voorstellingen van de Andere Wereld. Deze varianten worden in de Keltiese litteratuur of in de Arthurromans teruggevonden. Het zwevende schaakbord en de rivier van 't Vagevuur zijn met andere bijzonderheden als invoegselen aan te merken, die we nader zullen behandelen.

III.

De Andere Wereld in de Walewein: De burcht van Koning Wonder.

Talrijk zijn de beschrijvingen van de Andere Wereld die men bij de verschillende volken vindt. Wat de beide klassieke talen betreft, noemen we Odysseus' afdalen naar het rijk van Hades en het zesde boek van de Aeneis. Van niet minder belang is voor ons onderwerp de Argonautentocht en de reis van Heracles naar de tuin der Hesperiden. In de oude Joodse en Christelik-apocriefe litteratuur dragen de schilderingen van Hemel en Hel een sterk vizionnair karakter. In de oude Germaanse letterkunde zijn vizioenen bekend, nauw samenhangend met des zieners religieuze voorstellingen, en dichters hebben ons beschreven, hoe men zich Walhall en de verdere domeinen der Germaanse goden had voor te stellen. Ook de Ierse Kelten hebben ons menige schildering van de Andere Wereld nagelaten. Endepols en Verdeyen spreken in hun uit-

gave van *Tondalus' vizioen en Patricius' vagevuur* over de *imrama* of zeereizen, waarin de wonderlikste avonturen worden verteld, meestal van een held die zich met enkele makkers op goed geluk in een bootje aan de ongewisse baren had toevertrouwd. Op die tochten bereiken de zeevaarders veel wonderlike eilanden, waar zij niet altijd menselike bewoners aantreffen, maar wel heerlike spijzen en dranken, en bovennatuurlike wezens, vooral in de gedaante van vogels [1]). Men denkt hierbij reeds aan de zwarte vogels uit de *Walewein*, die onderduiken in de rivier van het Vagevuur en wit als sneeuw te voorschijn komen.

De Kelten verbeelden zich dus, evenals de Grieken en Romeinen, de Andere Wereld als een land, gelegen aan de overzijde van de Oceaan. Maar dit is niet hun enige opvatting. Er zijn primitiever voorstellingen bij hen aanwezig. Zoals bij hen het woord eiland ook een schiereiland beduiden kan en zelfs een berg in het land door water omgeven [2]), zo kan de Andere Wereld zich vlak bij de kust en zelfs midden in het bewoonde land bevinden. „In de drassige weiden van Wales ziet men soms zwarte kringen in het gras. Het volksgeloof wil, dat wie binnen zoo'n kring komt in de macht der *tylwyth teg* („de schoone huishouding", de elven) geraakt en door hen medegenomen wordt. Dat is Keltisch volksgeloof van heden, en van de oudste tijden. In Ierland denkt men zich die elven of *sidhé* bij voorkeur in grasheuvels (*dún*)... Dit is de oudste vorm waarin de Andere Wereld in de Iersche verhalen voorgesteld wordt... De sagen van den oudsten epischen cyclus, den Ulster-cyclus, kennen slechts dezen vorm van Andere Wereld... Onder de *sídhe* leven geen goden, doch uitsluitend wezens van de „lagere mythologie", zooals de elven, wanen en dwergen der Germanen. De mensch wordt door hen uit de dagelijksche wereld weggelokt, hij wordt tot

1) A. G. van Hamel, *Tondalus' visioen en Patricius' vagevuur* (*Neophilologus*, IV, 1919, p. 152 sqq.).

2) F. Lot, *Celtica* (*Romania*, XXIV, 1895, p. 331, n. 5).

liefde bewogen en is tijdelijk of voorgoed voor de menschen verloren" [1]).

Het is niet moeilik in de berg, door een rivier omspoeld, die Walewein binnenrijdt om het zwevende schaakbord te vangen, zulk een Keltiese *dún* te herkennen:

Die berch es also ghemaect,
Al waere een kerstijn up gheraect
Hine mochte nieuwer neder gliden,
Hine viele int water in allen siden.
Om dien berch liep ene riviere
Soe was groot, wijt ende liep sciere.
Die berch wasser uut ghewrocht
Uter rivieren, heeft hem ghedocht,
Met groten stenen ende met starken
Recht ghelijc ere karken.

De berg opent zich en sluit zich wanneer hij zich daarbinnen bevindt. Walewein treft er een drakennest aan met vier jongen, die hij slechts met moeite ten onder brengt. Na een geduchte strijd met het moederserpent, dat vuur braakt, Walewein met zijn staart voortsleept en in een put slingert, en uit wiens wonde het bloed loopt „heter dan een vier", zodat het „die duvel uter hellen" gelijkt, slaagt de held er in, met Gods hulp en zijn goede „miseriecorde", het monster van kant te maken.

De ontvangst die hem in het *dún* wacht is dus minder aangenaam dan men had kunnen denken [2]). Dit begin van Waleweins tocht herinnert aan de sinistere tocht van Yvain

1) Van Hamel, *art. cit.*, p. 157 sqq. Vgl. de verdwijning van Heurodys in *Sir Orfeo* (Schofield, *op. cit.*, p. 184 sqq.). De ontvoering van Guenièvre door Méléagant in de *Lancelot* berust op dezelfde fictie, *Romania*, XII, p. 502. Zie ook Foerster, *Der Karrenritter*, p. LXVIII sqq.

2) Men vergelijke hiermee de episode uit de Engelse roman *Gawain and the Green Knight*, waarvan het tweede gedeelte volgens Madden (*Syr Gawayne*, p. 301), onder de regering van Richard II werd geschreven, en volgens Hard (*Catalogue of Romances*, I, p. 387) tot het eind der veertiende eeuw behoort. Door de Green Knight uitgedaagd, begeeft Gawain zich naar de Green Chapel, om een zwaardslag te ontvangen die hij een jaar te voren de Green Knight had toegediend. Hij komt in een vallei en ziet eerst niets van de Green Chapel. Dan, naast een bruisende rivier, ziet hij een grasheuvel met een gat aan beide kanten.

in *Le Chevalier au Lion*, van Keu en Gauvain in *La Demoiselle à la Mule* [1]), het bos en de vallei waar ze doorheen moeten om voor een jonkvrouw die aan Arthurs hof om hulp komt vragen de gouden teugel te halen welke zij voor haar muildier begeert. Keu onderneemt het eerst de reis:

167 Estes lo vos desforesté;
mais n'ot gaires avant alé
quant il vint en une valee
qui mout estoit parfonde et lee
et si estoit mout perillouse
mout cruëus et mout tenebrouse.
Qu'o siecle n'a homme si fort
qui n'i eüst paor de mort,
s'en la valee trespassast.
Tot adès covient qu'il i past
voille o non, entrer li estuet;
il i entre, quant il miaus ne puet;
A quelque poinne est entrez,
mes mout i est espoëntez
que il veoit el fonz dedenz
mout granz coluevres et sarpenz
escorpions et autres bestes

„Misschien is dit de Groene kapel", zegt Gawain bij zichzelf. „'t Is een plaats waar de duivel zijn metten te middernacht wel mocht zingen! 't Is een ongeluks-kapel! 't Is de meest vervloekte kerk die ik ooit binnenkwam!" — *Gawain and the Green Knight*, Fytte IV, str. VIII, IX. De roman komt voor in een enkel handschrift (Cotton M[s] Nero A X fol[s] 91—129 v[0] Brits Museum), beschreven door Sir Frederic Madden, *Syr Gawayne*, 1839, p. XLVII sqq., 299—301. Uitgaven: Madden, *Syr Gawayne*, 1839, p. 1—92 (Bannatyne Club); Rich. Morris, Early English Texts Society, 1864, herdrukken: 1869, 1893, 1897, (de twee laatste herzien door I. Gollancz). Zie Gaston Paris, *Histoire littéraire de la France*, XXX, p. 71 sqq.; Schofield, *English literature*, p. 215 sqq.; Miss Weston, *The legend of Sir Gawain*, 1897, p. 85 sqq.; J. L. Hubert, *Modern Philology*, XIII, p. 433 sqq., Kittredge, *Gawain and the Green Knight*, 1916.

1) Van Païen de Maisnières (Champagne). Uitg. Méon, *Nouveau Recueil de Fabliaux et Contes*, 1823, I, p. 1—37; R. T. Hill, *La Mule sanz Frain*, Baltimore, 1911; B. Orlowski, *La demoiselle à la Mule*, Paris, 1911. Cf. A. Duval, *Histoire littéraire de la France*, XIX, p. 722 sqq.; G. Paris, *ib.*, XXX, p. 68 sqq.; A. C. L. Brown, *Ivain* (*Studies and Notes*, 1903, VIII, p. 80 sqq.); *The Knight of the Lion* (Publications of the Modern Language Association, 1905, XX, p. 692 sqq.); *Romanic Review*, IV, p. 392—395; *Romania*, XL, p. 144 sqq.; Kittredge, *op. cit.*, p. 42 sqq.

qui feu gitoient par les testes,
de coi il ot mout grant paor [1]).

Evenzoo in de *Walewein*:

257 Die berch die werts sciere gheles
Als Walewein daer binnen es:
Dat gat dat te voren was open
Wert nu sciere toe gheloken
Ende Walewein moeste daer binnen bliven,
Allene sinen rouwe driven
In enen berch die donker es...
310 Die rouwe ghinc hem alles te voren,
Dat was tmeeste dat hem daert.
Doe nam hi sinen breidel ter vaert
Ende doolde in gonen berch allene,
Hi ende Gringolet sijn wrene
So langhe dat hi sach van verren
Den dach ghelijc ere sterren.
Ende hevet iens serpents nest vernomen,
Daer vier jonghe in laghen ende sliepen...

Wanneer echter Walewein de rivier is overgezwommen, die hem van het bloed zijner wonden heeft gereinigd, komt hij op een eiland aan en geraakt vandaar:

749 In enen mersc, die scone was,
Ende ghinc sitten int groene gras.

Als hij weer opgezeten is, na zijn vermoeide paard te hebben verzorgd:

774 Doe sach hi also hem dochte
Ene borch of soe ware van goude...
779 Doe reet hi darewaert herde saen,
Doe docht soe hem in een water staen

1) Later krijgt Gauvain, die dezelfde gevaren als Keu heeft moeten doorstaan, twee geduchte serpenten te bekampen:

852 Deux serpens felons et fiers,
qui sanc gietent de leus en lèus
et par la boche lor salt feus:...
Lors dist Gauvains: „va amener
les diables que tu disoies".

Men vergelijke nog *Gawain and the Green Knight*, ed. Morris-Gollancz, Fytte II, str. X.

Ende up enen standaert ghewrocht van ondre.
Daer woonde die coninc van den Wondre
Wetti waer omme hi Wonder hiet?...
785 Hi versciep hem tallen dieren
Die sijn upt land of in rivieren:
Banderside sciep hi hem wedere
Tallen voghelen, die met vederen
Moghen vlieghen in enich lant.

De burcht binnengereden, vindt hij Koning Wonder en zijn zoon Alydrisondre:

812 Ende tscaecspel tusschen hem beden staen.

Walewein wordt heuselik ontvangen en mag uitrusten op een wonderbed van fijn goud en ivoor, terwijl gouden engelen hem in slaap zingen en elk een edelgesteente in de handen houdt dat het vertrek verlicht:

889 Ware een man up tbedde geleghen,
Al wari dorhouwen ende duersleghen,
Of haddi over hem enighe wonde,
Moeste hire up ligghen ene stonde.
Tote hi met slape ware bevaen,
Als hi weder up wilde staen,
So wari gans ende ghesont
Als hi noit was in enigher stont [1]).

We zijn dus wel met Walewein in het wonderland van eeuwige jeugd aangekomen. Tegelijk heeft de beschrijving zich ontwikkeld zoals in de Keltiese litteratuur de ruwe epiese verhalen van de Ulster-cyclus tot de meer verfijnd-lyriese van de Finn-cyclus overgingen. De onderscheiden voorstellingen van de Andere Wereld, daar ruw en soms schrikwekkend, hier vriendeliker en bekoorliker, zijn in de *Walewein* tot een geheel verenigd.

Ze behoren trouwens bij elkander. In de Kymriese *Peredur* [2])

---

1) Wat het wonderbed betreft, vergelijke men *Perceval*, v. 9191 sqq., *Le Chevalier à l'Espée*, v. 514 sqq.

2) Loth, *Les Mabinogion*, II, p. 87 sqq., 2e uitg., II, p. 83 sqq.

komt een episode voor, waarin deze eenheid als in de *Walewein* aan het licht treedt. Peredur dringt door een enge bergpas die een leeuw bewaakt, een dal binnen. Beneden zich ziet hij een diepte vol met beenderen van mensen en dieren. Doordat Peredur de leeuw in slaap vindt, kan hij hem in de put werpen en zijn weg naar het dal voortzetten. Hier ontwaart hij een prachtig kasteel. Daarvóór zit in een weide een man met grijze haren, zo groot als Peredur er nooit een zag, welke toeziet op twee jongelui, zijn zoons, die met messen werpen. Peredur groet de grijze kasteelbewoner, maar deze verwenst de portier dat hij de ridder doorliet. Allen gaan nu *'t* kasteel binnen. In de hal staan tafels met overvloed van spijs en drank. Uit een prieel komen een oudachtige vrouw en een meisje — de grootste vrouwen die Peredur ooit heeft gezien. De grijze man gaat aan het hoofd van de tafel zitten, zijn vrouw naast hem. Peredur en het meisje zitten samen, de twee jongelingen dienen. Het meisje wordt droevig gestemd als ze Peredur aanziet. Ze vertelt hem dat ze op hem verliefd is geworden en dat de reuzen, de onderdanen van haar vader, hem zullen doden. De volgende dag begint de strijd, waarin Peredur veel vijanden overwint en de bezitter van 't kasteel noodzaakt met zijn onderhorigen hulde aan koning Arthur te brengen en om de doop te vragen.

We merken nog op, naar aanleiding van de vier drakenjongen, dat in de Middelengelse roman *The Carl of Carlisle* [1]), wanneer Gawain, Kay en Bisschop Baldwin een rendier (rood hert) in een uitgestrekt woud vervolgen, zij bij het kasteel van de *Carl of Carlisle* komen, de portier om gastvrijheid laten vragen en dan bij een geweldige reus worden toegelaten. Vier eigenaardige „welpen" liggen bij het vuur: een wilde

1) *Syre Gawene and the Carle of Carelyle*, Porkington M[s], n[0] 10 f[s] 12—27. Uitg. Madden, *Syr Gawayne*, p. 188 sqq.; *Carle off Carlile*, Percy M[s], p. 448—455, met aant. van Percy, *Reliques*, 1765, III, XX; uitg. d. Madden, p. 256 sqq.; door Child, *English and Scottish Ballads*, 1857, I, p. 58 sqq.; door Hales en Furnival, *Bishop Percy's Folio Manuscript*, III, p. 275 sqq.; cf. Paris, *Histoire littéraire*, XXX, p. 68; Kittredge, *op. cit.*, p. 87 sqq.

stier, een everzwijn, een leeuw en een beer. Ze staan op het punt de gasten aan te vallen, maar kruipen op bevel van hun meester onder de tafel.

Uit de vergelijking van de *Peredur*, *Hunbaut*, *La Demoiselle à la Mule*, de *Carl of Carlisle* met de *Walewein* blijkt dus dat het eerste avontuur van Walewein oorspronkelik is een tocht naar een geheimzinnige wonderwereld, waarvan de toegang door monsterachtige wezens: gedrochtelike mensen, draken, roofdieren, bewaakt wordt. Eerst moet een somber oord van verschrikking: donker woud, duistere vallei, worden doorreisd, en door list of kracht de gedrochten overmand, vóór men aankomt in het lustoord, een burcht, glinsterend van goud en zilver, waar men gastvrij wordt ontvangen, of tot nieuwe hedendaden genoopt door de heer des lands die ook deze monsters tot wachters om zijn rijk had gezet.

IV.

De burcht van Koning Amoraen.

Vervolgen wij onze beschouwingen over de vormen van Andere Wereld, die in de *Walewein* voorkomen en aan de Keltiese litteratuur zijn ontleend.

In de Finn-sage *Baile an Scáil* (de Waanzin van de Reus) wordt koning Conn door een ruiter in een nevel meegevoerd. Hij komt in een schone vlakte, waarin hij een koninklike burcht bespeurt met een gouden boom er vóór. Daarbij ziet hij ook een prachtig huis met bronzen dakbalk. In het huis zit een jonkvrouw, die in gouden bekers en vaten de heerlikste spijzen en dranken uitdeelt. En ook ziet Conn daar de reeds lang gestorven Lug, zoon van Edlenn mac Tigernmais, die de koning zijn toekomst voorspelt [1]).

De vlakte waarvan hier sprake is, herinnert aan de weide waarop Walewein belandt. De koninklike burcht is evenmin

1) Van Hamel, *art. cit.*, p. 159.

een nieuwigheid. Maar de gouden boom met de schone jonkvrouw, die de spijzen en dranken uitdeelt, en de gestorven Lug, die de toekomst voorspelt, vormen in de beschrijving van de Andere Wereld een nieuw element.

Het is in de eerste plaats duidelik dat we hier met een soort dodenrijk te doen hebben, dat de Kelten zich oorspronkelik midden in de Oceaan hebben voorgesteld. „L'île de verre, royaume de Maelvas", zegt Lot ons in zijn reeds vermeld artikel *Celtica*, „est identique à la „tour de verre", qui se dresse au milieu de l'Océan avec ses habitants muets. Les fils de Milé l'assiégèrent en vain quand ils naviguaient à la conquête de l'Irlande. C'est aussi la *tir-n tairngire* „la terre de promesse", la *tir fa tonn* „terre sous les vagues" des Irlandais, où il n'y a ni maladie, ni vieillesse, ni péché, visitée par Condlé, Orsin, Cormac, et autres. Quand le sens de ces mythes se fut complètement perdu chez les Bretons comme chez les Irlandais, ils cherchèrent à fixer la situation de ce pays étrange. C'était l'Irlande selon les uns: Gaufrei nous a conservé cette tradition en qualifiant Malvasius de rex Islandiae (L. IX, ch. 12). Une identification moins heureuse était l'Albanie (l'Écosse).... „L'île de verre" des croyances celtiques est, à coup sûr, identique à l'Ile d'*Avalon*... Les Celtes... se représentaient le pays des Morts comme situé au delà de l'Océan. Plus tard, quand toutes leurs croyances furent evhémérisées et que le roi des Morts fut considéré comme un simple monarque gouvernant un pays situé au-delà de l'eau, l'île ou la terre merveilleuse put être identifiée de mille façons. Dans les poèmes français, elle finit par se réduire à un château situé simplement sur l'autre bord d'un fleuve difficile à franchir" [1]).

In Chrestien de Troyes' *Erec et Enide* [2]) komt inderdaad een beschrijving voor van „l'Isle de Voirre" die vrijwel op die van het groene Erin gelijkt:

1) *Romania*, p. XXIV, p. 328—331.
2) Ed. Foerster, Roman. Bibliothek, 1896, p. 51.

1945 Avuec ceus que m'oez nomer
Vint Machelvas [1]), uns hauz ber,
Li sire de l'Isle de Voirre;
An cele isle n'ot l'an tonoirre
Ne n'i chiet foudre ne tanpeste;
Ne boz ne serpanz n'i areste
N'il n'i fet trop chaut ne n'iverne.

Enige regels verder noemt hij „l'Isle d'Avalon", waarover Gingomars regeert:

1956 De cestui avons oï dire
Qu'il fu amis Morgain la fee.

Heel wat vollediger is een beschrijving uit de prozaroman van *Lancelot* [2]), voorkomend in het verhaal van de lotgevallen van Nascien, de schoonbroeder van de koning van Sarras, die door Jozef van Arimathea was bekeerd en gedoopt. Terwijl Jozef met de heilige Graalbeker naar Engeland vaart, klagen de vijanden Nascien aan en werpen hem in de gevangenis. Vandaar ziet hij zich op wonderbare wijze in een wolk overgebracht op het eiland Tournoyant, dat geformeerd werd bij het begin der wereld, toen God de vier elementen scheidde, en dat ronddraait met de beweging des hemels.

De ronddraaiende beweging, die volgens Kittredge tot dezelfde categorie behoort als „slamming doors and clashing cliffs (symplegades)" [3]), is typies voor sommige wonderkastelen uit de Arthurromans [4]). Hier, in de Lancelot-Graalroman, heeft ze, in

1) Over Machelvas, Maelvas „de koning der doden", zie G. Paris, *Romania*, X, p. 471 sqq.; XII, p. 502 sqq.; Foerster, *Der Karrenritter*, Halle, 1899, p. XXXIII.

2) *Lestoire del Saint Graal*, ed. Sommer, I (1909).

3) Kittredge, *op. cit.*, p. 245. Cf. Sypherd, *Studies in Chaucer's Hous of Fame*, Chaucer Society, p. 144 sqq., 173 sqq.; Lowie, *Journal of American Folklore*, XXI, p. 106 sqq.; A. C. L. Brown, *Studies and Notes*, VIII, p. 81 sqq.

4) Reeds in de *Pélerinage de Charlemagne* komt een kasteel voor dat ronddraait met de wind (v. 334 sqq.). Men vergelijke met het voorgaande Yvains avontuur in *Le Chevalier au Lion*; bij het achtervolgen van zijn tegenstander komt hij door een kasteelpoort, waarvan de valdeur zijn paard doormidden snijdt; ed. Foerster, *Kristian von Troyes Yvain*, 3e Aufl., Halle, 1906, v. 907 sqq. — Voor Keltiese motieven van dezelfde soort, cf. A. C. L. Brown, *Publications of the Modern Language Association*, XX, p. 693 sqq.

verband met de beweging van de hemel gebracht, een duidelike symboliese betekenis.

Die symboliese betekenis is zeker niet aanwezig in de snelle rondwenteling van het kasteel uit *La Demoiselle à la Mule*, dat de overgang vormt tot de Nederlandse *Walewein* en uit dezelfde tijd dateert. We noemden dit gedicht reeds in verband met de eerste tocht van onze held. Als Key onverrichterzake terugkeert, afgeschrikt door de gevaren van de onderneming, trekt Gauvain er op uit om voor de jonkvrouw de begeerde teugel te winnen. Hij bestijgt het muildier van de schone, en na de donkere vallei en de schone weide doorgereden te zijn en een soort toverbrug te zijn overgegaan, komt hij bij een kasteel, duchtig versterkt en met scherpe staken omgeven, waarop, één paal uitgezonderd, de afgehouwen hoofden van vroegere avontuurzoekers staan. Het ganse kasteel wentelt rond met geweldige vaart, „con la trompe que l'on suet a la corgiee demener" (v. 442). De poort vliegt dus voorbij, vóórdat men binnenkomen kan. Wanneer Gauvain de sprong waagt, gebeurt het dat de muil:

> 468 . . . s'est si conseüe
> par derriers, si que de la queue
> plus de la moitié li desneue [1]).

De snelle rondwenteling van het kasteel is dus een afweermiddel, dat dient om ongenode gasten buiten te houden [2]).

---

1) In de Duitse bewerking van Heinrich von dem Türlin, *Diu Krône* (ed. Scholl, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, XXVII, 1852), wordt het geval aldus verteld:

> 12980 Wan daz diu Porte zuvuorte
> dem Mul hinten den Zagel
> daz kam von einem Tûrnagel
> der halber ûz dem Slozze hienc.

2) In de *Chevalier du Papegau* (ed. F. Heuckenkamp, Halle a. S., 1897) brengt koning Arthur hulp aan jonkvrouw Flordemont, die door haar maarschalk wordt belegerd. Om het kasteel binnen te komen moet hij over een brug die onophoudelik heen en weer geschud wordt. Een draaiend wiel belet Arthur binnen te komen, de jonge held bekijkt z'n constructie en snijdt door „ung fil de metal qui soustenoit tout l'enchantement. Sitost que le chevalier du papegaut ot taille le fil de métal, la roe ne se meut point, ne le pont ne crolla plus". Cf. Orlowski, *La Demoiselle à la Mule*, p. 75.

Keren we tot de *Walewein* terug. Op een dag komt Walewein gevaren:

2856 Neven der wilder seebaren
Ende hi sach scepe in die see,
Bi wilen min, bi wilen mee,
Daersi in voeren up ende neder... [1])
2872 Mettien hevet hi van verren vernomen
Ene steenroche hoghe ende clene
Die men hiet te Ravenstene.
Al sceen soe smal, soe was ghereet
Boven ere halver mile breet
Ende di seebaren lieper onder...
2879 ... Mettien
Heefti enen casteel vorsien
Daer boven staen, die hadde ane
Menighen tor, na minen wane,
Ende al van claren marberstene [2]).

De nieuwe wonderwereld is dus nu een eiland, waar men bij eb naar toe kan gaan:

2928 Sijn paert was snel van allen leden
Het drouch sinen here an dat eylant.
Die vloet soe quam altehant,
Als Walewein over quam ghevaren,
Omtrent hem liepen des sewes baren.

De zeegolven hebben hier hetzelfde effect als de snelle draaiing van 't kasteel uit *La Demoiselle à la Mule*.

Nu rijdt Walewein „duer ene haghedochte" tot op de berg. Hier ziet hij vele ridders:

Die alle speelden, weet dat wel
Scaec of werptafelspel
Ende vele sloegher daer den bal

---

1) Cf. *Hunbaut*, v. 584 sqq., v. 1258 sqq.
2) Een herinnering aan de Keltiese „tour de verre". Ook van het toverkasteel uit *Diu Krône* wordt gezegd:

Die Mûre was als ein glas
beihtel, hôch unde glat.

Den steen wierp mer overal
Voor den casteel up dat plein [1]).

Hij wordt hoffelik ontvangen door koning Amoraen. Deze herkent hem terstond, wat Walewein „utermaten sere" verbaast. Mogen we hier denken aan de gestorven Lug uit de Ierse legende, die Conn de toekomst voorspelt? 't Blijkt dat Amoraen tien jaar geleden de dochter van Ierlands koning huwde en op zijn terugreis Arthurs hof bezocht. Walewein vindt niet alleen op Ravestene het zwaard met de twee ringen, waarover later, maar Amoraen beschrijft hem ook de schone jonkvrouw Ysabele, die hij tot vrouw begeert en die Walewein voor hem winnen moet:

3424 Soe hevet [meer] scoonhede tharen dele
Danne Venus doet, die godinne,
Die ghebod heeft over de minne.
Soe es scoonre dan Olympias
Die keyserinne te Rome was.
Soe es scoonre vele sonder sparen
Danne die twalef vrouwen waren,
Die ghescreven sijn te Rome binnen.
Dit waren die twalef godinnen
Daer men of telt ende saghet...
3436 Soe es vele scoonre, na minen wane,
Danne Ysaude no Elene
Noch die scone Torabene.
Soe es scoonre vele dan Verghine
Ofte joncfrouwe Barbeline,
Noch Ysaude van Yerlant,
Noch Ysaude metter witten hant
Nes niet soe scone als Ysabele.

1) Cf. *Hunbaut*:

600 S'en vont por prendre lor ostels
Sus al castiel desus la tor.
Et si i ot mout biel ator
Chevalier, ce cuit, plus de XX.
Cascuns a l'encontre lor vint
Et senescal et connestables,
Et [li] sires juoit as tables
Au point qu'il vinrent, ce me sanble.

De tennisbal speelt een belangrijke rol in *The Turk and Gawain*, zie beneden.

Deze passage bewijst dat de bewerker van de *Walewein* een geletterd man was, die niet alleen Keltiese stof verwerkte, maar ook van de „wereldlitteratuur" van zijn tijd op de hoogte was. Koning Amoraen beschrijft vervolgens de burcht Endi, waarin de dochter van Assentijn verblijf houdt:

3460 ... Daer gaen twalef mure
Omme: elc hevet tomen dele
Vierwarf twintich torrele
Up gewrocht, staerc ende diere
Tusschen elken tween muren loopt ene riviere
Dat men tcasteel niene mach ghewinnen...
3469 Telker poorten sijn ghestaen
Vierwarf twintich man, sonder waen,...
3473 Dits om te behoedene tscone wijf,
Datse geen man soude ghewinnen
Noch comen inden casteel binnen.

Het kasteel is dus een gevangenis voor Ysabele. Maar 't is tegelijk een lustoord, waarin ze „groot deduut" heeft, een boomgaard met allerlei smakelike vruchten:

3487 Daer in staet menigherande ware,
Peper, anijs ende ginghebare;
Fighen ende notenmuscaten
Staen daer ende pume ghernaten,
Amandelen ende castaengiere,...
3494 Lelien, rosen ende blomen
Staet daer ende menich soete cruut
Daer es van voglen soete luut.

De gouden boom uit de *Baile an Scáil* is evenzeer aanwezig. Op elke tak zit een gouden vogeltje, aan elk blad hangt een gouden klokje. In een „duwiere" bevinden zich zestien man met acht blaasbalgen die de boom „wint toejaghen":

3591 Van beneden inden wertel up
Tote boven inden top.

Dan beginnen de vogels te zingen en de klokjes te luiden, dat wie het hoort:

3545 Al ware ene toter doot ghewont,

onmiddellik alle smart vergeet. Verder treffen we in Ysabele's hof, onder een olijfboom, een fontein aan, die recht uit het aardse paradijs komt gevloten. Daarboven een gouden adelaar die met zijn vleugels de bron beschermt. Ysabele behoeft slechts de snavel van de arend om te wenden en de fontein begint te springen:

3586 Al ware een man out vijf hondert jaer
Ende nutte hi vanden borne een traen,
Sonder twifel ende waen
Hi worde alse staerc ende also jonc
Als hi was upten selven spronc
Als hi was doe te waren
Doe hi out was van dertich jaren.

Jonckbloet [1]) citeert hier de *Trojaensche Oorloghe*, v. 306 sqq., en Le Grand d'Aussy, *Fabl. ou Contes*, I, 229: „Les Orientaux, dans leurs romans, ont une île merveilleuse, dont le séjour est si délicieux qu'on ne veut plus en sortir quand une fois on y est entré (D'Herbelot, *Bibl. Orient.*, p. 738). Ils supposent aussi dans le paradis terrestre une fontaine et un arbre qu'ils appellent *de vie*.... Cette fiction, introduite en Europe, est devenue chez nos romanciers la fontaine de *jovent* ou *jovence*, c'est-à-dire de jeunesse. Le roman de *Huon de Bordeaux* a adopté l'arbre et la fontaine, et comme les romanciers orientaux il fait venir celle-ci du paradis terrestre". Zulk een schildering herinnert niet enkel aan 't aardse paradijs. Ook Johannes' *Openbaring* [2]) gewaagt van „eene zuivere rivier van het water des levens, klaar als kristal, voortkomende uit den troon Gods en des Lams. In het midden van hare straat, op de eene en de andere zijde der rivier, was de boom des levens, voortbrengende twaalf vruchten, van maand tot maand gevende zijne vrucht: en de bladeren des booms waren tot genezing der heidenen".

Zulke voorstellingen dringen eveneens door in de Ierse

1) *Op. cit.*, p. 260, 261.
2) Hoofdstuk XXII, v. 1—3.

litteratuur. Zo in de *Echtra Cormaic i Tír Tairngire* (Cormac's Avontuur in het Land van Belofte). Deze Cormac is de kleinzoon van koning Conn. „Ook hem verschijnt een man in een nevel, die hem een zilveren tak met gouden appels voorhoudt; als hij dien tak schudt, valt alles in slaap. Om dien tak te verkrijgen, moet Cormac achtereenvolgens zijn dochter, zijn zoon en zijn vrouw in ruil geven. De laatste kan hij echter niet missen. Hij volgt haar, en komt in een vlakte, waar hij binnen een bronzen muur een huis van zilver ziet liggen. Ook ziet hij een bron, waaruit vijf rivieren stroomen" [1]). Dit is *Tír Tairngire*, het Land van Belofte. Het zilveren huis draagt witte vleugels (men vergelijke hiermee de arend uit de *Walewein*), en de bron, waaruit de vijf rivieren stromen, roept sterk de herinnering wakker aan het aardse Paradijs. De naam *Tír Tairngire* is bovendien aan Hebreeën XI, 9 ontleend.

De *Echtra Airt meic Cuind* (Avontuur van Art, zoon van Conn), die tot dezelfde cyclus als de *Baile an Scáil* en de *Echtra Cormaic i Tír Tairngire* behoort, vertoont nog meer punten van overeenkomst met de *Walewein*. „Koning Conn heeft zijn vrouw verloren. Hij zit haar op *Dún Edair* (de tegenwoordige Hill of Howth) te beweenen, als een wonderschoone vrouw in een bootje het land nadert. Het is Bécuma Blankhuid, die door de goden (*Tuatha Dé Danann*) uit het Land van Belofte verdreven is. Zij schenkt Conn haar liefde en dwingt hem zijn zoon Art uit Tara te verbannen. De *Tuatha Dé Danann* straffen Ierland met misoogst, omdat de zondige Bécuma er opgenomen is, en volgens de druïden is het land alleen te redden als het bloed van een zondeloos paar met den grond vermengd wordt. Conn laat de regeering over aan den inmiddels teruggekeerden Art, en gaat zelf zoeken. In een bootje landt hij op een heerlijk eiland, welks wonderen in kleuren en geuren beschreven worden en waar hij het heerlijkste eten en drinken krijgt. Den zoon van het koningspaar neemt hij mede naar zijn hof te

1) Van Hamel, *art. cit.*, p. 160.

Tara, doch het dooden van den knaap wordt voorkomen, daar door toedoen zijner goddelijke moeder op het uiterste oogenblik een koe in zijne plaats gesteld wordt" [1]).

Vooral het tweede gedeelte van deze legende is voor de *Walewein* belangrijk, omdat de tocht naar de Andere Wereld door een schaakpartij wordt ingeleid. „Bécuma en Art spelen te zamen schaak. Om beurten verliezen zij en moeten dan voor de tegenpartij velerlei moeilijke werken volbrengen. Zoo trekt Art door wonderbaarlijke zeeën en landen om de schoone Delbchoen, dochter van Morgan, te bezoeken. Hij vecht tegen zeemonsters en heksen [2]), bij een ijsrivier met een smalle brug er over verslaat hij een reus, en eindelijk velt hij Morgan zelf. Dan brengt hij Delbchoen naar Ierland en Bécuma verdwijnt voor goed".

Ook de beschrijving van Amoraens burcht vertoont dus trekken van overeenkomst met de Keltiese schilderingen van de Andere Wereld. De snelopkomende vloed dient om hem ontoegankelijk voor vreemdelingen te maken zooals de snelle wenteling van het toverkasteel uit *La Demoiselle à la Mule.* Het marmer waaruit het kasteel Ravestene is opgebouwd doet denken aan de „tour de verre", midden in de Oceaan gelegen. Amoraen, met zijn duidelike herinnering van het verleden en zijn nauwkeurige beschrijving van Ysabele's toverkasteel en lustoord, herinnert aan de gestorven Lug, die Art de toekomst voorspelt. De tekening van Ysabele's verblijf bevat al de elementen die karakteristiek zijn voor de Keltiese Andere

---

1) *Id.*, *ib.*, p. 160. Het gehele verhaal vertoont onmiskenbare overeenkomst met de Paradijsgeschiedenis. Adam, door Eva verleid, de verdrijving uit de hof van Eden, de verwoesting van de aarde om der zonde wil, de ballingschap van Kaïn, nadat hij de onschuldige Abel versloeg, wiens bloed, met de aarde vermengd, Christus' zoendood voorspelt, al deze dingen, met Izaks offerande verbonden, schijnen de bestanddelen te vormen waaruit het verhaal is opgebouwd.

2) Men denke hierbij aan de ontmoetingen van Noorse en Deense zeevaarders, in de *Saga of Illugi*, *Kappen Illhugin* (Landstad, *Norske Folkeviser*, II, p. 22 sqq.); *Ir Hylleland hinter sim Jomfou* (Gruntvig, *Danmarks Gamle Folkeviser*, II, p. 94 sqq.; IV, p. 820 sqq.); cf. Gruntvig, II, p. 95, 663; III, p. 823; Kittredge, *op. cit.*, p. 257 sqq.

Wereld: een voor stervelingen zeer moeilijk te bereiken oord, waar een schone vrouw (een fee) vertoeft, een gevangenis, en tevens een wondertuin met heerlike, vreemde vruchten, een levensboom en een levensbron. En op merkwaardige wijs wordt dat alles in de *Echtra Airt meic Cuind* in verband gebracht met een tocht, door een jonge held ondernomen naar aanleiding van een verloren schaakpartij, op welke tocht hij vecht tegen monsters, bij een ijsrivier met een smalle brug komt en na een reeks van gevechten de schone wint, die hij terugvoeren moet. De grondgedachte van de Indiese legende, aan het begin van onze studie vermeld, treedt, met Keltiese voorstellingen verrijkt, opnieuw in het licht.

V.

Het kasteel Endi.

Als Walewein na een lange en gevaarvolle tocht door een „terre gastee" bij het kasteel Endi, de burcht van koning Assentijn, aankomt, opent hij een poortje, hem door de vos Roges aangewezen, en slaagt er zo in binnen te komen. Gewapende mannen komen hem tegemoet, maar hij drijft ze op de vlucht naar de tweede poort die voor hen opengaat. Walewein glipt mee naar binnen en verslaat opnieuw een ganse bende. Viermaal twintig man trachten op die wijze vruchteloos hem de toegang te beletten.

Dit getal herinnert aan de Ulstersage *Tochmarc Emere* (Het Vrijen van Emer): „In zijn karmozijnen mantel met gouden gesp trok de held Cúchulinn uit; op den rug droeg hij het roode schild met zilveren rand. Zóó stond hij voor Emer, die hij zich tot vrouw wenschte, bij haars vaders burcht. Maar zij weigerde. „Niemand komt tot deze vlakte", zeide zij, op haar boezem wijzend, „die zijn honderdtallen niet gedood en zijn daden niet bedreven heeft". Toen trok Cúchulinn er op uit, naar Schotland, om de krijgsmanskunst te leeren en menigerlei avontuur te bestaan. En teruggekomen, sprong hij met den

heldenzalmsprong den burcht van Emer's vader in, doodde met drie slagen vier en twintig man en droeg Emer, met haar zuster en twee lasten goud en zilver weg. Haar vader verzamelde zijn leger tegen hem, doch hij doodde bij elke voorde honderd man en won zoo zijn vrouw" [1]).

Walewein overwint „wel drie honderd man" in Assentijns burcht, en dringt onder begunstiging van de duisternis de vijfde poort van het slot binnen. Daar ziet hij in een verlichte zaal tafels aangericht bij het vuur. Hij sluit de deur, doet zijn wapenrusting af, eet en drinkt, en valt in slaap [2]).

Ook dit feit, hoe eenvoudig en natuurlik ook, is niet zonder belang voor de oorsprong van het gedicht. De burcht van Assentijn is een gevangenis. Zodra Walewein van de spijs en drank heeft genoten is hij er in opgesloten. Uit zijn slaap ontwaakt, wordt hij door Assentijn overmand en ontvalt hem het zwaard met de twee ringen. Al deze bijzonderheden hebben folkloristiese betekenis. „Quiconque prend ou accepte un fruit dans un lieu surnaturel (île enchantée, demeure des morts, paradis, etc....) entre d'une façon définitive ou sous réserves dans les conditions d'existence assignées aux habitants de ce lieu; il reste lié à la terre dont il a pris le fruit" [3]).

Is het een herinnering aan de Paradijsgeschiedenis waarvan in de *Echtra Airt meic Cuind* zoveel sporen aanwezig zijn? „Ten dage als gij van dien boom eet, zult gij den dood sterven", zegt God tot Adam en Eva. Persephone proeft van de vrucht van het dodenrijk en behoort van dat ogenblik af de Hades toe. De Egyptiese godin Hâthor biedt de reizende dode een schotel met vruchten en brood aan, en een beker met water; zodra hij die gaven aanvaard heeft, wordt hij de gast van de godin en kan niet terugkeeren, tenzij hem daartoe

1) A. G. van Hamel, *Inleiding tot de Keltische taal- en letterkunde*, Groningen en Den Haag, 1917, p. 37.
2) Ed. Jonckbloet, I, p. 224 sqq.
3) Philipot, *Un épisode d'Erec et Enide*, p. 272 sqq.

bijzonder verlof wordt verleend [1]). Het motief komt ook in de Franse Arthurromans veelvuldig voor [2]). In *Erec et Enide* komt Erec bij 't kasteel Brandigan, aan alle zijden door water omringd. Het behoort toe aan koning Evrain, die hem vriendelik ontvangt. Hij leidt Erec een boomgaard binnen die bloemen, geneeskrachtige kruiden en vruchten voortbrengt (de tuin van Ysabele!), maar wie een van die vruchten meeneemt kan de hof niet weer verlaten. In de *Livre d'Artus* [3]) gaat ook Agravain een boomgaard in, waarvan Saigremort later de betovering doet ophouden. 't Is een schone tuin, waar bomen staan en allerlei vruchten groeien [4]). Midden in staat een appelboom met rode appelen. Wanneer Agravain de ingang door is, ziet hij een tent waarin verscheidene ridders bijeen zijn; een grote ridder komt naar hem toe, vergezeld door een jonkvrouw, die een rode appel in de hand houdt. „Sire", zegt ze tot hem, „il vos covient ceste pome essaier avant que de ce jardin issiez: car tuit cil qui i viennent covient a mengier du fruit du pomier dom elle est". Als hij weigert, moet hij heel veel ridders en reuzen bekampen; wordt hij overwonnen, dan zal hij gevangen genomen worden en evenals de anderen moeten wachten tot men hem bevrijdt. Agravain neemt de appel aan; dadelik gevoelt hij een onweerstaanbare lust daar voor altoos te blijven; hij denkt niet meer aan vertrekken, en nu ontmoet hij negen ridders van de Ronde Tafel, die in 't zelfde geval als hij verkeren. Later wordt verteld [5]), hoe Saigremort, Gauvain en Artus, voor de valstrik gewaarschuwd, de appel weigeren, de reuzen bevechten en de gevangen ridders verlossen.

In de Middelengelse roman *The Turk and Gawain* (XVe eeuw) rijden de Turk en Gawain een kasteel binnen dat weelderig

1) Maspéro, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, I, p. 184; *Études de mythologie et d'archéologie égyptiennes*, II, p. 224—227.

2) Cf. Freymond, *Beiträge zur Kenntnis der altfr. Artusromane in Prosa*, Berlin, 1895.

3) Bibl. Nat., ms. fr. 337, f⁰ 259.

4) *Ib.*, f⁰ 256. — 5) *Ib.*, f⁰ 264.

is ingericht. Niemand vertoont zich, maar een tafel staat gereed, rijkelik voorzien van spijzen en dranken. Gawain, die grote honger heeft, staat op het punt toe te tasten, maar de Turk weerhoudt hem en brengt voedsel dat hij zonder gevaar nuttigen kan [1]).

De proloog van boek XIV uit het *Reductorium Morale* van Pierre Bersuire [2]) bevat deze merkwaardige passage over Walewein: „Quid dicam de mirabiliis quae in historiis Galuagni et Arcturi ponuntur, quorum unum de omnibus recito, scilicet de palatio quod Galuagnus sub aquam casu raptus reperit, ubi mensam refertam epulis et sedem positam invenit, ostium vero per quod exire valeret non vidit, qui cum famesceret et comedere vellet, statim caput hominis mortui positum in lance affuit, et gigas in feretro iuxta ignem iacuit, giganteque surgente, et palatium capite concutiente, capite vero clamante, et cibos interdicente, nunquam de cibis comedere ausus fuit, qui post multa miracula exiit, sed nescivit qualiter exivit".

Walewein begint, na geslapen en gegeten te hebben, opnieuw de kamp. Als echter Assentijn hoort dat hij is binnengedrongen, wapent hij zich, stijgt te paard en overmant Walewein in een tweegevecht:

7254 Die coninc was starc ende coene
Ende reet bet na met groter cracht.
Ter scote hilt hi sinen scacht
Ende waenden doorsteken ter eersten vloghe,
Jeghen den rechtren elleboghe
Gaf hi hem die steke groot,
Dat hem uter hand ontscoot
Sijn swaert veertien voete verre.

't Zwaard met de twee ringen schijnt dus plotseling zijn

1) *The Turke and Gowin*, Percy manuscript, p. 38 sqq.; uitg. van Madden, *Syr Gawayne*, p. 243 sqq., en van Hales en Furnival, *Bishop Percy's Folio Manuscript*, I, p. 88 sqq. Cf. G. Paris, *Histoire littéraire*, XXX, p. 68 note; Schofield, *op. cit.*, p. 218; Kittredge, *op. cit.*, p. 118 sqq.; p. 296.

2) *Opera omnia*, ed. 1631, II, p. 901. Aangehaald door Madden, *Syr Gawayne*, p. XXXII; zie ook Kittredge, *op. cit.*, p. 181.

kracht te hebben verloren. Deze ongerijmdheid wordt echter opgelost als we de *Walewein* met een overeenkomstige episode uit de *Lanzelet* vergelijken. Ook Lanzelet komt aan voor een kasteel met diep water omringd. De eigenaar is een soort toverreus die Mabûz heet. Alle ridders worden zijn gevangenen; ze mogen de stoutste krijgers ter wereld zijn, de geest van het kasteel overmant hen; zij vergeten hun roemrijk verleden en worden lafhartig. Dichtbij staat in een wonderwoud met ontloken bloemen en altoosgroene bomen het paleis van de reus Iweret, de vijand van Mabûz, die hem voortdurend bestrijdt en zijn gebied uitbreidt ten koste van de ander. Uit deze vergelijking leiden we af dat Assentijns lichaamskracht oorspronkelijk aan toverij te danken is.

Intussen komt Ysabele, wie in de droom reeds de komst van de ridder was aangezegd [1]), haar vader tegemoet. Bij het zien van de gevangen held wordt ze terstond „met minne bevaen", en ze richt tot Assentijn dit verzoek:

7397 Nu biddic u, vader, dor ghenade,
Dat ghine mi gheeft tote morghen...
7402 Ende laet mi coelen minen moet
Over hem te nacht ende morghen ghi.

De koning willigt haar bede in:

7425 Dus brochtmen Walewein ghevaen
Daerne die joncfrouwe in hebben wilde.
Men dede in den carker den ridder milde
Ende ghingen weder sluten vaste.

's Nachts doet de jonkvrouw, op 't horen van Waleweins minneklacht, de kerker ontsluiten en Walewein brengen in haar vertrek. Ze zou hem in haar wondertuin willen voeren, belooft hem te verlossen, en geleidt hem in een belendende kamer:

7889 Noit en was in aerderike
Camere so scone, no hare gelike

1) In *Hunbaut* heeft de schone reeds van te voren van Gauvains heldendaden gehoord, zie v. 546 sqq.

Ghemaect bi meestrien groot:
Soe blecte van den goude root,
Ende scemerde harde menichfoude.
Menighe scone historie, oude
Ende nieuwe, stonden daer ghepinghiert,
Daer die camere mede was verchiert
Van cinopre ende van lasure,
Van selore ende van goude pure.

De werkmeester van dit alles is door Ysabele, „die goedertiere”, in de rivier geworpen, opdat zijn prachtwerk niet kan overgedaan.

Een der ridders van Assentijn ontdekt het minnespel van Walewein en Ysabele. Na een vinnig gevecht laat de koning beide in een vunzige kerker opsluiten, waaruit ze ten slotte door de geest van de Rode ridder, aan wie Walewein een begrafenis in gewijde aarde bezorgd had, worden verlost [1]).

We hebben reeds gezien hoe in het verhaal uit de *Kathā-sarit-sāgara* de schone maagd, naast de Rakshasa gezeten, de held Indivarasena een wenk geeft om het hoofd van de reus doormidden te slaan. Een Ierse vertelling: *Madra na n-Ocht gCas agus Sgéalta Eile* [2]), behandelt hetzelfde motief. De dochter van de Koning van het Zwarte eiland verraadt aan Lorcan het geheim van haars vaders kracht: wanneer zijn hoofd afgeslagen is, zweeft het door de lucht om te trachten op de romp terug te keren, die overeind blijft om het te ontvangen; maar indien Lorcan de romp neerslaat kan het dit niet doen. Lorcan volgt haar raad en maakt de koning van kant [3]). — Een Walliese Zigeunervertelling, *The Green Man of Noman's Land* [4]), maakt melding van een jonge molenaar, een voortreffelik speler, door niemand te verslaan. Op zekere] dag komt een man hem

1) De Roode ridder behoort tot de hulpvaardige doden, zie *infra*.
2) *Imtheachta an Oireachtais*, 1901, III, II, p. 52 sqq.
3) Cf. Kittredge, *op. cit.*, p. 150.
4) Groome, *Gypsy Folktales*, p. 254 sqq.; J. F. Campbell, *Battle of the Birds*, 2, behandeld door R. Köhler, *Orient und Occident*, II, p. 103 sqq. (*Kleinere Schriften*, I, p. 161 sqq.), met varianten van Indië tot Ierland; Kittredge, *op. cit.*, p. 196.

uitdagen. Ze spelen. Jack wint en vraagt om een kasteel, dat hem wordt toegestaan. De tweede partij verliest Jack. De man vertelt Jack dat hij de Groene Man uit Niemandsland is en dat Jack zal worden onthoofd als hij binnen een jaar en een dag het kasteel niet vindt. De tijd verloopt. Jack herinnert zich zijn taak en trekt er in koude en sneeuw op uit. Hij vindt het kasteel en wordt tot verschillende krachtproeven gedwongen, die de dochter van de Groene Man voor hem volbrengt.

Deze voorbeelden tonen reeds de algemeenheid aan van het gegeven dat de kern vormt van de *Walewein* en dat Kittredge, naar aanleiding van *Gawain and the Green Knight* [1]), aldus formuleert: „A hero makes his way into the Other World and desires to marry the daughter of its ruler. The god is angry or reluctant, and wishes to destroy or eject the intruder. At best, he is under the necessity of testing the suitor's worthiness to become an immortal. In any case, he either tries to kill the aspirant (sometimes in single combat, often by tricking) or sets him dangerous or apparently impossible tasks. In these the hero is frequently helped by the daughter or by animals. In the end the bride is won, for the god is either baffled and subdued or else he is satisfied to accept the hero as son-in-law. In a variety of this type, the hero runs away with the daughter and is pursued, but makes good his escape frequently by the aid of magic obstacles.

Many tales of this type are frankly mythological. In many however, the Other World is replaced (or represented) by the abode of a giant (ogre, ghoul, rakshasa), who is savage and malignant by nature, but has a beautiful wife or daughter. There are tasks... and helpful animals [2]); or the lady assists the quester, since she has no fondness for her monstruous husband (or father) — none, at all events, that does not quickly evaporate under the charm of the hero's presence. When the

1) *Op. cit.*, p. 232. — *The Green Man of Noman's land* is blijkbaar een populaire lezing van *Gawain and the Green Knight*.
2) En hulpvaardige geesten.

giant has been killed and the lady won, the hero may continue to inhabit the giant's castle, or he may return to his native country, enriched with the spoils of victory. The original object of his quest may not have been to get a wife, but to steal some precious object like the Golden Fleece. In this case the lady is an additional prize which crowns the adventurer's felicity".

In de *Eichtra Airt meic Cuind* en de *Peredur* zagen we dit motief reeds uitgewerkt. Het komt eveneens voor in verschillende Franse Arthurromans. Met grote vrijheid door Chrestien de Troyes behandeld in *Lancelot* en *Yvain*, preciseert het zich in de *Chevalier à l'Espée* en *Hunbaut*.

In de *Chevalier à l'Espée* 1) brengt de kasteelbewoner die Gauvain ontving, hem bij zijn dochter en zegt haar in alle opzichten de ridder ter wille te zijn. Hij verwijdert zich en Gauvain en het meisje worden verliefd. Zij vertelt Gauvain van haars vaders boze daden, en waarschuwt hem zich niet tegen zijn wil te verzetten. Na het middagmaal gaat de gastheer uit om zijn bossen te bezichtigen. Hij verzoekt Gauvain thuis te blijven en het meisje gezelschap te houden. Tegen de avond keert de gastheer terug en Gauvain moet in zijn eigen bed slapen, bij zijn dochter. Zij vertelt hem dat pogingen tot toenadering zullen worden gestraft, doordat een toverzwaard dat in de nabijheid hangt, uit de schede zal springen en hem doorsteken, zoals dat iedere ridder tot dusverre gebeurde. Wanneer Gauvain haar waarschuwing in de wind slaat, wordt hij tweemaal licht gewond en houdt zich verder rustig. De volgende morgen vindt de kasteelheer tot zijn teleurstelling de gast in leven. Hij vraagt Gauvains naam, noemt hem de beste ridder ter wereld en biedt hem zijn dochter en zijn kasteel aan. Gauvain neemt de dochter en weigert het kasteel. De

---

1) Jonckbloet, *De Roman van Walewein*, II; E. C. Armstrong, *Le Chevalier à l'Espée*, Baltimore, 1900; cf. G. Paris, *Romania*, XXIX, p. 593; Duval, *Histoire littéraire*, XIX, p. 704; G. Paris, *ib.*, XXX, p. 67 sqq.; Friedwagner, *La Vengeance Raguidel*, 1909, p. CLXXXV sqq.

volgende nacht slapen Gauvain en zijn *amye* rustig samen. Gauvain blijft enige tijd op het slot, maar omdat hij zijn familie terug wil zien, vertrekt hij met zijn *amye*.

In *Hunbaut* rijden Gauvain en Hunbaut naar de Koning der Eilanden om van hem onderdanenhulde voor Arthur te eisen. Hunbaut vertelt Gauvain dat ze die avond gastvrijheid moeten vragen aan een rijk en machtig heer, welke woedend wordt op ieder die ook maar in 't minst zijn bevelen overtreedt. Voor de geringste ongehoorzaamheid wordt men opgehangen. Ze komen aan bij de burcht, Hunbaut stelt Gauvain voor aan de rijke kasteelbewoner, die onze held als de beste ridder ter wereld begroet. Gauvain zet zich naast hem in de zaal en vertelt van zijn reis. De tafel wordt gedekt. De dochter, die Hunbaut reeds haar liefde voor Gauvain bekend heeft, maar doodsbang is voor de toorn van haar vader, komt binnen, de burchtheer geeft haar de eerste plaats en doet Gauvain naast haar zitten. Hunbaut neemt aan de zijde van de gastheer plaats.

Gauvain verklaart het meisje zijn liefde en zij aanvaardt die. Ze zijn zo van elkaar vervuld dat ze niet eten kunnen, Gauvain elke herinnering aan Hunbauts waarschuwing vergeet, en het meisje om haars vaders woede niet denkt. Als het tijd is om ter ruste te gaan, trekt het meisje zich naar haar kamer terug. De vader volgt haar, houdt haar tegen bij de deur van haar vertrek, en berispt haar om haar onbeleefdheid, dat ze zo, zonder meer, afscheid neemt van de verstandigste en hoffelikste man ter wereld. Hij beveelt haar Gauvain een kus ten afscheid te geven. Gauvain kust het meisje terstond viermaal. De burchtheer is woedend: „Hij geeft niet om mijn bevelen! Hij heeft mijn dochter driemaal te veel gekust! Laten zijn ogen uitgestoken worden en hij in mijn gevangenis geworpen!"

Maar al de aanwezige ridders protesteren en de slotvoogd geeft toe. Die nacht bezoekt het meisje Gauvain heimelik:

> 816 Tot a celee i vint la nuit
> Les monsignor Gauvain chocier,

Mais nen ot pas a son coucier
Meschines ne dames grant masse [1]).

Vroeg in de morgen verlaten Gauvain en Hunbaut het kasteel zonder overlast en blijkbaar zonder hun gastheer weder te zien.

Vermelden we nog hoe in *Gawain and the Green Knight* „the lady of the castle" Gawain tijdens de afwezigheid van de burchtheer haar liefde verklaart, hem kust, en hem een groen lint ten geschenke geeft, dat hem in 't gevecht zal beschermen. Achteraf blijkt dat de burchtheer zelf Waleweins kuisheid op de proef heeft willen stellen.

1) In *Ider*, een Franse roman uit de eerste helft der XIII[e] eeuw, en de *Carl of Carlisle*, bezoekt de dame Walewein, terwijl hij slaapt.

WALEWEIN-STUDIES.

VI.

WALEWEINS HELPERS.

Op de tocht, door Walewein ondernomen, bewijzen Gringalette, de vos Roges en de geest van de Rode ridder hem uitnemende diensten. Zij behoren alle drie tot de hulpvaardige wezens die in de sprookjeslitteratuur zo veelvuldig voorkomen.

Gringalet, Waleweins ros, geniet in dat opzicht een algemeen verspreide en welverdiende reputatie. H. Zimmer [1]) deelt ons mede hoe in het oudste handschrift van het zogenaamde Oudwalliese gedicht de *Llyvyr Du Caervyrddin* vier triaden van beroemde paarden voorkomen. De derde bevat de naam van Waleweins paard: A Keincaled m[arch] Gualchmei „en Keincaled (schoon-volhardend), het paard van Gwalchmei". Zimmer voegt er aan toe: Gwalchmei's Ross wird meines Wissens überhaupt sonst nirgends in der welschen Litteratur erwähnt... Die Triade des *Black Book of Carmarthen*, in der Keincaled Pferd des Gwalchmei vorkommt, muss jünger sein als die Berührung von Süd-Wales mit den Anglonormannen, wie der mit Kei und Gwalchmei genannte Gilbert mab Kadgyffro ausweist" [2]). Van Kingaled (Kengaled) komt het Franse Gringalet, onder de invloed van *gringalet* „chétif" uit de dialecten van de Langue d'oc, dat op zijn beurt weer met het Duitse *geringe* in verband staat.

Over de plaatsen in Middelnederlandse romans, die Gringalette vermelden, licht Jonckbloet [3]) ons in. In de *Walewein* bewijst het zijn meester grote diensten in de strijd tegen de jonge draken [4]), het kiest zelf de weg:

---

1) *Beiträge zur Namenforschung in den Altfranz. Arthurepen (Zeitschrift f. französische Sprache und Litteratur*, XIII, I, 1891, p. 18 sqq.).
2) Volgens Zimmer Gilbert filius Riccardi (1111—1147).
3) Jonckbloet, *Roman van Walewein*, II, p. 195 sqq.
4) V. 365 sqq.

707 Hi seindem achter ende voren
Ende Gringalet hevet vercoren
Die riviere ende spranc daer neder, —

en komt met moeite aan de overkant. Het brengt Walewein snel over het strand naar Ravestene:

2918 Sijn paert was snel van allen leden:
Het drouch sinen here an dat eylant.
Die vloet soe quam altehant
Als Walewein over quam ghevaren:
Omtrent hem liepen des sewes baren.

Vergelijken we deze passages met die van *La Demoiselle à la Mule*, dan verduidelikt zich hun betekenis. Wanneer Gauvain op de muil, die voortreffelik de weg kent, het bos doorrijdt, brengen de wilde dieren knielend hulde aan het rijdier, begroeten de zegevierende Gauvain en tonen hem op echtmenselike wijze hun eerbied. In het dal dat krioelt van „pute vermine" onthouden de slangen en de boosaardige monsters zich van kwaad te doen. De *Roman van Lancelot* bevat een episode [1]) waarin een jonkvrouw aan Arthurs hof komt vertellen dat haar meesteres, de koningin, de voet van het witte hert begeert dat heerst over de wateren en bossen van haar rijk en wil huwen de man die haar die bezorgt. Keye en Lancelot ondernemen de tocht, de eerste keert als in *La Demoiselle à la Mule* halverwege terug. Lancelot daarentegen volbrengt het avontuur, hoewel de leeuwen die het hert verdedigen hem zware wonden toebrengen. Beide ridders wordt de weg gewezen door een wit hondje dat voor hen uitloopt en snel als een vogel over een rivier springt die „wide was ende bodemloes".

Orlowski [2]) geeft nog andere passages ter vergelijking: de *Lai de Tyolet*, waarin een witte hond eveneens Beduer, de metgezel van Keu, tot leidsman dient, de roman van *Tristan*,

1) Jonckbloet, *Roman van Lancelot*, III, p. 151 sqq.
2) *La Demoiselle à la Mule*, p. 110 sqq.

wiens hond dezelfde diensten verricht, een *Mabinogi* [1]), waarin een hert de rol van gids vervult. „Dans la légende du Graal, une demoiselle à la mule joue le rôle d'une messagère mystérieuse, dans la forêt apparaît à Perceval:

Une mule qui plus est blance
Que n'est nois negié sor brance
En février, quant est en gelee;
Frain ot en or...

Elle va toute seule et s'arrête devant le chevalier. Un instant après arrive sa propriétaire, les pieds ensanglantés par les aspérités de la route sur laquelle elle cherche la mule... La pucelle donne ensuite à Perceval la mule pour qu'elle le conduise au château de l'échiquier. Une bague fée doit aider le héros à la rendre docile".

Ook hier hebben we te doen met een folkloristies [2]), speciaal Kelties motief. „Tout cela nous incite à penser aux animaux bienfaisants et protecteurs de la mythologie celtique où abondent des taureaux divins, des loups-dieux, porcs divins, chiens sauvages, ours et serpents, vénérés comme divinités" [3]).

Van de vos Roges kan hetzelfde gezegd. Voordat Walewein bij het kasteel van Assentijn aankomt, nadert hij een linde door een „vrijthof" omgeven. Als hij Gringolet heeft afgetuigd, overvalt hem een onoverwinnelike slaap. Hier verrast hem de vos Roges, die hem zijn zwaard en schild ontsteelt, zijn paard wegleidt, zijn wapenrusting vernielt, maar, bij Waleweins ontwaken, met een vuistslag tegen de grond gebeukt wordt, om genade vraagt, en vergeving ontvangt. Roges blijkt een koningszoon te wezen. Zijn stiefmoeder heeft getracht hem te verleiden, maar bij zijn weigering haar ter wille te zijn, hem beschuldigd

1) Vert. J. Loth, I, p. 262 sqq.
2) R. Köhler, *Kleinere Schriften*, II, *Zur erzählenden Dichtung des Mittelalters*, Berlin, 1900.
3) Cf. *Táin bó Cuanlge*, vert. d. Arbois de Jubainville, *Revue celtique*, XX—XXI; Arbois de Jubainville, *Les dieux celtiques à forme d'animaux* (*Revue celtique*, XXVI, p. 193 sqq.); Reinach, *Cultes, Mythes et Religions*, I, p. 30 sqq.; 217 sqq.; 271 sqq.; *Les survivances du totémisme chez les anciens Celtes* (*Revue celtique*, XXI).

als de vrouw van Potifar Jozef, als Phaedra Hippolytus deed, en dan in een vos omgetoverd [1]). Eerst als hij koning Wonder en diens zoon, met Walewein en Ysabele ontmoet, zal hij zijn vroegere gedaante terugkrijgen.

Men merke op dat de vos eerst kwaadaardig is, en pas zijn goede diensten bewijst wanneer hij een geduchte vuistslag heeft ontvangen. Later krijgt hij zijn menselike gestalte terug. Deze bijzonderheden wijzen op een verband met sprookjes, waarin door een schijnbare gewelddaad een toverban verbroken wordt, en waarvan Kittredge ons een rijke verzameling aangeeft [2]). Nu eens is het een paard, dat de kop wordt afgeslagen en dat zijn vroegere prinselike gedaante herkrijgt, dan weer een raaf, een weerwolf, een kat, of een hond. In het Westhooglandse verhaal *Mac Icain Direach* heeft een vos de held bijstand verleend. Ze komen bij een bron aan de kant van de weg: „Nu, Brian, als ge mijn kop niet afslaat met het witte lichtzwaard in deze bron, houw ik u het hoofd af". Brian doet wat hem gevraagd wordt, en in een oogwenk rijst uit de bron op de zoon van de koning, die de vader was van de Zonnegodin [3]).

Soms is de helper niet een dier, maar een mismaakt wezen. Cormac's *Glossary* [4]) bevat een fragment van de *Trondain Guaire*, dat waarschijnlik tot de tiende eeuw behoort en vermoedelik van veel vroeger herkomst is. Senchán bezoekt met zijn leerlingen het eiland Man. Een afschuwelik lelik jongmens vraagt verlof mee te gaan en stapt in de boot. Bij hun aankomst vinden ze een oude vrouw op het strand. Ze hoort dat de leider van 't gezelschap is Senchán, de dichter van Ierland.

1) Men herinnere zich de geschiedenis van *Lanval*, in een der „lais" van Marie de France verhaald en later in 't Engels overgebracht. Cf. Clédat, *Les lais de Marie de France* (*Histoire de la langue et de la littérature française*, I, 1896, p. 291 sqq.); Schofield, *op. cit.*, p. 183 sqq.

2) *Op. cit.*, *Decapitation of Helpful Animals.*

3) J. F. Campbell, *Popular Tales of the West-Highlands*, II, p. 358 sqq.

4) Bij *prull*; cf. Stokes, *Three Irish Glossaries*, p. 36 sqq.; *Cormac's Glossary, O'Donavon's translation*, ed. Stokes, p. 135 sqq.; Nutt, *Revue celtique*, XII, p. 194 sqq.; Zimmer, in Kuhn's *Zeitschrift*, XXVIII, p. 438.

Nu verzoekt ze een raadsel te mogen opgeven, wat haar zonder voorbehoud wordt toegestaan. Daarop zegt ze twee verzen van een kwatrijn en vraagt wat de andere zijn. Al de dichters blijven het antwoord schuldig. De lelike jongeling springt naar voren en vult de ontbrekende verzen aan. Als ze terugkomen in Ierland zien ze hem voor zich staan als een jonge held, stralend als een koning, met grote, schitterende ogen en gouden haar. Hij loopt als de zon om Senchán en zijn metgezellen heen, „et nusquam apparuit ex illo tempore". Het gegeven werd later in de *Wedding of Sir Gawain*, een gedicht uit de vijftiende eeuw, verwerkt [1]). Nog later werd er een Christelike vorm aan gegeven, en de lelike jongeling veranderd in een melaatse die St Caillin in andere gedaante blijkt te wezen.

We merken nog op hoe in Malory's *Morte Darthure* [2]) Lancelot een vuistslag geeft aan de onwillige karrevoerder (een dwerg in Chrestien de Troye's *Chevalier de la Charrette*, waaraan de stof is ontleend), die hem naar het slot van Mellyagraunce moet brengen. Lancelot heeft hier tot metgezel Syr Lauayne (Gauvain?), en hun doel is koningin Guenever te verlossen, die Mellyagraunce heeft ontvoerd.

De meeste overeenkomst met de Middelnederlandse roman vertoont de reeds meer genoemde *Turk and Gawain*. We zagen hoe de Turk, een dwerg, „not high but broad", met Gawain een tocht onderneemt. Ze komen daarbij aan een heuvel, die opengaat om hen te ontvangen en zich achter hen sluit; een schrikkelik onweder breekt over hen los; ze gaan een kasteel binnen waar rijk voorziene tafels staan, met spijzen die Gawain niet mag aanraken. Ze komen aan bij een strand, stappen in een boot, en zeilen naar een plaats waar ze een mooi kasteel zien verrijzen. Hier woont volgens de Turk een heidense sultan, de koning van Man, en met hem een afzichtelike bende reuzen. Hij waarschuwt Gawain dat

1) Cf. Schofield, *op. cit.*, p. 224 sqq.
2) Het werk behoort tot de XVe eeuw (ed. Sommer, London, 1889—1891).

deze zonderlinge avonturen beleven zal, maar belooft hem zijn bijstand. De koning ontvangt hen met een toespraak waarin hij zijn haat lucht tegen Arthur en zijn ridders, maar nodigt Gawain, die hij bij zijn naam noemt, aan tafel plaats te nemen. Gawain weigert: hij vindt het niet gepast dat een dolende ridder in de zaal van een koning zich neerzet voordat er avonturen zijn beleefd. Dan roept de koning dat men zijn tennisbal brengen zal. Tegelijk komen zeventien reuzen binnen die Gawain de hersenen willen inslaan. De Turk neemt echter voor hem deel aan het spel en verslaat de reuzen. Nadat de Turk in verschillende andere krachttoeren met een disselboom en een grote vuurpot zijn meesterschap heeft bewezen, staat de koning op en brengt Gawain naar een plaats waar een ziedende ketel hun door een reus met een vork wordt toegestoken. De Turk grijpt de reus, werpt hem in de ketel en houdt hem onder met de vork totdat hij verbrand is [1]). Gawain stelt de koning voor de keus om te sterven of Christen te worden, maar deze spuwt op de ridder en de Turk werpt hem in het vuur. Nu neemt hij een gouden bekken en een zwaard en verzoekt Gawain zijn hoofd af te slaan en zijn bloed in het bekken te laten stromen. Na enige aarzeling voldoet Gawain aan zijn verzoek. Zodra het bloed in het bekken glinstert, staat de Turk op als een kloeke ridder, zingt een Te Deum en bedankt Gawain hartelik. Gawain en de Turk bevrijden vele gevangenen, waaronder zeventien vrouwen, die aan haar echtgenoten worden teruggegeven. Sir Gromer — zo heet de ridder — verzoekt Arthur Gawain tot koning van Man aan te stellen, maar Gawain slaat het aanbod af en Arthur begiftigt Gromer met het eiland.

Merkwaardig is de overeenstemming tussen dit Engelse gedicht en de Middelnederlandse roman: de moeilike omstandigheden waarin Walewein verkeert, zodra hij Arthurs paleis

1) Schofield (*op. cit.*, p. 218) wijst op het verband tussen deze episode en het bezoek van Thor aan de woning van Utgarthaloki in de *Edda*.

heeft verlaten, de berg die zich voor hem opent en zich achter hem toesluit, de maaltijd in Assentijn's burcht, het kasteel op een eiland, de gevechten door Walewein te leveren, de vuur- en waterproef die hij in de rivier van het „gerechte vagevier" moet doorstaan, dat alles vinden we in min of meer gewijzigde vorm in *The Turk and Gawain* terug. De vos Roges speelt echter heel wat bescheidener rol dan Sir Gromer. Hij verklaart Walewein de aard en de oorsprong van de vuur-rivier, biedt aan, met behulp van een „wilden wenen" die honderd mijlen ver weg woont, binnen drie dagen zijn wapenrusting volkomen te herstellen, wijst Walewein een „duwiere" waarlangs hij onder de vuurrivier door kan komen en neemt de zorg voor Gringolette op zich, terwijl Walewein alleen de burcht binnendringt.

Zijn rol wordt echter overgenomen door de Rode ridder, en die overgang kunnen we in de Ierse sprookjeslitteratuur nagaan. We behoeven slechts Kittredge opnieuw te citeren [1]: „In a surprising Irish story, *The King of Ireland's son*, „a short green man", who has the ability to increase his size enormously at will, helps the hero in fulfilling the tasks that win his bride — indeed fulfils a number of them himself; the rest are performed by the well-known Skilful companions (the marksman, the blower, etc.). The green man reveals himself as a „thankful dead" helper. His sole reward is to have the first kiss. The wife „was full of serpents" (this is a very archaic feature) and the king's son would have been killed by them when he went to sleep, but the short green man picked them out of her. We have essentially the same thing in Larminie's *Beauty of the World*. Here the grateful dead man takes the shape of a red-haired youngster; there are no skilful companions; and instead of serpents, „three lumps of fire" (which are three devils) come out of the lady's mouth. Kennedy has what is practically the same story, but

1) *Op. cit.*, p. 278 sqq.

in some ways not so well preserved; it is said that the princess was enchanted, but there is no mention of serpents or of „lumps of fire". A red-haired man, barefoot and wobegone, acts as servant and performs the tasks in a Highland story. He too is one of the thankful dead".

Ofschoon sterk gerationaliseerd, heeft dus ook hier de Keltiese mythologie in de *Walewein* nog duidelike sporen nagelaten. Gringolet is een dier met bijna menselik verstand, de vos Roges half dier, half mens. De bevrijding van Walewein door de Rode ridder wijst op een verbinding van mythologiese en Christelike voorstellingen, doordat ze herinnert aan Petrus' verlossing uit de kerker van Herodes [1]).

Behulpzame geleiders vindt men overigens in de Arthurromans menigmaal. In het Italiaanse gedicht *Carduino* geeft als in *The Turk and Gawain* een dwerg voor de muren der „città dolente" kostbare raad aan de held, zodat deze zonder schade de gevaarlike proef doorstaat [2]). In *Hunbaut* vergezelt Hunbaut de ridder Gauvain, waarschuwt hem en bevredigt zijn vijanden. In *La Demoiselle à la Mule* stelt de portier van het wonderkasteel „un vilain trestot herupé", die uit een kelder te voorschijn komt, Gauvains dapperheid op de proef door hem voor een „jeu parti" te plaatsen van dezelfde aard als in *Hunbaut*; en als Gauvain het bewijs van zijn koelbloedigheid heeft geleverd, voorziet hij hem van wapenen om twee leeuwen te bevechten, geeft hem nuttige wenken en brengt hem bij zijn meesteres.

VII.

Het schaakbord.

Een partij verliezen tegen een bovennatuurlike tegenstander is een motief dat algemeen in de sprookjeslitteratuur voorkomt.

---

1) Handelingen XII. — De episode van de Rode ridder vertoont enige gelijkenis met het eerste deel van de *Awntyrs of Arthur at the Tarn Wadling* (ed. Madden, p. 93 sqq.).

2) Philipot (*art. cit.*, p. 266) vergelijkt in dat opzicht de *Carduino* met *Le Bel Inconu* en *Ly Beaus Desconus*.

Kittredge [1]) geeft er verscheidene voorbeelden van. Wat de Keltiese letterkunde betreft, verwijst hij naar „the chess-play between Midir and King Eochaid Airem in the *Tochmarc Etaine*". We noemden reeds de schaakpartij tussen Bécuma en Art in de *Echtra Airt meic Cuind.* Jonckbloet [2]) geeft de redenen op waarom het schaakspel zulk een belangrijke plaats in de *Walewein* inneemt: het was de lievelingsuitspanning van de adel, en sommige schrijvers verbonden er toverwerkingen aan. In verband hiermee citeert hij de *Peredur* naar Lady Guest's vertaling: „And Peredur beheld a chessboard in the hall, and the chessmen were playing against each other by themselves". Ook in de *Roman van Lancelot* komt zulk een toverbord voor [3]). Een jonkvrouw beproeft het toverspel te hanteren, maar ze wordt spoedig mat gezet en Lancelot is de enige die zijn partij vermag te winnen.

Van nog meer betekenis voor de opzet van onze roman is de door Jonckbloet aangehaalde passage uit de *Lancelot*: *Hoe Walewein wilde weten vrouwen ghepens* [4]). Walewein is door een dwergridder, die zich als een koning „herde rike" bekend maakt, in een miniatuurridder omgetoverd, om de trouw van zijn „amie" Ydeine op de proef te stellen, wier standvastige liefde Keye in twijfel getrokken had. Samen rijden ze naar Kardol. Walewein spreekt Ydeine, die hem niet herkent, vriendelik toe, en ze luistert naar hem. Na het eten neemt ze Walewein bij de hand en stelt hem voor een partij schaak te spelen. Aldus geschiedt en Walewein wint. Hij vraagt Ydeine om een nachtelik bezoek en de jonkvrouw stemt geredelik toe. Het schaakspel is hier de voorloper van het minnespel, waarin Walewein zich evenzeer een meester betoont.

In Penninc's roman krijgt het schaakspel een meer idealisties

1) *Op. cit.*, p. 196, n. 7.
2) *Walewein*, II, p. 144 sqq.
3) *Roman van Lancelot*, Boek II, v. 18391 sqq.
4) *Lancelot*, Boek III, v. 12635 sqq.

karakter. Zacht komt het, als de heilige Graalbeker in de *Queste del Saint Graal* [1]), binnenzweven. Na den eten:

> 47 Hebben si wonder groot vernomen:
> Een scaec ten veinstre in comen,
> Ende breedde hem neder uptie aerde.
> Hi mocht gaen spelen dies beghaerde...
> 64 Metten hieft up, ende es ghevaren
> Weder dane het quam te voren.

En zoo lokt het Walewein tot het liefdesavontuur, waarvan Ysabele de prijs zal zijn.

We herinneren hier aan de Franse Graalroman. Er bestaat nog een punt van overeenkomst tussen deze roman en het Middelnederlandse gedicht. In beide weigert koning Arthur aan tafel te gaan vóór hij een avontuur heeft gezien. „La coutume de l'„hôtel" d'Arthur était que le roi ne s'asseyait pas à table pour manger aux jours de fête tant qu'une „aventure" n'avait été annoncée [2]). Dans la *Quête*, au contraire, c'est Keu qui rappelle sévèrement le roi au respect de la coutume [3]). Les vers du Pseudo-Wauchier présentent avec les deux passages une ressemblance frappante [4]). La coutume sert de début à plusieurs romans, tels que le *Chevalier aux deux épées*, le *Vert chevalier*, *Rigomer*, *Jaufré*, *la Vengeance Raguidel*, mais ces récits sont postérieurs à Pseudo-Wauchier et au *Lancelot*" [5]). In verband met het hiervoor behandelde is het waarschijnlik dat deze bijzonderheid, mèt het binnenzweven van het schaakbord, door de bewerker van de *Walewein* aan de prozaroman van *Lancelot* werd ontleend.

---

1) *The vulgate version of the Arthurian romances*, edited from manuscripts in the British Museum by H. O. Sommer, Washington, 1909—1913, VI, *Queste del Saint Graal*, p. 5 sqq.

2) Sommer, *op. cit.*, IV, p. 156.

3) *Ib.*, VI, p. 6.

4) Potvin, *Perceval le Gallois*, Mons, 1866—1871, III, v. 12610—12642.

5) Lot, *op. cit.*, p. 178; cf. G. Paris, *Histoire littéraire*, XXX, p. 49. — *Le livre de Caradoc* begint op dezelfde manier, vgl. *Perceval le Gallois*, III, v. 12451 sqq.

VIII.

Het zwaard met de twee ringen.

Het toverzwaard is, zoals de mythe uit de *Katha-sarit-sagara* bewijst, een folkloristies gegeven, dat in de Arthurromans een bijzondere betekenis verkrijgt. Jonckbloet vermeldt reeds *Le Chevalier a l'Espée* [1]) en *Le Chevalier as deus Espées* [2]). De laatste roman verhaalt de ontmoeting van de „chevalier as deus espées" met een ridder, door een vreemdeling in een tweekamp gewond. „L'étranger le prévint que l'arme qui l'avait frappé était une épée magique, et que jamais il ne guérirait de sa blessure, à moins que le chevalier sans nom le frappât derechef de cette même épée, mais qu'un coup d'une autre main le tuerait immédiatement. L'étranger lui abandonna donc l'épée en l'engageant à la faire déposer en un lieu où les chevaliers errants avaient l'habitude de passer; mais il déclara qu'elle donnerait la mort à tout individu qui essaierait de la ceindre, sauf celui auquel elle était destinée et qui doit être le plus beau, le plus courtois des chevaliers et le plus entier en tous les biens". Deze ridder blijkt de metgezel van Gauvain te wezen, die met hem de gevangenen van het kasteel Val périlleux bevrijdt, de koningin van Garadigan huwt en gekroond wordt onder de naam van Mériadnus.

Verschillende plaatsen uit de Arthurcyclus lichten ons nader in omtrent de betekenis van Waleweins toverzwaard. We nemen eerst de belangrijkste.

„Un obscur passage de Chrétien", zegt Lot in zijn *Étude sur le Lancelot en prose* [3]), „fait allusion à une „espée as estranges renges", récompense de celui que pourra délivrer une pucelle assise au puy qui est sous Montesclaire [4]). Cela a

1) *Walewein,* II, p. 35 sqq.
2) *Ib.,* II, p. 75 sqq.
3) *Op. cit.,* p. 234 sqq.
4) *Perceval le Gallois,* ed. Potvin, II, v. 6090. Cf. de Nederl. *Lancelot,* Boek II, 37004 sqq.

suffi pour mettre en branle l'imagination de l'auteur [1]). Quelle transformation subit chez lui l'arme mystérieuse! Elle devient l'épée de David, cette épée qui est transportée, avec les trois fuseaux coupés dans l'arbre de la vie, par la nef de Salomon, allégorie de l'église! Quant aux „renges" (attaches) de l'épée, elles signifient la rédemption de la femme! D'abord de vile matière „comme d'estoupes" et si faibles qu'elles ne peuvent soutenir le poids de l'épée, „les renges" — allégorie de la femme de Salomon, comme celle-ci le reconnaît elle-même — seront transformées deux mille ans plus tard, quand une nouvelle Vierge, une Vierge rédemptrice, fille de roi et de reine, la sœur de Perceval, remplacera l'étoupe par sa propre chevelure avant de faire le sacrifice de sa vie. C'est l'épée que saisira le nouveau Christ, Galaad, quand il montera sur la nef de son lointain ancêtre".

Aldus samengevat, bewijst de episode van het zwaard „as estranges renges", hoe in de Arthur- en Graalromans een oud motief van vreemde herkomst kan dienstbaar gemaakt worden aan de persoonlike opvatting van de bewerker van een nieuw gedicht. Dat er inderdaad overeenkomst bestaat tussen dit zwaard en dat van de *Walewein* blijkt uit verschillende bijzonderheden. Reeds bij Chrestien de Troyes moet de „espée as estranges renges" dienen tot beloning van hem die een gevangen jonkvrouw verlost. Waleweins toverzwaard is voor geen andere functie bestemd. In de Lancelot-Graalroman vindt Nascien, op het eiland Tournoyant overgebracht, bij de oever een prachtig schip. Hij gaat aan boord, binnen in het schip staat een sierlijk bed, waarop de rijkversierde degen van David ligt, half uit de schede getrokken. Een poging om er gebruik van te maken wordt echter duchtig gestraft [2]).

We hebben reeds [3]) gewezen op de gelijkenis tussen dit eiland en de burcht van Amoraen. Dat hier ook in de

1) Van de Lancelot-Graalroman, door Lot behandeld.
2) Ed. Sommer, I (*Lestoire del Saint Graal*).
3) Zie boven, p. 67.

Walewein van voorbijvarende schepen melding gemaakt wordt [1]), is voor de kwestie niet zonder belang. Zowel de bewerker van de *Walewein* als die van de Franse Lancelot-Graalroman moeten zich hebben bediend van hetzelfde, door Chrestien de Troyes vaag aangeduide motief: een toverzwaard, in een schip aangebracht op een wondereiland, en door een held die het boven allen waardig was, gevonden om de schone die hij bemint te bevrijden.

Merkwaardig is in dat verband het feit dat de verzen waarin voor het eerst in de *Walewein* van het zwaard met de twee ringen sprake is, nauwkeurig overeenstemmen met een passage uit de Nederlandse *Lancelot* die het „swert metten vremden ringen" vermeldt:

1275 Wat crachten an dat swaert leghet,
Eist also als men ons seghet,
Hem ne mach gheen man comen te voren
Es hi daer toe niet vercoren.
Ende trect hi ute dat goede swaert
Het slatene ontwe in de middewaert
Daer ne dar niemen omme vraghen
Dat daer yemen sal draghen,
Hine si van duechden uut vercoren
Van allen den gonen die sijn gheboren
Ende van rudderscepe mede [2]).

Deze verzen beantwoorden niet volkomen aan het gedeelte waarin Amoraen Walewein het zwaard met de twee ringen belooft, indien hij Ysabele voor hem wint. Het hoofdmotief is echter hetzelfde:

3238 Eist dat jou God die gracie ghevet,
Ende ghi vulbringhen mocht die vaert
So ghevic jou mijn goede swaert...

---

1) *Walewein*, v. 2856: Ende hi sach scepe in die see,
Bi wilen min, bi wilen mee,
Daersi in voeren up ende neder.

2) Cf. Jonckbloet, *Walewein*, II, p. 225 sqq.; *Lancelot*, Boek II, v. 39069 sqq.

3244 Dorstict jou te voren bringhen
Ic soudt jou toghen, maer neen ic niet;
Want wat manne diet met oghen siet,
Sine natuere is duerfel
Het numt hent lijf, wetic wel...

Toch waagt Amoraen het, op verzoek van Walewein, het zwaard half uit te trekken:

3346 Die coninc trecket uut mettien
Ende eer hijt half brochte uter scede
Over appel en over hilte bede
Spranct vor Walewein uptie aerde
Oft ware een mensce, die begaerde
Omoede te soekene, ende hi mesdaen
Hadde ende wils in boeten staen.

Geldt hier het zwaard „metten tween ringhen" enkel als toets voor Waleweins dapperheid? De laatste verzen die we citeerden doen iets anders vermoeden. De gedragingen van het zwaard zijn een erkenning van 's ridders zuivere deugd, zoals in de *Queste del Saint Graal* alleen de kuise Galaad waardig wordt geacht „l'espée as estranges renges" te dragen. Blijkbaar heeft de dichter van de *Walewein* zich laten inspireren door dat gedeelte waarin Galaad het wonderschip beklimt dat plotseling van achter een rots te voorschijn komt gevaren. Voor het wonderbed staande, grijpt hij het gevest van Davids zwaard dat half uit de schede steekt en in gouden en zilveren letters het volgende opschrift draagt: „Cil qui me porte doit estre plus preus que nus autres, se il me porte saintement, comme il me doit porter, car je ne dois entrer en lieu ou il ait ordure ne pechié et qui me metra premiers s'en repentira. Mais s'il me garde netement il pora aler partout seürement; car li cors a qui costé je pendrai ne puet estre honnis en place tant comme il soit chains des renges a coi jou pendrai; ne ja nus ne soit si hardis que ces renges qui ci sont oste por riens, car il n'est mie octroiét a home

qui ore soit neis ne qui a venir soit. . ." [1]). Het lot dat Nascien wedervaart, als hij bij 't verlaten van het wonderschip door een andere degen gewond wordt, verklaart de rest van de hierboven aangehaalde verzen.

Het zwaard als middel om de kuisheid te bewaren en op de proef te stellen is trouwens een algemeen voorkomend motief. Verloofden leggen een zwaard tussen zich, wanneer de omstandigheden hen nopen zich naast elkander neer te vlijen. 't Geval doet zich voor in *Amis et Amile* [2]) en in Thomas' *Tristan et Iseut* [3]). In *Le Chevalier a l'Espée* brengt de burchtheer de ridders die hem bezoeken om 't leven door hen uit te nodigen zich met zijn dochter te ruste te begeven. Het zwaard dat de vader heeft opgehangen vliegt uit de schede en wondt dodelik de onvoorzichtige gast. Alleen Gauvain blijft ook in dit verhaal gespaard [4]).

In *Diu Krône* van Heinrich von dem Türlin belet een zwaard, dat boven het bed van Amourfina hangt, Gâweins te grote vrijmoedigheid ten opzichte van zijn geliefde, maar dwingt tevens de held tot het zweren van huwelijkstrouw aan de schone. De belofte die Walewein Amoraen doet, staat met dit laatste gelijk [5]).

---

1) Ed. Sommer, VI, p. 147 sqq.; vgl. de *Roman van Lancelot*, Boek III, v. 7936 sqq.

2) *Amis et Amile* uitg. in de *Nouvelles françoises en prose du XIIIe siècle* door Moland en Héricault, Paris, 1856; *Amis et Amile und Jourdains de Blaives*, ed. K. Hoffman, 2e Aufl., Erlangen, 1882, v. 1160.

3) Ed. Bédier, I, p. 243; II, p. 256 sqq.; cf. Heller, *L'épée symbole et gardienne de chasteté* (*Romania*, XXXVI, p. 36 sqq.; XXXVII, p. 162).

4) Zie boven p. 82. In *Le Chevalier de la Charrette* overkomt een dergelijk avontuur aan Lancelot, die enkel blijk geeft van buitengewone koelbloedigheid; cf. ed. Foerster, v. 463 sqq.

5) Ed. Scholl, v. 8574 sqq.; cf. Orlowski, *op. cit.*, p. 47 n. 1. De rol van Amoraen in de *Walewein* is analoog aan die van Gansguoter in *Diu Krône*, die ook aan Gâwein een wapenrusting en een toverzwaard verstrekt. Gansguoter is de bewaker van het toverkasteel dat aan Ravestene herinnert.

IX.

De rivier van het „gerechte vagevier".

Om het kasteel Endi te bereiken, moet Walewein een vuurrivier over met een smalle brug. Het gebeurt dikwijls dat de helden uit de Arthurromans zich voor een dergelijke moeilikheid geplaatst zien. Om in het kasteel van Baudemaguz te komen, die koningin Guenievre ontvoerd heeft, staan in *Le Chevalier de la Charrette* voor Lancelot en Gauvain twee gevaarlike wegen open. De ene loopt over de „ponz evages", de waterbrug, in de voorbij 't kasteel stromende rivier, op gelijke afstand van de bodem en de oppervlakte, anderhalf voet breed en dik. Er is nog een andere brug, die toegang tot het kasteel verleent, slechter en gevaarliker dan de eerste, en nog nooit door een mens betreden: de zwaardbrug, „le pont de l'espee", scherp als een degen [1]). Lancelot, door twee ridders begeleid, begeeft zich naar de „pont de l'espee". Ze zien het water:

3024 ... L'eve felenesse
Roide et bruiant, noire et espesse,
Si leide et si espoantable
Con se fust li fluns au deable...

De brug is even afschrikwekkend:

3036 D'une espee forbie et blanche
Estoit li ponz sor l'eve froide;
Mes l'espee estoit forz et roide
Et avoit deus lances de lonc.

Lancelots metgezellen menen aan de overkant twee leeuwen en twee luipaarden te zien, maar dit blijkt toverij te wezen. Ze durven echter niet verder, en Lancelot onderneemt alleen de tocht. Hij trekt zijn schoenen uit, kruipt op handen en voeten over de brug en komt geheel bebloed aan de overzijde, waar het hem ten slotte gelukt de koningin te bevrijden.

1) Ed. Foerster, v. 608 sqq.

Gauvain is minder gelukkig. Men vindt hem halfdood in de stroom liggen. Hij is van de waterbrug in de diepe rivier gevallen, en maakt dus tegenover Lancelot een droevig figuur. Want Lancelot verpersoonlikt in *Le Chevalier de la Charrette* de volmaakte hoofse liefde, door Chrestien de Troyes naar de opvatting van zijn beschermvrouw, Marie de Champagne, uitgebeeld.

In Chrestien de Troyes' *Perceval* is evenzeer sprake van een brug die Perceval moet overgaan als hij, na de ridderslag te hebben ontvangen, een door water omgeven kasteel tracht binnen te komen:

2904 Mais un pont passer li convint
Si foible, ains c'a la porte viegne,
C'a paine quic qu'il le sostiegne.
Li chevaliers sor le pont monte,
Si le passe ke mal ne honte
Ne encombriers ne li avint.

Eenzelfde beschrijving komt voor in de *Perceval* van Gaucher de Dourdans: een smalle brug die naar het midden oploopt:

28827 De fust estoit fais et bastis
Par tel maniere ert establis
Que, puis c'on montoit sor le pont,
En aloit on toustans amont
Jusqu'en miliu, adont faloit,
Que nule rien avant n'avoit;
Pour çou n'i pooit on passer.
Une estache de cuevre cler
Qui moult estoit de grant vallance
Le soustenoit a la fallance;
Lons estoit bien d'une traitie.
Et l'euwe ki desous burie
Ert moult lee, grande et parfonde
Et li plus rade de cest monde.

In de *Hunbaut* rijden Gauvain en Hunbaut een stad binnen:

1370 Et chevaucent dusqu'a la porte
De la cité qui fu ouverte.

Une grant fosse descouverte
Trovent a destre de la voie.
Un escaciers que Dius ne voie
Siet sor un ais tot droit en mi
Qui ot de le pié et demi
— Car je sai tote la mesure —
Mais mout fu longe a desmesure.

De „escacier" daagt voorbijkomende ridders tot de strijd uit. Wie die verliest valt in de diepe gracht. Maar Gauvain geeft hem een trap dat hij voorover in de modder buitelt.

Het kasteel van Amourfina in *La Demoiselle à la Mule* is omgeven door een:

391 . . . Eve noire
Qui estoit plus bruianz que Loire.
De li voil dire sanz plus
C'onques si laide ne voit nus
Si orrible, ne si cruël.
Ne sai que vos en deïsse el,
Et si vos dis sanz nule fable
Que ce est li fluns au deable,
Par sanblant et par avison,
N'i voit l'en se deables non.

Er ligt een smalle brug over „d'un dor lé", maar geheel van ijzer. Keu deinst voor de moeilikheid om hem over te steken, terug, maar Gauvain volbrengt de tocht.

In *Diu Krône* is de rivier om het kasteel gevuld met voortstromende stenen, de brug een tweesnijdend scherp zwaard gelijk:

12848 Ein Stec smaler denne ein Hant,
Der was gar stahelîn
Das was an den Ecken schîn;
Die Sniten beidenthalben sîn.

In andere gevallen vereenvoudigt het gegeven zich tot een voorde die door een reus, dwerg of boosaardige ridder verdedigd wordt [1]).

1) *Chevalier de la Charrette*, v. 732 sqq., *Perceval*, v. 2426, *Roman van Lancelot*, III, p. 151; *Gawain and the Green Knight*, Fytte IV, str. VIII. Men denke aan de „tolnare" in de *Walewein*.

De prozaroman van *Lancelot* neemt het motief over. Koning Baudemagu heeft van Urien het koninkrijk Gorre [1]) ontvangen dat opnieuw moet worden bevolkt. Hij besluit dit te doen met de onderdanen van Uterpendragon, die het verwoest had. Om de gevangen Bretagners de terugkeer te beletten, laat hij aan de Bretonse grens twee smalle, zwakke bruggen bouwen, door wapenknechten en ridders bewaakt. Later worden deze bruggen vervangen door de „pont evage" en de „pont de l'épée": „...Li uns estoit d'un seul fust qui n'avoit que trois piés de lé et estoit entre deux aigues, et de l'une rive dusques a l'autre avoit tant d'espass come on porroit aler sour deus chevaus, et estoit autretant dessouz aigue comme deseüre. Li autres pont estoit assez merveilleus, car il estoit d'une planche d'achier qui estoit faite a la maniere d'espée, et estoit si clere et trenchans comme elle pooit plus estre. La planche sans plus un pié de lé, et estoit as deus chiés en deus grans trous fichiée et scelée et couverte de toutes parts, si que plueue n'i adesoit" [2]).

Vermoedelik hebben we hier te doen met een Kelties motief [3]), door Chrestien de Troyes aan de een of andere vertelde of geschreven „conte d'aventure" ontleend. Ook Art komt in de *Echtra Airt meic Cuid* voor een ijsrivier met een smalle brug er over. De gevaarlike overtocht is een der episoden die de Keltiese legenden steeds vermelden, wanneer ze verhalen van een reis naar de Andere Wereld [4]). Men steekt een rivier over in een boot of overschrijdt een gevaarlike brug.

Het gegeven is evenzeer folkloristies, zoals de legende van Charon reeds bewijst. Het behoort met name tot de Christelike overlevering. „Was nur Baist, Ztschr. XIV, 160 aufgefallen

---

1) Het land waaruit niemand terugkeert; cf. *Le Chevalier de la Charrette*, v. 640.
2) Ed. Sommer, IV, p. 41.
3) Cf. G. Paris, *Romania*, XII, p. 510; Brown, *Ivain, A study in the origines of Arthurian romances* (*Studies and Notes*, VIII, Boston 1903, p. 75); G. Ehrismann, *Märchen im höfischen Epos* (*Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, XXX, Halle, 1905, p. 20).
4) D'Arbois de Jubainville, *L'épopée celtique en Irlande* (*Cours de littérature celtique*, V, Paris, 1892); J. Rhŷs, *Studies in the Arthurian Legend*, Oxford, 1891

war", zegt Foerster in zijn Inleiding op de *Karrenritter*[1]), „dass in der irischen Mythologie das Jenseits immer eine Insel ist, die Totenbrücke dort nur (?) der kirchlichen Tradition angehört, hatte Thurneysen, Kelto-roman. S. 21 schon unterstrichen. Auch die Wasserbrücke wird als populäre Umgestaltung der Brücke *Tschinvat*[2]) zu betrachten sein". Christelike en Mohammedaanse mythen spreken van mensen die, als ze de brug naar het Paradijs niet kunnen overgaan, in de hel terechtkomen[3]).

Zeer merkwaardig en voor onze beschouwingen van groot belang is de door P. Meyer in de *Romania*[4]) gepubliceerde *Descente de Saint Paul en enfer*, het bezoek van de apostel Paulus aan de hel in gezelschap van de aartsengel Michaël. Van deze mythe bestonden sedert de IVe eeuw ten minste twee Griekse redacties, die ons niet in hun oorspronkelike tekst hebben bereikt, maar waarvan we het bestaan kennen door het getuigenis van Epiphanes en Augustinus[5]). De oudste vorm van deze legende vinden we tot nu toe in de Griekse tekst, door Tischendorf uitgegeven[6]). Reeds vroeg werd ze in het Latijn overgezet en vandaar ging ze over in de Middeleeuwse volkslitteratuur. Men kent er verscheidene vertalingen van in het Frans, Engels, Provençaals en Italiaans[7]). Een Latijnse redactie van de VIIIe eeuw is bewaard gebleven in een der handschriften der Bibliothèque nationale en uitgegeven door Montague Rhodes James[8]). Ze schijnt spoedig vervangen

1) *Op. cit.*, p. LXXIII; cf. Fritsche, *Romanische Forschungen*, II, p. 266 sqq.; p. 275 sqq.; Baist, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, XIV, p. 159 sqq.; Mrs Hibbard, *Romanic Review*, IV, p. 166 sqq. — Wat de „kirchliche Tradition" betreft, bewijst het avontuur van Art het tegendeel van Thurneysen's bewering.

2) Uit Zoroaster.

3) Cf. Kittredge, *op. cit.*, p. 244 n. 1; en A. Nutt's *Voyage of Bran.*

4) *Romania*, XXIV, p. 357 sqq.

5) Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, p. XIV sqq.

6) *Op. cit.*, p. 34 sqq.

7) H. Brandes, *Visio S. Pauli, Ein Beitrag zur Visionsliteratur, mit einem deutschen und zwei lateinischen Texten*, diss. Halle, 1885; cf. Brandes, *Englische Studien*, VII, 1883.

8) *Texts and Studies, Contributions to biblical and patristic literature*, ed. by J. Armitage Robinson, Cambridge, 1893.

te zijn door kortere, waaronder een, de *Visio Sancti Pauli apostoli* [1]), die heel veel succes moet hebben gehad, te oordelen naar het grote getal handschriften dat er van bestaat. De door P. Meyer gegeven lijst toont aan dat deze kortere redactie waarschijnlijk niet vroeger dan de XIIe eeuw is opgesteld en vooral in Frankrijk en Engeland verbreid was [2]). De rivier van het „gerechte vagevier" wordt er uitvoerig in beschreven:

„Postea vidit *flumen horribile*, in quo multe bestie diabolice erant quasi pisces in medio maris, que *animas peccatrices devorant sine ulla misericordia*, quasi lupi devorant oves. Et desuper illud flumen est *pons per quem transeunt anime juste sine ultra dubitacione*; *et multe peccatrices merguntur*, unaqueque secundum meritum suum. Hi sunt multe bestie diabolice multeque mansiones male preparate. Sicut dixit Dominus in Evangelio: Ligate per fasciculos ad comburendum (Matth. XIII, 30), id est similes cum similibus, adulteros cum adulteris, rapaces cum rapacibus, iniquos cum iniquis. *Tantum vero potest quisque per pontem ire quantum habet meritum. Hi vidit Paulus animas dimersas*, *alias usque ad genua*, *alias usque ad umbiliculum*, *alias usque ad labra*, *alias usque ad supercilia*, et perhenniter cruciabuntur ... Et vidit alium locum in quo omnes pene erant. Erantque ibi *puelle nigre habentes vestimenta nigra*, indute pice et sulfure et draconibus et igne et serpentibus atque viperis circa colla earum. Et quatuor *angeli maligni increpantes eas*, *habentes cornua ignita*, qui ibant in circuitu earum dicentes: Agnoscite filium Dei qui mundum redemit". Et interrogavit Paulus que essent. Tunc sic respondit angelus: „*He sunt que non servaverunt castitatem usque ad nuptias* et maculate necaverunt infantes suas et in escam porcis vel canibus dederunt et in fluminibus vel in aliis perdicionibus projecerunt, et *postea*

1) Brandes, *op. cit.*, p. 75 sqq.
2) *Art. cit.*, p. 359 sqq.; cf. Meyer, *Notice sur le ms français 24862 de la Bibliothèque nationale* (*Notes et extraits des manuscrits*, XXXV); *Romania*, XX, p. 25 sqq.

penitentiam non fecerunt [1]). Post hec vidit viros ac mulieres *in loco glaciali et ignis urebat de media parte et de media frigebat. Hi erant qui orphanis et viduis nocuerunt*... Et postea adspexit *in celo et in terra et vidit animam peccatoris inter diabolus VII quam ululantem deducebant eo die de corpore. Et clamaverunt angeli Dei contra eam dicentes: „Ve! ve! misera anima! quomodo operata es in terra?"* Dixeruntque ad invicem: „Videte istam animam *quomodo contemsit in terra mandata Dei.* Mox illa legit cartam suam in qua erant peccata sua, et scriptam judicavit". *Tunc eam demones susceperunt, mittentes in tenebras exteriores ubi erat fletus et stridor dentium*... Et exclamaverunt peccatores qui erant in penis dicentes: *Miserere nobis, Michaele archangele*, ac tu Paule, dilectissime Dei, intercede pro nobis ad Dominum. *Quibus sic ait angelus: Flete et flebo vobiscum*..."

De Franse berijming uit de XIVe eeuw, door P. Meyer ter vergelijking aan de Latijnse tekst toegevoegd, bevat een miniatuur, voorstellend een smalle brug waar de afgestorvenen op handen en knieën overheenkruipen. Sommigen vallen in de rivier, waar reeds vele zielen door de duivelen gepijnigd worden. Aan het einde van de brug ziet men de ingang van het Paradijs.

Om zich rekenschap te geven van de invloed, door zulke beschrijvingen op de dichter van de *Walewein* uitgeoefend, herinnere men zich allereerst de episode die aan Waleweins aankomst bij de rivier van 't „gerechte vagevier" voorafgaat. Walewein heeft de burcht van Amoraen verlaten. Hij rijdt bij eb terug over 't lage strand en komt na een lange tocht bij een rivier. Aan de overkant ziet hij een rode ridder rijden, door een jonkvrouw vergezeld. De ridder striemt haar met een gesel in 't gelaat, zodat haar het bloed langs hals en keel

1) Var. Bibl. nat. lat. 5266 (f° 22b): „*Que non servaverunt castitatem nuptiarum, et in suis paternis maculaverunt se*, et necaverunt infantes suos et occiderunt eos et dederunt porcis in escam et canibus"; B. N. lat. 10729 (f° 1e): „*Que non osservantur castitatem ac nuptias in sanctis parentibus* et maculaverunt et necaverunt infantes suos et dederunt porcis manducare vel canibus".

stroomt. Zij roept Waleweins bescherming in. Deze bedenkt zich niet, springt met paard en al in de rivier, klimt bij de tegenoverliggende oever op, en vervolgt de rode ridder. Een gevecht ontstaat, waarin het zwaard met de twee ringen goede diensten bewijst. De rode ridder tuimelt ter aard, maar Walewein verbindt grootmoedig zijn wonden en neemt hem de biecht af. Op Waleweins verzoek schenkt ook de ontvoerde jonkvrouw vergiffenis aan de rode ridder, die Walewein vraagt hem in gewijde aarde te begraven. Walewein dient hem de sacramenten toe, en de rode ridder sterft, na Walewein te hebben beloofd dat hij terugkomen zal, zodra de held zijn hulp behoeft.

Walewein wordt nu door drie makkers van de verslagene aangevallen. Hij doodt er twee, en bekeert de derde tot een beter, ridderliker leven. Bij de oom van de bevrijde jonkvrouw wordt hij met eerbewijzen overladen, maar spoedig vertrekt hij weer om zijn gelofte gestand te doen en de rode ridder een begrafenis te bezorgen. Als hij, niet lang vóór middernacht, het lichaam nadert, ziet hij lichten glanzen en hoort hij „Kyrieleison" zingen. Alles verdwijnt bij zijn nadering. Walewein trekt een kring rondom het lijk, zit neder met het zwaard op de knieën en bidt voor de gestorvene:

4796 Pater noster ende zijn Credo
Seide menich over die siele,
Ende bevalse Sinte Michiele
Dat hise moeste bevreden.

Tegen middernacht hoort hij krijsen en tandenknarsen:

4806 *Hi horde crijscen metter kele*
Bi wilen ende metten tanden
Ende daertoe groot gheslach van handen.
Die gone riep: „*Ic bem verloren!*
Die ure dat ic was gheboren
Soe moet sijn vermaledijt! . . .
4846 Doe horde Walewein dese tale
Van den gonen die hem mesliet
So sere; ende mettien hi siet

Waer hem tvier scoot uter kele
Doe sach hi comen duvele vele
Bede met crauwelen ende met haken
Ende vaste anden gonen traken
Ende an sinen ghesellen die daer lach
Dien Walewein uptien dach
Hare beder lijf adde ghenomen.

Walewein slaat een kruis met zijn zwaard en de duivelen vluchten weg. Als hij, na de rode ridder begraven te hebben, zijn tocht voortzet, komt hij aan bij een rivier van brandend vocht:

4946 Soe was van herde felle seden,
Al wast water boven claer,
Dat segghic jou al over waer
Het was van onder herde fel...

Een mijl verder vindt hij:

4957 Ene brugghe ligghende dwers
Der rivieren. *Hen was noit scers*
Ghesmet van ijsere no van stale
Also scarp, dat wetic wale
Alse die brugghe was up den cant,
Die heer Walewein vor hem vant.

Als hij de rivier tracht te peilen:

4988 So sach hi sinen scacht ontsteken
Waer so hem twater yet ghenaect
So verbernt hi ende verblaect
Algader tere couder cole.

Zo gaat het telkens wanneer hij dicht bij 't water komt. Gringalette zelf loopt gevaar te verbranden. Later vertelt hem prins Roges dat hij staat voor de rivier van:

5825 *„Tgerechte vagevier.*
Alle die sielen moeten hier
Als si versceden comen baden
Sullen si ter Gods genade
Comen ende bliven emmermere...

En hij vervolgt:

5840 „*Siedi gone swarte voghele vlieghen*
Die int water vallen tote over thovet?
Besietse also dat ghijt ghelovet:
Hoe ghedaen comen si weder uut?"
Der Walewein sprac over luut:
„Vele wittre dan die snee".
— Besietse wel no mijn no mee.
Here dat sijn sielen alle gader . . .
Die swarte voghele sijn ghebonden
Ende besmet met vulen sonden
Tote si over moghen gaen
Die brugghe die ghi hier siet staen
Dan baden si hem ende werden scone
Ende varen ten hoghen trone
In die bliscape emmermere . . ."

Als bijzonderheid vertelt hij nog dat de rivier:

5953 *Spruut uter hellen*
Daer die arme sielen quellen
Ende vallet in die leversee.

De listige vos helpt Walewein aan de overzijde te komen door eene „duwiere", hij opent een deur die zich onmiddellik achter hen sluit:

6082 Dus ghinc der Walewein die milde
Onder die aerde, ende sijn gheselle
Daert donker was als in die helle.

Bovengenoemde passage's stellen de invloed door de *Visio S. Pauli* op de *Walewein*-dichter uitgeoefend, genoegzaam in het licht. Ze bewijzen tevens welk zedelik doel de bewerker zich voor ogen stelde. Niet alleen Waleweins dapperheid, ook zijn edelmoedigheid en vrome ridderdeugd komen hier duidelik uit.

X.

Samenvatting van het voorgaande. De Walewein als symboliese roman. Conclusie.

We vatten onze beschouwingen samen.

De *Roman van Walewein* vertoont, wat de opzet betreft, overeenkomst met het verhaal uit de *Katha-sarit-sagara* waarin de held Indivarasene een reis naar het verblijf van de koning der Rakshasa's onderneemt. Het bevat de motieven die in dit verhaal voorkomen: 1⁰ het toverzwaard, hier door een godin, daar door koning Amoraen gegeven; 2⁰ de begeleider, in het Indies verhaal de broeder van de held, in de Franse *Hunbaut* een ridder van de Ronde Tafel, in de *Walewein* een betoverde prins; 3⁰ de stad met gouden huizen, telkens vermeld in de Ierse verhalen uit de Finncyclus, een prachtig kasteel geworden in de Arthurromans, in de *Walewein* achtereenvolgens voorgesteld door de burchten van Wonder, Amoraen en Assentijn; 4⁰ de portier, die de toegang tot de burcht verdedigt en met het toverzwaard onthoofd wordt, in de *Walewein* een leger van vier maal twintig gewapenden; 5⁰ de koning der Rakshasa's, beantwoordend aan koning Assentijn; 6⁰ een meisje, door de Rakshasa gevangen gehouden, maar de held gunstig gezind, zoals Ysabele, de dochter van Assentijn, Walewein gunstig gezind is. Ysabele's verblijf is een vesting met een wondertuin, zoals ze in de Oosterse en Keltiese verhalen geschilderd wordt en in de Arthurromans dikwijls voorkomt. De vier maal twintig gewapenden doen denken aan de Ierse Ulstersage *Tochmarc Emire*, waarin Cúchulinn met de „heldenzalmsprong" de burcht van Emers vader binnendringt en met drie slagen vier en twintig man doodt. Indivarasene slaat de Rakshasa-koning het hoofd van de romp, en klieft dan, om de betovering te breken, het hoofd in tweeën, zooals in *Hunbaut*, de aan de *Walewein* verwante Picardiese roman, Gauvain de dwerg bij de kleren vasthoudt om hem te beletten

zijn afgeslagen hoofd na te lopen. In de *Walewein* wordt de held door Assentijn overmand, maar hij weet ten slotte met Ysabele te ontvluchten (vgl. *Hunbaut*). Een schone vrouw, door een reus gevangen gehouden, is een folkloristies gegeven, dat herhaaldelik in de Arthurromans verwerkt wordt. Het verhaal in zijn geheel is de gerationaliseerde uitwerking van een tocht naar de Andere Wereld.

Het zwevende schaakbord doet door de wijze, waarop het Arthurs hof binnenkomt, denken aan de Graalbeker uit de *Queste del Graal*. Het schaakspel zelf komt voor in de *Echtra Airt meic Cuind*, en is daar, zowel als in de *Walewein*, de aanleiding tot een avontuurlike tocht die de held onderneemt om een schone maagd te gewinnen. Hierdoor sluit het motief van het zwevende schaakbord zich aan bij het Indies verhaal. De draak, die de toegang tot het kasteel van koning Wonder verspert, behoort tot de folklore. Zijn vier welpen herinneren aan de „whelps" uit de *Carl of Carlisle*, terwijl ook *Peredur*, *La Demoiselle à la Mule* en *Gawain and the Green Knight* met de *Walewein* punten van overeenkomst vertonen. De berg is de *dún* uit de Keltiese en Germaanse verhalen, waarin de mindere goden zich ophouden; we vinden ze terug in *The Turk and Gawain* en in *Gawain and the Green Knight*. De prachtige weide aan de overkant der rivier komt o. a. voor in de Keltiese *Peredur* en in *La Demoiselle à la Mule*. Het marmeren kasteel van Amoraen, alleen toegankelik doordat Waleweins paard snel een bij eb drooglopend strand oversteekt, waarna onmiddellik de wilde baren bruisen, doet denken aan de ronddraaiende kastelen uit de Lancelot-Graalroman en *La Demoiselle à la Mule*. De betoverde prins Roges, die zijn boomgaard heeft aangelegd bij de gloeiende rivier van het vagevuur, herinnert aan de dwerg uit *The Turk and Gawain*. Hij behoort bovendien met Gringalette tot de „helpful animals" waarvan de Arthurromans menig voorbeeld opleveren, en speciaal *La Demoiselle à la Mule* het type geeft. De rivier van het vagevuur en de brug daarover is een veelvuldig voorko-

mend gegeven in de Indo-Europeese, met name in de Keltiese litteratuur, dat we uitvoerig in de *Chevalier de la Charrette* uitgewerkt zien. In de *Walewein* is het, met de daaraan voorafgaande episode, ontleend aan de *Visio Sancti Pauli apostoli*, waarvan de eerste redacties uit de IVe eeuw dagtekenen en die vooral in de XIIe en XIIIe eeuw verbreid was.

We kunnen derhalve de Middelnederlandse *Walewein* ons denken opgebouwd uit folkloristiese, in 't bijzonder Keltiese motieven, die van uit Ierland, Wales, Cornwallis en Bretagne hun weg hebben gevonden naar de landen van West-Europa en zich hebben verbonden met Oosterse en Christelike motieven. In dat opzicht behoort de *Walewein* tot de groep van ridderromans, waarvan de Walliese *Peredur*, de Franse Arthurromans *Erec et Enide*, *Yvain*, *Lancelot*, *Le Chevalier a l'Espée*, *La Demoiselle à la Mule*, *Hunbaut*, de Engelse romans *Gawain and the Green Knight* en *The Turk and Gawain* de meest interessante vertegenwoordigers zijn. Het euhemeristies proces dat de Indo-europeese mythen, waarvan sommige met de Paradijsgeschiedenis in rechtstreeks verband staan, hebben doorlopen, bereikt in de *Walewein* zijn eindpunt.

De voorafgaande beschouwingen dienen tevens om een juist denkbeeld te geven van de wijze waarop de hoofdgedachte van de roman zich ontwikkelt. Jonckbloet schrijft naar aanleiding van het schaakbord dat Arthurs paleis komt binnenzweven: „Voor den kritischen beschouwer doet zich spoedig de vraag op: is die wonderbare verschijning van dat schaakbord een middel der kunst waard, en is dat bord zelf interessant genoeg om de moeite en het trotseren der gevaren te wettigen die Walewein daarvoor bestaat?" Het antwoord op die vraag is niet, zoals Jonckbloet oordeelt, dat de adel ongetwijfeld hoge belangstelling en bewondering moet hebben gevoeld voor de poging om een zo kostbaar stuk meester te worden. Het schaakbord heeft symboliese waarde. Het verzinnelikt voor de Middeleeuwse verbeelding de roep der liefde, en dient om de „challenge" te vervangen die de aanleiding is tot zo menige

avontuurlike tocht van de ridders van de Ronde Tafel. 't Is een geheimzinnige bode, uit een andere wereld gekomen, en de volmaakste onder de ridders, Walewein, nodend om aan de drang van zijn hart te gehoorzamen en de onbekende geliefde te zoeken van wie dit teken tot hem kwam. Niet „plichtsbesef voert Walewein in het zadel", noch „de innige wensch van zijn koning en leenheer te bevredigen, zich op te offeren voor zijn bloedverwant en weldoener, voor het hoofd van zijn geslacht". Walewein volgt slechts de roepstem der ideale liefde, en koning Arthur, die trouwens voor het avontuur zeker niet de aangewezen man is, vervult de bescheiden rol van gangmaker; hij zet door zijn woord de ridder aan tot de onderneming die Walewein zo schitterend volbrengt. De verschijning van het schaakbord werkt dus op gevoel en verbeelding; het heeft allegoriese waarde. 't Zelfde geldt voor het wonderbed, dat de held, na de eerste zware proef, zijn geestkracht hergeeft; van de prachtige boom in de lusthof van Ysabele — een stuk primitieve kunst [1] —, die met de immer-wellende levensfontein de onvergankelike liefde symboliseert, in de persoon van de schone Ysabele verwezenlikt. De gloeiende rivier vóór Assentijns burcht, de draak in de donkere berg, de legerbenden aan de ingang van het kasteel Endi, de listige vos Roges, de geweldige koning Assentijn, zijn de geduchte belemmeringen die de held heeft te overwinnen, de tegenstanders die hij moet verslaan om zijn ideaal te bereiken. Zelfs op het laatste ogenblik dreigt de tocht te mislukken en Walewein onder te gaan, ware niet de liefde sterker dan hel en dood geweest. Hierop wordt telkens weer door de dichter gezinspeeld. De gevaren die de held doorstaat, louteren en sterken zijn liefde, waarvan het zwaard met de twee ringen de alles-overwinnende, zuivere kracht verzinnelikt.

Niet het schaakbord dat gezocht wordt is de „alpha en

---

1) Het is hier bijna onnodig op te merken, hoezeer in de Middeleeuwen vernuftige ingenieurskunst met toverij werd vereenzelvigd.

omega van het verhaal", maar de schone Ysabele is van meet af het doel van Waleweins tocht. Een doel dat zich in de opeenvolgende episoden van de roman steeds meer voor hem verduidelikt en dat hij slechts bereikt door zich in alle avonturen die hem overkomen, een edelmoedig, hoofs en dapper ridder te tonen.

In dit verband krijgen ook de vv. 1087—1128, door Jonckbloet [1]) als een hors d'œuvre beschouwd, hun betekenis. De afwezigheid van „vrouwe" of „joncfrouwe", die Walewein opvalt, bewijst dat het einddoel van de tocht niet is het kasteel van koning Wonder. Het blijkt dat de koningin en haar staatsievrouwen in een afzonderlik vertrek eten, en Walewein slaat haar van verre gade. Geen harer is voor hem bestemd. De strijd met het serpent, waardoor Walewein zich toegang verschaft tot de burcht, is echter een eerste proefstuk, dat 's ridders onversaagdheid en vroomheid blijken doet. De draak is voor Walewein „de duvel uter hellen", die hij met Gods hulp overwint. De rivier reinigt hem van het bloed dat zijn wapenrusting besmeurt; eerst na die kamp tegen boze machten, waaraan de Middeleeuwse verbeelding een sterk-realisties karakter verleent, kan hij het wonderland betreden.

Na een reeks van dappere en edelmoedige daden bereikt Walewein Ravestene, waar de liefde in de persoon van koning Amoraen hem tegentreedt. Nu krijgt ook de beminde vrouw voor Walewein gestaltenis en vorm. Amoraen beeldt haar af met een rijkdom van symboliek die geheel in overeenstemming is met de Middeleeuwse gedachte.

Van een zielestrijd tussen liefde en plichtsbesef tegenover Arthur of Amoraen is in het verdere verloop van de roman geen sprake, omdat Walewein de tocht voor zichzelf ondernam. Volkomen verklaarbaar is hier wat Jonckbloet zelf constateert, maar wat hem een onjuiste uitwerking der hoofdgedachte schijnt [2]): „Na de volstandige plastische gewoonte verhaalt niet

1) *Walewein*, II, p. 158. 2) *Ib.*, II, p. 161.

de dichter wat Walewein gevoelde, toen hij door Assentijn was gevangen genomen en hij diens dochter voor 't eerst gezien had, maar een monoloog van den gevangene maakt ons daarmede bekend, als hij „Gode ende onser Vrouwen" zijn leed klaagt. Die klacht (vs. 7689—7733) is vol leven en vuur: de gloeiende liefde, die hij voor Ysabele heeft opgevat straalt er in ieder vers in door; maar nergens gewaagt hij van zijne verplichting jegens Artur, nergens schemert de gedachte door dat hij, zoo ze in zijne macht komt, haar den koning Amorijs in 't gemoet moet voeren om het tooverzwaard te verdienen. Integendeel, zóó heeft de hartstocht hem verbijsterd (!), dat hij Amorijs en zijn oom te gader vergeet, dat hij in den zwijmel van het genot dat zijn vurige verbeelding hem voortoovert (vs. 7708—9), zich voorstelt dat liefde tot Ysabele hem zijn tocht heeft doen ondernemen, eene liefde die hij sinds lang reeds in zijne borst had rond gedragen, als 't hem scheen (v. 7711)".

Vooral het laatste gedeelte van deze passage bewijst de juistheid van onze opvatting, en doet ons het gedicht in zijn eenheid verstaan. Evenzo wat Jonckbloet verder opmerkt, dat Walewein, na zijn geliefde te hebben gewonnen, aan het schaakspel niet meer denkt. Dat Walewein zich bijna uitsluitend met zijn liefde bezig houdt, blijkt evenzeer uit de omstandigheid dat hij zich pas koning Amoraen herinnert, als hij nabij diens kasteel is teruggekeerd. Maar ook dan belooft hij de ontstelde jonkvrouw niet te zullen verlaten, en de dood van koning Amorijs doet slechts een voor de dichter lastige figurant verdwijnen, zodat Waleweins terugkeer geen verdere moeilikheden ondervindt. De koelheid van Walewein bij het vernemen van 's konings dood, toont aan welk een ondergeschikte rol deze koning der liefde in zedelike zin vervult. Daarmee verliest de — overigens interessante — beschouwing, door Jonckbloet aan 't geval gewijd, haar betekenis; de gedachte aan een mogelik conflict wordt voor de dichter een aanleiding om Ysabele's liefdetrouw te doen uitkomen. De episode van de

zoon des hertogs en het gevecht met de zwarte ridder zijn dan ook niet als een kastijding wegens ontrouw aan 't gegeven woord aan te merken, maar Walewein heeft de geliefde die hij won, eerst tegen 't geweld van vreemden [1]) en ten slotte zelfs tegen de begeerte van een der ridders van de Ronde Tafel te verdedigen. Ook hier vertonen de gebeurtenissen die tot de ontknoping leiden een logiese ontwikkeling welke de bewerkers tot ere strekt. En dat des te meer omdat een stof werd verwerkt van zeer bijzondere herkomst, waarin zeker de hoofdgedachte van de dichters niet altijd onmiddellik te lezen viel. Terecht merkt Jonckbloet op, naar aanleiding van sommige passages, aan andere werken ontleend [2]): „De dichter heeft bij het invlechten der stukken talent en kracht betoond;... nergens breken zij de eenheid van het verhaal, steeds blijven het versierselen die in het gekozen kader passen en het hoofdwerk niet overladen". De roman van *Walewein* is een mozaïek, waarvan de hoofdfiguur zich voortreffelik in zijn eenheid aftekent.

Afgezien van het feit, dat Ysabele uit haars vaders burcht geschaakt wordt — maar denkt men zich Assentijn werkelik als vader der jonkvrouw? — was het de bedoeling van de dichter zijn werk een zedelike strekking te geven. Waleweins liefde is kuis en edel; geen verleiding lokt hem af van de uitvoering van de voorgestelde tocht, ook niet als een jonkvrouw, door hem uit rovershanden bevrijd, hem al te vrijmoedig haar liefde toont [3]). Hij deelt geduchte slagen uit, maar strijdt slechts om

1) Men herinnere zich de passus uit *Le Chevalier de la Charrette* (v. 1553 sqq.) die hier is nagevolgd.

2) *Walewein*, II, p. 166—167.

3) Deze opvatting is de oorspronkelike: „Of all the heroes of British romance, not excepting Arthur himself, Gawain is the most admirable and the most interesting. In the early poems of the cycle he is invariably represented as the mirror of courtesy, a truly noble knight without fear or reproach. His courage was unequalled, his benevolence unbounded, his wisdom acknowledged by all. He was „the golden-tongued", „the invincible", „gay, gracious and good"... Tennyson made a conspicuous blunder in conceiving him as „adulterous", „false", „recklesss", „irreverent". Nowhere does the irreligious Gawain appear in English literature before the time of Malory. In all sources that present the original saga in its purity, the respect for him is universal, unfeigned, and justified". — Schofield, *op. cit.*, p. 214—215. Cf. *Gawain and the Green Knight*, Fytte III.

de verdrukte onschuld te wreken en wanneer hij wordt uitgedaagd. Zijn deugd komt door de tegenstelling met de Rode ridder die een jonkvrouw onbarmhartig met de gesel striemt, in helder licht te staan. En de zedelike beschouwing over „het noodlottig uiteinde van een snood ridder, die zich over zijn verwaarloosde opvoeding beklaagt", waarbij ouders worden aangemaand hun kinderen wèl voor te gaan en te leren, moge minder poeties zijn, dat ze „eenzaam staat in het geheele stuk", zoals Jonckbloet oordeelt, kunnen we niet inzien. Ze behoort integendeel bij een episode, die de voorbereiding is tot een nog gevaarliker proef, het oversteken van de rivier van het „gerechte vagevuur" en het doordringen in het rijk van Assentijn, waartoe slechts een ridder van Waleweins deugd in staat blijkt.

Zo gezien, wordt het schaakbord het zinnebeeld der liefde, in het hart van de jonge ridder ontwaakt en hem nodend het koninklik paleis voor onbekende avonturen te verlaten. De draak in de berg is de eerste der boze machten, waartegen hij kloek de strijd begint en die hij met moeite bedwingt. De rivier die hij doorzwemt, reinigt hem van bezoedeling en smet. Dan opent zich voor hem een wonderwereld waarin hij tevergeefs zijn geliefde zoekt. De ontwakende liefde drijft tot edelmoedige daden, zoals de episode van de jonge ridder, door Walewein gewroken, bewijst. Zo verheft zich in de held de fiere mannenkracht, die het zwaard met de twee ringen symboliseert, dat slechts door Waleweins zuivere ridderdeugd wordt bedwongen. Tegelijk verduidelikt zich voor hem het liefdesideaal in Ysabele, de schoonste der jonkvrouwen, in haar wondertuin met de levensboom en de levensbron, trekkend de ridder door schoonheid en immer-wellende levenskracht. Nieuwe daden wachten hem, nieuwe strijd tegen boze machten, waaraan minder edelen dan hij ten offer vallen, maar waarover zijn godsvrucht zegeviert, tegen de list van de vos Roges, die, bedwongen, hem te hulp komt om door slimheid en heldenkracht door te dringen in de ontoegankelike burcht die zijn

geliefde besloten houdt. Nauweliks heeft hij heur hart gewonnen, of de kamp begint tegen de benijders die hem aanklagen, hem grof beledigen en aanvallen om hem de jonkvrouw te ontschaken, en die zelfs onder zijne beste vrienden worden gevonden. Niet de verplichtingen jegens Arthur, maar liefde tot Ysabele deed hem de tocht ondernemen. 't Scherpzinnig vernuft van de vos, die slechts door Walewein te helpen weer mens worden kan, is daarbij, ook op de terugtocht, nodig om zijn doel te bereiken. En de dood van Amoraen, voor wie de geliefde bestemd heette, biedt hem de gelegenheid, zijn liefde ten volle recht te doen.

Rotterdam. S. ERINGA.

OVER HET NEDERLANDSCHE PARTICIPIUM PRAESENTIS.

II.

In het eerste artikel over dit onderwerp [1]) heb ik het groepvormende participium [2]) in het moderne proza besproken met dien verstande, dat de groepen, waar het subject der handeling van het P. P. niet tevens subject van den zin is, voor een afzonderlijke bespreking werden gereserveerd [3]), die hier nu volgt.

Twee soorten kunnen we onderscheiden: 1⁰ groepen van het P. P. zonder het subject, als bijv. „Reizen" 147: Hij vond er den drijver, *peuterend aan een grooten teen*; 2⁰ groepen van het P. P., waarin het subject is opgenomen, als „Armoede" 80: Zij schreide al heviger, *de spanning* van den heelen dag *zich oplossend in tranen.*

De eerste soort is nauwer verwant met de vroeger besproken groepen, waar subject van den zin en subject van de groep indentiek zijn, dan de tweede. Ook is er verschil in voorkeur bij de schrijvers. Terwijl bijv. Van Looy in „Reizen" 36 maal den eerstgenoemden vorm construeert (de vroeger besproken „gewone" groepen 141 maal [4])), vindt men in het door ons beschreven deel van „Reizen" nooit een groep der tweede soort, mèt subject. Daarentegen bij Ina Boudier Bakker in „Armoede" (behalve de vroeger besproken 87 „gewone" groepen) 50 gevallen, waar het subject een ander is dan dat van den zin, en hiervan 29 gevallen der tweede soort, mèt subject. In „Armoede" vinden we dus uitnemend materiaal voor de beschrijving van constructies, die we natuurlijk met een ander

1) Tijdschr. XXXVI blz. 198—267.
2) t. a. p. blz. 198—199.
3) t. a. p. blz. 200 onderaan.
4) t. a. p. blz. 267.

oog beschouwen dan Charivarius en zijn „puristische" medestrijders. — Beschrijving van het gebruik in 100 bladzijden van éen auteur geeft ook eenig licht over het ontstaan van syntactische vormen als deze participiale groepen; méer licht, dan opeenhooping van te hooi en te gras verzamelde voorbeelden.

Over de plaats van het P. P. in de groep spreek ik niet; in het algemeen is de voorkeur voor plaatsing voorop grooter dan bij de vroeger beschreven groepen. Dit is verklaarbaar uit een behoefte aan duidelijker aansluiting van het P. P. met den zin, gezien het minder nauwe logisch verband.

A. Groepen van het P. P. zonder subject:

1⁰ het P. P. is attribuut bij het praedicaatsnomen van den zin:

Zij was geworden een opgewekte flinke vrouw, *opgaand* in eigen zorgen en belangen 96 : 25; Dit toch bleef de eenige schaduw in haar leven, wel *verflauwend* naarmate de jaren rustiger vergingen 28 : 28.

2⁰ het P. P. is attribuut bij het object van den zin. Alleen gebruikelijk bij een *verbum sentiendi*:

Hij zag alleen zijn kinderen, vroolijk, gezond, lachend, *vierend zijn feest* 99 : 33; hij *voelde* Berry als bij toeval tegen hem aanleunen, al *lezend in zijn blad* 58 : 37; hij *zag* die twee naturen, *zóo in alles verschillend* 20 : 34; zij *zag* zich naast hem staan, en hem zich omkeeren . . . *haar wijzend op allerlei* 19 : 2; In de kamer *vond* hij Oom Jan, *zittende* op de canapé 63 : 34; Zij *vond* haar vader alleen, *opschrikkend uit een dutje* 76 : 37; Ammy *hoorde* haar stem schel, *opgewonden-overmoedig bevelend*; het trof haar als een steek 52 : 10.

In dezen laatsten zin is de participiale groep niet alleen attribuut bij het object, maar ook een uitweidende variatie van het adjectief „schel". In den zin:

hier had zij zich *thuis gevoeld*, *hoorend bij hem* 100 : 17;

is het verband der groep met het reflexieve object zelfs geheel opgeheven; de groep is alleen een variatie van „thuis". — In „Reizen" is de verbinding niet beperkt tot verba sentiendi.

3⁰ opmerkelijk is de „constructio ad sensum" in gevallen,

waar het substantivisch antecedent der participiale groep in een pronomen possessivum wordt aangeduid:

En zich wel veilig *voelend* zoo, bleef *haar* gezichtje strak 39:28; Maar *haar* keurige netheid, *vreezend* dat de meid iets zou breken, deed haar toch zelf aanpakken 73:8; Een angst kroop in haar op voor *hun* thuiskomst: vroolijk, druk*pratend*, en zij... hier alléen 51:40;

Dat in dezen laatsten zin door de tegenstelling met „zij... hier alléen" een *persoonlijk* antecedent (niet dus „thuiskomst") wordt aangewezen, is onmiskenbaar. Onzekerheid dienaangaande voelen we in sommige andere gevallen:

En na haar physieke beterschap bleef *haar* ziel geschokt in onrustbarende geïrriteerdheid, bijna *bezwijkend* onder het fnuikende weten, dat... (antecedent „zij" òf „haar ziel") 12:1; In bevend verlangen had ze liggen luisteren naar de geluiden in huis, soms opeens met een schok herkend *zijn* zachten tred, *sluipend* uit de slaapkamer naar beneden 100:22 (antecedent „hij" of „zijn tred").

Zóo raakt de groep van het p. p. „los" van den zin. Over „geïsoleerde losse" d. i. „absolute" verbindingen vgl. blz. 123, 125 vgl. — Geheel „los" is de groep, door den te grooten afstand tusschen antecedent en groep, in:

En de oogen gesloten, zag ze *zichzelf* liggen in bed..., voelde zij terug het overspannen koortsachtig leven van dezen heelen tijd, *grijpend* het geluk van oogenblik tot oogenblik 100:29.

Evenzoo bij het, uit veranderd adverbium blijkend, anakolouthon in:

Maar **toen**, zacht teruglopend door die gang, waar zij als kind haast alle dagen had gespeeld,... zich **nu** een vreemde *voelend*, die een visite komt maken, hier waar ze gehoopt had eens als kind den ouden man te mogen begroeten, **hier** zonk plotseling een leege bittere wanhoop in haar 82:32.

4⁰ het antecedent der groep kan ook een substantief van een voorzetselbepaling zijn. Vooral in „Reizen" komen veel gevallen voor, zooals bijv.:

Theobald intusschen treuzelde *bij zijn eigen beest*, opgetoomd

staande in de rij, het bittouw reeds in den bek 58:24; Hij merkte een broederlijk gevoel in zich *voor Roosevelt*, naast hem *rijdend* met zijn onverschrokken gezicht.

Zelfs bij onderbreking van den zin door de groep:

Achter een walletje, *vertoonende* de open straatjes, stonden de huisjes. En weer nu *onder de wegende ernst van die koninklijke kerels*, *afkeerend* hun gezichten..., voelde Theobald... 101 : 10.

In „Armoede" vinden we deze verbinding alleen bij het voorzetsel „met":

Met zijn kleinen geestigen kop, *eindigend* in het grijze puntbaardje, met den spottenden lach... was hij het type... 3 : 12.

Hier is het P. P. nog bepaling bij het substantief „kop"; de handeling van het P. P. is geen adv. bep. van omstandigheid bij die van den verbonden zin. Is dit wèl het geval, dan wordt het verbogen substantief met het P. P. in een groep vereenigd door verval der scheidende pauze:

En even stil als te voren had ze toen voor zich uitgeleefd, maar *met zoo'n innig geluk stralend in haar oogen*, in heel haar gezicht, dat... 13 : 18.

Wanneer deze groep van substantief en P. P. zelfstandig praedicaat is geworden, kan, bij vergrooting van den afstand tusschen den zin en de groep, het voorzetsel verdwijnen, zooals in:

Kitty, had zoo iets zonnigs, toen zij tegen hem lachte **met** haar gave witte tanden, *het eigenaardige breede blanke gezichtje* vragend *hem aanziend*, dat... 15 : 16.

Hier kàn de groep nog samengetrokken zijn met de voorzetselbepaling „met haar gave witte tanden"; maar de groep kan hier ook „los" zijn geworden. Een dergelijk geval van overgang is

„Reizen" 41 : 17: Roosevelt, officierachtig, groot in zijn jas **met** breeden lendentrekker **en** *een knickerbocker plooiende* op zijn stevels, bromde en rookte.

Een „logisch" auteur vermijdt in zoo'n geval het P. P. door een volledigen zin:

Dezelfde achtergrond van een naakte, kaalgeschroeide vlakte, omgewoeld door granaten, jammerlijk overstrooid **met** bouwvallen van dorpjes, **en waar** dikke rookwolken en ontploffende projectielen uit ontspringen (N. R. Ct. 25/VIII '16).

In ieder geval bij deze gevallen van samentrekking, blijkt, juist uit de twijfelachtige gevallen van overgang, duidelijk éen der mogelijkheden van geleidelijk ontstaan dezer „losse" groepen van P. P. + *substantief*, die we thans nader bespreken (vgl. verder nog blz. 133).

B. Groepen van het P. P. mèt subject.

Een andere oorzaak van groepvorming, *los* van den zin, kunnen we opmerken, bij de herhaling van een praedicaatsnomen of object (zie A 1° en 2°) in den vorm van een appositie:

En daardoor was zij voor hem, *wat* geen andere vrouw ooit voor hem kòn zijn: *een stuk uit zijn leven*, in haar persoon ontelbare herinneringen *besluitend en meedragend* 31 : 27; had hij verwonderd gezien die onrustig zoekende *natuur*, zoo totaal tegenstrijdig met de zijne: *een natuur*, zich hartstochtelijk *hechtend* aan enkelen 10 : 17; hij zag *haar* met dezelfde gezonde kracht als hijzelf, maar zonder veel intellect, *een knappe vrouw*, tevreden *voortlevend*, voorspoedig 96 : 17.

Natuurlijk is na een verbum sentiendi de isoleering uit den zin pas volkomen, wanneer het substantief in den nominatief staat:

In den laatsten tijd, als hij alleen lag, zag hij *zooveel dingen uit zijn jeugd* terug. En dan altijd: **Evert en hij** voortdurend *kribbelende* en *wrokkende* 66 : 22.

Hier is feitelijk niet het subject „Evert" en hij", maar de inhoud van de groep van „subject + P. P." een appositioneele variatie op het antecedent: „Zooveel *dingen uit zijn jeugd*".

Een geval van overgang, waar het antecedent („wat") zoowel op het substantief der groep alléen („een vluchtig rood") als op den inhoud van de groep in haar geheel kan betrokken worden, is:

„Mijn mooi dochtertje" fluisterde hij tegen haar zachte wang en hij glimlachte goedig om *wat* hij niet begreep: *een vluchtig rood* even *opbrandend* door haar bleekte 86 : 13.

Vaag is ook de verhouding tot „het" in:

Zij maakte *het* s'avonds altijd heel gezellig, *het theeblad* voor zich, *zijzelf* genoegelijk rond in haar armstoel *breiend* 60 : 43.

Een sterk staaltje van de isoleering der groep is:

Hij zàg nog duidelijk in zijn herinnering terug: *Paul* als klein jongetje, 's zomers bleek, bezweet uit school *komend* 25 : 40,

waar een antecedent (als „zooveel dingen" in gecit. 66 : 22 of „het" in gecit. 60 : 34) ontbreekt. Geïsoleerd is ook de groep, wanneer het antecedent een adverbiale bepaling is:

Zoo als vanmiddag was hij nog nooit geweest. *Zij* samen langzaam *loopend* in de winterschemering 52 : 26.

Duidelijk is de schilderende functie van deze participiale groepen, ook als variatie van zoo vaag aanduidende antecedenten, in:

Dan dacht hij opeens weer aan de *Wagner-avonden*, Moeder en hij samen op hun vaste plaatsen, ... *moeder zittend* op de bank ..., *hij* voor de piano, stukken *ophalend* uit den Ring, samen nog eens nagenietend 31 : 14.

Deze schilderende, varieerende groepen vinden we in „Armoede" zelden bij een subject van den zin, zooals in:

door 't onzeker lantaarnlicht ging soms *iemand* voorbij — *een meid* gehaast *loopend* met een mandje 51 : 3.

Bij andere auteurs zijn zij wel gebruikelijk.

Behalve uit de hier beschreven verhouding van een appositie tot den zin, kan ook door coördineerende samentrekking van het verbum finitum isoleering der groep van *nomen* + *P. P.* tot stand komen. In de eerste plaats bij zinnen met een verbum sentiendi (als in de meeste der hierboven besproken gevallen; vgl. ook A 2°):

Altijd weer opnieuw zag hij daar **die zaal** ... **en** daar tusschen **zichzelf** radeloos, *stikkend* in die volte 32 : 40.

Hier is het P. P. nog attribuut bij den accusatief „zichzelf". Maar het verschil tusschen deze verbinding en de reeds geciteerde

Zag hij *zooveel dingen* uit zijn jeugd. *En* dan altijd: *Evert en hij kribbelende*,

is niet groot; want bij een aaneenschakelende coördinatie als in 32:40 is de overgang naar een nominatief als in deze varieerende appositie zeer wel denkbaar.

Samentrekking van het verbum „was" kunnen we vermoeden in:

Toen zij, betrekkelijk jonge vrouw nog, door een beroerte werd getroffen; en die grauwe dagen, waarin alléen **was** (nl. voor zijn herinnering) *haar gezicht bewusteloos* op 't kussen, en *hij* er naast het *aanstarend*, in 't radeloos weten ... 30 : 23.

Een interessant geval van isoleering blijkens de interpunctie, waar evenwel samentrekking nog denkbaar is, is de nominatief in:

„Reizen" 31 : 24: Tot eindelijk de schorre schreeuw kwam dat de rivier er was en *zij* daar **stonden** saâmgehuiverd; de *logge beesten klappend* met hun ooren en onverzettelijk met de koppen van de windzij af.

Verwant met de samentrekking is de ellips van het verbum substantivum in een parenthetischen hoofdzin naar den vorm, bijzin naar de beteekenis:

Dágen... *Bernard aldoor in huis*, *zorgend* voor de zieke... dan die ijzige leegte 30 : 26.

Drie bronnen zijn er dus, waaruit, bij verzwakking van het gevoel voor logische zinsverbinding (bij Ina Boudier Bakker een kenmerkend verschijnsel), de eigenlijke *absolute* participiale groepen geleidelijk kunnen voortkomen: de verbinding door „met" (zie A 4⁰), de isoleering en vervaging van de appositie, de samentrekking van een verbum finitum. Deze absolute groepen in den vollen zin des woords zijn in „Armoede" steeds beschrijvingen van houding en gebaar:

De jongen keek hem na, waar hij ging, *zijn groote gestalte* loom *zich bewegend*, zijn blonde kop gedrukt neergebogen 59 : 1; Hij kwam half overeind, even *een blijdschap oplichtend* in zijn koele oogen 24:1; en *een frons* van spoedig ongeduld haar

gezichtje *betrekkend*, liet haar handje al slap het pakje zakken 86 : 19; dat Ammy heel verstrooid was, *haar oogen starend* voor zich uit 48 : 21; hief zijn glas tegen elke zijner kinderen apart, *zijn blauwe oogen* schitterend van pleizier 98 : 39; hij ging zijn broer tegemoet, *een plaagzucht spottend* in zijn kleinen kop 88 : 28; zij schreide al heviger, *de spanning* van dien heelen nacht en dag *zich oplossend* in tranen 80 : 20 [1]).

De drie bovengenoemde overgangen kunnen wij beschouwen als toevallige aanleidingen tot de analogische verbreiding van meer of minder „absolute" groepen. Het voorkomen van veél onzekere gevallen van overgang bij éen auteur werpt op die wijze van verbreiding een duidelijk licht. Evenwel de voornaamste oorzaak van het gebruik der absolute constructies in de litteraire taal der moderne prozaïsten is en blijft de bij hen zoo rijk ontwikkelde voorkeur voor het gewone participium conjunctum. Dien typischen *vorm* zal men altijd klakkeloos navolgen, zonder overweging van de logische betrekking tusschen den zin en de participiale groep. Deze klakkelooze navolging wordt vooral begrijpelijk, wanneer er gevallen voorkomen, waar het participiale verbum zoowel transitief als intransitief bedoeld kan zijn. In het eerste geval is het partic. een gewoon praed. attr. bij het subject van den zin, in het tweede is het absoluut gebruikt:

Hij knikte nog vroolijk tegen haar in de deur, *zijn oogen* goedig *knippend* achter de brilleglazen; zoo ook 85 : 25 [2]).

Dat in het Nederlandsch de absolute participiale constructies sterker verbreid zijn dan in het Duitsch, blijkt bij vergelijking met de onlangs verschenen dissertatie van Dr. H. Annema [3]). Zonder twijfel geldt dit ook voor het „gewone" groepvormende

1) Hoe het hier beschreven absolute P. P. kan worden vermeden, bewijst Van Looy „Reizen" 166: „How funny" bewonderde ze, *haar oogen straalden.* (vgl. ook Ts. XXXVI: 225—6).

2) Vooral ook verba als in „Reizen" 109: het lijf *aanbuigend*; 213: de beenen *klemmend* om het dier; deze kunnen hier intrans. en trans. zijn.

3) Die sogenannten absoluten Participialkonstruktionen im Neuhochdeutschen. Vgl. ook F. Sommer Vergl. Syntax der Schulsprachen (1921) § 94; en O. Behaghel Deutsche Syntax II (1924) § 761—770.

partic. praesentis, dat we in artikel I hebben besproken. In hoeverre de stijl der moderne Nederlandsche schrijvers daarbij onder Franschen en Engelschen invloed staat, kunnen we zonder onderzoek van verwante verschijnselen moeilijk bepalen.

De sterke verbreiding van de participiale groep in het nieuwste Nederlandsch is echter alléen kenmerkend voor den litterairen stijl; de neiging tot absolute constructies vinden we zelfs maar bij enkele auteurs. Aan deze laatste neiging en aan de schakeeringen der woordschikking in de groep (zie artikel I) kan men den individueelen stijl zeer wel toetsen. Den graad der litteraire neiging tot constructies met het gewone P. P. beseft een Nederlander door vergelijking met zijn hedendaagsch „algemeen beschaafd" taalgevoel. Eenige bevestiging van dien gevoelsindruk is echter gewenscht en kan worden verkregen door vergelijking met het wetenschappelijke proza der laatste 50 jaren en door vergelijking met de litteraire taal vóor '80.

Bij onderzoek van het wetenschappelijke proza blijkt, dat de minder logische verbindingen in „absolute" verhouding van groep en zin, streng worden gemeden. Wèl hebben deze schrijvers een voorkeur voor de groepen afhankelijk van een ander zinsdeel dan het subject. Die verbindingen zijn dan ook vooràl in den doordachten stijl te verwachten. In de tweede plaats heeft het P. P. in het wetenschappelijke betoog meestal causale, conditioneele of concessieve beteekenis ten opzichte van den verbonden zin, en is dus niet vóor alles de omschrijving van een gelijktijdige omstandigheid zonder meer, zooals in het beschrijvende litteraire proza. Met deze neiging, het P. P. in streng-logische betrekking tot den zin te gebruiken, komt overeen de sterkere voorkeur der geleerde schrijvers voor groepen, die den zin onderbreken, of die aan den zin vooraf-gaan, in plaats van groepen die op den zin volgen. Bovendien is het getal groepen dat een *bijzin* onderbreekt, relatief veel grooter dan bij de litteraire schrijvers; verbindingen dus als:

Rechtstreeks meer tegen Stahl dan tegen Groen zich *keerend*, bepleitte Opzoomer een staatsleer, waar ...; — Willem I, zijn

regeeringsgezag dan *aanvaardende* in overeenstemming met de algemeene overtuiging van het land, heeft, zich *kwijtende* van de door hem aanvaarde verplichting,... onmiddellijk de noodige stappen gedaan; — In den grooten strijd kon Hugo de Groot, historisch-juridisch *argumenteerende*, overtuigend betoogen, dat....; — Niemand zal het voor grootspraak houden, als Oldenbarneveld, *terugziende* op al de moeilijkheden, zich beroemt...; — het moeras, dat, van de Zuiderzee tot de Eems *doorloopend*, de noordelijke provinciën afzonderde...[1])

In de derde plaats is het getál der participiale groepen op geen stukken na te vergelijken met dat der besproken litteraire werken. Dáar vonden we, buiten en behalve de P. P. bij andere casus dan het subject, in 600 blz. 590 groepen met een P. P. In ruim 300 blz. van geleerde verhandelingen [1]), met inbegrip van de talrijke van een anderen casus dan het subject afhankelijke, 60 groepen met een P. P.; dus nauwelijks $^1/_5$. Van deze 60 zijn er maar 8, waar het P. P. als praed. attr. bij het subject vólgt op den zin [2]).

In de vierde plaats wordt, gelijk te verwachten is, het P. P. in de groep *alléen gevolgd* door voorzetselbepalingen; het staat in de groep niet voorop bij een voorwerp of bijwoord, behoudens bijzonder geestdriftig of verheven gestelde passages, als:

(van Prof. van der Vlugt, Een Halve Eeuw t. a. p. blz. 22, 36, 53): Récht toch heeft uit zijn aard een dubbel aangezicht; het is niets, tenzij het in zekeren zin zich plaatse boven den positieven feitenloop, *bevelend* het eene, *verbiedend* het andere. — De Romantiek die... als een opwekkende bries over steden en akkers kwam waaien, *omwerpend* de idolen van wereldburgerschap. — Levenslang bleef hij die leus, dat doel getrouw, *herziend*, *omwerkend*, *aanvullend* op heden den arbeid van gisteren.

Van het litteraire proza der jaren vóor '80 betrekken we

1) Een Halve Eeuw, blz. 1—70, 394—428 (Juristisch en theologisch); Fruin, Tien Jaren blz. 1—100; Mr. R. Kranenburg, Het Nederl. Staatsrecht, blz. 1—100.
2) Kenmerkend voor den geleerden stijl zijn omvangrijke attributieve bepalingen als: **deze** *op het eerste gezicht zoo eenvoudige en voor modern wetenschappelijk onderzoek vanzelfsprekend* **schijnende** *stelling* (Kranenburg t. a. p. 1).

in de vergelijking 370 blz. uit Potgieter's Verspreide Geschriften en 250 blz. uit den „Delftschen Wonderdokter" van Mevr. Bosboom. In deze 620 blz. vinden we 175 „gewone" groepen van het P. P.; in het moderne proza waren er 590 in 600 blz. Het getal is wel iets grooter dan bij de geleerde auteurs, maar kan toch bij dat der moderne schrijvers niet hálen. Ook de kenmerkende eigenschappen der participiale groepen naar vorm, beteekenis en verband, komen overeen met die, welke we hebben vastgesteld voor het wetenschappelijk proza. Kunst en Wetenschap zijn dus ook in dit syntactisch verschijnsel nà '80 gedifferentieerd.

In ons eerste artikel werden van de beschrijving uitgezonderd de participia in de inleiding van een Oratio Recta, die door hun bijzonder stilistische en rhythmische gesteldheid de betrouwbaarheid van een statistische vergelijking belemmeren. Dergelijke groepen van het P. P. zijn bij Potgieter en Bosboom zeer geliefd; zij vormen een bepaald typeerend kenmerk van den ouden romantischen stijl. Ieder kent ze, die hooggestemde, hooggespannen woordreeksen van langen adem, als:

(D. W. 114 : 30): ... hernam de vreemdeling, zijn groven lakenschen hoed *afnemende* en tegelijk de op zijn boersch gefatsoeneerde pruik, waarvan de roodachtige haren hem tot op de wenkbrauwen hingen, even *oplichtende* ... of: (Potg. Schetsen I 42): „Vermoeyenis" dacht vrouw Barbara, de huisdeur weder *sluitende*, „om half zes ure 's morgens vermoeyenis!" vervolgde zij in zichzelve, de tondeldoos van den mand *nemende*, om het vuur te ontsteken ...

Men vindt er ± 150 (hiervan ± 80 bij Potg.). Méer dan bij de moderne schrijvers [1]).

De buitengewone gevallen van P. P., die niet het subject

1) Daar oók wel; maar korter en met duidelijker neiging, dan bij Potg., tot rhythm. variatie door wisseling van woordschikking, bijv. (Voor de Poort II 80): „Nogal" lachte ze, hem, die staan bleef, de thee *reikend* en even met de vlakke hand *wrijvend* langs zijn mouw. Zoo ook: „En" vroeg ze, water op de blâren *schenkend* en daarna meer *naderend* tot de wieg.

van een zin bepalen, komen voor ten getale van ± 68 (± 48 bij Potg.). Evenals in het wetenschappelijke proza, blijkt bij Potgieter en Bosboom een sterke voorkeur te bestaan voor ingewikkelde, logisch doordachte, verbanden. Bij Potg. volgt de groep op den zin in 43 gev. (= 35 %), de groep onderbreekt den zin in 47 gev., en gaat aan den zin vooraf in 34 gevallen. Bij Bosboom resp. 16 (= 31 %), 20 en 15 gevallen. Gemiddeld dus in slechts 34 % der gewone gevallen zijn groep en zin verbonden door de geleidelijke aansluiting; bij de moderne schrijvers vonden we 52 % der gewone groepen ná den zin. Evenals in het wetenschappelijke proza (vgl. blz. 127/8) zal hierdoor bij Potg. en Bosboom de participiale groep gemakkelijker dan in het nieuwere litteraire proza causale, conditioneele of concessieve beteekenis krijgen, m. a. w. eerder dienen tot betoog dan tot schilderende beschrijving [1]).

De aan den zin voorafgaande en de den zin onderbrekende groepen bij Potg. beschouwen we nog iets nader. De verbinding van een aan den zin *voorafgaande* groep met een vooropstaand adverbium als:

„**Toen**, zijn hoed *nemende*, liep hij de gang door"

die bij de moderne schrijvers schering en inslag is bij de beschrijving van spannende tooneelen, komt bij Potg. niet voor. Wel wordt nu en dan het verband verzwaard door een gecoördineerde praed.-attrib. bepaling als:

(Schetsen III 357) *Behoedzaam* in al zijne bewegingen, doch echter niet meer dan een paar malen *steenende*, bracht de goede doctor het eindelijk uit het bed op den vloer.

De *onderbreking* door de participiale groep betreft in 23 van de 47 gev. een bijzin; bij de modernen in 34 van de 141 gev. [2]). Zwaarwichtige zinsverbanden als:

---

1) In verband hiermede merken we op, dat Potg. de groep van P. P. ook in de Or. Recta niet schuwt (Sch. I 248 o. a.): „Op weg *schuilende* of *vluchtende*" zeide hij tot Willem, „zoudt gij den arm om Hansjes leest geslagen hebben, en het hooge woord ware er uit geweest".

2) Vgl. Ts. XXXVI: 267; Bij Aug. de Wit 14 van 23.

(Schetsen III 311): Bedrogen had zij zich dus niet, **toen** zij, op weg naar huis de breede beukenlaan langs *komende*, de chais had meenen te herkennen; of (Schetsen I 275): De golven van het Borndiep, **die**, door het lies en de biezen *spoelende*, de bloeijende riethalmen deden schudden; of (Schetsen III 331): En Mathilde, **die** het laatste tooneel, voor zich uit*starende*, heeft geschetst, de schoof in de regte bewegende, tot deze melodisch ruischte, Mathilde ziet Louise eensklaps aan.

Bij onderbreking van een hoofdzin wordt bij de nieuwere schrijvers de groep meestal geplaatst tusschen subject en verbum finitum, blijkbaar om de stootende opeenvolging van het verbum en het participium te vermijden [1]). Potgieter heeft tegen de minder fraaie onderbreking, nà het verbum, niet zooveel bezwaar: in 9 gevallen staat de groep nà het verbum, in 10 gev. tusschen subject en verbum. Ook bij onderbreking van een zin met inversie vinden we zware, ietwat topzware, constructies:

(Schetsen I 260): Geen oogenblik **trok het betooverend spel** van licht en schaduw, op de veelkleurige bosschaadje *afwisselende,* naardat de wolkjes den glans der zon onderschepten, of een stervend koeltje de takken buigen deed, **zijn aandacht.** Ook (Schetsen III 351): Op den bewassen bouwval in het gulden verschiet, **daar** stonden, de frissche lucht *insnuivende* door de opgesperde neusgaten..., **daar stonden** een paar flinke rossen op den heuvel.

Ten slotte de woordschikking in de groep. Bij Potg. vinden we in slechts 14 gevallen (= 11 °/₀ van 124 gev.) het P. P. voorop; in 9 geval. (= 7 °/₀) in het midden; in 101 gev. (= 82 °/₀) aan het einde der groep. Bij Bosboom-Toussaint voorop 8 °/₀, in het midden 16 °/₀, aan het einde 76 °/₀. Deze verhouding was in het moderne proza geheel anders: voorop 34 °/₀, midden 23 °/₀, achteraan 43 °/₀. Bovendien wordt bij Potg. en Bosb. het P. P. alleen door voorzetselbepalingen gevolgd; op deze

1) Vgl. Ts. XXXVI : 263.

vaste gewoonte der oudere schrijvers (vgl. ook blz. 128) vormen blijkbaar archaïseerende citaten de eenige uitzondering:

Bosb. D. W. 18: Eene officieele deputatie uit de Staten van Holland was dan ook verschenen, *aanbiedende* twee gouden competassen, een verguld lampet en waschbekken; Potg. Sch. I 307: de liefste des ridders, die *in het oude verdichtsel* beschreven werd, met „gele haren en blanke armen", *schreijende* dag en nacht om haren edelman ...; Sch. II 26: En wierden van hem gedoopt in de Jordaan, *belijdende* hare zonden; — Sch. III 378 ... ook zijn verstand niet braak *latende* liggen [1]).

Nu en dan staat bij Potg. het P. P. met opvallend zwaar rhythmisch accent geheel voorop in het zinsverband [2]):

Hijgende van den togt, kwamen zij naauw in tijds op den wagen (Schetsen I 12); zoo ook: *Leunende* op het krukje, spoedde zij zich ... (Sch. I: 35).

Bij de talrijke groepen die niet met het subject van den zin zijn verbonden (bij Potg. 48, 124 „gewone"; bij Bosb. 20, 51 „gewone") merken we dezelfde overgangen op als bij Ina B.B.

A. Groepen van het P. P. zonder substantief.

Talrijk zijn de zuiver attributieve verhoudingen als:

(D. W. 112): Hier vonden zij *een boerenwagen*, kennelijk op hen *wachtende*; (Potg. Sch. III 369): Lagchend schudde de vreemdeling de dunne grijsgrauwe *lokken*, om zijn hoofd *fladderende*.

Zoo 17 gevallen bij Bosb. en 22 bij Potg. Twijfelachtig is de betrekking tot den zin (antecedent in het pron. poss. òf in het subst. vgl. A 3°, blz. 121) in:

(Potg. Zusters 80): doch de regterhand verried wat er in *haar gemoed* omging, *dobberende* tusschen hoop en vrees.

Het antecedent schuilt in een pron. poss. (D. W. 110):

---

1) Eén vooropstaand P. P. bij Bosboom maakt een meer „modernen" indruk: (D. W. 58) hing er over hare keurs een keten, *dragende* een geëmailleerd reukdoosje in den vórm vàn een éi. (Vgl. C. Scharten over Bosboom's stijl: Krachten der Toekomst 207) en ook Ts. XXXVI: 226/7.

2) Vgl. Hooft; blz. 147.

Hetzij omdat *hun* plicht het gebood, **als** *behoorend* tot zijn staf, of omdat...

Wanneer de groep voorafgaat aan den zin, raakt zij gemakkelijk „los" van het antecedent:

Idealistisch *schilderende*, viel aan *den stijl* zijn eisch niet te ontzeggen (Schetsen III 294).

Ook bij Potg. en Bosb. komen P. P. voor als attribuut na een bepaling ingeleid door „met" (vgl. A 4⁰) [1]:

Met oogen, *schitterend* van genot, had hij zitten kijken (D. W. 65);

hieruit kan evenals bij Ina B. B., bij samentrekking, een absoluut gebruik van het verder verwijderde P. P. voortkomen:

(D. W. 239) Blootshoofds zonder mantel noch degen, **met** sporen van bloed op zijne verhavende kleeding, *de verflenste kraag* op zijn rug *hangende* en den vermagerden hals slechts door de verwilderde haren gedekt.

B. Groepen van het P. P. mèt substantief verbonden. Niet in verbinding met een verbum sentiendi, zooals bij de moderne auteurs (vgl. blz. 124) maar vooral in een meer of minder vage appositioneele verhouding bij schetsende opsomming, vinden we, in het bijzonder door Potg., het P. P. met een substantief gecombineerd (Potg. 18 gevallen; Bosb. niet). Ook hier kunnen we ons voorstellen, dat een groep, hoewel nog attrib. bij den zin die volgt, door varieerende herhaling (= **zij**) wordt geïsoleerd:

De drie stemmen welke zich een oogenblik zamen hadden doen hooren, alle drie de hartstogt *schetsende*; *de drie stemmen* thans schijnbaar met elkander in strijd, *schertsende*, *klagende*, *juichende*; *de drie stemmen* elkaar slechts *weerstrevende*..., **zij** boeiden (Zusters 149).

Wanneer de groep met een voorgaanden zin wordt samengetrokken, wordt het verband, vooral bij variatie van het nomen (een algemeener door een meer bijzonder), los:

---

1) Vgl. blz. 121: A 4⁰; ook blz. 123 en 136.

(I 16 Schetsen): Onder het hooge looverdak bood de bonte vergadering zeldzamer schouwspel aan. Zonderlinge **groepen** voorwaar! *Hier een breede kring* van vrouwen, op het hooge gras rustig *nederzittende* ..., *daar een stoet van krijgslieden*, het Psalmboek op de bussen *opslaande* ... *Elders*, tegen eenen bemosten olmstam leunende, een hopman.

Geheel vervaagd is de verhouding van antecedent en variatie, geheel absoluut is de groep in:

(Schetsen I 305): In bedaarder gemoedsstemming zoude **de schoonheid** van den morgen, de *zonnestralen flikkerende* op de sneeuw, een *wolk duiven* zich *verlustigende* in den glans, hare opmerkzaamheid hebben geboeid (attrib. verhouding v. h. subject der groep is uitgesloten door het verschil in getal der beide subjecten); (Potg. Zusters 142): Zooveel **poëzie**! *Warner* het schoon der natuur *genietende*; *Aafje beminnende* en bemind! (D. W. 245 : 27): toch, toen **het paar** nu langzaam tot het huis was genaderd en de schildwachten voorbijging, de *grijzaard* altijd den wankelenden jonkman *steunende*, sprak de eerste soldenier:

De absolute groep duidt een houding of gebaar aan (vgl. blz. 125):

(Sch. I 251) zij verscheen uit het veerhuis, dartel met de rijzweep de lucht klievende, *de witte veder*, door Louise op den hoed gestoken, als waaijer langs hare wangen *wapperende*; (Sch. III 351): *Daar stonden*, de frissche lucht insnuivende door de opgesperde neusgaten, *daar stonden*, *de schoone blanke lijven* scherp *uitkomende* tegen het wolkeloos azuur, **daar stonden** een paar flinke rossen op den heuvel; (Sch. III 320): Hoe gelijk is hun schred, *hij* links en *zij* rechts *gaande*.

Merkwaardig vooral is (Sch. III 372): Ook dat sombere tafereel wordt, al is het maar voor een oogenblik, vervrolijkt door een kind, Alice, die spelend eenige bloemzaden op het dak strooit, waar zij tusschen twee der gevels ontluiken; *Alice's ruiker* hoog in de lucht *geurende*, lang nadat Alice gestorven is.

Eventueele samentrekking van „dat somber tafereel wordt vervroolijkt door" is door het verschil in temporeele beteekenis der praedicaten van zin en groep onmogelijk.

III.

Een opleving van participiale constructies, niet minder hevig dan in het proza na 1880, heeft plaats gehad in het litteraire proza van den tijd der Renaissance, in de 16de en 17de eeuw. We zullen de waarde van het Participium Praesentis in de toenmalige syntaxis vaststellen door een vergelijking van het populaire proza der volksboeken met dat van de klassieke schrijvers der 17de eeuw. Den stijl der volksboeken toets ik aan 100 blz. der „Schoone hystorie van Malegijs" (uitg. Dr. E. T. Kuiper 1903) en aan de verhalen van zeevaarders.

In den „*Malegijs*" komt het attributieve P. P. nagenoeg niet voor (5 gev.). Het enkele praedicatieve voornamelijk in verbinding met koppelwerkwoorden: hi *wert* lachende, roepende, kermende, klagende, screyende, kermende, suchtende; peysende, kennende, siende; slapende, dansende, bloedende, treckende (= hij begon te lachen, etc.); ic *ben*, hi *was* verwachtende, levende, eyschende, slaende, blinkende, knielende; hi *bleef* staende, verlangende; (resp. 29, 9 en 2 gevallen). Het gewone, lossere, praedicatieve P. P. slechts in twee zinnen:

Ende heeft al *bevende* een sacxsken voort gehaelt (74), oft si *levende* dood waren (88).

Bijzonder gebruikelijk is het achteraan geplaatste, rhythmisch geïsoleerde P. P., in het verband met een volgende Or. Recta eigenlijk groepvormend, nl. „seggende" (= *en* hij zei), dat 33 maal voorkomt als stereotiepe inleiding. Andere dergelijke achteraangeplaatste eenvoudige P. P. komen slechts 5 maal voor, bijv.:

Si gingen goede sier maken, *etende* ende *drinkende*.

Vergeleken [1]) met deze schaarsche of ook versteende gevallen, is het groepvormde P. P. in den stijl van den Malegijs tot grooten bloei gekomen. Opvallend is vooral de voorkeur voor

1) Ook vergeleken, quantitatief, met het Mnl.; hierover later.

onderbreking van den zin: 30 groepen vólgen op den zin, 5 gewone groepen gaan aan een zin vooraf, maar in 126 gevallen wordt door de participiale groep een zin onderbroken.

A. Bij de groepen die volgen op den zin, is weinig bijzonders op te merken. Het P. P. staat in de groep achteraan in 17 gevallen, vooraan in 13, en hiervan in 8 gev. vóór een object, een schikking die op den Romaanschen invloed wijst:

Dat hi zijn septrum tegen deerde werp *treckende* zinen baert ende *vermaledijende* zijn goden (41).

Ook hier heeft, evenals het achtergeplaatste „seggende", het P. P. nu en dan de beteekenis van een handeling die vólgt op die van den zin (vgl. Tijdschr. XXXVI: 229 vgl.):

Ende spranc vanden paerde, *vallende* op sijn knyen ende seyde: (28).

B. Het groote getal der onderbrekende groepen slinkt in aanzien, wanneer we de stereotiepe onderbreking door „siende" en „horende" in 37 + 72 gevallen wegrekenen. Voorbeelden:

Spiet dit *siende* liep uut sijn bedde; Roelant dit *hoorende* sweech al stille.

Vrijere constructies blijven er maar 17 over. De onderbrekende groep wordt in deze gevallen door slechts éen komma, en wel nà de groep, van den omringenden zin gescheiden:

Die coninc seer verwondert *sijnde*, dede sijn volc stille staen ende vraghede (28).

Deze interpunctie reeds wijst er op, dat het subject van den zin in deze constructie, rhythmisch, in de groep werd opgenomen. Dat de groep op deze wijze „absoluut" kon worden opgevat, blijkt uit gevallen, waar het subj. in den nazin wordt *herhaald* en ook de groep wordt *hervat* door „soo":

Malegijs ghewapent *zijnde*, **soo** verschiep **hi** hem ghelijck Sathan (50).

We kunnen ons zeer wel voorstellen, dat op den duur uit deze „zinsonderbreking" geheel absolute constructies zijn opge-

komen, constructies waarin nl. het subject van de groep en van den zin verschilde [1]).

Wanneer we aannemen, dat analogische uitbreiding van het gebruik eener syntactische constructie vooral duidelijk kan worden gedemonstreerd aan de overgangen die we waarnemen bij eén auteur, in de vormen welke hij met bijzondere voorkeur gebruikt, dan vinden voor de zooeven geopperde onderstelling, dat uit het onderbrekende P. P. door verandering in de rhythmische geleding van den zin geleidelijk absolute constructies kunnen voortkomen, sprekende bewijzen in de 109 groepen met „horende" en „siende". In verscheidene gevallen is nl. de afscheiding van het subj. uit den zin en opneming in de groep, blijkens de *herhaling*, een feit geworden:

Die coninck dese woorden van zijn dochter *horende* scheen **hi** badt verwoet dan anders (44); **Spiet** dit *hoorende* vraechde **hy** wie zijn vader was (75).

Blijkens *hervatting* door „soo":

Die coninc dit *horende* **so** versachte sinen toornigen moede (81).

Blijkens *herhaling* en *hervatting* beide:

Die soudaen van Persen *siende* dat die coninck sijn dochter so chierlijck toe hadde ghemaeckt, **so** wert **hy** hertelycken lachende (34); **Buevijn** *horende* dat hi sterven moest, **so** was **hi** verblijt (87);

zoo ook 7 : reg. 16, 66 : 23, 95 : 1. Van deze afscheiding en dezen overgang is het zichtbare *teeken* de opmerkelijke interpunctie in:

Malegijs dit *hoorende*: **So** nam **hi** orlof an sinen oom ende ginc uter stadt (78).

Gelijk we reeds opmerkten, is de „absolute" verhouding

1) Een ander geval, dat belangwekkend is in verband met vroegere opmerkingen over „met", is: Vivien theyr doorrijdende **met** den swaerde in die hant *hebbende*, heeft menech mensch vermoort (77). Een „contaminatie", die bewijst, dat inderdaad het bewustzijn voor de verbindende functie van „met" aan het einde van een groep geweken kon zijn. Vgl. ook blz. 122 en 133.

volmaakt, wanneer subject van groep en zin verschillend is. Bij de stereotiepe onderbreking van den zin nu vinden we gevallen, waar:

a. het subj. van het P. P. in den zin wordt genoemd, zonder subject te zijn:

Coninck Karel **dese woorden** *hoorende* behaechden hem seer wel (99); Malegijs aldus in dye stadt *comende,* so sijn **hem** te ghemoete ghecomen die grave ende Vivien (83);

b. het subj. van den hoofdzin wordt genoemd in de groep:

Vivien dit *geseyt hebbende* **totten Coninc,** so antwoorde de Coninc (60);

c. het subj. van het P. P. wordt in volgende *zinnen* aangeduid, zonder duidelijke grammatische verhouding:

Dese II ghelieven tegen malcanderen *vechtende* ende *spelende,* waer dat **hem Benfluer** raecte, soo riep **hij** „ay my" (40).

d. de groep is absoluut, zonder eenige aanduiding van het subject der groep in den hoofdzin:

Die keiserinne noch al *dansende* tot dat dien dach ende nacht gepasseert was, so verwonderde Pinabel dat Guwelloen noch de keyserinne niet voort en quamen (88).

De hier genoemde overgangen naar de geheel absolute verhouding zijn feitelijk als anakolouthische verbanden te beschouwen: het zinsverband wordt op een andere wijze voleindigd dan het is begonnen. Een bijzonder sterk staaltje van anakolouthon is:

Die coninc van Spaengien Antenor vast dieper int lant *comende* barnende ende blakende, tot dat si quamen voor Rootsefleur **ende daer** sloeghen si haer tenten ende pauwelioenen nedere (51).

De auteur verliest den draad na „tot dat"; hij vat „si quamen etc." als een hoofdzin op, waarmee „si sloeghen" wordt gecoördineerd. Die coördinatie bestaat inderdaad, tusschen de nazinnen van een geheel absolute groep van P. P. in:

Vivien inden kercker *gaende,* die II die hem leiden gingen

mede **ende** terstont stack hi den eenen doot, ende den anderen bedwanc hi (47).

C. De groep van het P. P. gaat aan den zin vooraf. Gewone constructies vinden we in enkele gevallen:

In der stadt *zijnde*, vraechde hi eenen ionchere van den hove... (46); ende met dien oorlof *nemende* aen den coninc, so sloech hi sijn paert met sporen (32); Aldus *aencomende*, heeft die grave vanden peerde getorden (89); Aldus *reysende* te schepen, zijn si ten laetsten gecomen aent lant daer... (4).

In (32) en (89) is het aspect van het P. P. feitelijk perfectisch t. o. v. dat van den zin die volgt (= toen hij afscheid *had genomen*). We kunnen ons voorstellen, dat door dien overgang in aspectische verhouding reeds het verband van groep en zin losser wordt. — Het subject van het P. P. is gelijk aan dat van den voorgaanden zin en alleen maar verwant met dat van den volgenden, waarmee de groep is verbonden, in:

So gingen **si** na Parijs. Onderwegen dus *gaende* (nl. *si*) soe seyde Malegijs (85).

Bij verandering van casus is de groep feitelijk absoluut, omdat, vooral met het oog op des schrijvers geringe voorkeur voor groepen van P. P. bij een object [1]), het attributieve verband tusschen het P. P. en een vólgend, enclitisch, object ondenkbaar is:

Doe reden si... Aldus uuter poorten *rijdende*, **so** wert*se* Karel siende (76).

Geheel absoluut is ten slotte:

Vivien (die eerste int velt was) *verlangende* seer, waer sijn campioen blijven mocht ende dus *fantaserende* (nl. *Vivien*) soo is Malegijs comen rijden (65).

We zien hier door anakolouthon den zinssamenhang veranderen; de twee P. P. waren bedoeld als *onderbreking* van een zin „*Vivien* etc.". Door verandering van subject wordt de

1) Vgl. blz. 140: D.

tweede partic. groep absoluut, voorafgaande aan den slotzin. In een ander geval:

Als Oreande dit hoorde versuchtede si haer seer twijfelende oft sijt segghen wilde, ende haer selven *verstoutende* heeft ten laesten gheseyt (16):

heeft de auteur het subject van den nazin weggelaten, misleid door de herinnering aan het reeds genoemde subject; hij voelde waarschijnlijk de groep als zinsonderbrekend, gecoördineerd aan een andere participiale groep, dus als:

Oriande **dit horende** *ende* haer selven *verstoutende* heeft gheseyt.

Het is echter ook mogelijk, dat hier, maar dan in een zeldzaam geval, reeds optreedt een verandering in geleding van twee door eén P. P. onderbroken gecoördineerde zinnen, die in de 17de eeuw (vgl. bij Hooft [1]) heel gewoon is; door verwaarloozing der pauze na „ende" in:

Versuchtede si... **ende,** haer selven *verstoutende*, **heeft gheseyt.**

D. Participia bij een ander zinsdeel dan het subject komen in den Malegijs niet dikwijls voor; een viertal gevallen als:

Dus maecten si bereet *schepen* daertoe *dienende* (4).

Van meer bijzonderen [2]) aard zijn de P. P. van „sijn" als:

Ende *tvolck* daer in *zijnde* te vermoorden (5); Ende is gegaen tot sinen *neve*, poortier vander stat *wesende* (96); *Desen* raet dochte allen den heren goet *sijnde* (32).

Eenmaal vinden we de, ook elders gebruikelijke, normale [3]) verbinding door „met" van een bijomstandigheid, het uiterlijk betreffende:

In dat middel van deser baniere stont een schoon crucifix **met de figure** van onsen here daer aen *hangende* (29).

---

1) Blz. 151.
2) Vgl. bij Bontekoe en Schouten: blz. 145; P. C. Hooft: blz. 154.
3) Vgl. blz. 137, noot.

De oude geleding (het P. P. bepaling bij de voorzetselgroep „met de figure") is hier nog mogelijk. Absolute constructies van deze beteekenis komen in den Malegijs niet voor. We hebben alle absolute verbindingen kunnen verklaren als producten van geleidelijken, analogischen overgang uit de constructie van onderbrekende groepen en voorafgaande groepen ten gevolge van anakolouthon. Deze verklaring van het ontstaan bij den auteur van den Malegijs is aannemelijk op grond van zijn gering gevoel voor logischen zinsbouw [1]).

We vergelijken nu met den auteur van den Malegijs het populaire verhalende proza der 17de eeuw, van zeevaarders als Bontekoe en Wouter Schouten (Dr. J. A. N. Knuttel, Proza uit de 17de eeuw; blz. 156—178 en 191—226). Ook hier vinden we een uiterst geringe voorkeur voor attributieve participia (bij Bontekoe alleen: *vliegende* visschen, *stinckende* rook), soms in verheven stijl (bij Schouten) een begin van meer litteraire opleving, als:

(blz. 219): De onstuymighe Noordweste winden en hóoghóp*swèllende* wáterbáren lieten niet af ons harder te bespringen; (blz. 198): en onder de schaduw-*gevende* nare wildernissen ...

Het eenvoudige praedicatieve P. P. komt nagenoeg niet voor; ook niet in de staande verbinding met koppelwerkwoorden (vgl. Malegijs). Des te meer overstelpt den lezer het groote getal groepvormende participia: bij Bontekoe 71 in 22 bladzijden, bij Schouten 163 in 35 blz., dus meer dan tweemaal zooveel als in den Malegijs. Ze zijn als volgt te onderscheiden:

	Voor den zin.	Onderbr. den zin.	Na den zin.	Bij Casus.	Absol.
Bontekoe	17	8	18	4	24
Schouten	29	30	67	12	25

Bij beide auteurs dus een vrij groot getal statige absolute

1) Nog een geval van verbroken verband is: dat hi tot sijn 30 jaren gepredict ende vele miraculen *gedaen* heeft, doden *doen verrijsen*, blinden **siende**, doove **hoorende**, croepelen **gaende**.

constructies; bij Schouten vooral een sterke voorkeur voor:

A. Groepen, volgende op den zin (67 in 35 blz.):

Deze verbinding is in den populairen stijl der 17de eeuw bepaald typeerend; de op den zin volgende P. P. zijn niet als in het moderne proza van beschrijvenden, schilderenden aard, maar duiden vooral handelingen aan, volgend op die van den zin [1]:...

En stelden haer soo verschrikkelijk aen, alsof 't alles wilden met vuur en vlam verdelgen; *stuerende* stracks een van de hare na den Moorsen Gouverneur, hem *doende* verstaen datse noch waren geresolveert met die van Pipely te verdragen (211).

Ook zijn er veel P. P. in causaal verband met den zin verbonden, als:

Evenwel niemant dorst of woud' zich tegen denselven opposeeren, *hoopende* op een goeden windt en spoedige overkomst in Bengalen (224).

Lange reeksen van participia worden met een enkelen hoofdzin verbonden, als bijv.:

(blz. 207) en weten dese gelegentheit in den Oorlog tot hun voordeel te gebruycken; *roeyende* met hare Jeliassen .. *soeckende* in de Riviere de Ganges hun voordeel ... *vallende* hier en daer aen lant... *loopende* de ver-afgelegene Vlecken af... *nemende* al wie datse bekomen ...; *voerende* Mannen, Vrouwen... **binden en knevelen** dese rampsalige dan met stroppen so vast dat die haer nauwelijcks konnen verroeren, *moetende* in het vertuygh op de rugge ... leggen.

Hier worden de P. P. zelfs afgewisseld door het gelijkwaardige verbum finitum (vgl. Tijds. XXXVI : 225).

B. De bij Schouten oók talrijke *onderbrekende* groepen als:

Ons Opperhooft *voerende* soeter tael, bracht voort... dat (225); de Folke-rha midden door gebroken *zijnde*, quam neder gestort (221);

kunnen ook hier, als in den Malegijs, gemakkelijk overgaan in absolute constructies (waarop de interpunctie in deze voor-

1) Vgl. „segghende" bij den schrijver van Malegijs: blz. 135; ook 136: A.

beelden ook weer wijst), omdat in dit 17de-eeuwsch proza het subject bij een verbum finitum in een volgenden zin vaak ontbreekt. De overgang naar absolute constructies wordt ook hier begrijpelijk uit eenige gevallen van anakolouthische verbinding:

Doch dese *maeckende* haer reeckening sonder den Waerdt, **en** moesten naderhandt noch eens rekenen (216).

Met zwakke aanduiding van het subj. in den nazin:

Alsoo beyde Natien tegens malkander *oorlogende*, **hare** furien meest in rooverijen bestaen (214).

Bij Bontekoe bevatten (evenals in den Malegijs) bijna alle onderbrekende groepen participia van „sien" of „hooren" als:

(174) ik dat *siende* raeckte na agteren toe; (172) ik dat *siende*, was soo benauwt; (160) Sij dat *hoorende*, waren seer verblijd; etc.

Alléen anders, maar dan toch van het werkw. „sijn":

(174) ik omtrent den mast overgecomen *wesende*, riep tegen den Bakker.

Bij Schouten, in tegenstelling *met* den Malegijs, onderbreking van bijzinnen tot zwaarwichtige verbanden:

Alsoo de Son, recht boven ons hooft *passeerende*, gantsch geen schaduw gaf (217).

Ook in deze gevallen kan het subject bij het verbum finitum ontbreken:

Besloten eyndelijck met alle man (dewijl hier *blijvende* seeckerlijck van honger mosten vergaen) sigh selfs aen Gods genade, en het gevaer der sporeloose (!) golven, over te geven (194).

Ook staat, met een antieke woordschikking, het P. P. vóor het subject, in:

totdat, na gissinge onder de Linie *zijnde* gekomen, wij den 4 October het eylandt Nayas sagen (217).

C. De aan den zin *voorafgaande* groep wordt dikwijls gevolgd door een zin zonder subject:

Hier dus *leggende* sag geen levendig mensche, waer dat ik heen sag (159).

Uit een geval als:

(Schouten 206): **bragten** de Zeegen uyt, en **deden** de eerste treck met goede vangst, maar in de tweede andermael de Zeegen in 't water *sluytende*, **vernamen** in 't net een vreesselijck gedruys;

blijkt duidelijk, dat deze verbinding ook door een onderbrekende groep kan ontstaan: dan is het voegwoord (hier *maer*) de verbinding van twee zinnen, niet van zin en groep, zoodat het subj. der gecoörd. zinnen is samengetrokken (vgl. blz. 140 en 151).

Na een voorafgaande groep volgt een zin mèt subject:

En aldus met God gesproken *hebbende*, stond *ik* om weder af te gaen (Bontekoe 177);

bij Schouten in verheven stijl:

Dese bestendige windt doorgaens met goet ende lieffelijck weder bekomen *hebbende*, soo vorderen **onse Waterleeuwen**... wel hondert en sestigh mijlen na 't westen (215).

D. Verbinding met een ander zinsdeel dan het subject onderstelt een vrij sterk ontwikkeld gevoel voor logisch zinsverband, en is daarom bij deze verhalers zeldzaam:

(Sch. 222) ontmoeten alhier een Maleytse Jonk, *komende* van Queda.

Bij Bontekoe alleen met P. P. van „sijn" (vgl. Malegijs):

en siende een Berg, *sijnde* de hoogste van het Eilant, ging daer op (176); sij hadden elk een kris op haer sijde steken, *sijnde* een geweer of het een Ponjaerd was.

Wanneer de zin vólgt, is de groep vrijwel absoluut:

dood *sijnde*, sette **hem** over boord (174).

E. De absolute constructies kunnen we hier, als bij den Malegijs, verklaren uit de onderbrekende groep; de anakolouth. overgangen hebben we reeds genoemd. Bij Schouten zijn de

absolute verbindingen bijna geheel beperkt tot het hulpww. „sijnde" (vgl. Bontekoe, D.):

De storm *zijnde* gestilt vertrocken verscheyde Schepen (206); Sulcks gedaen en toegestaen *zijnde*, wiert in aller haest besłooten (210).

Zoo ook: 192 : 28, 194 : 26; 199 : 35, 210 : 17, 215 : 19, 217 : 25, 218 : 33, 219 : 30, 219 : 32. Afwijkend van dezen stereotiepen vorm alleen:

(216) want wij noch maer twee dagen dus *hebbende* voortgeseylt, stilde langhs hoe meer de windt.

Bij Bontekoe vinden we iets meer variatie, maar toch ook meestal „sijnde" (of „comende"):

(170) De maeltijd gedaen *sijnde*, maeckten wij overleg; (156) Gekomen zijnde op de hoogte van $5^1/_2$ graed, *zijnde* de hoogte van Sunda, *wesende* den 19den van November; (165) die op *sijnde*, wilden sij daerom werpen; zoo ook 175 : 20, 171 : 2; anders 178 : 3 Smorgens den dag *opkomende*, wierd het stil; 165 : 12, 169 : 13, 29.

Talrijk zijn de absol. constructies zonder subject, die in den Malegijs zeldzaam zijn. Bij Bontekoe bijna uitsluitend P. P. van „comen" en „sijn":

Wij dat siende, seilde er dadelijk na toe, daer bij *komende*, lag daer een bank (168).

Verwarring der subjecten is nog begrijpelijk in:

Wij voeren also voor stroom af; omtrent ter halver wege aen de boot *sijnde*, begonnen **sij** te tieren (171).

Coördinatie: Op het land *komende* was het met lang gras bewassen, toe*siende* so lagender boonen in het gras (168). — Verder: 158 : 20, 166 : 24, 171 : 11, 172 : 21, 22; 175 : 34, 177 : 33; 159 : 25.

Ook bij Schouten „sijnde": 193 : 5, 198 : 18, 220 : 15; „comende":

Stracks wierd **ik** bij het Opperhooft en zijn Raedt geroepen; daer *komende* (**ik** nl.) begon **hij** met een hooghdravende stijl in harde woorden tegens mij uyt te varen (224).

Evenwel bij Schouten ook vele gevallen van andere verba. Er is nog een zeker verband met de twee subjecten vóór en na de groep in:

Daerom de **scheepsraedt** bij malkanderen zijnde geroepen, en alles overwogen *hebbende*, soo besloot **men** gesamentlijck wederom te keeren (219).

Verband met andere antecedenten:

En eyndelijck wierd **mijn** beurt om oock eens te spreecken, *seggende* dat ick mij noyt tegens iemant socht te stellen (224); dies de **gedachten** nu verder niet en gingen...; *biddende* Godt met herten en zielen (198); **hetwelck** de vreugt in yder een dede vermenigvuldigen; dewijl **hier** als schenen (**zij** nl.) met handen (= door Gods hand) geleyt te zijn; *vervallende* voor een gezegende oort (196).

Na een P. P., volgende op een zin:

stilde de Zuydoostewindt, liep Zuidelijker en zoo voort *draeyende*, na het Noordwesten: daer staen *blijvende* (**de wind** nl.) kregen doncker weder (**wij** nl.) (216). Verder: Dus *vorderende* (**wij** nl.), quam weder een nieuwe swarigheyt te voorschijn (198); ook 197 : 21, 199 : 12.

Ook bij deze populaire schrijvers zijn de participiale constructies, althans in een deel der gebruiksvormen, beperkt tot bepaalde verba. Evenals in den Malegijs is bij hen de absolute constructie te beschouwen als een uitvloeisel van geleidelijke en toevallige verandering in de geleding tengevolge van een sterke neiging tot anakolouthon. De zinsverbanden zijn over het algemeen ingewikkelder, deftiger, dan in den Malegijs.

Met de populaire schrijvers van de 16de en 17de eeuw vergelijken we den klassicistischen stijl van Hooft's Historiën (Bloemlezing van Dr. Stoett: 140 meerendeels halve bladz.). In deze fragmenten komen voor: 252 groepvormende P. P., dus méer dan in den Malegijs, iets minder dan bij Schouten. Het gebruik der attrib. en alleenst. praedic. P. P. is iets meer ontwikkeld dan in den populairen stijl; is echter nog altijd matig

vergeleken bij de moderne schrijvers; het groepvormend P. P. daarentegen is ook in den Renaissance-stijl bijzonder begunstigd. Naar den aard der verbinding zijn de 252 gev. te verdeelen:

Voor den zin.	Zin onderbr.	Na den zin.	Na Casus.	Absol.
26	**144**	41	21	± 20

In tegenstelling met Bontekoe en Schouten heeft Hooft een bijzonder groote voorkeur voor onderbrekende groepen. In tegenstelling met den auteur van Malegijs is bij Hooft deze constructie niet voornamelijk beperkt tot twee verba (*hooren* en *zien*) terwijl tevens het getal groepen ná den zin veel grooter is dan in den Malegijs. Even zelden als bij de populaire oude schrijvers vinden we bij Hooft participiale groepen verbonden met alleenstaande nomina. Den humanist is ook het anakolouthon een gruwel; bij de verklaring dienen we daarmee te rekenen evenals met de verschijnselen der woordschikking in dezen strenger gerhythmeerden litterairen stijl.

A. de groep gaat aan den zin vooraf.

Opmerkelijk is de voorkeur van Hooft voor de plaatsing van het P. P. geheel vooraan [1]):

Schortende derhalven den loop van zoo voortslaand' een wreetheit, kropt hy zynen hoomoedt in (111 : 1519); idem: 39 : 274, 43 : 334, 47 : 407, 91 : 1193, 101 : 1357, 106 : 1426, 115 : 1577, 122 : 1710, 136 : 1952, 138 : 1981.

Slechts in eén geval staat het P. P. niet voorop (bij een reflexief werkw., vgl. verder blz. 148 B en 152):

Zich op 't schaavot *vindende*, beleed hy Gode zyne zonden (66 : 752).

In de meeste dezer groepen is als tweede woord na het P. P. een adverbium (als „dan" of „derhalven") opgenomen:

Winnende **dan** veldt, quam hy daar (39 : 274).

Men vergelijke hiermee de zinnen van J. van Looy (Tijdschr.

1) Vgl. blz. 132.

XXXVI : 228). Verschillende dergelijke adverbia komen bij Hooft voor, afgescheiden, vóor de groep:

Thans, *hebbende* Gode gedankt, verviel hy weeder op d'erbarming zijns huisgezins (61 : 661); **Alstoen**, *hardt vindende* van zyn rappier te scheiden; 't heeft, zeide hy ... (47 : 412); **Derhalven**, *maakende* van de noodt een deughd, steeken zy ... (104 : 1392); **Echter**, *ziende* noch wat tyds oover, steld' hy zich tot schryven (62 : 668); idem: 88 : 1143, 107 : 1447, 76 : 943, 33 : 182, 100 : 1338, 86 : 1105).

Geén overgang van het vooropstaande adv. naar de groep, zooals bij de moderne prozaïsten. De groep ingeleid door een voegwoord: 78 : 974, 129 : 1825, 1826. Slechts eénmaal ontbreekt het subj. in een volgenden lossen zin (76 : 943); men vergelijke hiermee *Schouten* (blz. 144). Correcte geleding, scherp rhythmisch gesteld, dat is de manier van Hooft.

B. De groep volgt op den zin.

Ook hier staat het P. P. bijna altijd voorop: slechts 5 uitz. van de 41, vooral bij reflexieve verba, waar „zich" vooropstaat, alsook bij negatie door vooropstaand „niet". Eenmaal wordt de groep door een voegw. ingeleid:

mits aanveirdende 's Prinsen eedt (138 : 1984).

De groep, volgende op den zin, heeft nu en dan de progressieve beteekenis van een handeling volgende op die van den hoofdzin, of ook causale, echter niet in die mate als bij de populaire schrijvers (zie vooral over *Schouten*, blz. 142):

Waarover de Majestraet niet naaders (vond) dan 't stadhuis te doen sluyten, *vliedende* voorts tot onder 't dak (162 : 2450); Hachelijk vond hy nochtans zich van dien oordt te verwijderen, ziende den afval op der gang (*oorzakelijk* verband) (116 : 1590). Terstondt quam de Graaf van Hoorne, gaande eeven vry als Egmondt (enkel *omstandigheid*) (66 : 750).

De genoemde progressieve functie der groep blijkt zichtbaar uit de interpunctie, in:

De Geweldighe van 't hof, gebynaamt Spelle, zat daar voor,

te paarde, met zijn' roode roede in der handt; luttel *denkende*, dat hem smaadelyker doodt beschooren was (65 : 723) [1]).

Dikwijls is het P. P. een hulpww. (*doende* eenen goeden hoop der knechten doorslippen), een verbum gevolgd door infin. + „te" (*aarzelende* uit zijn voordeel te varen) of een verbum sentiendi (declarandi) + voorwerpszin (*begeerende* dat hy deszelven gemoedt ter doodt bereiden zoude). Zoo ook: 29 : 130, 149 : 2194, 112 : 1522; 53 : 513, 89 : 1166, 89 : 1171, 96 : 1297, 109 : 1487, 132 : 1872, 153 : 2263; 60 : 625, 630; 65 : 723, 109 : 1486, 116 : 1612) [2]).

C. De groep onderbreekt den zin.

In 78 gevallen wordt een hoofdzin met subject voorop onderbroken: **Subject**, groep v. h. P. P., **verbum.** Van deze zinnen hebben 60 nominaal subject, terwijl de groep eenvoudig is:

(149 : 2289) **De Burghemeesters**, hier teeghens niet op *mooghende*, **bevaalen** hun . . .

Slechts zelden is de interpunctie beperkt tot scheiding van groep en verbum (bij Wouter Schouten en in den Malegijs heel gewoon) [3]), bijv.:

De leere van Luther en anderen zich *kantende* teegens de Roomsche, **was** ook bij veele landzaaten vurighlijk aanveirt.

Hooft neigt blijkbaar niet naar afscheiding van het subj. uit den zin en opneming in de groep, wat in den populairen stijl het begin was der losmaking in absoluut verband (vgl. blz. 136). In 13 gevallen pronominaal subject met blijkbaar zwaar accent:

Deeze, nu geen voordeel bij langher draalen *weetende*, **antwoorden** . . . (159 : 2391). **Hy**, *wenkende* met der handt en weeder wat stilte *verneemende*, **heft** aan op eenen anderen toon (121 : 1696); zoo ook: 102 : 1366, 103 : 1384, 118 : 1647,

1) Vgl. Jac. van Looy (Tijdschr. XXXVI: 228—230).

2) Gewone groepen zijn: 22 : 34, 40 : 301, 47 : 415, 51 : 489, 60 : 632, 64 : 719, 65 : 726, 66 : 750, 82 : 1037, 82 : 1045, 90 : 1181, 114 : 1567, 116 : 1590, 118 : 1634, 121 : 1686, 140 : 2020, 156 : 2331, 156 : 2339, 157 : 2360, 159 : 2384, 162 : 2450.

3) Vgl. ook Jac. v. Looy.

120 : 1680, 121 : 1697, 150 : 2221, 159 : 2391; 73 : 886, 121 : 1696, 122 : 1720, 131 : 1860, 140 : 2018, 157 : 2353.

De groep verzwaard door een objectszin: 102 : 1364, 122: 1716, 126 : 1771, 153 : 2275. Merkwaardig is het eenige geval van herhaling van subject, te verklaren uit de (latijnachtige) hervatting van den hoofdzin na een onderbrekende Oratio Recta:

(111 : 1513) **D'ouwde man** vol moeds, en 't stuk *bezeffende*, „Spaart", zeyd' **hij** ...

Het is de eenige afwijking van de streng logische constructie dezer zwaarwichtige zinsverbanden. Streng logisch geconstrueerd zijn ook de overige onderbroken zinnen. In de eerste plaats de hoofdzinnen met inversie:

(43 : 339) Niettemin ... trad hij, *herscheppende* zynen moedt, voorts toe; (101 : 1354) Entlyk verworf hij, borgh *stellende* voor 1000 gulden, 't gebruyk van de straaten.

In de tweede plaats de bijzinnen (39 gevallen). Vooral voegwoordelijke bijzinnen (in het bijzonder met „dat") als:

dat hy, *waanende* zich alzoo te redden, zynen zeegelrinh van den vinger trok; zoo ook: 29 : 140, 37 : 246, 66 : 757, 73 : 894, 73 : 890, 74 : 905, 907, 81 : 1016, 89 : 1163, 94 : 1248, 95 : 1258, 96 : 1286, 125 : 1769, 127 : 1793—4, 129 : 1829, 135 : 1928, 142 : 2051, 164 : 2507, 165 : 2511.

Met nominaal subject:

voordat hem **de weêrga**, op 't ontvangen deel *passende*, vertoont werd 48 : 436; zoo ook: 53 : 526, 81 : 1020, 81 : 1029, 84 : 1076, 121 : 1693, 131 : 1856, 1858.

Relatieve zinnen:

die, *naaloopende* jaaren lang, van hun recht en renten versteeken bleven (56 : 554).

Bijzondere gevallen:

Twelk *weezende* 't laatste verzoek dat ik op haar heb, mv niet zal geweighert werden 62 : 681 (relativum in de groep opgenomen); **twelk**, geirne gegunt, en daarop, onder ander meenighte van graan verscheept *zynde*, te gelooven gaf 152: 2253 (relativum buiten de groep gebleven); door **welke** vreeze

de Spanjaardts, *waanende* de doodt voor hunn' ooghen te zien, zich op de losse vlucht begaaven 115 : 1573 (adjectivisch relativum) [1]).

Bij coördinatie van twee hoofdzinnen, waarvan de tweede met een P. P. is verbonden, kan het subject worden samengetrokken:

(63 : 702) Daarna **ging de graaf** zelf de kraaghen van zijn wambas en hemdt **tornen; en**, als daarmede alle gedachten des leevens *weghsmytende*, **begaf** zich voorts tot gebeeden.

Blijkens de interpunctie onderbreekt hier de groep den tweeden zin tusschen voegwoord en verbum (*en* begaf zich tot gebeeden). Zoo ook: (65 : 738) hy **wenkte** den bisschop dat hy weeke, **en**, *roepende* met gevouwen handen „Heere in uwe handen beveel ik mynen geest", **vlydde** zich tot den slagh; (66 : 753) zich op 't schaavot vindende, **beleed** hy Gode zijne zonden, **ende**, *wenschende* den omstanderen alle voorspoedt, **verzocht**, dat zij hem hielpen bidden.

De zinsvorm is een klaarblijkelijke weerslag van den bewogen inhoud. Wanneer nu de pauze na het voegw. verdwijnt, verandert de geleding van het verband bijna onmerkbaar mèt de nivelleering van het zinsrhythme; de groep, thans ingeleid door het voegw., onderbreekt nu niet den tweeden zin, maar gaat er aan vooraf, de tweede zin blijft desondanks het subject missen:

(65 : 732) beet Egmondt op zijn' tanden; *en* mantal en tabbart *uitschuddende*, viel op een ... kussen.

Bij Hooft is meestal de pauze vervallen (65 : 732, 734, 79 : 988, 86 : 1108, 90 : 1187, 94 : 1243, 101 : 1355, 129 : 1824, 139 : 2012; ook bij „maar": 70 : 819, 89 : 1165). Mèt pauze: 40 : 293, 100 : 1336. Deze overgang in de geleding van zin en groep is even „toevallig" en van denzelfden aard als de opneming in de groep van een vooropstaand adverbium, als bijv.: „*Toen* opveerende uit z'n stoel ..." bij de moderne schrijvers [2]).

1) Nog twee bijzondere zinnen: 39 : 282, 27 : 110.
2) Vgl. Tijdschr. XXXVI: 250.

Eveneens worden twee bijzinnen verbonden:

(145 : 2120) Daar waaren er, **die met korter oordeel hoogher spieghelden, ende,** *kunnende* niet gelooven dat zoo groove misgreepen uit puur onverstandt begaan werden, **zich inbeeldden** dat Alva . . .

Zoo ook: 66 : 759, 85 : 1085, 91 : 1208. Ook infinitieven:

(32 : 179) De Hartogh ging . . . 't zeil ende . . . tot Nizza **aanleggen**; van daar, wat verquickt *zynde*, tot Genova **landen.** Vgl. 92 : 1213, 134 : 1920.

Buitengewoon kunstig is de constructie van twee gecoördineerde onderbrekende groepen:

(147 : 2160) De Hopman, **òft** *onweetende* van 't geheim, **òft** *houdende*, mits de hitte der gramschap den windt quaalyk in, vaart heftelijk voort.

Ook in de onderbrekende groep blijkt een sterke voorkeur voor de schikking van het P. P. vooraan. Weliswaar niet altijd (in 85 gevallen); maar afwijkingen van den regel betreffen bijzondere gevallen. Middenin de groep staat het P. P. bij voorafgaand pron. reflex., voorafgaande negatie, en bij klaarblijkelijke samenkoppeling (*borgh stellende*, zich *schrap stellende*, *zoo bloeyende* in konsten). Achteraan óók bij reflexief pronomen; bovendien in 7 gevallen waar het P. P. alleen met een adv. verbonden staat; en ten slotte het hulpwerkw. *zijnde*. Dit staat bij Hooft nooit vooraan in de groep [1]) in tegenstelling met andere hulpwerkw. als *hebbende*, *moghende*, *kunnende*. Hoezeer bij Hooft de woordschikking in de groep, evenals bij de moderne auteurs (vgl. Artikel I), samenhangt met zijn gevoel voor een evenwichtig zinsrhythme, blijkt uit de afwisseling van de plaats van het P. P. in twee gecoördineerde onderbrekende groepen:

(135 : 1941) Zyn weederparty, nu de zwakste, *hebbende* daarenbooven zynen toeleg gerooken, en zich genoegh op de

1) Het koppelwerkw. *zijnde* en het zelfst. werkw. staan wèl voorop: 45 : 379, 59 : 613, 62 : 681. Vgl. verder over „zijnde" blz. 140 noot 2.

vleesbank *vindende*, veirdight ook om hulp af; evenzoo (121 : 1697): Hy, *wenkende* met der handt, en weer wat stilte *vernemende*...

D. De groep verbonden met een ander zinsdeel dan het subject.

Strenge eischen aan het gevoel voor logische afhankelijkheid stelt Hooft door zijn voorkeur voor P. P. bij allerlei casus, daar immers de casus van het P. P. niet formeel kenbaar is.

(64 : 719) werd gevolght van Juliaan Romero en Jeronimio de Salinas, *rouwdraaghende* over 't stuk, waaraan zy zelf handdaadigh waaren; (68 : 792) Deez' ook is geweest de uitgang des Graaven van Hoorne, Philips van Mommorency, *reekenende* zyn afkoomst van die doorluchtighe stamme; (26 : 84) Van de manieren ook der Spanjaarden, zoo *stoffende*, zoo opgeblaazen, stak yder de walghe; (30 : 158) gemerkt het meeste deel aanhing den Kaizar, *zynde* mede van den huize van Borgonje; etc.

Versteend in: „noopende": 122 : 1718 e. a.

E. Absolute constructies.

De bij Schouten en Bontekoe zoo talrijke verbanden, waar in een *groep zonder subject* het P. P. géen betrekking heeft op den met de groep verbonden zin, komen bij den strengeren stilist Hooft niet voor; dit is een der meest sprekende bewijzen van reiniging der syntaxis door latiniseerende logica [1]). Ook vinden we bij Hooft geen anakolouth. constructies van *groepen mèt subject*, hervatting van den zin door „so" of herhaling van het subject (vgl. alléen 't geval sub C: 111 : 1513 [2]). Omdat bij Hooft het P. P. een attribuut móet zijn bij een voorafgaand nomen in den zin of in de groep, vermijdt hij anakolouthische overgangen. Het is bezwaarlijk, bij dezen auteur de absolute verhouding van groepen tot den zin te verklaren uit zijn sterke voorkeur voor zins*onderbreking*, omdat, bovendien, bij Hooft

1) „Plus royaliste que le roi" is Hooft in dit opzicht. *Tac. Ann.* I 5: Haec atque talia *agitantibus*, gravescere valetudo Augusti. *Hooft* vertaalt: *Terwijl men* 't vast dus *overleide*, verzwaarde de ziekte; e. a., terwijl Hooft toch allerlei constructies van Tacitus, zoo 't eenigszins mogelijk is, door part. praesentis vertaalt.

2) Blz. 150 geciteerd.

maar zelden de pauze tusschen *subject* en volgende *groep* wordt verwaarloosd (vgl. C blz. 149). De bij hem betrekkelijk zeldzame absol. groepen met subject komen dus voort uit anderen oorsprong:

1° navolging van versteende vormen der oudere (16de-eeuwsche) stadhuistaal kan men aannemen bij de talrijke P. P. van het verbum „zijn": **a.** voorafgaand: De vaak hem verdreven *zynde*, ziet hij op (92 : 1222); zoo ook 107 : 1450, 116 : 1595, 1601; 121 : 1684, 156 : 2334; men vergelijke de nog gangbare constructies als: „niets meer aan de orde *zijnde,* sluit ik de vergadering"; **b.** volgend: verwonderden zich oover zulk 'een meenighte van koopvaarders, zoo zij waanden: *zynde* hunne minste gedachte niet dat de Geuzen ... (105 : 1408); zoo ook 141 : 2048; anders: In welken geval, het hier, verdwynen moest; *weezende* alles onvruchtbaar oft kaal gegeeten achter rugh (39 : 285).

De constructies met „zijnde" vallen ook in andere verbindingen op als versteeningen (vgl. blz. 140 en 145) door bijzonderen vorm of beperking in het gebruik. Het opduiken van dit P. P. in onze taal na te gaan, zou interessant nijn, ook voor de beslissing van de vraag, in hoeverre navolging eener vreemde taal, i. c. de Fransche (Bourgondische) hier in 't spel is. In het Latijn komt dit participium niet voor [1]).

2° de overige constructies van het absol. P. P. zullen we wel in hoofdzaak mogen beschouwen als nabootsing van Tacitus' stijl. Een vergelijking van Hoofts vertaling van Tacitus leert

1) Jakob Wackernagel (Vorlesungen über Syntax, Basel 1920): „Der Verlust (von „sens" im Latein) ist auffällig, weil die verwandten Sprachen dieses Particip nicht nur kennen, sondern sehr reichlich brauchen, gerade die ältesten Denkmäler... Und noch heute ist der Engländer mit *being,* der Niederländer mit *zijnde* sehr freigebig". In het Fransch is al vroeg de groep van „étant" de eenige of voornaamste absolute participiale verbinding geweest; men vergelijke F. Brunot, Histoire de la Langue Française Tome III², 598 (over de taal van 1600—1660): „Parmi les plus employés en construction se trouve le participe *étant*"; zoo ook (Tome I³, 477): „Au XVe siècle, on trouve volontiers en cette construction le participe de l'auxiliaire *estre* et le participe passif, cette forme exprimant une sorte d'état présent resultant d'une action passée". Vgl. ook de voorbeelden van partic. groepen uit de XVIe eeuw (Tome II², 466).

ons, dat hij door een groep van P. P. allerlei absolute verbanden van het Latijn (met adj., met ppp., met p. p.) weergeeft (behalve dan de in het Latijn *abnormale* absolute groep zonder subj.: zie blz. 153 noot). Meestal zijn bij Hooft de vertaalde groepen niet absoluut, maar hij vermijdt de in het Latijn normale verbinding niet; dit blijkt ook in de Historiën:

(156 : 2318) *De windt* daarop *wakkerende*, vernaamen dit etlijke vrijbuiters in 't Vlie; (146 : 2132). Maer, *dit geschiedende*, maakte hij zich sterk; (87 : 1126) *Hebbende Ruy Gomez* het bewint in handen, zoo werd de Prins weinig gekent.

Vooral vólgende op den zin:

(57 : 564) De Raadt van Staate had genoeghzaam uit; *ontbiedende de Hartogh* enkele leden deszelven en hun ... de dingen *voorstellende* (gevarieerde woordsch.);

zoo ook 30 : 145, 35 : 231, 55 : 539, 142 : 2069.

3° in zeldzame gevallen zien we ook bij Hooft (vgl. blz. 123: B, 133: B) een groep met subject zich loswikkelen van den zin door (appositioneele) hervatting van een antecedent:

(149) De **burgher,** die dit een donderslagh in 't oor was, zonderling **de visschers**, zich ... aan landt *vindende*, flux op de been.

(136 : 1961) Maer de **burghers** rotzen t' zaamen; *hebbende* **d'een den anderen** (= elkander?) toghtigh gemaakt; (147 : 2167) 't Gaat er dan op een protten, en t' zaamensteeken van **hoofden**; *aanhitsende* **d'een den anderen** tot weeren van bezettinge.
In (136) kan het subj. van het P. P. in plaats van „d'een" nog „burghers" zijn, wanneer „d'een den anderen" = „elkander"; in (147) „hoofden" niet.

De beschouwing van Hooft's participia leert ons, dat bij een bewust humanistisch prozaïst niet alleen andere *typen* van verbinding de voorkeur genieten dan bij een populairen verteller, maar ook, dat we de stilistische waarde der bijzondere constructies (als bijv. de absolute) naar een geheel andere norm

moeten meten. Opvallend is ook, dat de versteening van partic. constructies door beperking tot enkele verba, bij de populaire schrijvers in velerlei, bij Hooft in slechts éen kleine afdeeling („zijnde" absol.) blijkt voor te komen.

Het belangrijkst schijnt mij echter een andere waarneming, nl. dat bij de klassieke schrijvers der 17de eeuw het P. P. in groepvormende functie vrijwel beperkt is tot den stijl van hun *proza*. Bij de *dichters* wordt het vermeden: In de 1523 vz. van Hooft's *Baeto* komen, voornamelijk in de eerste helft, slechts een achttal groepv. P. P. voor. In Huygens' *Ooghentroost* en *Hofwijck* (3925 vz. samen) géen groepvormend P. P. In Vondel's *Gijsbrecht* (1900 vz.) géen groepvormend P. P.; wèl daarentegen in het proza van het „Kort Begrijp": 5 in 3 blz. In „*Lucifer*" (2183 vz.) twee groepvormende P. P.; daarentegen in het prozaïsch Berecht op Lucifer (9 blz.) een tiental (+ 2 uit latijnsche citaten). In *Vondel's* vroege drama *Pascha* (2202 vz.) 4 P. P.; in de 4 blz. van het voorbericht, in proza, 10.

Interessant is de verhouding van Vondel's poëtische en prozaïsche vertaling van Vergilius' Aeneis (Boek V; proza naar de uitg. Van Lennep, poëzie naar die van J. A. Alberdingk Thijm). In de poët. vertaling 18 groepvormende P. P. in 1218 vz. Hiervan staan er 6 in het Latijn; soms worden ook verbale adjectiva en absolute partic. perf. pass. in het Nederlandsch door een P. P. weergegeven [1]). In de prozaïsche vertaling komen ± 75 groepvormende P. P. voor (in 30 blz.). Hiervan zijn 36 de vertaling van een latijnsch P. P. We kunnen de vergelijking zonder veel omhaal nog nader illustreeren:

1° P. P. in 't Latijn en Vondel's Proza, niet in Vondel's Poëzie:

Verg. Aen. 502 primaque per caelum *nervo stridente* sagitta Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras; *Proza*: en Hippokoöns *pees* eerst los *snorrende*, zoo vloogh zijn pijl gezwint naer den hemel; *Poëzie*: d'Eerste, om naar den vogel t'ijlen *Snort* van Hippocoön's ontspannen peze en boog Gezwind ten

1) Vgl. ook Hooft; blz. 155 boven.

hemel. — *Verg. Aen.* 443 Ostendit dextram *insurgens* Entellus et alte extulit; *Proza*: Entellus de vuist om hoogh op *heffende*, brenght hem van boven af eenen slagh toe; *Poëzie*: Entellus, om te treffen, Begon zijn grove vuist met macht omhoog te heffen. *En* brocht hem eenen slag van boven. — *Verg. Aen.* 606 Irim de caelo misit Saturnia Iuno ... multa *movens* necdum antiquum *saturata* dolorem, illa viam *celerans* ... decurrit ...; *Proza*: Juno, Saturnus dochter (al haer voerleden ongelijk ende leet *kaeuwende*, en haren moedt noch niet gekoelt *hebbende*) zont Iris ... De maeght hare reis *spoedende*, vloogh; *Poëzie*: Zond Juno ... (*die* al 't voorleden leed nog *kauwt* in 's hemels stoelen, En haren moed, nooit zat, aan Troje *zag* te koelen) De dienstmaagd naar de vloot ... De kamenier *spoeit* weg ... Zij ziet ...

Verder vergelijke men van de poëtische vertaling:

vs. 384, 455, 555, 633, 725, 894, 969, 999, 1071, 1080, 1122, 1169, 1181, 1188, 1213.

2⁰ P. P. niet in het Latijn, wel in het Proza, niet in Vondel's Poëzie:

Verg. Aen. 439 Ille velut celsam oppugnat qui molibus urbem aut montana sedet circum castella sub armis, nunc hos, nunc illos aditus omnemque *pererrat* arte locum ...; *Proza*: Zijn partij, hem, nu van dezen, nu van dien kant *beloerende*, en op alle kansen *lettende*, bespringt zijnen vijant gelijck een, die ...; *Poëzie*: Zijn vijand, *die* hem, nu van dien, van dezen kant, *Bespiedt*, *verzuimt* geen kans, bespringt hem ... gelijk een ... — *Verg. Aen.* 446 Entellus viris in ventum *effudit* et ultro ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto concidit; *Proza*: waerover Entellus *missende* en in den wint *slaende*, oock om zijn zwaerlijvigheit plotseling vanzelf met dat zware lichaem ter aerde ploft; *Poëzie*: Entellus, *door dit falen*, *Dit toeslaan* in den wind, stort, eer hij 't kan herhalen Om zijn zwaarlijvigheid, ter aarde met dit pak Des lichaams.

Verder vergelijke men van Vondel's poëtische vertaling:

vs. 123—8, 572, 591, 707, 718, 810, 935, 1199, 1211 (*amisso magistro* errare sensit; proza: hoe 't schip zijnen stuurman *missende*, slingerde; poëzie: hoe 't schip den stuurman *mist en slingert* hene en weder).

De staande uitdrukking „dus sprekende" luidt in de poëtische vertaling steêvast: „Dus spreekt hij, en..."

3⁰ Enkele malen komt een P. P. in de poëtische bewerking voor, niet in de prozaïsche: vs. 703, 1077, 1101 (ook in het Latijn een P. P.); 811 (ook niet in het Latijn).

Het opmerkelijke verschil in prozaïschen en poëtischen stijl geeft aan Vondel's bekende uitlating in het begin zijner „Aenleidinge" concreten zin, waar hij met nadruk van de dichters zegt, dat zij

„moeten deze tongen matigen, en mengen, en met kennisse besnoeien, ook niet al te Latijnachtig, nochte te nauwgezet en nieuwelijk Duitsch spreken... Men vermijde, gelijk een pest, de woorden tegens den aard onzer tale te verstellen.... Wij mogen hierin nochte Grieken, nochte Latijnen navolgen".

Dit verschijnsel der participia lokt uit tot breeder onderzoek der verhouding van poëtische en prozaïsche syntaxis in de 17de-eeuwsche litteratuur.

Apeldoorn, Nov. '24. G. S. OVERDIEP.

HET ADUNATON.

In dit Tijdschr. XL (1921) p. 111 vg. heeft Prinsen op grond van een vergelijking tusschen een gedicht van Roemer Visscher (Rommelsoo I, 2) en een van den Franschen dichter Du Bellay het niet onwaarschijnlijk geacht, dat Roemer Visscher in dit geval door den Franschen dichter is geïnspireerd geworden. M. i. zou, zelfs al ware de overeenkomst van het door beiden gebruikte motief nog sterker, Roemer Visschers afhankelijkheid in geen enkel opzicht zijn bewezen. Beide dichters immers passen een zelfden, overbekenden, τόπος der antieke poëzie toe, het motief der onmogelijkheid, het σχῆμα ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, waarbij de schrijver een of ander denkbeeld alleen dan — of zelfs dan niet — voor verwezenlijking vatbaar acht, wanneer ook algemeen als onbestaanbaar geldende dingen werkelijkheid zulllen zijn geworden. Terwijl ik voor het sonnet van Du Bellay als niet ter zake dienende naar het art. van Prinsen verwijs, druk ik, in tegenstelling tot dezen, juist wegens de opeenstapeling der adunata, het gedicht van Roemer Visscher, hier in zijn geheel af:

  Eer sal een Kat broen Eyeren van Hennen,
Eer sal de Wagen de Paerden mennen,
Eer sal het Speck syn Vet verliesen,
Dan ick een ander Lief sal kiesen.
  Eer sal de Son opgaen in 't Westen,
En Koeyen in Boomen maken nesten,
En Hout en Steen sal hoesten en fniesen,
Dan ick een ander Lief sal kiesen.
  Eer sal een Visschers Kater vergaen,
Van honger sal sterven een Molenaers Haen,
En Schapen dragen gulden vliesen,
Dan ick een ander Lief sal kiesen.

Als de Schepen zeylen tegen windt,
Als de Vader jonger is dan sijn kindt,
En in Julio een voet dick sal vriesen,
Dan sal ick een ander Liefken kiesen.

Zooals de meeste wendingen der rhetoriek, wortelt ook het onmogelijksheidsmotief in de werkelijkheid. In het Grieksche epos is het nog onbekend; voor het eerst wordt het aangetroffen in de Grieksche lyriek en wel bij Archilochos. Deze had een zonsverduistering — men berekent haar op 5 April 648 — waargenomen. Hij laat in een ons bij Stobaeus bewaard fragment (Bergk Poet. Lyr. Gr. II [4] fr. 74 p. 403) een vader, wiens dochter, door haar vroegeren verloofde (den dichter zelf) gehoond werd, aldus ongeveer spreken: „geen zaak ter wereld moet men niet verwachten of voor onvervulbaar houden (men hoort reeds den voorlooper van het Ovidiaansche *omnia iam fient fieri quae posse negabam*, Tr. I, 8, 7), sinds Zeus zelfs op klaarlichten dag de zon heeft verduisterd en er een ellendige vrees over het menschdom kwam: sindsdien is alles te gelooven of te verwachten, laat daarom niemand uwer zich verbazen, wanneer de wilde dieren met de dolfijnen de woonplaats in de zee ruilen, en de bruischende golven hun liever zijn dan de vaste bodem, en omgekeerd de dolfijnen huizen op het gebergte". In aansluiting aan deze spreekwoordelijk geworden plaats verbreidt zich het motief langzamerhand (Herod. 5. 92 α, 8. 143, Soph. Phil. 1329) en ontwikkelt zich tot het type, dat later het meest voorkomende is geworden: „eerder zullen de sterren onder de aarde gaan en de aarde opstijgen naar den hemel, voordat..." (Euripides fr. 688). Bij de Alexandrijnen moet het schema een verdere ontwikkeling hebben doorgemaakt, hoogtij viert het bij de Latijnsche dichters, die onder hun invloed staan.

Voor deze laatste categorie nu bestaat er een monographie, die in ons land ternauwernood bekend is: Joh. Demling, *de poetarum Latinorum ἐκ τοῦ ἀδυνάτου comparationibus*. Programm des K. neuen Gymn. zu Würzburg 1898. Hierin heeft

de schrijver vooreerst alle plaatsen verzameld (p. 5—19) bij de Latijnsche dichters — van Plautus tot de laatste uitloopers der Latijnsche poezie in de 5e eeuw n. Chr. — die het schema bezigen: van Ovidius alleen reeds vermeldt hij 19 plaatsen, terwijl sommige dichters het afgezaagde thema blijken te vermijden. De gevallen, waarin het motief wordt gebruikt, worden opgesomd, b. v. wanneer van de onvergankelijkheid van liefde, haat, dankbaarheid e. d. gevoelens sprake is. Dan worden de sferen beschreven, waaraan de dichters het adunaton ontleenen: de levenlooze natuur (sterren, zon, winden, rivieren) en de levende (dieren, planten), de mythologie en de aardrijkskunde (niet de geschiedenis). Het schema zou te eentonig zijn geworden, wanneer het zich niet tot verschillende types ontwikkeld had: naast den meest verbreiden vorm met den comparativus (*non*) *citius* — *quam*, die ook door Roemer Visscher in de eerste drie strophen wordt toegepast, treft men den hypothetischen vorm aan *si* — *sic*, waarvan bij Roemer Visscher de laatste strophe een voorbeeld geeft. En dan vindt men bij Demling nog de gevallen van opeenhooping der adunata, kenmerkend voor de verwording van het motief; Roemer Visscher en Du Bellay gaan zich eveneens hieraan te buiten [1]).

De classicisten hebben dit zoo veelvuldig voorkomend onmogelijksheidschema aan de classieken, in het bijzonder aan de Latijnsche dichters ontleend; treft men dus bij twee dichters, die onder den invloed der classieken staan, zooals in dit geval bij Roemer Visscher en Du Bellay, verwante gedachten, die uit de toepassing van het adunaton voortvloeien aan, dan behoeft men allerminst ontleening van den een door den ander te veronderstellen. Ook de plaats in het Statiaansche sonnet van den Italiaanschen dichter Fortunio Spira, waarnaar Prinsen in aansluiting aan den uitgever van Du Bellay, Chamard,

1) Vgl. over het adunaton dr. B. J. Goedhart in het Prog. Erasm. Gymn. Rotterdam 1897 over het Natuurgevoel in de Epische en Lyrische poëzie der Grieken p. 21 en 22 en noot 119—122. Ik dank deze verwijzing aan de redactie van dit Tijdschrift.

verwijst, is een uitvloeisel van hetzelfde schema: Statius was eveneens met het motief vertrouwd, gelijk een zestal plaatsen in de lijst van Demling bewijst. Omtrent Du Bellay en den aard van zijn classicisme zou ik nog willen in herinnering brengen, dat hij o. a. schreef: „Antiquités de Rome, contenant une générale description de sa grandeur et comme une déploration de sa ruïne" (1558), waarvan in 1919 in de „collection des petites oeuvres classiques" een keurige herdruk verscheen [1]).

Tot welke buitensporige conclusies men geraakt, wanneer men den klassieken achtergrond der dichters van de 16e en 17e eeuw verwaarloost, moge een bewering van den bekenden journalist J. H. Rössing leeren, die ik uit mijn herinnering aanhaal. In een zijner vele artikelen over den Gijsbreght (in de Groene Amsterdammer) betoogde hij, dat Racine zeker Vondel moet gekend hebben: immers de droom van Athalie (acte II, sc. 5) vertoont zelfs in détails overeenkomst met dien van Badeloch. Het was hem ontgaan, dat beiden dichters de droom van Aeneas (Verg. A. II, 268 vgg.) tot voorbeeld had gediend: het daar gebezigd motief mondt weer uit in den droom van Achilles, Ilias 23, 65 vgg.

Amsterdam. M. BOAS.

1) Ik verwijs hier nog naar de artikelen, die dr. S. Braak, blijkbaar in verband met de Du Bellay-herdenking in Frankrijk, in het Litt. Bijv. der N. Rott. C. van 30 Mei en 6 Juni 1925 over Du Bellay heeft geschreven. (*Noot bij de correctie*).

129. EELMAKER, ELEMAKER.

In de *Informacie up den Staet van Hollant ende Vrieslant in 1514* wordt (op blz. 6 van de uitgave van Fruin) melding gemaakt van „den excijs van den coomans, scoenmaickers, eelmaickers ende smeden" te Haarlem. In de verklarende woordenlijst teekent Fruin omtrent *eelmaickers* aan: „Van elders onbekend woord. Misschien schrijffout voor *Seelmaickers*, d. i. Touwslagers". Verdam neemt in het *Mnl. Wdb.* deze gissing over en noemt *eelmaker* een verkeerde lezing, en hij teekent daarom dit woord met een sterretje.

Het woord is echter in de 15de en 16de eeuw te Haarlem geenszins onbekend, maar wordt daar als beroepsnaam dikwijls in akten aangetroffen; ook te Amsterdam was het in gebruik. Ik kan volstaan met enkele voorbeelden aan te halen uit de oudste transportregisters van onroerende goederen in het Haarlemsche archief. Daarin vond ik b.v. in 1470 een „Willem Claes z. de elemaker", in 1472 „Gijsbrecht Jans z. de elemaker", in 1486 „Zoete Symons dochter Dirc Gerijts z. delemakers we" en „Luytgen delemaker", die meermalen voorkomt en b.v. in 1497 „Luytgen die elemaker" wordt genoemd, in 1504 „Reyer Aernts z. de eelemaker", in 1505 „Jacob Jans z. de eelemaker", in 1529 „Pieter Pieters z. elemaicker", enz. Meerendeels woonden deze elemakers aan of nabij de Voldersgraft, stellig in verband met den aard van hun beroep, dat blijkbaar niet in het midden van de stad werd geduld. Een welkome inlichting omtrent hun bedrijf verschaft een akte van Maart 1509 (Arch. Haarlem F 357, f° 78 r°): „Luytgen Dircx z. eelemaker vercoopt Symon Symons z. een scuer mitten erve ende mitten cuypen, braeck, ketelen, teerkisten ende anders dat daer inne is, liggende ende staende opte Voldersgraft..., achter streckende ander stede singel". Hier hebben wij dus den inventaris van een elemaker, want ook de kooper komt in 1514 als „Symon Symons z. de eelemaker" voor. Met zekerheid valt daaruit echter nog niet op te maken welk beroep precies bedoeld is.

Dit wordt echter opgehelderd door hetgeen de Thesauriersrekeningen van Haarlem omtrent den excijs der elemakers mededeelen. Uit de *Inform. v. 1514* blijkt, dat deze toen niet meer geheven werd. Inderdaad vindt men de ontvangst het laatst geboekt in de rekening over het jaar eindigende op „tsinte Jacops dage apostel a⁰ XV^c thien". In deze Thesauriersrekening en in de vorige (over 1508/9) vindt men onder het hoofd: „Ander ontfanck vanden assijsen vanden comans, scoemakers, eelemakers ende smeeden" de specificatie: „Vande eelemakers van een jaer pachts vander eelshuyen assys eyndende als vooren (*t. w. St. Jacobsdag* 1509 *en* 1510) ontf. de somme van vj l." (Arch. Haarlem I 261, f^0 14 r^0 en 262, f^0 7 v^0).

De *elemakers* waren derhalve geen touwslagers, maar zeemleerbereiders. Het *Mnl. Wdb.* geeft voorbeelden van *elenhuut* en *elenvel.* Ik laat in het midden of *elen* hier een stoffelijk bnw. is, afgeleid van oudnederl. *elo* (zie Kern in *T. en Lbode* 4, 144 en Gallée, *And. Wtb.* 53), of de 2de nv. van dezen diernaam, of het znw. *elen*, eland (Verdam, *Mnl. Wdb.*). Uit de volgende aanhalingen is echter op te maken dat deze huiden gebruikt werden om zeemleer te maken en dat de Haarlemmer elemakers dus zeemtouwers zijn geweest. Verg. *O. Rechten v. Dordr.* 2, 86 (a^0 1441): „Een zeemse huyc van enen elenvelle" en *Goudsche Rechtsbr.* 110 (a^0 1488): „Soo sellen die zeemwerkers... gheen leer touwen dan gherechtich wiltleder, d. i. herten, hinden, eelen, deynen, reen, bocken of gheyten".

Ter verklaring van de teerkisten in de werkplaats van den elemaker herinner ik er aan, dat de zeemtouwers ook leder maakten voor zeemen schoenen; zie b.v. de verordening in *K. en O. v. Delft* 102: „Dat gheen semenschoemaecker zijn leder... zwarten en sal dan... andie westzijde vander Delft".

De excijs van de eelshuiden werd indertijd ook te Gouda geheven, maar niet onder dien naam. In de *Inform. v. 1514* (blz. 382) wordt deze vermeld als: „De velexchijs van tzeem. Van 10 vellen, daer men zeemenleer of maect, 1 groten".

G. J. BOEKENOOGEN.

DE XII DOGHEDEN GEEN WERK VAN RUYSBROECK.

In het tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort* van de jaren 1910—11, onder den titel: *Het leven en de werken van Jan van Ruysbroeck*, heb ik eene reeks studiën laten verschijnen, met het doel den toenmaligen stand van onze Ruysbroeck-kennis samen te vatten: te schiften, te bepalen, te verbeteren en aan te vullen. Bij de behandeling van het werk over de *Twaelf Dogheden* (XIID) zag ik mij genoodzaakt, door de klaarblijkelijkheid der argumenten zooals ik die erkende, te besluiten, dat deze aan Ruysbroeck toegeschreven verhandeling niet van hem kon zijn. Het zij mij geoorloofd hier te herhalen wat ik toen schreef, ter kenschetsing van de stemming, waarin ik die echtheid meende te moeten loochenen: „De argumenten (voor de echtheid aangevoerd) hebben mij niet kunnen overtuigen. Ik meen zelfs met even zoo groote zekerheid te moeten verdedigen, dat de XIID, *jammer genoeg*, niet het werk van R. zijn. Daarbij hoop ik niet een einde aan het debat te maken.”

In het *Tijdschrift voor Nederl. Taal en Letterk., dl. XLI, afl. 1 en 2* begon de heer Bouman een studie over *Johannes Ruusbroec en de Duitsche mystiek*. Hij wilde daarin aantoonen dat de verhouding van Eckhart tot Ruysbroeck die was geweest van leermeester tot leerling (blz. 5). Daarom betoogde hij dat de XIID ongetwijfeld een werk van R. zijn, en wees hij tamelijk misprijzend alles van de hand wat tegen die echtheid was aangevoerd geworden. Hij beweerde verder, dat de XIID een eerste werk, een soort van proefschrift, zouden zijn geweest, waarvan R. de voorhanden stof bij het bouwen van zijn groote werk, de *Brulocht* (Br.) heeft gebruikt. Daar nu de XIID klaarblijkelijk aanzienlijke gedeelten bevatten, die

uit Eckhart's *Rede der Underscheidunge* zijn overgenomen, lag het besluit voor de hand, dat Eckhart de leermeester van Ruysbroeck was geweest. Men vraagt zich al af, waarom hij, om zulk een conclusie te verzekeren, uitsluitend gaat steunen op een werk aan welks echtheid ten minste sterk getwijfeld werd. Waarom zoekt hij zijn bewijzen niet in de schriften die zeker van R. zijn? Maar om het even.

Op geheel het opstel van den heer Bouman heb ik gemeend te moeten antwoorden. Ik deed dit in een reeks artikelen verschenen in het Nederlandsche tijdschrift *Studiën*, van December 1922 tot Augustus 1923. Over de redenen daartoe en over den gestrengen toon dien ik, in mijn eerste opstel althans, meende te moeten aannemen, heb ik mij daar, geheel bij het begin, voldoende verantwoord. Ik kom er hier niet op terug. In die artikelen heb ik dan nog eens de geheele vraag naar de echtheid der XIID onderzocht, en geheel objectief. Toen ik dit onderzoek begon had ik werkelijk geen vermoeden, dat het zoo duidelijk zou vaststaan, hoe de XIID niet langer als een werk van den Brabantschen mysticus kunnen worden beschouwd.

In de laatste aflevering van het *Tijdschrift* heeft de heer Bouman zich tegen mijne bewijsvoeringen willen verdedigen. Daarop wil ik hier zoo kort en duidelijk als het kan antwoorden.

Ik had mijne bewijzen afgeleid zoowel uit de uitwendige als uit de inwendige kritiek van de XIID.

Vooreerst de uitwendige kritiek.

Aan het einde van dit deel mijner studiën (Studiën, Aug. 1923, blz. 135) som ik de getuigenissen voor en tegen de echtheid nog eens overzichtelijk op.

De heer Bouman had vier argumenten voor de echtheid aangehaald. Ik heb aangetoond hoe geringe bewijskracht ieder dier vier getuigenissen bezat. Daar hij op drie ervan niet meer terugkomt, is het onnoodig dat ik ze hier nog eens behandel. Wij mogen er toch wel acte van nemen. Een enkel:

het getuigenis van hs. D, meent hij te moeten handhaven en verdedigt het dan ook met alle kracht.

In mijn studiën had ik ook onomwonden toegegeven, dat uit dit getuigenis het sterkste argument voor de echtheid kon afgeleid worden; daarbij deed ik echter uitschijnen, hoe weinig stringent het op zich zelf reeds was, en hoe het tegenover de overtuigende bewijzen in anderen zin alle bewijskracht verliezen moest.

Ik mag even opmerken dat de heer Bouman in zijn eerste opstel aan dit argument weinig of geen belang had gehecht. Want, ofwel zag hij in dit getuigenis niets meer dan het getuigenis van een hs. van 1461; zoodat dit bewijs niet verscheiden was van zijn tweede uit de aanwezigheid van de XIID in een reeks hss.; ofwel zag hij er het getuigenis in van een ouder hs., dat als voorbeeld van D had gediend. Dit laatste hing af van de verklaring van een zin in een tractaatje aan het slot van D; daarvoor hadden Prof. De Vreese en ik een verschillende interpretatie verdedigd. De heer Bouman nu schreef: „Alles staat of valt met de beteekenis der uitdrukking *dit boec* in de zinsnede: *dit wert ghemaect na dat dit boec gescreven wort*, door de (af)schrijver in de proloog (l. slottractaatje) gebezigd." Waarop hij onmiddellijk liet volgen: „Ik houd deze zaak voor onbeslist." Daaruit had ik besloten, dat hij feitelijk zijn argument opgaf. Nu echter verklaart hij, dat hij daaraan nooit gedacht heeft. Goed zoo. Maar dan mag ik het toch wel eenigszins zonderling vinden, dat de heer Bouman, die de beteekenis der uitdrukking vroeger voor onbeslist hield, ze nu zoo helder vindt, dat het genoeg is onbevooroordeeld te zijn en gezond verstand te bezitten, om onmiddellijk de interpretatie van De Vreese aan te nemen. Maar ter zake.

Ik hoef de woorden van het naschrift van D niet meer aan te halen. Men kan ze nu ook vinden in dit *Tijdschrift*, blz. 251. Slechts de hoofdzaak. De schrijver van het tractaatje geeft

de volgorde aan, waarin men met het meeste nut de werken van Ruysbroeck lezen zal. Beknopt: XIID; Geloof; H. Sacrament (Spiegel); VII Trappen; VII Sloten; vier bekoringen; Tabernakel; Rike der Ghelieven; Brulocht; Blinkende Steenkijn; „*daerna dat hi na alle dese scijnt ghemaect te hebben, vander hoechster waerheit.... Na alle dese boeke maecte hi noch een boec vanden XII Beghinen.... dat wert ghedicht na dat dit boec gescreven wort als ic wane, ende daer om eest achter gheset inden boeke te Groenendaele, daer alle sine werke staen; dat mochte men lesen naden boexken van den vier becoringhen.*

Ik had *dit boec* opgevat als beteekenende: *dit boec der hoechster waerheit* waarvan juist te voren gezegd werd, dat R. dit na alle andere gemaakt had. Hij maakte echter nog een boek, *van den XIIB*, dat dan ook laatst staat in het groote hs. van zijn werken te Groenendaal. Zoo werd voor mij alles duidelijk. Het woord *boec* komt zeven maal voor in de heele plaats: vijfmaal in den zin van werk, eenmaal duidelijk in dien van handschrift: *inden boeken te Gr.*; eenmaal zonder dat de beteekenis blijkt: *na dat dit boec gescreven*..... Ik vatte het op in zijn gewone beteekenis.

Dr. De Vreese had begrepen: nadat dit mijn handschrift dat ik hier corrigeer, geschreven werd. De redenen voor zijn interpretatie gaf hij echter feitelijk niet aan; geen andere schijnt het geweest te zijn dan het woord *ghescreven*. Ik had tegen die opvatting bezwaren, waarop ik geen antwoord vond. De samenhang met *Daerom* vooreerst begreep ik niet te best; dan had de man van het naschrift vroeger verklaard dat hij had *overghesien alle dit boec ende alle boeke sonderlinghe, die in desen XII boeken ghemeenlijc begrepen sijn*. Het door hem gecorrigeerde hs. bevatte dus klaarblijkelijk twaalf werken; maar in de veronderstelling van De Vreese stonden er de XIIB niet in; dus bevatte zijn hs. niet twaalf, maar slechts elf werken. Eindelijk vertoont hs. D. zich juist zooals de schrijver van het tractaatje beweert met zijn hs. gedaan te

hebben: het staat vol randglossen, ophelderingen, tekstverbeteringen, boven de woorden en in den rand enz. Hierop had De Vreese bemerkt, dat dit allės zoo door den kopiist van D mede uit zijn voorbeeld was overgenomen, behalve de correcties, die van den kopiist zelf waren.

Na herhaaldelijke overweging beken ik volgaarne, dat die bezwaren niet zoo onoplosbaar zijn als ik aanvankelijk meende. Ik zou er het volgende antwoord op willen geven. Wat het verband betreft: sch. bedoelt: mijn hs. bevat de XIIB niet; misschien werd het geschreven vóór de XIIB gemaakt werden. Dit toch is R.'s laatste werk; waarom het ook laatst staat te Groenendaal.

Dat zijn hs. niet de XIIB had, hoewel hij twaalf werken verklaart te hebben verbeterd, kan aldus uitgelegd, dat hij, toen hij zijn hs. ter hand nam, of zooals hij zijn hs. had gekend, er de XIIB niet in vond, maar dat er die dan werden aan toegevoegd, zoodat er twaalf werken in stonden, toen hij het hs. overzag. De verklaring van De Vreese voor het uitzicht van het hs. kan ook misschien volstaan.

Nu brengt de heer Bouman nog een argument om de verklaring van De Vreese te steunen. Hij wijst op de omslachtigheid der uitdrukking bij de aanwijzing van de orde waarin men de XIIB zal lezen. Hij bemerkt vooreerst dat in hs. D de XIIB juist op de plaats staan, na de vier Bekoringen, als in het naschrift gezegd. Waarom had dan de man van het naschrift niet eenvoudig: *daer na van den vier becoringhen, daer na van den XIIB; daerna* enz., in plaats van aan het slot zoo omslachtig over de plaats der XIIB uit te weiden?

Hij noemt dit argument stringent. Over den minderen of meerderen graad van stringentie willen wij niet oordeelen. Die moeilijkheid echter bestaat ook in zijn hypothese. Want dan stonden er de XIIB nog niet in toen hij zijn hs. *nazag*! En de man verklaart uitdrukkelijk dat hij XII boeken heeft gecorrigeerd. Verder zijn *alle* werken in hs. D in de door onzen man aangegeven orde gerangschikt. En wel op volgende

wijze: de kopiist van D heeft de werken afgeschreven meestal afzonderlijk in kleine groepjes van twee of drie, klaarblijkelijk met het doel om ze daarna willekeurig in het hs. te kunnen samenvoegen. De orde van het hs. is ontstaan nadat hij alles had afgeschreven, volgens de aanwijzingen in het naschrift. Opmerkelijk daarbij is, dat juist de XIIB gansch afzonderlijk staan; met onbeschreven bladen ervoor, en onbeschreven gelaten verso van het laatste vel. Het werd er op zijn plaats in de rij ingeschoven. Als men nu eens veronderstelde dat onze man aan het slot rekenschap heeft willen afleggen van zijn schikking, dat hij niet goed geweten heeft op welke plaats de XIIB te laten lezen en het dan ook voorloopig afzonderlijk had afgeschreven om het in te schuiven waar het hem ten slotte best dunkte, is dan voor die omslachtigheid geen waarschijnlijke reden gegeven? En wat hem weifelen deed kan juist het feit geweest zijn, dat de XIIB het laatste werk van R. waren. Ja, past de geheele schikking van het handschrift niet veel beter in onze verklaring? Waarom heeft de kopiist van D de werken zoo afgeschreven, dat hij ze later (ook De Vreese gaf dit toe; blz. 42, maar om een andere reden) willekeurig kon rangschikken en het ook deed, zoo niet omdat hij bij 't begin van zijn arbeid nog niet bepaald had, hoe hij dit zou doen?

Maar *zelfs indien men wilde toegeven dat hs. D vervaardigd werd naar ouder exemplaren* of naar een ouder exemplaar, dan nog zou daaruit niet volgen wat de heer Bouman er zonder meer uit afleidt: „Het hoeft geen betoog, dat de echtheid der XII D als Ruusbroec's werk door deze verklaring nog veel sterker komt te staan, aangezien we hier de Groenendaalsche traditie zelf met een positief getuigenis deze echtheid zien bevestigen". Dat dit nog wel een betoog behoeft, dat zelfs indien de verklaring van De Vreese de eenig juiste en eenig mogelijke was, nog niets daaruit voor de echtheid der XII D zou volgen, hadden we reeds in onze studiën aan-

getoond (1923, I, blz. 386 vlg.). Want daar reeds hadden we ons betoog onafhankelijk willen houden van de interpretatie van *dit boec*, en het bewijs voor de echtheid der XII D *op zijn gunstigst* voorstellen. Wij wezen er op dat, om te kunnen besluiten dat hs. D een getuigenis levert voor de Groenendaalsche traditie, de vraag moet beantwoord: „Werd hs. D te Groenendaal zelf afgeschreven? of ten minste volgens Groenendaalsche modellen? In 't bijzonder kan de tekst van de XII D op een exemplaar van Groenendaal teruggaan?"

Met deze waarschuwing heeft de heer Bouman, tot onzen grooten spijt, geen rekening gehouden. Onmiddellijk nadat hij meent de verklaring van De Vreese te hebben verzekerd, formuleert hij zoo stellig zijn besluit.

En toch hadden wij aangetoond dat al die vragen negatief moeten worden beantwoord.

Vooreerst, hs. D is in Holland ontstaan. Hoewel dit nergens uitdrukkelijk wordt gezegd, blijkt het uit geheel het hs. en in 't bijzonder uit de noodzakelijkheid om Brabantsche woorden en uitdrukkingen te verhollandschen. Wij kennen verder handschriften die zeker volgens Groenendaalsche exemplaren werden geschreven, hs. G, b. v. Niets dergelijks kan opgemaakt uit hs. D. Van de vijf laatste verhandelingen, echter is het zeker, dat ze op een verzameling uit R.'s werken teruggaan, die door Broeder Geeraert van Herne was aangelegd. Dat blijkt al uit de wijze waarop die verhandelingen daar genoemd worden *tierste, tandere* boec, enz. als bij Geeraert, hoewel ze in het hs. aan het einde komen. Indien vijf der werken niet rechtstreeks op Groenendaalsche exemplaren berusten, dan hebben we ook geen waarborg meer voor de overige. Trouwens ook van elders is het klaar dat de overige evenmin naar Groenendaalsche modellen werden afgeschreven. In *Studiën* (blz. I, 386 vlg.) hebben we dit reeds aangetoond. Dr. Reypens, die in dit *Tijdschrift* (dl. XLII, afl. I, 51) een bijdrage over hs. D beloofde, hebben wij om zijn meening gevraagd over den tekst van dit hs. Hij heeft ons verzekerd

dat in 't bijzonder die van het *Geloof* en van den *Spiegel* veel te wenschen overlaat. Nu merk ik uit de beschrijving van hs. D (D. Vr., blz. 24), dat juist het *Geloof* en de *Spiegel* met de XIID een afzonderlijk afgeschreven groep uitmaken: een groep dus die uit de minst betrouwbare bronnen heeft geput! En was de reden waarom de man van ons tractaatje zijn hs. heeft willen verbeteren, niet hoogst waarschijnlijk, dat hij bemerkt had, dat er veel dwalingen en verkeerde beweringen in stonden, waarvan er dan nog wel in het daarnaar afgeschreven hs. D zijn overgebleven? Zoo smeekt hij dringend in zijn tractaat dat men de handschriften toch zorgvuldig kopieeren zou. Dat had hij reeds, juist aan het slot van de eerste groep waartoe XIID behoort, gedaan: *Ende ic bidde alle denghenen die dit uutscriven oft doen scriven dat sijt scarpelijc corrigeeren, oft daar mochte groote ongheloeve uutcomen.*

In plaats dus van te mogen besluiten, dat hs. D, of zijn voorganger D*, hoe oud men dien ook make, uit de Groenendaalsche traditie stamt, wijst alles er veeleer op, dat het reeds van minder betrouwbare exemplaren werd afgeschreven. Vanwaar had D of D* die exemplaren? Zoo goed als zeker niet uit Groenendaal. Het komt me zelfs voor uit de schikking van hs. D en de afzonderlijke groepeering van sommige tractaten, dat hij niet uit één hs., maar uit meerdere, van ongelijke waarde, waarvan de eerste groep met XIID de slechtste was, heeft afgeschreven.

Wat nu in 't bijzonder de aanwezigheid van de XIID in zulk een handschrift betreft: die kan ons nu al veel minder bevreemden. Op zich zelf reeds biedt zulk een hs., op zulke wijze opgesteld, geen waarborg voor de echtheid. Dan, het is van Hollandschen oorsprong. En wij hadden er in onze beschouwingen over de handschriften, waarin de XII D voorkomen, op gewezen, hoe vreemd het is, dat alle stammen uit gewesten buiten Brabant en buiten de kringen van Groenendaal.

Verder moet het bijzonder treffen, dat, terwijl alle andere

verhandelingen buiten de verzameling van Geeraert, en in deze drie op vijf, (de andere twee toch onrechtstreeks) uitdrukkelijk aan Ruysbroeck worden toegeschreven, *juist de XII D al zulke aanwijzing ontberen.* Er staat alleen: *Dit sijn de twaelf Dogheden.* Ligt in dit anonieme opschrift nog niet een vingerwijzing van zijn anonieme afkomst?

Eindelijk: te Groenendaal, in het boek waarvan de man van het tractaatje gewaagt, *daer alle sine werke staen*, hebben de XII D nooit een plaats gehad. Het is ons gelukt met behulp van de hss. A en F dien oorspronkelijken codex te herstellen. Dr. Reypens heeft dit in dit tijdschrift in bijzonderheden aangetoond (dl. XLII, blz. 47 vlg.). Welnu, uit dit onderzoek is gebleken, dat de XII D er niet alleen niet in voorkwamen, maar nog, dat ze er nooit in hebben gestaan en er nooit uit zijn verwijderd geworden. Hs. D of zijn voorganger berust dus ook voor XII D niet op de Groenendaalsche traditie.

Er blijft echter een laatste opwerping: de *nacomelinc* van Ruysbroeck, die het tractaatje schreef, schijnt toch de XII D als werk van R. te hebben erkend. Ja, dat is het inderdaad wat, zooals ik trouwens heb bekend, voornamelijk voor de echtheid kan worden aangevoerd.

Maar daar tegenover staat, vooreerst, dat wij niet weten hoe lang hij te Groenendaal had verbleven. Al had hij daar, zooals hij zegt, in R.'s boeken gelezen, was hij zeker ze alle te hebben gelezen? Ja, zou hij ze alle gelezen hebben? In zijn Hollandsche omgeving nu, waar hij woonde toen hij zijn hs. corrigeerde, werd het werk beschouwd als een echt werk van R. en onder zijn schriften opgenomen. En als hij nu een overigens zeer vroom en stichtelijk boek in een verzameling van R.'s werken aantreft, was hij dan, na hoe vele jaren misschien, nog wel zeker genoeg om te kunnen bevestigen dat het niet van R. stamde? Heeft hij er dan wel aan gedacht, dat het misschien niet van R. was? Kon hij het dan niet zoo

maar laten, of zelfs meenen dat het inderdaad van zijn vader was, al herinnerde hij zich niet meer bepaald of hij het te Groenendaal had gelezen, of wel, omdat hij ook niet alles gelezen had, of wel, omdat onder de vele werken zijns meesters de herinneringen aan elk in 't bijzonder zich hadden vermengd en uitgevaagd?

Indien hij dan nog gecorrigeerd had volgens exemplaren uit Groenendaal; dan had hij zich vergewist of de XII D van R. waren. Maar dat heeft hij zeer zeker niet gedaan. Ik heb dit uitvoerig aangetoond in *Studiën* (1923, blz. 390 vlg.). Wat men, uit de wijze waarop hij verklaart in zijn tractaat het hs. te hebben verbeterd, moet opmaken is, dat hij corrigeerde volgens wat hij zich uit zijn lezingen te Groenendaal herinneren kon (dit is de beteekenis van: *na dien dat ic inden cloester in sinen boeken gelesen hebbe*) en volgens den geest van zijn vereerden vader, zooals hij dien tijdens zijn verblijf te Groenendaal had leeren kennen. Ook volgens De Vreese was onze man geen Brabander. En hij corrigeerde een hs. in een niet-Brabantsche, waarschijnlijk Hollandsche gemeenschap. Hij heeft dus bij zijne correctie niet gecontroleerd, niet kunnen controleeren, volgens Groenendaalsche exemplaren: of de XII D werkelijk van R. waren. En dit feit vermindert al aanzienlijk de waarde van het getuigenis, dat uit de aanwezigheid van een door hem verbeterd hs. kon afgeleid worden.

Zoover de beteekenis voor de echtheid van XII D uit hunne aanwezigheid in hs. D: Het hs., evenals zijn voorganger D*, stamt uit een buiten-Brabantsch, waarschijnlijk Hollandsch gewest, waar juist de XII D meest aan R. worden toegeschreven; het werd niet geschreven volgens Groenendaalsche exemplaren; in 't bijzonder de XII D dragen nog het teeken van hun anonieme afkomst. Het werd niet verbeterd te Groenendaal; noch volgens Groenendaalsche handschriften, maar volgens de herinneringen aan vroeger lezingen door iemand die zich een *nacomelinc* van Ruysbroeck noemt.

Plaatst men nu het eenige, m. i. geenszins stringent bewijs

voor de echtheid, nl. dit getuigenis van hs. D zooals geschetst, tegenover de talrijke en overtuigende bewijzen van onechtheid, dan verliest het eerste ook nog de weinige waarde, die men het afzonderlijk beschouwd, zou willen toekennen. Men gelieve hierover mijne boven vermelde artikelen in de *Studiën* na te zien. Daar de heer Bouman geen enkel van mijn bewijzen heeft aangehaald, zij het mij geoorloofd ze ten minste hier op te sommen. Ik argueerde voornamelijk: Uit de afwezigheid van de XII D op *alle* lijsten van R.'s werken aangelegd met het doel de volledige opgave te bieden van zijn authentieke schriften. Zoo op de lijst van Pomerius, van Thomas à Kempis, van J. Mombaer, die officieel opdracht had, de bibliotheken te bezoeken van de Windesemers; op de lijst zijner werken in het proces voor R.'s zaligverklaring. Ik kan hier nog aan toevoegen den algemeenen katalogus van het Rooklooster, gemaakt omstreeks 1532, naar een katalogus van de hss. in de Nederlandsche kloosters, in 1487, te St. Martensdaal, Leuven. Ik heb dien katalogus uit Weenen in bruikleen gehad. Al stonden er de XII D in vermeld als werk van R., nog zou daaruit niets volgen, vermits die tot stand kwam in een tijd toen de XII D reeds lang aan R. werden toegeschreven. Maar ook dit register getuigende voor Rooklooster en St. Martensdaal, ja voor de Nederlandsche bibliotheken in 't algemeen, zet de XII D niet op de lijst van R.'s werken.

Wij argueerden verder uit de afwezigheid van de XII D in het groote standaardhandschrift te Groenendaal, dat met behulp van hss. A en F nog kan hersteld worden; uit de afwezigheid van XII D in die R.-verzamelhandschriften, die klaarblijkelijk op Groenendaalsche kopieën berusten, als het nog na hs. D ontstane hs. G; uit de hss. Pp, Qq, enz.; uit het getuigenis van Valerius Andreas, die in de zeventiende eeuw nog een officieele lijst van R.'s werken aanlegde volgens het toen gesplitste hs. van Groenendaal; uit de afwezigheid van de XII D in alle codices uit de Groenendaalsche kringen: de XII D komen uitsluitend voor, en dit is heel merkwaar-

dig, zoover totnogtoe bekend is, in uitheemsche codices, of in een paar codices aan de grens van Vlaamsch-België ontstaan.

En hierop mag nog wel eens uitdrukkelijk gewezen worden. Er zijn totnogtoe 25 hss. bekend, die of den tekst, of uittreksels, of een vertaling van de XII D bevatten. Zij komen alle uit Holland, uit Limburg, of uit het Keulsche; een uit Herne, benoorden Edingen; maar dat samengesteld is uit schriften van verschillende afkomst, ook uit Holland. Juist acht op die 25 schrijven het werk aan R. toe: daaronder hs. D, niet eens uitdrukkelijk; hss. S en U, die niets hebben dan een kort uittreksel, en die beide Duitsch getint zijn; hss. h (Noord-Brabantsch), m (Limburgsch), Nn (Hollandsch), die geen ander werk van R. bevatten; Ww uit Herne, als gezegd, met niets dan een latijnsche vertaling; z, dat nog enkele werkjes van R. heeft, in Keulsch dialect. Dus: in veruit de meeste hss. komen de XII D *anoniem* voor; wijst dat niet op hun anonieme afkomst? En waar ze aan R. worden toegeschreven gebeurt dit toevallig: in uittreksels, en in zes hss. waarvan vier geen ander werk van R. hebben, één uit Keulen stamt en één (hs. D) het slechts onrechtstreeks aan R. toekent door het onder diens werken op te nemen met nog een anoniemen titel. Van die 25 hss. zijn er dan nog 18 die geen ander werk van R. bevatten. Het oudste hs. met den tekst van de XII D is hs. O, uit het begin der 15e eeuw: een Hollandsch hs., dat de XII D niet aan R. toeschrijft. De latijnsche vertaling in Ww echter is waarschijnlijk ouder: want de XII D schijnen nog wel ten tijde van R. te zijn ontstaan.

Pleit geheel deze handschriftelijke overlevering, waaruit men een argument voor de echtheid der XII D had willen afleiden, op zich zelf al niet sterk in omgekeerden zin?

Wij hadden daarop in onze studiën gewezen; wij hadden aan den anderen kant de beteekenis van al de getuigenissen tegen de echtheid doen uitkomen: het officieele en bewuste karakter ervan, tegenover het toevallige en sporadische, alleszins onverantwoordelijke der andere; hun onafhankelijkheid

van elkander; hun verband met Groenendaal tegenover het uitheemsche der hss. die de XII D als werk van R. beschouwen, enz. Overbodig dit alles hier te herhalen. Wij mogen wel wachten tot men er de waarde van zal betwisten.

Zoodat al uit de uitwendige kritiek ten volle blijken kan, met hoe weinig recht de XII D als werk van R. mogen worden beschouwd. Dit uitwendig bewijs is de inwendige kritiek dan op overtuigende wijze komen bevestigen.

Wie er lust toe heeft, leze de beschouwingen die ik daarover in *Studiën* (1923, I, blz. 35 en II, blz. 138 vlg.) heb ten beste gegeven na. Zij zijn ontleend aan aanleg en opvatting van het werk; aan het veelvoudig citeeren van kerkvaders, aan het gebruiken en verarbeiden van bronnen en werken van anderen; aan de taal, de stijlprocédés, de voorzichtig-omslachtige ontwikkeling der gedachten, aan den zinsbouw, enz., wat alles indruischt tegen de gewone manier van R. Ik wil alleen even stilblijven bij de verhouding van de XII D tot de *Brulocht*; wat meer rechtstreeks in verband staat met het opstel van den heer Bouman.

Uit die verhouding toch had hij willen bewijzen: de prioriteit van XII D op de Br.; en daardoor R.'s afhankelijkheid van Eckhart. Daartegen hebben wij aangetoond, dat uit de door hem paralleel aangegeven plaatsen uit XII D en Br. juist het omgekeerde volgde, en daarenboven bleek dat beide werken onmogelijk van een zelfden schrijver konden zijn. Tot mijn grooten spijt zie ik dat de heer Bouman ook hierop het antwoord is schuldig gebleven.

Zijne methode om de prioriteit van de XII D op de Br. te bewijzen was: de overeenstemmende plaatsen naast elkander te drukken en daarna in een korte bemerking te besluiten tot bederf en dus tot latere redactie der plaats in de Br.; eenmaal zelfs moest dit blijken uit een betere lezing van de XII D, welke door den uitgever David zelf was aangebracht. Wij antwoordden: dat uit dit latere bederf, in de Br., veeleer

het omgekeerde volgde, ten minste in werken van denzelfden schrijver: een schrijver gaat toch niet in een tweede stuk een gedachte bederven, die hij in een eerste beter had uitgedrukt. De methode van den heer Bouman blijkt dus verkeerd te zijn. Daarna hebben wij positief de verhouding onderzocht.

Zooals bekend, heeft de Br. in het eerste deel eenige kapittels (van XI tot XXIV) over deugden. Daarin komen de met XII D overeenstemmende plaatsen voor. In de Br. worden die deugden beknopt behandeld; telkens wordt de volgende aan de voorgaande geschakeld door zoo iets als: *uit die deugd komt deze.* Welnu, dat aaneenschakelingsprocédé komt ook in de XII D voor, *juist zoo ver* daar de volgorde der deugden dezelfde is als in de Br., maar houdt totaal op zoodra zij van de Br. afwijkend, *Die Rede der Underscheidunge* van Eckhart volgen. Dit aaneenschakelingsprocédé was dus niet oorspronkelijk bij den schrijver der XII D, wel in de Br. (cf. Studiën, 1923, I, blz. 38 vlg.). Dit feit alleen is al afdoende om de prioriteit der Br. te staven. Gesteld nu die prioriteit, wijst het er ook reeds op, dat Br. en XII D onmogelijk van denzelfden schrijver zijn: zou een schrijver in een tweede werk, na met een persoonlijk procédé uit een eerste te zijn begonnen, dat plots opgeven, en een vreemd overnemen? En zou hij, na eenige hoofdstukken zijn eigen werk te hebben gevolgd en ontwikkeld, plots dit eigen werk den rug toekeeren, om zich bij dat van een ander aan te sluiten?

Een tweede bewijs tegen de prioriteit der XII D zagen wij in het feit, dat de XII D uit de Br. beschouwingen overnemen, die hier (in de Br.) hunne verklaring hebben uit wat voorafgaat, ginds (in de XII D) echter geen zin opleveren, daar dit voorafgaande werd weggelaten. Ook dit pleit mede voor verschil van schrijvers: een schrijver die uit zijn eigen vroeger werk overneemt, weet waarom hij sommige beschouwingen heeft ingelascht en wat hij bij overneming moet weglaten als niet meer passend in het nieuwe verband. (Stud., I, blz. 40).

Een derde bewijs is: dat terwijl in de Br. iedere verhandeling een wel afgerond geheel uitmaakt, telkens logisch en symetrisch gebouwd, de overeenstemmende plaatsen in de XII D zich duidelijk kenmerken als van elders overgenomen brokken: zoodat de vaagheid, de onbeholpenheid, de algemeenheid der overgangen en verbanden nog bepaald de ingeschoven gedeelten laten erkennen. Ook dit veronderstelt mede verschil van schrijvers: een schrijver weet eigenmachtiger en persoonlijker zijn eigen werk te gebruiken. Voeg daarbij dat R. in geen ander werk ooit zich zelven overschrijft (ibid. blz. 42 vlg.).

Een vierde bewijs is: dat daar waar de tekst der Br., hoewel mooi samenhangend, een eenigszins moeilijke plaats vertoont, de XII D, deze niet te best begrijpende, overgaan tot algemeenheden, die geheel buiten het verband vallen. Ook dit pleit, en ten sterkste voor verschil van schrijver; een schrijver begrijpt zich zelven beter, en verknoeit zich zelven niet (ibid. blz. 45).

Al deze bewijzen, reeds sterk op zich zelf, nog veel krachtiger alle te gelijk, maken het absoluut onmogelijk, dat de XII D het voorbeeld voor de Br. zijn geweest. Het omgekeerde staat vast. Zij maken het mede zeker, dat de schrijver der XII D niet Ruysbroeck is. Een schrijver verstaat en verarbeidt zijn eigen werk beter dan de XII D bewijzen de Br. te hebben verstaan en verarbeid. De schrijver der XII D is, klaarblijkelijk een compilator.

Nog een bewijs hadden we afgeleid uit enkele bepaalde plaatsen in den tekst zelf, die door den schrijver der XII D klaarblijkelijk werden bedorven. Laat ik er hier twee vermelden: ik kies zulke, waaruit de heer Bouman had gemeend het klaarst de prioriteit der XII D te kunnen bewijzen (ibid. blz. 47 vlg.).

In het kapittel over *vertyinghe eighens willen* van de Br. zegt R. dat die deugd leert verzaken aan allen eigen wil, maar doet leven *na die ere ende na de ghebode Gods, ende na den wille sijner prelaten ende na raste alder menschen daer hi bi is, na gherechter besceydenheit.*

In plaats daarvan hebben de XII D: *ter ewegher eren Gods, naden wille sijnre prelaten ende na rade alre goeder menschen daer hi bi is, na gherechter besceydenheit.* In den tekst van de Br. nu zet de heer Bouman een (*sic*)! na *raste*; en merkt dan op: „*raste* is onverklaarbaar; het weglaten van *goeder* zelfs gevaarlijk". Alsof een schrijver die *na rade* vóór zich had, zoo iets zal gaan veranderen tot *raste*! Maar nu is *raste* de eenig goede tekst. De zin toch is niet: dat men om zijn wil te verzaken, moet leven *naar de raden* nog wel *van al* degenen met wie men leeft; maar wel: dat men, door naar den wil van God en van zijn oversten en prelaten te leven, ook in rust en vrede leeft met allen *daer men bi is*; of dat: die den eigen wil gereedelijk opgeeft, *na rechter besceydenheit*, vrede en vergenoeging bezorgt aan de gemeenschap waarbij hij verblijft. Ook vertaalt Surius heel juist: *ad pacem*; en Moller: *ter vergenoeging*. De zin blijkt ten overvloede uit de bijvoeging: *alre menschen daer men bi is*. Maar XII D hebben dit *raste* niet verstaan, zij hebben het veranderd tot *rade*; daar het nu wat moeilijk is den raad van alle menschen in te volgen, en, ja, zelfs gevaarlijk, voegden zij er *goede* bij: *alre goeder menschen*; maar lieten toch nog *daer men bi is* staan, zonder te merken, dat die beperking van den in te winnen goeden raad bij degenen *daer men bi is* geen reden heeft.

Een interessant voorbeeld voorwaar: uit de afwijkende plaats waardoor men gemeend had best de prioriteit der XII D te kunnen verdedigen, blijkt, en prachtig en overtuigend, het omgekeerde; ja, blijkt nog meer: dat de XII D niet van R. zijn; hij zou zich zelven toch wel begrepen hebben.

In het kapittel over verduldigheid gebruikt R. in de Br. meermaals het woord: *ghesaette; ontsaten*. De XII D hebben ook dit woord niet te best begrepen. Aan het slot staat: *onghedout in lidene, dat die menschen dicwile ontsaet van binnen ende van buten*. Hier is *onghedout* het onderwerp: dat *ontsaet*, ontstemt, verstoort, brengt in verwarring. De XII D hebben ... *dicwile ontfaet*. De heer Bouman had hierbij stilzwij-

gend verbeterd: *l. ontsaet.* Maar uit de vertaling van Surius blijkt dat de XII D wel *ontfaet* hadden en *lidene* als antecedens van *dat* hadden opgevat, waardoor *dat* nu voorwerp werd. Surius toch vertaalt: *quae saepe intus et foris occurrunt.*

Op andere voorbeelden komen wij hier niet terug. Het bovenstaande is voldoende om èn de prioriteit der Br. èn het verschil van schrijvers voor beide werken, zeker te maken.

Voeg nu deze bewijzen, afgeleid uit de inwendige kritiek, bij die wij aan de uitwendige kritiek hadden ontleend, dan blijft er wel geen twijfel meer over omtrent de onechtheid der XII D als werk van R. Daarmee moet ook het getuigenis van hs. D zijn op zich zelf reeds zwakke bewijskracht opgeven.

Op geen van die argumenten is de heer Bouman ingegaan. Daartegenover plaatst hij alleen een nieuw argument voor zijn stelling. Een laatste woord daarover.

Wij hadden hem verzocht ons één enkele plaats uit de XII D aan te halen, waarin deze Eckhart verwerken, en die ook in de Br. staat. De XII D verarbeiden nl. overvloedig *Die Rede* van Eckhart. Het zou nu wel een wonder zijn, dat, indien R. bij zijn Br. uit de XII D had geput, hij uit de zoo talrijke en uitvoerige aan E. ontleende gedeelten, geen enkele plaats zou hebben overgenomen; maar juist alleen zulke die niet bij E. staan. Daarop nu antwoordt de heer Bouman; hij citeert een plaats uit E.: dat in ware gehoorzaamheid niet zal gevonden worden *ich wil alsô oder alsô; diz oder daz.* De XII D nu hebben bij *Vertyinghe eighens willen:* deze deugd *doet den mensche leven sonder verkiesen dit of dat.* De Br. eveneens.

Is dit nu de plaats, die R. in zijn Br. uit de zoo talrijke en uitvoerige in de XII D uit Eckhart verwerkte gedeelten heeft ontleend? Neen: de heer Bouman bekent zelf dat ze in de XII D in een gedeelte staat „dat wel sterk verwant is aan Eckhart's genoemde werk, maar niet woordelijk er uit vertaald is". Verwantschap? Bij E. staat de plaats in het deel over de gehoorzaamheid; in de XII D en in de Br. bij *Vertyinghe eighens willen*, bij verschillende deugden dus, in een

plaats waar de XII D de Br. volgen. En zoo er dan nog stond: in *vertyinghe eighens willen* mag niet *gevonden worden ... zoo of zoo, dit of dat*; er staat geheel wat anders: *vertyinghe eighens willen doet den mensch leven zonder te verkiezen dit of dat.* Zoodat het eenig gemeenschappelijke in deze gedeelten is: *dit of dat.* En wat is er natuurlijker dan zulk een uitdrukking? Wil men weten hoe spontaan die woorden in de pen vloeien in een verhandeling over de gehoorzaamheid of bij het werkwoord *willen*, dan zoeke men in de uitgebreide ascetische literatuur van de vroegste tijden af. Daar open ik den hl. Bernardus en vind al dadelijk (ML. 182, col. 870, C): *Requirunt ... utrumnam Deus sic an aliter voluerit.* Ik open een commentaar van Alardus Gazaeus, O. S. B. op de werken van Cassianus (Atrebati, 1628) in Ins. IV, c. 9, p. 75: *perfectam esse obedientiam, qua quis sine ... examine simpliciter obtemperat, nec scire cupit cur* hoc vel illud *sibi a Superiore imperetur.* Maar is 't wel de moeite waard, dat ik naar andere voorbeelden zoek? En wat is er gebruikelijker in het Middelnederl. dan die uitdrukking: *dit of dat?* In het Mnl. Wdb., dat ik wel eens raadpleeg, vind ik *i. v. dat* en *dit* een heele kolom voorbeelden van de 13e eeuw af, waaruit blijkt dat de samenvoeging dier beide voornaamwoorden (*dit of dat*, *dit en dat*, *dit no dat*) een der meest gewone in onze taal is.

Ik mag dus wel besluiten dat de heer Bouman nog niet aan mijn verlangen voldaan heeft, ja, dat hij door zijn bekentenis: dat hij buiten dit *dit of dat* in de Br. niets heeft kunnen ontdekken, dat ook in de XII D en bij E. staat, ten volle onze stelling bevestigt, dat de Br. onafhankelijk is van de XII D en van de *Rede* van E. Hing de Br. werkelijk zooals hij beweert van de XII D af, dan zouden zulke plaatsen gemakkelijk kunnen worden aangetroffen, daar de Br. dan uit heel het voorhanden materiaal der XII D met zijn vele gedeelten uit Eckhart, had kunnen putten, en het werkelijk verbazend zou moeten heeten, indien hij uit geheel dien voorraad

niets anders had overgenomen dan *dit of dat*, nog wel bij een andere deugd.

Maar laat de heer Bouman den lezer niet op een dwaalspoor brengen, door den indruk te wekken dat wij veeleischend zijn en iets lastigs of onmogelijks van hem verlangen. Wij hebben aangetoond, vooreerst dat zijn argumenten voor de prioriteit der XII D veeleer het omgekeerde bewijzen; daarna dat de XII D klaarblijkelijk de Br. hebben gebruikt. Maar zij gebruiken vooral en nog veel overvloediger, ja bijna uitsluitelijk, de *Rede* van Eckhart. Wij vragen nu alleen dat men ons uit die van E. ontleende deelen één enkele plaats in de Br. zou aanwijzen. Wij verlangen daarbij zelfs geen woordelijke overeenkomst: alleen het bewijs dat in de Br. een plaats uit E. verarbeid werd, die daar geen anderen redelijken uitleg toelaat dan ontleening uit de XII D.

Aan het slot van zijn verweerschrift bemerkt de heer Bouman: „Hoe ver de overeenstemming in geest en bewoordingen tusschen Eckhart's *Rede der Underscheidunge* en Ruusbroec's XII D en Br. gaat, zal een kritische uitgave met commentaar van Ruusbroec's werken eerst kunnen en moeten aantoonen". Op dit verlangen hoop ik wel eens tijd en gelegenheid te vinden om in te gaan. Maar in zijn eerste opstel had hij toch, zonder kritische uitgave, de afhankelijkheid van R. tegenover de XII D en Eckhart willen bewijzen. Nu, zulk een uitgave is wel niet noodig voor het aangegeven doel: de meeste van de door ons aangevoerde argumenten zijn van dien aard, dat ze ook zóó de zaak klaar maken en beslissen; ten hoogste zou een kritische uitgave passen bij *na raste* en *ontsaten*; maar zelfs in deze plaatsen biedt de vertaling van Surius toch reeds een eerste waarborg.

Of mijne bijdragen in de „Studiën" geen enkel nieuw gezichtspunt hebben geopend, en hoe ver de heer Bouman mijn betoog weerlegd, of zijn stelling gehandhaafd heeft, laat ik aan het oordeel van den lezer over.

P.S. Sedert dit geschreven werd, heb ik een aanvang gemaakt met een voorbereiding der uitgave van de XII D. Ik heb nl. hs. O, het oudste, afgeschreven en met andere vergeleken. Daaruit laten zich nog andere argumenten tegen de echtheid afleiden. Een enkel vermeld ik hier. De XII D gebruiken voortdurend, op elke bladz. bijna, het woord *eenpaerlic*, in gedeelten die van den compilator zelf zijn. Welnu, dit woord komt in geen enkel ander werk van Ruysbroeck voor.

Antwerpen, Febr. 1925. J. VAN MIERLO JR.

OVER DE ETYMOLOGIE VAN *UITMERGELEN*.

Het is reeds meer dan een halve eeuw geleden dat men begonnen is over de afleiding van bovengenoemd woord te schrijven, en nog steeds verkeert men daaromtrent in onzekerheid. De meeste der tegenwoordige Duitsche geleerden houden *ausmergeln* voor een denominativum van *mark*; zoo o. a. Paul [1]), Wilmanns [2]), Kluge [3]) en Hirt [4]), en van Wijk [5]) verklaart *uitmergelen* eveneens uit *merg*. De beide laatsten zijn daarbij van oordeel dat *ausmergeln* (resp. *uitmergelen*) ook invloed van *mergel* moet hebben ondergaan. Kluge geeft behalve de beide genoemde mogelijkheden nog een derde, n.l. verwantschap met lat. *marcor* en *marcidus*. En nog niet zoo heel lang geleden heeft Liebich [6]) de stelling verdedigd, dat *ausmergeln* uitsluitend van *mergel* is afgeleid, zoodat het blijkt dat van eenstemmigheid nog geen sprake is.

Dat *uitmergelen* een denominativum van *mergel* zou zijn is in ons land het eerst aangenomen door Prof. de Vries [7]), die daarmee blijk gaf van een groote zelfstandigheid in zijn wetenschappelijk werken. Immers Jacob Grimm [8]), die zonder twijfel destijds op dit gebied als de geleerde van het grootste gezag gold, had *abmergeln* en *ausmergeln* uit *mark* verklaard, en niemand van eenig gewicht had nog deze andere opinie verdedigd. Prof. de Vries [9]) zette uitvoerig zijn bezwaren uiteen tegen de onderstelling van Grimm, terwijl hij tevens wilde aantoonen, dat de Jager bij zijn behandeling der frequentativa niet altijd op een streng wetenschappelijke manier te werk

1) *Deutsche Gramm.* V, § 84.
2) *D. Gramm.* II, § 76, c.
3) *Etymol. Wörterb. d. deutschen Spr.* 8. Aufl. pag. 28.
4) *D. Wtb. von Weigand*, 5. Aufl. II, 169—170.
5) Franck, *Etym. Woordenb. d. Ned. Taal.* 2de druk, pag. 718.
6) *P. B. B.* XXIII, pag. 223.
7) *Taal- en Letterb.* I, pag. 37 en vv.
8) *D. Wtb.* I, 78 en 917.
9) t. a. p. pag. 38 en vv.

ging. Daar een frequentativum van een verbalen stam wordt gevormd, behoorden dergelijke woorden als *af-* en *uitmergelen*, naar de meening van de Vries denominativa, in een verhandeling over frequentativa niet te worden opgenomen, vooral niet daar zij met een praefix gevormd waren. Inderdaad zal men van deze laatste formatie niet gemakkelijk een voorbeeld kunnen geven: Wilmanns [1]) noemt behalve *ausmergeln* alleen *anheimeln*. Minder overtuigend is misschien wat de schrijver zegt over het verschil in de praefixen *ab-* en *ent-*; en ten slotte heeft de Jager van een werkwoord *uitmergen* later eenige voorbeelden vermeld [2]), zoodat ook dit argument, n.l. dat deze schakel in het bewijs van de Jager ontbrak, iets van zijn kracht moest verliezen. Maar al kan men het op het oogenblik misschien niet meer geheel eens zijn met de redeneering van de Vries, daarom alleen zou men zijn stelling nog niet behoeven te verwerpen.

De Jager [3]) meent mijns inziens ten onrechte, dat het bestaan van *uitmergen* afdoende bewijst dat ook *uitmergelen* een denominativum van *merg* is. Ook zijn opmerking dat *mergel* „een uiterst schaars voorkomend woord" is [4]) en *merg* zeer bekend, kan niet veel gewicht in de schaal leggen.

Bij hem zijn derhalve evenmin afdoende argumenten te vinden, maar zijn opvatting heeft in veel lateren tijd opnieuw een aanhanger gevonden in Götze [5]). Deze schrijver betoogt dat een theoretische beschouwing in dit geval de oplossing niet heeft kunnen brengen, daar er evenveel voor de afleiding uit *mark* als voor die uit *mergel* te zeggen valt, maar dat alleen een zorgvuldige verzameling van bewijsplaatsen de beslissing kan geven. Er volgt dan na deze verhandeling een lange reeks van voorbeelden, alle nauwkeurig gerangschikt naar hun beteekenis en hun ouderdom. Het aantal voorbeelden

1) *D. Gramm.* II, t. a. p.
2) A. de Jager, *Wdb. d. frequentat. i. h. Nederl.* I, 381.
3) *Taal- en Letterb.* I, pag. 109 en vv. 4) t. a. p. pag. 111.
5) *Z. f. deutsche Wortforsch.* X, pag. 49 en vv.

waarin het woord op menschen wordt toegepast is hier werkelijk zeer groot, vergeleken bij die waarin van dieren of van levenlooze voorwerpen sprake is. Ook komt het woord eerst tachtig jaar later voor met betrekking tot het land dan in toepassing op menschen, en deze beide omstandigheden samen maken het wel waarschijnlijk, dat aan *mergel* als grondwoord niet mag worden gedacht. Het betoog van Liebich [1]) ter verdediging van de afleiding uit *mergel* verliest hierdoor een grooten steun, maar op zichzelf is het al niet heel aannemelijk dat *ausmergeln* aan de beteekenis 'uitputten' gekomen was, doordat men was begonnen te zeggen *das Land ausmergeln*, d. w. z. 'het door een al te langdurige bemesting met mergel verarmen na het tijdelijk vruchtbaarder te hebben gemaakt'.

Toch kan men er aan twijfelen, of men nu met Götze bij het verkregen resultaat moet blijven staan. Aan een derde mogelijkheid, n.l. een etymologie die noch van *merg* noch van *mergel* als grondwoord uitgaat, heeft hij niet gedacht, en die is toch misschien de overweging waard. Immers bij een verklaring uit *merg* blijven er moeilijkheden over die tot dusver nog niet uit den weg zijn geruimd.

Bij het in de poëtische taal voorkomende woord *ontmergen* doen zich die bezwaren niet voor; het kan op één lijn gesteld worden met woorden als *ontbasten*, *ontbladeren*, *onteeren*, *onterven*, *onthoofden*, *ontlasten*, *ontmaskeren*, *onttronen*, *ontvolken*, *ontwapenen*, *ontzenuwen* en vele andere. Anders is het bij *uitmergen* en *uitmergelen*. Zijn deze beide woorden afleidingen van *merg* dan zijn ze gevormd op een manier die in de Germaansche talen niet inheemsch is, en kunnen ze alleen vertalingen zijn van lat. *emedullare*. Dit is in het classieke zoowel als in het latere Latijn een zeldzaam woord [2]), maar is naar een zeer duidelijke analogie gevormd. Men vindt b.v. op pre-

1) *P. B. B.* XXIII, pag. 223.

2) Vgl. Georges, *Lat.-deutsches Handwörterb.* I, 2399. Plinius, *Naturalis Historia* XXII, 87: *radicis emedullatæ uncia*. Sidonius Apollinaris, *Epistulae* VIII, 6, 3 *virtutes . . . emedullatae*.

cies dezelfde manier gemaakt *exanimare* waarnaast *exanimis*, *enodare* waarnaast *enodis*, *exossare*, *enervare*, *enucleare*, *emendare* enz. Voor zoover nu in de Germaansche talen dergelijke formaties gevonden worden zijn ze waarschijnlijk vertalingen van Latijnsche woorden [1]). Wil men nu *mergelen* naast een ouder *uitmergelen* verklaren, dan kan dat alleen op de wijze zooals Prof. Kluyver heeft ondersteld [2]). Beziet men de weinige voorbeelden die in het Nederlandsch Woordenboek van *mergelen* worden gegeven, dan blijkt het dat het tweemaal wordt vermeld in den zin van 'folteren, kwellen, uitputten'. Als verklaring van het voorbeeld uit *De bekeerde Alchymist* vindt men 'iets uit iets te voorschijn brengen, het er uit „halen", winnen'. Gesteld dat het woord hier eenigszins figuurlijk was gebruikt, en dat 'iets uit iets mergelen' eigenlijk beteekende 'iets uit iets persen, drukken, knijpen', dan zouden de beteekenissen sub 1) en 2) dichter bij elkaar komen. In Vlaanderen vindt men het woord gebruikt in den zin van 'zaniken, zeuren', dus intransitief. Wanneer dit hetzelfde woord is, dan moet het dus oorspronkelijk ook transitief zijn geweest. Het begrip 'iemand knijpen, folteren, kwellen' kan overgaan in het intransitieve begrip 'iemand lastig vallen, iemand om de ooren zeuren', en zoo in dat van 'zaniken'.

In het Duitsch komt voor *mergeln* [3]), dat blijkbaar meer gebruikt wordt en werd dan het Nederlandsche woord. Ook hier is de beteekenis 'kwellen, plagen, uitputten'. In verschillende dialecten kan het dan verder begrippen weergeven als 'iemand aanvallen, in het nauw brengen' (Beieren) of 'betasten, stuk wrijven' (Leipzig). Als composita worden gevonden *ausmergelen*, *abmergeln*, *durchmergeln* [4]), *ermergeln* [5]), *vermergeln* [6]) en *zermergeln* [4]), waarvan het eerste verreweg het meest gebruikelijke is, het tweede door een vrij groot aantal voor-

1) Vgl. b.v. *Nederl. Wdb.* IX, 581.
2) *Nederl. Woordenb.* t. a. p.
3) *D. Wtb.* VI, 2092.
4) *Z. f. deutsche Wortforsch.* X, pag. 55, 3, β.
5) ibid. pag. 55, 2, b, γ.
6) ibid. pag. 51.

beelden is vertegenwoordigd, terwijl al de andere slechts zeer sporadisch zijn te vinden. *Aus-*, *ab-*, *durch-* en *er-*, als praefixen gebruikt, kunnen beteekenen 'ten einde toe, volkomen'; *ver-* en *zer-* geven vernietiging te kennen. Wanneer men nu als beteekenis van dit simplex 'drukken, folteren, kwellen, plagen' mocht aannemen, dan zou op deze wijze zeer goed zijn verklaard dat de composita diezelfde beteekenis hebben, op zijn hoogst in een sterker graad. Bij andere werkwoorden met een soortgelijke beteekenis vindt men in het Duitsch dezelfde of gedeeltelijk dezelfde praefixen. In *Deutsches Wörterbuch* worden b. v. vermeld: *ab-*, *aus-*, *durch-*, *er-*, *zerbläuen*, *ab-*, *aus-*, *durch-*, *zermartern*, *ab-*, *aus-*, *ermatten*, *ab-*, *ermüden*, *ab-*, *ermühen*, *ab-*, *aus-*, *durchpeitschen*, *ab-*, *durchpritschen* (*-britschen*), *ab-*, *aus-*, *durchprügeln*, *ab-*, *aus-*, *durch-*, *erquälen*, *er-*, *zerquetschen*. Ook zou bij deze hypothese op een heel natuurlijke manier een voorbeeld kunnen worden geinterpreteerd waar Götze eigenlijk geen verklaring voor kan geven, n.l. een zin dien men bij Lessing vindt: 'Die ihm (*dem Kranken*) so lange zusetzen, bis sie ihm ein Paar zweideutige Worte ausgemärkelt (*abgedrungen*) haben' [1]). Het zou dan zijn wat in het lat. geheel op dezelfde manier door *exprimere* wordt uitgedrukt, en in onze taal door *afpersen*.

Bij deze voorstelling laten de feiten in het Duitsch zich zeer goed verklaren, en voor het simplex *mergelen* in het Nederlandsch voldoet zij ook beter dan wanneer men het beschouwt als later geabstraheerd uit *uitmergelen*. Alleen *uitmergelen* zelf zou in dit systeem niet passen: het Nederlandsch kent alleen *af-* als praefix bij verba die 'plagen, kwellen' enz. beteekenen [2]), maar *afmergelen* is zeker slechts hoogst zelden gebruikt [3]). Wanneer men echter mocht aannemen, dat *mergelen* en *uitmergelen* bij ons uit het Duitsch waren overgenomen, dan zou men bij de bovengenoemde voorstelling der

---

1) *Z. f. deutsche Wortforsch.* X, pag. 51, 1, a, α.

2) Het *Nederl. Woordenb.* noemt *afbeulen*, *-geeselen*, *-jagen*, *-martelen*, *-matten*, *-pijnigen*, *-pijnen*, *-touwen*.

3) Vgl. *Nederl. Woordenb.* IX, 582.

feiten kunnen blijven. Dat *ausmergeln* en niet *abmergeln* werd overgenomen ondanks het feit dat *abmergeln* zich bij een lange reeks van synonieme verba in het Nederlandsch had kunnen aansluiten, zou zich hierdoor laten verklaren, dat *ausmergeln* veelvuldiger gebruikt werd dan *abmergeln*. Ook lag in het Nederlandsch een associatie met *merg* zeer voor de hand, en dan was een compositum *uitmergelen* begrijpelijker dan *afmergelen*.

In *uitmergen*, evenals in *ausmarken* moet men stellig een vertaling zien van het zeldzame woord *emedullare*, wat ook wel aan te nemen is, daar deze woorden, het Nederlandsche zoowel als het Duitsche, zeer zelden voorkwamen. *Ontmergelen* moet later naar een duidelijke analogie zijn gemaakt. Het heeft geen equivalent in het Duitsch, wat pleit voor de hier gegeven hypothese.

Een bewijs voor de onderstelling dat *mergelen* en *uitmergelen* uit het Duitsch zijn overgenomen is niet te geven. Wel kan men het voor mogelijk houden dat in de 15de en 16de eeuw, door godsdienstige geschriften b.v., deze woorden van uit Duitschland in ons land konden komen. In elk geval zijn in het Duitsch oudere voorbeelden gevonden dan bij ons. Bovendien vindt men in Duitschland (niet in Nederland) eenige dialectische vormen die nauwverwant kunnen zijn, o.a. bij Schütze [1]) *sik afmarachen* (*afmarakken*) en in *Brem.-Niedersächsisches Wörterbuch* [2]) *marakken*, 'ermüden, abmatten', waarbij de tweede vocaal als svarabhakti moet worden beschouwd. Schiller en Lübben [3]) vermelden *morken* in den zin van 'zerdrücken' en hetzelfde vindt men ook bij Diefenbach [4]) s. v. *quassare*. Deze geeft ook *morkelen* [5]) en ten slotte kan men in dit verband noemen het mhd. adjectief *murc* 'morsch, faul'; als neutr.

1) Schütze, *Holsteinisches Idiot.* I, 24.
2) *Brem. Wörterb.* III, p. 129.
3) Schiller en Lübben, *Mnd. Wörterb.* III, pag. 120.
4) Diefenbach, *Novum Glossarium*, pag. 311.
5) Diefenbach, *Glossar. Latino-Germanic.* pag. 478.

subst. morsches, brüchiges Land [1]). Frisch [2]) vermeldt nog *murk* 'ein Brocken', 'frustum'. Wel heeft men waarschijnlijk bij al deze woorden een andere gutturaal dan in *mergeln*, maar dat is van weinig belang. Weigand in zijn woordenboek van 1878 brengt *mergeln* in verband met md. *morgen* 'schlaff', *morghen werden* 'dorren' [3]). Dit is inderdaad een interessante vorm: *morgen* zou men misschien mogen beschouwen als een part. praet. met de beteekenis 'uitgeknepen' en dan 'slap'.

Indien waar is wat hierboven is ondersteld, dan zijn *mergelen* en *uitmergelen* dus geen denominativa.

1) Lexer, *Mittelhochd. Handwörterb.* I, 2250.
2) Frisch, *Teutsch-lat. Wörterbuch* I, pag. 675.
3) *Z. f. deutsche Wortforsch.* X, pag. 49, noot 1.

Groningen, Febr. '25. JACOBA H. VAN LESSEN.

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN.[1])

WENKBRAUW. Z. F.-V. W. Met *wint-brâwia* komt overeen, dat *wĭensbrieweə* bij V. Weel Uml. heeft.

WESP. Terwijl bei. *webes* er op wijst, dat het woord met *weben* 'weven' in verband is gebracht, is het elders onder invloed geraakt van twee andere families. Vooreerst in het mnd. en Westthüringsch met *wispeln* 'doelloos rondloopen, zich onvast bewegen', of met **wispen*, blijkens mnd. *wispe*, mnd. en westth. *wispel*; zeker evenzoo hier en daar in ons land, want dial. *wips(ə)* zal wel uit *wispe* zijn ontstaan, en genoemd *wispelen* kent ook de Teuth. **Wispen* wordt afgeleid uit **wipsen*, en dit van igm. *wip-* 'trillen, zwaaien', waarvan o. a. ohd. *weibôn* 'zwaaien, schommelen, zwerven', mnl. *weifelen* 'weifelen, wankelen', Kil. *id.* 'zwerven, in onvaste beweging zijn, zwaaien, weifelen'; z. F.-V. W. *weifelen*, waar ook op ndl. *ei* in plaats van *ee* als bezwaar gewezen wordt; daarnaast worden mhd. *wîfen* 'winden, zwaaien', mnl. *wîpen* (nog, behalve zuidnl. *wijp* f., dre. *wiep* f. 'lange stroowisch, gebruikt bij 't leggen van een dak' Dr. Volksalm. 1848), got. *weipan* 'bekransen', vla. *wijpelen* 'wippen' e. a. van met *wip-* syn. igm. *wib-* afgeleid; z. b. v. genoemd wb. i. v. *wip*. Van eveneens syn. *wap-* (z. b. v. a. w. *wapperen*) komen waars. verschillende gm. vormen, doch de wisseling der conss. laat geen zekere beoordeeling toe. Oostfri. (sa.) *wapperen* behoeft niet ouder te zijn dan *wappen*; mnl. *(loot)wapper* kan minstens zoo goed van het korter als van het langer ww. komen.

WETTEN. Nwfr. *hotsje* 'wetten', (de) *hotse* 'wetsteen' <*hwe-*; vgl. *hwot* 'wat' e. a. V. Helten, Aofr. Gr. § 85 *β*. Het is niet

1) Vervolg van *Ts.* XXXIII 143—'9, XXXIV 1—22; 217—'33; 282—'97 XXXVIII 257—301, XL 89—111, XLI 189—206, XLIII 129—144.

vreemd, dat de *w* in het fri. op gelijke wijs werkt als in het ndd. en ndl. (men denke voor deze talen b. v. aan *hui* naast *wei* uit **hwei*; ook in *horrə*, *horsəs* 'hersenen' bij V. de Water, dat besproken is Ts. 28, 236, kan *hor-* < *hwer-* wezen).

Wier. Molema *wierdroad* 'dun ijzerdraad' bewijst, dat mnd. *wîre* (waarbij men evenmin meer aan iets gedraaids dacht als bij *draad*) zich tot in ons land uitstrekte, tenzij het als handelsartikel met den naam uit Duitschland is gekomen. Maar het heeft bij ons verwanten. Outzen *wîr*, *wiir*, *wire* 'ein eiserner oder messingen Drat, als etwa zum Strumpfstricken gebraucht werden', wang. *wîr* 'breinaald, ijzerdraad, messingdraad' enz. behooren bij Kil. *wieren* 'ronddraaien' (vd. *id.* 'rondkijken' *vetus*?). Gallée *wîrwinde* 'wilde convolvulus'. Heukels heeft voor de Graafschap èn deze bet. èn 'tuinkamperfoelie'. Halbertsma's Wbkje v. het Overij.: *Wierwinde*. Weil. (op het woord *wiede*) meent dat dit woord oulings *klimop* beteekende, hier heet het *kamperfoelie*. Halb. heeft verder *wierig* 'lustig, tierig, levendig'; de bijschrijver in het ex. der Prov. Bibl. v. Frsl. voegt toe: de kranke is wat wieriger. Draaijer *wierig* 'gezond, vlug', Gunnink *wierəch* 'wierig, gezond'; het schijnt in die streken zeer gebruikelijk, daar Gu. het als vertaling bezigt. Gallée heeft *wîrig* bnw. 'beweeglijk, vroolijk', maar ook *werg* bnw. 'vlug, krachtig', *hi züt er — ût*; voor het suffix vgl. *görg*, *gorg* naast *görig* (Ts. 34, 17); verkorting vóór twee cons. schijnt *îrg* in *èrg* te hebben veranderd, doordat *ìrg* ongebruikelijk is. In Noordhorn is *wierig* 'blij, zoodat men ziet dat de zaak iem. aanstaat'. In Arnhem, De Steeg enz. 'dartel', v. een jong paard (Beets).

Wilg. Over het verband met ἑλίκη z. bij Boisacq ook Add. Maar dat het gm. woord inderdaad met het gri. samenhangt, staat te minder vast omdat voor een andere etym. een gm. parallel schijnt te vinden. Boekenoogen heeft *ilp*, *elp* 'wilg', en verbindt het aarzelend met geld. brab. limb. *gelp* 'welig groeiende, weelderig, tierig'. „De wilg is, zooals bekend is, een plant die zware beschadiging kan verduren zonder het

leven er bij in te schieten en die tegen de verdrukking in groeit". Voelde men inderdaad in ouden tijd de wilg als de welige, dan ligt het ook voor de hand, den naam te verbinden met *welig* enz.

WILLENS. Ontstaan uit het ptc. prs. bewijst *al willens* (Vondel VI 47); aan zuidnl. (niet mnl.) inf. voor ptc. bij *al* is niet te denken.

WILLIGEN. De bet. 'duurder worden' is niet opvallend als men denkt aan *willig* 'gewild, duurder', ieder bekend uit beursnoteeringen als *tarwe willig*. Vgl. b. v. De tarwe *wil* best weg.

WIRWAR heb ik meermalen voor een germ. hooren verklaren. Sinds wanneer het in ndl. geschriften voorkomt, is mij onbekend. Het hd. heeft *Wirrwarr* uit het ndd., waarin het oudste vrb. is 1755 in Hamb. Idiot. Vroeg nhd. — 1486 — *Wirenwar* 'Wortstreit' (Kluge). Veel vroeger vrb. geven Deventer eigennamen: Kameraarsrek. II 316 *a Theoderico Wijrrewar* (ook later), 635 *Tijdekino Wirrewarre*, 636 *-rde*, beide a° 1359; de uitspr. kan ongelijk geweest zijn: vgl. bij Kluge *Wirrwald* 1735 en '51, dat er als dissim. is opgevat.

WISSCHEN. Voor de bet. 'snel ontvluchten' vgl. Molema *vegen* '(zich) reppen, druk wezen', *hij veegt 'r deur* 'gaat snel voorwaarts, b. v. op schaatsen', *hij veegt 'r oet* 'verwijdert zich snel van eene plaats'.

WREKEN. Opprel heeft *vrêke* 'met geweld dwingen' (hij noemt het intr., en geeft als vrb. *aan een knoop v.*, doch ook *uit zijn handen v.*); 'met inspanning van alle krachten werken'. Hij noemt Kil. *wreken*, Holl. j. *wreycken* 'extorquere e manibus'. Deze verbinding (en eveneens die met *wrikken* enz.) is wel aannemelijk; wat *ey* betreft, z. bij V. Weel (in de Wdl. na *vrek*) *vrīᵉkə* 'wringen'; zijn *īᵉ* beantwoordt aan *ai*.

WREVEL. Zoo aannemelijk als het is, dat *wr-* (voor *vr-* of *fr-*) uit andere woorden is ingedrongen, inz. uit *wreed*, zoo onaannemelijk is het, dat die indringing zich tot het geschreven woord heeft bepaald. Niet alleen verwacht men bij Vondel

geen verwarring der klanken *wr* en *vr*, maar *wr-* is ook fri.; en niet slechts is *wrevel* en *wrevelich* nwfri., maar Outzen vermeldt *wrevel* en *wrevelik* 'stark u. übermächtig im Geschmack, widerlich im Geruche', 'ekelig u. widerlich im Magen', aan het eerste voegt hij toe: „wie Br. W. B." Dit (Bremisch-ns. Wb.) geeft het verder als 'frevelhaft', maar ook als subst., onder bijvoeging: „Wir sprechen diesz Wort mit einem *w* aus: und unsere Vorfahren haben es auch so geschrieben". Deze cons. heeft ook wang. *wrêvelîg*, en satl. *wrîålje* 'freveln' (vgl. voor de diphthong b. v. *bîåje* 'beven'). Hoewel Mnd. Wb. *wrevel(ich)* slechts in Nachtrag heeft, zegt Mnd. Hwb.: „*wrevel* u. Abl. sehr gewöhnlich statt *vrevel* etc." Uit het ndd. zullen misschien *wrevel* enz. gekomen zijn in ndl. en fri.; en ndl. *vrevel* kán deels jongere *vr* uit *wr* hebben, deels vanouds bewaarde.

Mnl. WRECKEN, evenzoo 17e E; Föhr-Amrum *wräkən* 'wakker', *-i* 'wekken', *ap-i* 'ontwaken, wekken'; of volgens Zfdph. 39, 37 Föhr *vreiknı* 'wekken, waken', *ap-* 'ontwaken'.

WRINGEN. Nwfri. *wringe*, wang. *wring* st. 'uit natte kleeren het water wringen; worstelen', noordfri. b.v. helgol. *wring* st. 'worstelen', *it-* '(het goed) uitwringen'. — Bij own. *rá*, *ró*: ozw. *vrā* enz.; z. Noreen Aschw. Gr. § 340, 3. Verder *rǫng* f. 'Spant', ozw. *vrang*; uit het zwe. fra. *varangue*, sp. *varenga*, volgens Meyer-Lübke ('côtes d'un vaisseau'); vd. denkelijk ook ndl. *vrang*, waarnaast *wrang* wel secundair zal wezen. Dre. (Dr. Volksalm. 1846) *wrangen* 'worstelen', saterl. *wrange* 'worstelen, vechten'.

Vla. WROETE 'mol' heeft naast zich dre. „geumlautet" *wrute* (Dr. Volksalm. 1846).

WUFT. Zonder *t*-suffix nwfri. *wif* 'onvast, licht kantelend, bewegelijk', 'wuft', 'wisselvallig' en dgl., subst. *wiffens*, *wifel* 'weifeling, onbestendigheid, wisselvalligheid', *wifelje* 'kwispelen, snel heen en weer bewegen', 'weifelen', *wifkje* 'aarzelen', *wifsinnich* 'aarzelend, onstandvastig'; gron. *wif*, bij Molema „vlug, levendig, bewegelijk, ongedurig, ook: veranderlijk van karakter; meestal van vrouwen gezegd"; ik ken het als 'steeds

weer iets anders willend'. Hiermee staat in Abl. het in Mnl. Hwb. vermeld *weiven*, *weven*, en nederr. *weivelen* 'strijkages voor iem. maken, vleien'. Nwfri. *wiuwe*, *weauwe* < **wĭw-*, **weiw-* <**wīv-*, **weiv-* (vóór de heterosyll. *w*, oorspr. of uit *v*, ontwikkelt zich *ŭ* achter voc.). — Bij wat F.-V.W. geeft is te voegen ozw. *vefta*, nnrw. *veifta* 'wedeln' <**waibatjan*. Mnl. *woeiven* is een spelling als *loei* 'lui'; z. verder Ts. 40, 156 vv.

ZAKKEN. Mnd. *sakken* 'in een zak of in zakken doen', vd. 'er in verdrinken (tr.)' en *sick sacken* 'zakken' maken niet den indruk, bijeen te behooren. Dat zouden ze, als niet-refl. *sacken* reeds beteekende 'doen zakken', een bet. die trouwens niet licht zou ontstaan uit de engere 'doen verdrinken', en ook niet uit het feit dat wat men in een zak doet gewoonlijk naar beneden gaat. (Opmerkelijk is, dat in 't gron. het subst. *zak z* heeft, het verbum *sakken s*; grondwoord en afl. zouden dus (door *'t sakt*?) zich ongelijk hebben ontwikkeld.) Eer is voor mnd. *sik sacken*, mnl. *hem s.* een ongenas. stam aan te nemen naast den genas. van *zinken*; dit te meer daar *hem* (*sick*) *sacken* in bet. overeenkomt met reeds mhd. *sich senken*. — Voor eng. *to sag* acht N E D herkomst uit het Westscand., wellicht als nautische term, mogelijk. — Z. verder Falk-Torp *sakke*, *sagle*, en Boisacq ἐάφθη. — *Sas* 'sluis, kolk' zou uit **sahsam* verklaarbaar zijn (*sah-* <**soq*^{u} abl. met **seq*^{u}*-*). Fra. *sas* m. zal wel uit het ndl. komen; z. Nl. Wb.; ook de sfeer waarin het thuis hoort maakt dat aannemelijk. Met een f. (bekend uit N.-H.; z. Nl. Wb.) kan samenhangen de „terme de marine" *sasse* f. 'sorte de pelle creuse qui sert à jeter l'eau hors des petites embarcations", dus een emmer dien men laat zakken. Evenwel kan — waarop Beets mij wijst — ndl. *sas* ontstaan zijn uit fra. *chasse* 'écoulement rapide de l'eau pour chasser ce qui obstrue un chenal ou une rivière', vooral wegens *écluses de chasse* 'spuisluis'. Vgl. dan vla. *sassen* 'wegjagen' uit fra. *chasser*, en de omstandigheid dat *sluis* en *kanaal* ontleend zijn, zij het misschien uit het lat.

ZANIKEN. Naast got. *sainjan* 'zögern, säumen' heeft het ags. *asánian* 'become languid, weak (of love)': *sǽne* 'sluggish, slow; cowardly'; hieraan beantwoordt ofri. **sâna* > nwfri. *sane* in *sane of* (*noch*) *mane* 'met onaangename verzoeken, vooral om betaling, lastig vallen'. [Bij een van beide mhd. *seinen* 'verspäten, versäumen, aufschieben'.] Van *sane* kan *sanikje* zijn afgeleid zooals mnl. *hor*(*e*)*ken* (fri. *harkje*) v. *hooren*. Wat *-gje* betreft, Verdam haalt Ts. 15, 208 uit Buitenrust Hettema Bijdr. 13 aan: „naast *noasegje*, *noasgje*, placere, van *noas* (neus), het algemeener gebruikte *noaskje*"; Fri. Wb. alleen *noaskje* 'neuzen, snuffelen, kijken', maar het blijkt mij dat er ook Friezen zijn die alleen *sanikje*, niet *sanigje* kennen; de *g* zal dus voor de etym. misschien geen beteekenis hebben, evenmin als het ontbreken der tusschenvoc. in **sânkje* (vgl. genoemd fri. *harkje*: mnl. *hor*(*e*)*ken*, fri. *loerkje* v. *loere*), waaruit evenzoo ndl. dial. *zaanken*, Osnabrugsch *sahnken* 'langzaam zijn in woorden en daden' (De Jager, Wb. der Freq. 1, 554) — vgl. de bet. v. Noordhorn *zaoneken* = in 't ndl. en 'overlangzaam werken'; vd. ook ergens mee *omz*. — kan verklaard worden, als uit **sânikje* ndl. *zaniken*. Wie het aannemen van fri. **sânikje* vermijden wil, kan in 't ndl. ndd. woord analogiewerking aannemen van andere ww. met *-ken* naast *-iken*. [Kil. *sanckelen* 'titubare, cespitare, fra. chanceler' zal wel onder invloed staan van 't rijmwoord *wankelen*; vgl. Claes, Lijst: *sjankelen* 'hinken, sukkelachtig gaan'.] Daar echter fri. ww. juist op *-kje*, niet op *-ikje*, plegen te eindigen, is ook niet onaannemelijk dat men van een subst. **sânik* = ndl. *zanik* moet uitgaan, hetwelk dan niet uit *zaniken* zou zijn geabstraheerd; *sanigje* kan dan van een adj. **sânig* komen, en dus gevormd zijn zooals *biskildigje* 'beschuldigen', *bisunigje*, *útsunigje*.

ZEEF. Terwijl ags. *sife*, ohd. *sib* enz. n. zijn, is mnl. *seve* m. en f., zijn wvla. *zeven* en *zeefde* n. (en is nnl. *zeve*, *zeef* f. omdat men woorden op *-e* voor f. heeft gerekend). Nwfri. naast *de souwe* het n. *sou*; *souje* 'zeven, ziften'. Tot de abl. woorden behoort gron. *zîvern*. Een *zîverput* wordt niet door een wel

onderhouden, maar het water vloeit er van alle kanten langzaam heen; zulk een put *zîvert*, maar ook het water *zîvert* er heen.

Oppre! ZEGƏNƏ, *inzegənə* 'ineenstorten' (ze was zoo geschrokken dat ze in mekaar zegende) heeft naast het suffix *-en-* (vgl. *gelijkenen* enz.) zwakken vocaaltrap; evenals ohd. *truginôn* 'bedriegen' bij *triogan* behoort *zēgənə* bij ndl. *zijgen*.

ZELF. Het Mnl. Wb. vermeldt *solven* O V R, 4, 140, 141, d. i. uit De wilcoren ende rechten der Wester-zijlvestinge van Vredewold (1425). Het afschrift heeft ook jonge en ndd. vormen (b.v. *unde* naast *ende*; hoever *unde* in ons land gebezigd werd, is trouwens niet onderzocht), maar dat *ò* eens in de streek thuis hoorde, is hieruit op te maken, dat men nog in De Leek enz. *zö̀lf* (gerekte onv. *ö*) zegt, zooals *zö̀rg*; onv. *ö* kan ook reeds mnl. *o* en *u* ten deele zijn. Het Mnl. Wb. vermeldt ook *solvest*. Het mnd. heeft nu en dan in 'zelf' *o*, en het Northumbrisch der 12e E heeft *solf*. De *o* schijnt dus oud te zijn, en zal wel ontstaan wezen uit *ul*, ablautend met *el*. Mnl. *sulf* enz. zijn, ook wegens hun groote verbreiding, niet te vgl. met *gulden* voor *gelden* enz.; de umgelautete voc. van den ouden gen.-dat. op *-in* zal gegeneraliseerd wezen. Vgl. voor het algemeen worden van dezen vorm mnd. *silf* (naar het schijnt zeldzaam), en den uitgang van oostmnl. *selven*, *sulven*, gron. *zö̀lm̥* (< *-vən*; gerekte voc.) enz.

ZEMELEN. Men mag als grondbet. aannemen 'van de zemelen ontdoen', een vorming als *doppen*, *schillen*. De ontwikkeling der bet. is te vgl. met die van *trijzelen* 'zeven', want dit is bij Kil. ook 'ignaue operam praestare, lente et segniter agere'.

ZEULEN. In ndl. *suilen* schijnt *ui* < *iu*; vgl. nwfri. *sjoele*, *-lje* 'spelen op de sjoeltafel', 'slepen (b.v. van een schip langs den grond bij laag water), sloffen', 'schuiven, schuifelende voortbewegen, schoffelen, met een schoffel afplaggen' enz.; owfri. *i̯ū* vóór heterosyll. *l* is dan bewaard (meer vrb. ken ik niet). En daar 'sul' in Frsl. (behalve Hennaarderadeel *sûle* naast *sul(le)*), *sjoele*, *sjûle* luidt, is veel vóór de in F.-V.W.

overwogen verbinding met dit subst. te zeggen. De bijvormen *tsjoele* enz. kan ik echter niet verklaren. — Naar een anderen kant heeft zich de bet. bewogen in dre. *zeulen* 'zeer zachtjes gaan' (Dr. Volksalm. 1839). Bij Molema is *sol* 'kielwater v. een schip, spoor dat door de vaart v. een schip wordt achtergelaten'; zoo ook (sa.) oostfri. V. Halsema (Ommelanden 18e E) heeft *sol in 't ijs* 'eene opening, een vaart langs in 't ijs' (sic). — Zaansch *zeulen* 'pruttelen, sissen', van wat kookt of braadt, staat naast *zudderen*, *sudderen*, en zal dus wel uit **zeudelen* zijn samengetrokken — of wel: ouder **seulen* uit **seudelen*.

Zeuren, bij Kil. 'valsch spelen' en 'zweren, pijn doen', waarvoor ook resp. *soren* en *sooren*, *soren*. F.-V.W. brengt dit vragenderwijs met *zuur* in verband; tot steun kan aangevoerd, dat volgens Kuipers en V. Dale 'valsch spelen' in sommige streken *zuren* heet. Ik zou het nu gewone *zeuren* hiervan scheiden, en de bet. afleiden uit 'nakoken met weinig water op een zacht vuur' (met iets wat gaar is als subj.). V. Dale meldt deze bet. niet; Kuipers heeft 'langzaam stoven of bakken' met de toevoeging „verouderd"; maar toen ik aan een paar Holl. dames een aequivalent vroeg voor gron. *sokern*, *seukern* en daarbij bovenst. omschrijving bezigde, bleek hiervoor in Leiden, Den Haag, Schiedam *zeuren* gebruikelijk. Bij *siodan* behoort dus een afl. **sudiron* > **zeuderen* > *zeuren*, waarnaast met gem. (vgl. o. a. *schuttel* en *schottel* naast *scheutel* en *schotel*) *sudderen*, wat mij uit Leiden en Den Haag wordt opgegeven als syn. met *zeuren* in genoemde bet. Blijkens Boekenoogen geldt *sudderen*, *zudderen* 'sissen, pruttelen, snerken', v. spijs die te braden of te koken staat, „in geheel N. Holl., alsook elders". Wat de bet. betreft: Boek. i. v. *zangeren* 'zengen, een sissend geluid maken', v. spijzen die aanbranden, herinnert uit Taal- en Lbode 6, 48, dat het op Urk beteekent *sudderen* v. spijzen die niet flink koken, en uit Taalgids 3, 283 en Onze Volkst. 2, 179, dat *sangere* in het Stadfri. 'zaniken' beduidt. Ook bij *zeuren* is dus uit dgl. grondbet. geworden 'niet opschieten, zaniken', terwijl het lang pruttelen der spijzen de bet. 'verdriet veroorzaken, lastig

zijn' zou kunnen verklaren. — Zonder Uml. nwfri. *soarje* 'zacht pruttelen op het vuur, v. spijzen', 'zingen v. water in den ketel, als het haast zal koken'; overdr.: hoe hij v. liefde tot God en menschen *soarret*, freq. *soarrelje* 'pruttelen, zacht koken'; hierbij *soarpot* = gron. *seurpot* 'zeurkous'. — Verscherpt is de *d* in Valkenberg *zuuëtere* 'onbenullig en langdurig praten' (Publ. de la soc. hist. et arch. dans le Limb. 1918, 74). — Zaansch *zeulen* z. bov.

ZIELTOGEN. *Trahere supremum spiritum*, *trahere animam* — waarmee te vgl. is *zieltyghende* bij Hooft, Nedl. Hist. VII 289 — doet onderstellen, dat ook mnl. *toghen* 'trekken' zich heeft verbonden met een obj. als *adem*; uit vermenging van **ademtoghen* en *sielbraken* is mnl. **sieltoghen* begrijpelijk. Het is onnoodig — met Falk-Torp *trække* — deze ndl. du. de. uitdr. (en dan ook de. *trække veiret*, waarop Beets mij wijst) voor onoorspr. te houden, ontstaan door verkeerd begrijpen van trekken dat als reizen bedoeld was (trots ouder nhd. *in Zügen liegen*). — Jonger *ademtogen*, *-tocht*, *-toog* (prt. en subst.) z. Nl. Wb. I, 806 Aanm., waar ook hd. *atem ziehen* vermeld wordt.

ZIJ (*casus obl.*). Daar mnl. *hare*, *haer* enz., oorspr. g. s. f. en g. pl., geen bevredigende verklaring heeft gevonden, mag men, het Ts. 34, 20 over *hij* opgemerkte in aanmerking nemend, de gissing wagen, dat in de tongvallen welke *a* vertoonen indertijd bij het st. adj. een vorm zeer algemeen is geworden welke overeenstemt met os. *-ara*, met assim. der middelvoc. aan de eindvoc. Dit kon te eer, als die gen., gelijk in 't os., steeds st. was.

ZIJGEN. Aan de bet. 'afvloeien', tr. 'door laten vloeien' van mnl. *sîghen* herinnert Molema *ziegen* (d. i. *zîŋ*[g]) 'tochten', *de ziegen* 'de tocht', *men ken gijn ziegtje vuilen* ''t is doodstil', *ziegen* 'puistje op 't ooglid'. In 't Westerkw. hoorde ik verder *'t zîgent* en *zîgt*, en is *zîgen* st. en zw., ook in *dêlzîgen* 'neerzijgen' en *ien ŋkanner zîgen* 'ineenzijgen'.

ZIJL is niet geheel tot het N. beperkt, V. Weel vermeldt voor Goeree *zîel*. On. *sîl* in eigennamen 'langzaam stroomend water tusschen twee watervallen' z. bij Fritzner. Nwfri. *silje* 'ziften'.

ZILVER, ZWAVEL. Zfda. 42, 165 concludeert Much tot voorgm. *swelqlo-* 'zwavel'; Walde aanvaardt dit als gm. verwant van lat. *sulpur*. Als zoodanig komt verder *zilver* in aanmerking, dat ook F.-V.W. niet ongenegen is uit **swelubra-* af te leiden, als 'het glanzende', verwant met gri. *σέλας* < **sweləs*. Dgl. bet. zou voor zwavel niet onpassend zijn: zwavelkristallen hebben een harsachtigen of licht diamantachtigen glans, terwijl bijbestanddeelen de kleur in allerlei richting kunnen veranderen. Toch zou ik liever uitgaan van een andere bet. van dezen wortel, t. w. 'branden', te vinden in *zwelen*, *zwoel* en verschillende woorden buiten het ndl.; de brandbaarheid is het meest eigenaardige van dit mineraal; vd. ook (reeds vóór 1300) me. *brinstân* (en bijvormen), vw. eng. *brimstone*. Hiertoe brengt men ook wel on. *svalr* 'koel', de bet. afleidend uit 'brandend koud'; verwant hiermee is *suulig* 'kühl, schattig, vor sonnenstrahlen geschützt' op Sylt.

ZINKEN. Wang. *sink*, nwfri. *sinke* enz.; *in*, dus ontbreken van *u*-Umlaut, bewijst geen ontleening uit het ndd., niettegenstaande *sjung* 'zingen' enz.; vgl. ofri. *swinga*: got. *af-swaggwjan* 'schwankend machen'.

ZINNEN zal wel een afl. van *zin* zijn. Hiervoor spreekt ook de eigenaardige bet. van gron. *zinnen op*; als b. v. iemand, terwijl van boonen sprake is, iets zegt wat daarvan niet geldt, zal hij dit toelichten: *ik zinde op aarten* 'ik had erwten in mijn gedachten'; verder gron. *joe verzinnen* 'zich vergissen'. — *Zinnig* heeft een opmerkelijke bet. in Ov. en Dr.: Ov. Alm. 1836 'mak, tam', *de tute is* — 'de hen is tam, laat zich vatten enz.', Dr. Volksalm. 1844 'zachtaardig, mak'; men schijnt bedoeld te hebben dat b. v. het vatten der kip met haar zin is, de kip dus 'gewillig'.

ZON. In dit woord is Uml. tamelijk verbreid. In de beschrijving van het Föhringsch PBB 45, 29 leest men: „Woher der Umlaut in *son*, *seen* = nd. *sünn* 'sonne'? Vgl. auch schwed. *söndag*". Zou het laatste niet uit het ndd. wezen? Ook het gron. heeft *zun(ne)*, Staphorst (Driem. Bl. 6, 94) *zunne*, Gallée

zünne, alle met de voc. van 'zonde' < os. *sundia*. Staph. heeft verder *zeundag*, Groningsch is *zundag*. Het nwfri. bezit *sinne* (doch Zuidhoek *sonne*, Schierm. *son*), Hindel. *sen*(*ne*)*dei* 'Zondag', *sendook* '„zondoek", hoofddoek der Hl. vrouwen' (helgol. *sen* f. zeker ook met Uml., trots *tenər* 'donder'). Kloosterman, Voc. v. Metslawier § 106 D, leidt *seᵃnnə* (owfri. *senne*) mèt ndd. *sünne* af uit **sunniô*; niet onaannemelijk. Daar evenwel *zon* overal *on-* of *ôn*-st. is zoover uit oude teksten blijkt, is misschien te denken aan den g.-d. s. op *-in*, welken men in het got. en ten deele in het ohd. nog aantreft; evenals bij *gisteren* (Ts. 34, 15) is dan een overigens verdwenen vorm bewaard in compositie, want de latere vormen wijzen op os. **sunnindag*, ofri. **sennendei*, **sinnendei*; eenerzijds heeft het 1e lid in het geheele wgm. het suffix verloren in aansluiting aan 'zon' (event. met sync.), anderzijds drong hier en daar de Uml. uit het comp. in het simplex. Vgl. Kluge Urgm. § 279: „mhd. *mœntac* wohl aus *mânintac*... sowie *sün-giht sünne-wende* (aus **sunnin-*)". — Een dgl. geval is mnl. *meecop* 'maankop'; dit en *mâcop* hebben geen *n* gesyncopeerd — wat vóór *k* onaannemelijk is —, maar van onfr. **maho* = os. ohd. *maho* was de g. **mehin*, later **mahin*, vw. **mehen-* en **mahen-*; het 2de zit in mnl. *maencop*; daar eigenlijke en oneigenlijke composita dooreenliepen en men hierdoor vele comp. had wier 1e lid èn op *-e* èn op *-en* uitging, onstond daarnaast gemakkelijk **mehe-*, **mahe* > *mee-*, *mâ-*.

Zuid. Verbinding met *swinþo-* 'sterk', en dus 'rechts' als grondbet. (z. Franck i. v., slot) vindt hierin steun, dat eer gelijksoortige grondbet. is aan te nemen voor noord en zuid dan voor oost, west en zuid. Dat windstreken in verschillende talen naar zijden van het lichaam worden benoemd, zóó dat het gelaat naar het O. gekeerd wordt gedacht, is bekend; buiten 't igm. kan men o. a. nog herinneren aan hebr. *jâmîn* 'rechterzijde, rechterhand, zuiden'. Dat de rechterhand aangeduid wordt als de sterke, vindt in 't gm. zelf een tegenhanger; immers eng. *left* is ags. (Kent.) *left* 'inanis', waarbij

lyft-ádl 'paralysis'; hiermee brengt N E D dan ook reeds in verband oostfri. *luf* 'slap, mat enz.', ndl. dial. *loof,* en het concludeert daaruit de grondbet. 'weak, worthless'. Hierbij nog mnl. *gelove* 'doodmoe, uitgeput', *gelovich* 'id.', 'verwonnen', 'lafhartig, ook laaghartig'. Verder mnl. *lucht* 'linksch' (*lofsins* = *luchtsins* 'naar den linkerkant'), *luchter*, *lochter*, *lufter* 'linker'. — Dat *zuid* (en *muiden*) geen oorspr. frank. zouden zijn, wordt betwist; z. trouwens N. Taalg. 17, 200.

ZUINIG. Molema *onzuun* 'onzindelijk', van kinderen en kindschen; in 't Westerkw. van menschen en van dieren = 'zich niet zindelijk houdend'; vgl. on. *úsýnn* 'zooals men niet kan *zien* of weten, ongewis, onberekenbaar, onbetrouwbaar', en voor de bet. Fri. Wb. *on-*, *ûnsjuch*, in 't W. van Gron. den fri. vorm *onsjuch*, *--och* 'er vies uitziend'; ook fri. *sjuch* 'ooglijk, wel uitziend', westl. gron. *sjuch*, *sjoch*, tegendeel van veel gewoner *ons*. (Ik zie uit Molema dat westl. gron. *stikzijnd*, nog westeliker *-ziend* 'bijziend' elders door *stikzijnig* wordt vervangen; dit zal staan voor *stikzunig*, veranderd naar *zijn* 'zien' doordat het met *u* licht opgevat werd als 'geweldig zuinig'). Wang. *djû kû is noch nich sûn* = *dait sûnels* ('die Nachgeburt bei der Kuh') *is der noch nich hô$_e$d* ('her'). Z. verder Gron. Wb. *zuun* en Fri. Wb. *sjoene* n. 'het gezicht als zintuig'.

ZUSTER. Labialiseering van *ì* levert *ù*, die van *è* de onndl. *ò̈*. Maar *ò̈* ontbreekt hier ook in tongvallen welke den klank kennen; gron. b.v. is *zuster*. Daarom is te vgl. ohd. *swister* (uit casus als **swistri?*), of vooragS. **swistur*. Opmerkelijk is Ordelb. Etst. v. Dr. Suppl. p. 116 l. al.: *sijne uutgeboelde* (uitgeboedelde) *suister*. Misschien is plaatselijk *i* bewaard vóór oorspr. *i*; vgl. wat over veralgemeening van Uml. in het ofri. wordt opgemerkt door V. Helten, Aofri. Gr. § 199 *α*.

Limb. ZUUL 'els' (Neeritter; Onze Volkstaal I): ohd. *siula*; z. verder b.v. Kluge *Säule*.

ZWAAIEN is, zoover we weten, jong; men kan het dus ontstaan achten uit mnl. **swaden* = mnd. *swaden* 'met de zeis (*swade*) werken'. Verbreid heeft zich het woord tot over de zee;

NED zegt: „The modern *sway* dates only from *c.* 1500, and agrees in form and sense with, and appears to be ad., LG. *swâjen* 'to be moved hither and thither by the wind' (in O.-Frsl. heeft het de ons bekende ruimer bet.), Du. *zwaaien*". Het gron. heeft niet alleen *swoaien*, en *swoa* 'zeis', maar zegt ook dat iemand met de armen *maait*; z. Molema. Ndl. is, dat paarden met de beenen *maaien*, ze naar buiten slaan (Beets); Nl. Wb. heeft *maaibeen(en)*, *maaivoet* v. menschen. Fri. *swaeije* en *de swaei*, beide met rijke ontwikkeling der bet., hoeven niet ontleend te zijn. De overgang van intervoc. *d* tot *j* in 't nwfri. is niet zonder vrb., al is hij er misschien nog zeldzamer dan in 't gron. *Baeije* 'baden' is twijfelachtig, immers het kan gelijk te stellen zijn met hd. *bähen*, reeds ohd. *bâian*, *bâen*, daar ook *baden* oorspr. op een warm bad doelde; ook kan het aan ndl. *baaien* ontleend zijn, zooals men van gron. *boaien* wel aan zal moeten nemen, daar men anders *baaien* verwacht (zooals *waaien* enz.). Maar voor *goed* geeft het Fri. Wb. *goei* in den Zuidhoek, en het heeft *boaijem* (*boaim*, *boom*) 'bodem', *klaeije* 'kleeden', *roaije* 'rooien, uitroeien, uitdelven' (met als vrb. *ierappels* —), *roegje*, *roeije* 'rooien, uitroeien' (comp. *beam-*, *stobberoegje*, *ûtroegje*; l. voor het laatste *útr.*; i. v. staat dan ook *útroegje*, *-roeije*, *-roaije*, 'extirpare, ontwortelen, verdelgen, vernielen, uitrukken'); voor de *g* vgl. *togen* Ts. 41, 197. — Het verwante mnl. en dial. alsmede nwfri. *swet*(*te*) 'grensscheiding', *swetten* 'grenzen aan' — z. b.v. Molema, echter bij *zw-*, tegen de gron. uitspraak — levert een vrb. van *þj* > *þþ* > *tt*, blijkens ofri. *sweththe*; vgl. Ts. 33, 149 *betten*.

ZWAAR. Of gm. **swêra-*, **swêria-* is aan te nemen, is de vraag. Ohd. *swâr*, *swâri* kan wijzen op een *i-* of *u*-st., en zal wel op **swêrus* berusten, want naast oijsl. *svárr* staat nnrw. *svær*; dubbelvormen waren in 't on. bij *i*-st. zeldzaam, en kwamen dan nog slechts bij korte wortelsyllabe voor (Noreen § 414 A. 2).

Dial. ZWALM. Zooals Draaijer *zwalm* (f.!), Gunnink *zwalm* (ww. resp. *-lmen* en *-mmn̥*) mnl. *swalm* voortzetten in de bet. 'walm', zoo wordt het als 'zwerm' vertegenwoordigd door gron. *swaalm* 'zwermer, voetzoeker'.

ZWAM. Tot de vormen met *p*-suffix behoort ook wang. *swamp* n. 'zwam'. Dat dial. *somp*, hd. *Sumpf* enz. verwant zijn, schijnt nog aannemelijker als men er op let dat naast dit woord met de bet. 'moeras' in 't nwfri. staat *sompe* (-*e* ook in ndl. diall.) 'drijftil zonder vasten bodem, bestaande uit waterplanten, die in moerassig land jaarlijks opschieten en allengs meer aangroeien', *sompich* 'moerassig, vol drijftillen (vooral in veenplassen)', hetgeen met *somplân* 'moerassig land' voor *somp*(*e*) op een bet. 'het sponsachtige' schijnt te wijzen. Intusschen kan men verwarring tusschen verschillende stammen aannemen (z. Kluge *Schwamm*), zoodat in *sompe* 'drijftil' de *p* onoorspr. zou zijn en een ouder **somme* bij *swimman* zou behooren.

ZWELEN. De *i* van ofri. *swilia* is door V. Helten in verband gebracht met die van *wilia* < *welia* 'welken' (wang. *faruîlî*; nwfri. *wyl*(*g*)*je*, met *wilich* 'verwelkt'), dat = ohd. *welhen* 'emarcescere' zou zijn. Het is dan echter voor 't naast te vgl. met ohd. *wilhen*, door Graff nog als *wilhjan* genoteerd, met twee eenmaal voorkomende vormen: *uuilchet* 'mulcit' (ferrum vulcanus), *geuuilchet uuerden* 'mollescant' (gesuulste). Maar beide hd. woorden hebben gm. *k*, en die kon in 't ofri. vóór voc. niet syncopeeren; de herkomst van *wilia* blijft dus onbekend. De bet. van ofri. *swilath*, en van ndd. *sweelt* waarmee het vertaald is, is veeleer '(omkeert en) bijeenharkt' dan 'droogt', daar van misdadig handelen sprake is; verder komt *swelen* in mnd. teksten voor als iets wat men doet na het maaien en vóór het in huis halen, en heeft ndl. *zwelen*, mnl. *swelen* dez. bet. Het zal, wegens de voc. en wegens de bet., te scheiden zijn van mnd. *swēlen* 'smeulen' enz., en te verbinden met *zwil* bij Gunnink. Deze zegt: „het over het land uitgespreide hooi wordt op elkaar geworpen tot een lange rol, dit is een *zwil*. Zoo'n *zwil* wordt dan opgeschoven tot oppers; wat er dan van het hooi nog blijft liggen en opgeharkt moet worden is een *zwilsta·t*" (*sta·t* 'staart'). In Staphorst is *zwil* 'regel hooioppertjes' (Driem. Bl. 5, 52). V. Schothorst heeft *zwē·ə̜l* 'streep bijeengeharkt hooi'; de *ə̜* is te vgl. met die van *spȫə̜ln* 'spelen'. Opgemerkt dient nog

voor het mnd., dat wel aangetroffen wordt: *de molde* (vol heete asch) *schwelde dorch* en in een Voc. staat: *swelen vel vorsengen, urere*, maar dat in de vrb. die van gras spreken de ndl. bet. (reeds mnl. *swelen* '(met de hooihark) omkeeren en bijeenharken') veel waarschijnlijker is dan die van 'drogen'. Eens leest men: *hoy und coren meyen, schwelen unde tho huis foeren*, waarbij de vraag is of wel alle drie verba bij beide subst. bedoeld zijn (m. i. kan men zeer goed opvatten: [event.] *schwelen unde* [in beide gevallen] *tho h. f.*). Genoemd *zwil* zal etymologisch hetzelfde zijn als het woord voor 'eelt'; z. Mnl. Wb. *swel* (het mnl. schijnt geen *i* te toonen als de bet. is 'gezwel', al heeft Kil. *swil* j. *swel*, tumor), waaraan toegevoegd kan worden Molema *swil* Ommelandsch, Deventer *zwil* (z. ben.), V. de Water *zwil* en nbra. (Zeeland, Uden; Onze Volkstaal 1) *zweel*, beide n. = 'eelt'. Dat voor 'gezwel' en 'eelt' verbinding met *zwellen* semantisch past, is duidelijk. Maar daar het bijeengeharkte hooi een verhooging in het land is, is ook dit *zwil* (welks *i* evenzoo met *ee* wisselt) even begrijpelijk bij *zwellen* als lat. *tumulus* bij *tumere*. — In bet. wijken af Deventer *zwil* n. eelt, „zeen in 't vleesch", *zwil^{k}aor* n. 'geel haar (pezen uit draden samengesteld'; pees is opgevat als verdikking.

Zwerk. Wang. *swârken* (Fri. Arch. 2, 76) 'wolken', *bîswârk* 'bewolken'.

Zwerven. De vocaal kan oorspr. zijn, maar ook uit *a* zijn ontstaan; vgl. on. *svarfa* 'van de rechte plaats brengen', *svarfast* 'ver in 't rond varen', en ouder zwe. *svarfvas* „schnell herumkreisen, taumeln".

Zwijn, zwijnen bij het spelen enz. Daar studentikoze termen eer uit Duitschland naar Ndl. komen (zooals *studentikoos, philister*) dan omgekeerd, zal ook genoemd subst. wel die reis hebben gedaan. In het hd. toch is *Schwein* zulk een term voor 'geluk'. Het ww. zal pas te onzent gevormd wezen, althans ik vind geen *schweinen* voor 'Schwein haben'.

Groningen. W. DE VRIES.

IETS OVER DE BRONNEN VAN DEN REINAERT.

Het zou, voorzeker, belangwekkend wezen eens na te gaan, hoe, in de laatste 70 jaren, de gedachten daaromtrent hun verloop hebben genomen. Maar ik ben niet bij machte, dit, hier, nu, te verrichten; later bij meer kennis en tijd komt wellicht de oude lust weer boven; want de Geschiedenis onzer Letterkunde is lang niet van zelfs dramatische elementen verstoken!

Na het zeer verdienstelijk commentaar van Prof. Dr. J. W. Muller, en zijn nadien nog verschenen artikelen in het Tijdschrift van Leiden, mag men niet zeggen, dat de fondamenteele vraagstukken omtrent het Middeleeuwsch meesterstuk eenvoudiger zijn geworden, dat ze dichter bij hun uiteindelijke oplossing zijn gekomen.

Het moge in dit opzicht volstaan, te vermelden, dat deze (wellicht onze beste) Reinaertkenner, na eerst de opinie te hebben verdedigd, dat het tweede gedeelte van Reinaert I aan Aernout moest worden toegeschreven en bijgevolg ook het oudste moest wezen, nadien, bij ingrijpender studie, tot de overtuiging kwam, dat het oudste gedeelte veeleer het eerste moet zijn, en dus aan Aernout worden toegekend.

Hij alleen, die slechts eens en oppervlakkig de moeilijkheden omtrent het ontstaan van ons Diergedicht heeft ingekeken, zal zich wellicht over deze volte-face sterk verbazen; anderen voorzeker minder, en ik, die nog geen opinie daaromtrent ten beste durf geven, volstrekt niet.

Nog niet in staat iets beters te verrichten, heb ik me daarom in de laatste jaren, met zeer lange tusschenpoozen, gewend tot 'n studie, die niet zoo hachelijk moet heeten, en mij beziggehouden met het identificeeren van de historische gegevens, in de topologische- en eigennamen geboden.

Daarbij heb ik me, om voor de hand liggende redenen, tot nogtoe, hoofdzakelijk beperkt tot het tweede gedeelte van Reinaert I [1]) Ik weet voorloopig niet, hoe de Critiek mijn opvattingen onthaald heeft. Er ligt nog een studie ter pers over deken Herman, en als deze zal verschenen zijn, is er misschien meer kans op 'n uitvoerig oordeel van harentwege.

Het doel dezer studies was duidelijk genoeg: aantoonen dat, tegen de nog alom gehuldigde meening, dit gedeelte van den Reinaert 'n hoogeren ouderdom moest hebben dan de 50-ger jaren der 13e eeuw, en niet te lang na de helft der 12e kon worden gedateerd. Opzettelijk werd daarbij verzwegen, wat al moeilijkheden deze nieuwe opvatting in het midden bracht; ze trachtte zich baan te breken onafhankelijk van al de overige gangbare meeningen, en berustte enkel, indien ze er eene had, op hare innerlijke waarde.

HULSTER LOO, HULST-TER-LOO, CRIEKENPUTTE, HYFTE, HET WOESTE VELT, DE MEIE, DE TROMP, dat alles wijst m.i. naar de 12e en niet naar de 13e eeuw; evenzoo ERMERIJC, MEESTER JUFFROET, en DEKEN HERMAN.

Langs dien positieven weg heb ik ook getracht enkele resultaten omtrent den, of de dichter(s) van den Reinaert te verzamelen, maar ik ben me heel wel bewust, dat lang niet alles gezegd is.

Intusschen heeft dit kort artikel een ander doel.

Men weet, hoe, terug aansluitend bij Grimm, alhoewel niet meer de kern van zijn opvatting deelend, de moderne Critiek de thesis handhaaft, dat er in de Reinaertsage (veel meer dan vroeger werd vooropgezet) Germaansche, en dat nog wel onder het volk levende dierlegenden bewaard zijn, die in omloop waren, lang vóór dat iemand er aan dacht velen of enkele ervan tot een episch dichtwerk of verhaal te bewerken.

Hier en daar heb ik daarvan (oude of nieuwe?) bewijzen gevonden in letterkundige bescheiden.

1) En nog wel tot één episode, zeker en vast (indien er iets zekers is in den Reinaert) door denzelfden dichter geschreven, en door volgende bewerkers niet hérdicht.

Deze geef ik ten beste. Daarenboven heb ik gemeend dat men ook niet verkeerd doet wanneer men het oog richt naar zekere geplogenheden en volksgebruiken uit vroeger eeuwen, die ook het hunne bijbrengen om de hier boven gevestigde thesis te staven, al geven ze dan geen directe verklaring van de stof in de Reinaert- of Dierensage overgeleverd.

De oorzaken, die koningin Brunhilde moeder van Childebert II (± 595) er toe brachten hare twee kleinkinderen: Theudebert van Austrasië en Theuderich van Boergondië, tegen elkander in het harnas te jagen, zijn voldoende bekend.

In het jammerjaar 612, na de verovering van Toul, kwam het tot een bloedbad tusschen de twee broederlegers, Theudebert wordt verslagen. Daaromtrent nu bericht Fredegarius [1]) verder:

Theudebertus, terga vertens, per territorium Mettense veniens, transito Vosago, Coloniam fugaciter pervenit. Theudericus post tergum cum exercitu insequens, beatus et apostolicus vir Leonisius, Magaucensis urbis episcopus, diligens utilitatem Theuderici, odiens stultitiam Theudeberti, ad Theudericum veniens, dixit: Quod coepisti, perficito; satis te utiliter oportet huius rei causam expetere. Rustica fabula dicitur: quod cum lupus ascendisset in montem et cum filii sui jam venare coepissent, eos ad se in monte vocat, dicens: Quam longe oculi vestri in unamque partem videre praevalent, non habetis amicos, nisi paucos, qui de vestro genere sunt. *Perficite igitur quod coepistis. Theudericus, cum exercitu Ardennam transiens, Tolbiacum pervenit....*

Het is wel mogelijk dat men dezen tekst reeds vroeger heeft gepubliceerd, maar het is, geloof ik, nog wel de moeite waard de aandacht te vestigen op enkele bijzonderheden die hij ons aan de hand doet.

1) Fredeg. Chronicon IV c. 38. Is het heelemaal zeker dat dit document door Fredegarius is opgesteld? In alle geval het werd dan door koninklijke notarissen en ooggetuigen geschreven in de eerste helft der VII[e] eeuw.

In de ontwikkeling dier Diersagen, voorzeker op Germaanschen bodem ontsproten, bevinden we ons dus reeds in de zevende eeuw op het terrein van den wolf, zal ik maar zeggen, en heeft de, wellicht nog oorspronkelijkere, beer het moeten afleggen voor zijn zwakkeren land- en boschgenoot.

Daarenboven, de hier vermelde Wolfsage, die, voor zoover ik weet, niet in een letterkundig gewrocht is overgeleverd, wordt zóó bekend verondersteld, dat het volstaat, in zulke omstandigheden, er effentjes over te gewagen, om ze aanstonds iemand in het geheugen te roepen.

Ten derde, en dit is hoofdzaak, de sage wordt den koning Theuderich door eenen hoogen kerkelijken waardigheidsbekleeder in het geheugen gebracht, om hem er toe te brengen zijn eigen menschelijk gedrag aan te passen aan de moreele wijsheid die uit de dierenepisode licht is te rapen.

In zoo hoogen ouderdom hebben we dus reeds te samen, om het zoo te noemen, al de mogelijke elementen en gezichtspunten die we later in het Dierenepos zullen terug vinden of erbij onderstellen; met dien verstande, dat het vertelde voorval uit het leven der dieren niet is beinvloed door de eene of andere geschiedkundige gebeurtenis, maar omgekeerd: de sage wordt medeoorzaak van een historisch gebeuren en nog wel een van zulk groot, ja overwegend belang.

Men weet immers hoe Theuderik den wazig aangeduiden raad ter harte nam; hoe hij den voortvluchtigen broeder geen respijt gunde, hem ten tweeden maal, en dezen keer op allerverpletterendste wijze versloeg; zijn zoontje in Keulen om het leven bracht, en zijn gevangen-genomen broeder kort daarop te Châlons liet bespotten en dooden.

Werkelijk 'n tragische geschiedenis waarbij onze Dierfabel te pas kwam.

Dezelfde gebeurtenis wordt door *Aimo*, *monachus Floriacensis*, op de volgende wijze verhaald [1]). *Teudericus beatum*

1) Aimo, Historia Francorum lib. III. c. XCVIII ± 990.

Leunisium Maguntiacensem antistitem obviam habuit a quo huiusmodi percepit monita: Inchoatis insistite, et ad perfectum istius attinges operis. Rustica refert fabula: lupum catulos suos ad praedam ducentem, eos ad se in montem vocasse, taliaque mandata dedisse: Neminem, ait, quae vobis, filii, expediant, quaerere scitote, nisi perpaucos qui vestro sunt genere. Unde vos moneo suscepta non deserere munia et victui investigare necessaria.

Theudericus verstaat hem,. al te wel, zet zijn broeder hardnekkiger na en verslaat hem te Zülpich, enz....

Deze tweede overlevering van hetzelfde gebeuren, in eleganter Latijn gesteld, is, in den grond, van de vroegere niet in het minste verschillend, maar levert toch het een en ander, dat we nu niet meer hoeven te verduidelijken. Uit het: venare coepissent der eerste overlevering, hadden we wel kunnen besluiten wat het eigenlijke doelwit was in het onderwijzend onderhoud dat vader Wolf met zijn zonen had op den berg, maar Aimo heeft het duidelijkheidshalve eraan toegevoegd.

In beide gevallen, blijft de raad aan Theuderik gegeven ook feitelijk dezelfde, al is hij bij Fredegarius nog eens herhaald.

De kern dezer diersproke is het echt Germaansche begrip van de maagverwantschap:... *nisi paucos qui de vestro genere sunt... nisi perpaucos qui ex vestro sunt genere,* en het is tragisch genoeg, te merken, hoe de menschen, hier wreeder dan de dieren, zelf een bloedeigen broeder niet willen verschoonen, zoo gauw hij vijand is, en zoolang als ze in het minste iets van hem hebben, of meenen te moeten vreezen.

De Merovingen hadden het verre gebracht; het is waar, ze hadden van den roemrijksten onder hen geen betere voorbeelden gekregen.

De vergelijking der twee onderhavige teksten leert ons verder, dat de sage voor Aimo nog levende was; hij heeft ze niet gewijzigd, hij kende en verstond ze gereedelijk in haarzelve,

en in hare verkapte beteekenis, bij de gegeven omstandigheden. Dat blijkt duidelijk genoeg uit die enkele trekken die hij er aan toevoegt.

Voor Fredegarius èn voor Aimo is de sage *rustica fabula*, dat wil hier zeggen, onder het Frankische volk overbekend, en naar alle waarschijnlijkheid nog niet in het Latijn geboekstaafd; door het gewone volk vaak verteld, wel met 'n moralizeerende bijbedoeling in vele omstandigheden van het leven te pas gebracht, maar ook door den vorst op zijn troon, en den bisschop op zijn zetel gewaardeerd en benuttigd.

Nog enkele, in alle geval zeer gewijzigde, bijzonderheden van deze sage zijn wellicht in onzen Middeleeuwschen Reinaert, van den Wolf op den Vos overgebracht. Vgl. het afscheid van Reinaert en zijn twee welpekine, bij de derde dagvaarding door Neef Grimbeert hem gebracht; alsmede het tragische lot van dien anderen neef, Cuwaert, die zoo slecht voor zijn uitstekende diensten wordt beloond. Hier ook moet maagschap wijken voor wrok en gulzige passie, hier ook wordt onderwijs gegeven in wraakzuchtige eigenbaat.

Een ander wereldberoemd stuk in onzen Reinaert, ook door de volksoverlevering eeuwen verteld, alvorens Jacobus Vitriacus ± 1200 het ons heeft overgeleverd, is de Vos zijn biecht aan Neef Grimbeert.

We bevinden ons echter in een vroeger stadium van de Dierensproke in het verhaal, ons door Marbodus Redonensis Episcopus (± 1047 + 1132) in latijnsche hexameters bewaard en te lezen b. v. bij Migne P. L. t. 171, col. 1728.

Kort gevat komt het hier op neer.

PARABOLA DE FRAUDE A LUPO OPILIONI FACTA.

De schaapherder heeft den wolf gevangen.

Deze bewijst hem met macht van drogredenen dat die vangst niets heeft te beteekenen, en belooft daarom, aan den herder, in zijne plaats, op gestelden dag, den *jongen*, en voor de kudde gevaarlijken, wolf af te leveren. De scheper stemt toe.

De wolf dra op weg, komt 'n monnik tegen en biecht zijns langen levens vele, zware zonden. Enkele bijzonderheden komen daarin reeds uitdrukkelijk met die van onzen Reinaert overeen. Zoo b. v.: *Percute me virga vel quovis tunde flagello*. Verder vraagt hij van den argeloozen monnik, dat deze hem door kruinscheren enz. tot collega zou herscheppen, en daar de eene moeite de andere waard is, belooft hij, op Simonische wijze, dat hij hem voor zijn gedienstigheid een schaap of een lam zal bezorgen; een gestolen natuurlijk, waarvan enkel de beenderen zullen overblijven. De monnik kan die bekoring niet weerstaan en verricht deze heiligschennende „investitura".

Nu gaat de wolf in monniken-plunje terug naar den scheper en zegt met devote tronie: Ik heb me bedacht, ge ziet wat is voorgevallen, aan alle kwaad heb ik voortaan verzaakt; maar niemand kan borg staan voor de toekomst en 'n zalige dood is boven alle leven te verkiezen; maak er 'n einde aan, en alles weze, dus, bij u en den hemel, geboet. Maar wie zou zich vermeten 'n Godgewijden persoon te dooden, al had hij het duizenden keeren verdiend? De scheper weigert dus zijn handen met dit half onschuldig bloed te bevlekken. De wolf gaat vrij uit, en in 'n heel devote stemming spreekt en preekt en bidt hij door mekaar; het klinkt: *Benedicite* enz. Maar zie, het kleed heeft ook hier geen monnik herschapen uit 'n roover; de wolf gaat weer uit lammeren stelen en ten slotte, nog eens door den schaapherder betrapt, ziet hij al zijn listen ontmaskerd. 'Wat! roept de scheper, ik heb hier 'n monnik die zich te goed doet aan zulke vleeschpittantie? 'n Schande, als geen onder de zon!' U bedriegt zich zegt de wolf, ik heb het nog heel wat beter voor dan vroeger, want ik heb 'n nieuwe kloosterorde gesticht, die mij toelaat, dan weer eens kannunik, dan weer eens monnik te zijn; alles naar keus en behoefte!

Et sic in silvis lupus ivit subsiliendo
Se male delusum comperit opilio.

Het is onnoodig bij dezen passus langer stil te staan; hij

spreekt voor zichzelven; elke Reinaertkenner kan deze sproke met de hem van elders bekende, of in onzen Reinaert overgeleverde stof vergelijken. Opmerkelijk echter is het, hoe deze vertelling zich al niet meer beweegt in de lijnen van ons keurig Diergedicht, dat de dieren onder mekaar hunne lotgevallen laat beleven, in hoofdzaak. Hier, bij Marbodus, zijn ze reeds halve menschen, en is, dáárom, de satire op bestaande toestanden de hoofdzaak geworden. Men kan niet zeggen, dat de verhaaltrant en de kunst over het algemeen er bij gewonnen heeft.

In deze episode leeft men reeds in de geestelijke atmosfeer van onzen Reinaert II.

Om later op dit gedeelte onzer Diersproke niet te moeten terugkeeren, voeg ik hier het volgende bij dat betrekking heeft op Reinaert I en II. (± 1135).

In de welbekende *Vita Caroli Boni* van *Galbertus* is er 'n hoofdstuk, het 112e, waar 'n geheime samenzwering geschetst wordt, die onwillekeurig doet denken aan den betreffenden passus van onzen Reinaert I, tweede gedeelte. Maar er is meer met het oog op Reinaert II. Caput 94 schildert ons uitvoerig een tweegevecht in de tegenwoordigheid van den Graaf, waar ook over het lot van twee kampioenen moet worden beslist. Beiden, als in den Reinaert, zijn van zeer ongelijke krachten; de zwakkere weet toch de zege te behalen op dezelfde wijze, door Reinaert in het werk gesteld, en die in vroege beschavingseeuwen ook werd gebruikt om b.v. het ontvluchten van een gevangene te beletten. *Per testiculos rapit*, zegt Galbertus, juist als Reinaert het doet; dat de vos daarenboven ook nog zijn toevlucht neemt tot andere, al even sluw bedachte, wapenen zal ons niet bevreemden.

Er zijn in dat tweegevecht ook allerhande bijzonderheden die voortdurend doen denken aan Karel en Elegast.

De verspreiding der Diersagen onder de Germaansche stam-

men, en later onder het Frankische volk wordt door niemand nu meer in twijfel getrokken; het zullen ook de Franken wel geweest zijn, die aan de geromaniseerde Germanen en Kelten van Noord- en Midden-Gallië die Dierlegenden hebben overgeleverd. Allerlei omstandigheden én in den godsdienst der Germanen én in hunne beschaving en gewoonten, waren geschikt om die sagas als gemeengoed te behouden, zoodat ze later konden worden tot 'n rijk vlietende bron van letterkundige gewrochten.

Met het oog hierop is het volgende niet van belang ontbloot.

In den *Liber Miraculorum* van den heiligen Wulfram, geschreven in de XIe eeuw, cap. 26, wordt 'n „mirakel" verteld, dat te Fontanella, aan de monding der Seine, gebeurde.

Een adelijke dame, zeer devoot tot den Heilige, had 'n klein voske in huis, dat ze tam had gemaakt en op had gekweekt. *Interea vulpecula domestica*... het steelt 'n perkament beeldje van onzen lieven Heer, en verbergt het in het bosch. Vruchteloos gezoek, maar te midden der bedroefden... *Vulpecula, ut solebat, inter eos deambulare coepit.* Dit trekt de aandacht der dame: *Gij* hebt het weg! zegt de vrouw en ze stuurt het voske... *eam in nomine Sancti Wulframi coniurans* om het te halen. Het voske weer naar het woud, en brengt het prentje terug geheel ongedeerd.

De heilige Poppo uit Deinze aan de Leië is ook in Noord-Nederland geen onbekende.

Wapenknecht van Dirk den IIIe en nadien Abt te Stabulaus. Groote kloosterhervormer, werd hij te Stabulaus opgevolgd door den zoon van graaf Dirk.

In ± 1019 vertrekt Poppo uit St. Vaast, op de Schelde, als afgezant naar Keizer Hendrik den Heilige, die zich toen hoogst waarschijnlijk ophield te Utrecht, of te Nijmegen. Omtrent deze reis vertelt nu Everhelmus, 'n eigen neef van Poppo, in dezes Vita, rond de tweede helft van de XIe eeuw, de volgende gebeurtenis.

Contigit etiam ludis histrionum imperiales tunc fores occupari, atque eo spectaculi genere Regem cum suis delectari. Ursis etiam quidam nudus vir, membra melle perunctus, exhibetur; a quo etiam plurimum pro periculo suimet timetur, ne forte ab eisdem ursis ad ossa sui, mello consumpto, perveniretur. Porro Rex eiusdem spectaculi adeo amore in oculis suis captus tenetur, atque malo providus pro periculo viri parum timetur. Unde super tam iniqua in Christianum illusione Regem beatus Poppo redarguit, eumque ab hoc spectaculo suis cum optimatibus mox compescuit, tum etiam a periculo ursorum virum liberavit, et ne id ultra fieret arguendo et obsecrando sententiam dictavit. Henricus vero imperator tam obsecrationi quam correptioni ipsius humiliter paruit et quem honorifice ad se venientem susceperat, honorifice etiam a se regredientem dimisit [1]).

Uit de XIe eeuw is er nog 'n andere berengeschiedenis overgeleverd, die hier dan ook thuis hoort.

Toen Arnold II, graaf van Ardres, in de vroeger geheel en gansch Nederlandsch sprekende streek van Boonen, ofte! Boulogne, rond het jaar 1095, zijn nieuwe burcht had afgebouwd, trok hij op reis naar Engeland, waar zijn geslacht, van de tijden van den Veroveraar af, goederen bezat ... *Ubi per aliquos dies cum Rege moram faciens, mirae magnitudinis ursum ab eodem Rege impetravit. Quem, provisis et bene dispositis per terram suam in Anglia rebus, secum reduxit in Ardeam. Quo aducto et coram populo demonstrato, et canibus oblatrato et fere usque ad internecionem discerpto et depilato, mirati sunt universi et in spectaculo facti sunt laeti et jucundi. Postea vero cum populus in festis diebus eum canibus oblatrari libenter inspiceret et desideraret, et ursarius, instinctu domini, quandocumque renuerat, et ad comestionem ursi a populo panem exigeret* (*o! simplicis populi insipientiam! o in perpetuum lacrimandum Scylleam, sonoritate domini, concretam avaritiam!*) *insipiens populus*

1) A. A. S. S. Jan. II, p. 638, cap. 23.

(non etiam vavassores et clerici!) sponte, domino pollicitus est et compromisit de quolibet oppidi furno ad quolibet furniamentum, ad procurandum ursum et pascendum, panem unum ursario se daturi et sic ludum ursi et spectaculum singulis festis diebus ad placitum suum haberent et conspicerent. Sed vae ursi ludo! per quem Ardrensis populus illusus est et ludificatus, et in malum usum et pravam consuetudinem attractus et corruptus. Tantam enim huius ursiaci exactio furnagii subrepsit in consuetudinem, ut posteri usque ad in sempiternum, nisi subvenerit Dei misericordia et vestra misericordissime pater et domine gratia [1], *sine ludo ursi, velit, nolit miserabilis populus, ursiacus ille panis, et a dominis exigatur et jure consuetudinis extorquetur, et sic panis ille panis doloris habeatur. Quem quasi de iure habere debeat dominus, pro jure in Ardeam, in quibusdam locis, ad hoc ab antiquitate retentis et annotatis, usque in hodiernum diem furnagia perquirit, exigit et extorquet* [2].

Deze twee typische berengeschiedenissen in het Noord-Oosten en het Zuid-Westen van ons taalgebied voorgevallen, in de XIe eeuw, en die wellicht door vele dergelijke kunnen worden aangevuld, maken het begrijpelijk hoe de Diersagas omtrent Wolf en Beer en Vos en de overige dieren hier welig moesten gedijen, en hoe het volk bij zijn verschijnen den Reinaert moest begroeten als „'n vriend van den huize". [3])

1) Deze „pater" is Arnold II van Wijnen (Ghuisnes) van Ardres + 1220.

2) Vgl. Chronicon Ghisnense et Ardense (918—1203) C. 128 Edit. Menilglaise.

3) De lezer weet dat het in deze streken van Oud-Westvlaanderen was, dat de naam Isengrimus (voor het eerst overgeleverd ± 1115 door Guibertus de Novingente (± 1124) in zijn Autobiographie l. III, C. X „solebat autem episcopus eum Isengrinum ridendo vocare, propter lupinam scilicet speciem, sic enim aliqui solent appelare lupos") alsmede die van Blavoet in de XIIe eeuw, tot een partijnaam werd verkozen. In het Chronicon Mag. Aldenburgense sub anno 1201 lees ik: *Post mortem Comitis Philippi in territorio Furnense inter Blavotinos et Ingrikinos* (sic) *guerra per aliquot annos durat. Homicidia, incendia, rapinu fiunt, nec est qui iustitiae manum apponat. XVI Kal. Decembris quidam miles Herbertus nomine de Vulfrenghem, qui praecipuus inter Blavotinos habebatur, castrum comitis in ipsa villa de Furnes collecta parva manu suorum incendit. Ob cuius facti audaciam tam ipse quam suae factionis coadiutores per bannum comitis Balduini*

Ik eindig met enkele gegevens omtrent vier Dierennamen uit onzen Reinaert.

1) *Brun*, zonder meer (cf. J. W. Muller, Commentaar bl. 106—7), is 'n oud Germaansche naam door vele Franken gedragen. Ik ontmoette hem o. m. in het Chartularium Werthinense (Werden a/d Ruhr) n⁰ 25, uit jaar ± 815. [1])

Daar zijn ook te vinden: Reginbrat, Reginbald, Grimward, Lothrad, Raginher, Hrodbert, Wolf, Brunhard, Brunbald, Reinhárd (± 848).

Zoo heet b. v. ook 'n broeder van Thietmar Episcopus Merseburgensis, bisschop van Werden in Hannover ± 1049. Een zijner voorouders ± 965 droeg denzelfden naam. Beide waren van hoogsten adel, verwant met Hendrik I. [2])

2) *Grimbeert.* Voor zoover ik weet, het oudste getuigenis voor dien naam door Frankische edelen uit onze gewesten gedragen komt voor in Migne P. L. t. 87 col. 1272. Het is de naam van een der onderteekenaars van 'n charter met betrekking tot den H. Amandus (± 679) en is overgeleverd Gri*n*bertus.

'n Andere *Grimbert* is te vinden aan het hof van Childebert III (± 725) bij 'n wijngaardenschenking te Trier aan Andagina; en in de Westelijke Frankenlanden, te Centulum wordt er in den Liber Miraculorum Sancti Riquarii (814—64 gebeurd) 'n *Grimberta*, uit de villa Princres, vermeld (Cf. A. A. SS. III, p. 447).

3) *Tiecelijn*; onder den vorm Tieselinus, Teselinus, Tecelin van oudsher bekend, ook in de Waassche streken. Vgl. 'n Charter waarbij Arnulf II van Vlaanderen goederen schenkt aan S. Baafs in 972 (Mir. Fop. II, p. 941), Tieselinus is getuige. Cf. ook dáár p. 1129 voor 'n Frank uit het Doorniksche.

(IX) *et regine Portugallensis* (Mathilde, de weduwe van Philips) *per aliquot tempus ejecti sunt de terra et bona eorum confiscata* (Ed. Malou).

De naam van Blavoet, wordt ook door edelen uit Vlaanderen gedragen als familienaam. Vgl. in 'n charter van 1176 (Migne P. h. t. 174, col. 1576) S. Riquardi Blavoet, S. Rasonis Buticularii, S. Riquardi Seneshalli (Cf. Willems Reinaert, bl. XXI, nota. Vgl. nog Migne P. L. t. 160, col. 349).

1) Cf. Migne P. L. t.

2) Cf. Migne P. L. t. 173, col. 1173.

Men weet dat de vader van den H. Bernardus denzelfden naam droeg: Tecelin.

4) *Tibeert*; komt vaak voor in Brabant (vroeger tot in het Zuiden ervan Frankisch). — Vgl. b. v. de Moreau s. J. Chartes de Villers, uit de jaren 1175. De vorm is daar *Tibert*.

Alken, 28/10/24. D. A. STRACKE S. J.

EEN EN ANDER OVER SPIEGHEL'S HERTSPIEGHEL.

1e Wanneer is dit gedicht geschreven?

In zijn met liefde geschreven en door mij zeer gewaardeerd boekje over H. L. Spieghel klaagt Albert Verwey, dat wij op geen jaren nauwkeurig kunnen zeggen, wanneer de Hertspieghel gedicht is. Hij dateert het tussen 1590 en 1600 (pag. 72). Omtrent de 6e zang, merkt Verwey op, verschaft de dichter zelf houvast: hij zinspeelt daar op de dood van zijn vrouw, die 1599 was gestorven. Ook ziet Verwey, dat achter het hele gedicht de Hertspieghel de klagende Christus staat van Petrus Bloccius, wiens geschriftje Spieghel vertaalde en welke vertaling in 1595 uitkwam onder de titel Een claghe Jesu Christi. Is nu, vraagt Verwey, (pag. 75), de Hertspieghel geschreven vóór of na 1595? Prof. Prinsen acht het *waarschijnlik*, dat het werk „tusschen de jaren 1585 en '95 ontworpen en voltooid" is. Hoe hij aan die tijdbepaling komt, is mij niet duidelik. Ook het Nieuw Biogr. Wdb. van van der Aa geeft die data.

't Is vreemd, dat prof. Verwey niet tot een nadere tijdbepaling is gekomen, want zijn eigen werkje bevat bijna alle gegevens daarvoor. Op pag. 37 en 38 leest men van een brief van Coornhert aan Spieghel, waaruit blijkt dat Spieghel al zijn kinderen verloren heeft op één na. In de eerste zang van de Hertspieghel nu heeft de dichter het over zijn *kroost*. Hij roept n.l. God aan om wijsheid

„Dat ick tot waare dueghd mij, *en mijn kroost*, beweghe" (I, 38).

Er zal dus nog wel meer dan één kind geleefd hebben. Wel weten we niet, wanneer die brief geschreven is, maar stellig vóór 1590. Mocht men de mogelikheid opperen, dat *kroost* hier niet een verzamelwoord behoeft te zijn en deze plaats nog niet veel bewijst, een onweersprekelik bewijs bevat, dunkt

mij, de passage uit de 4e zang, door prof. Verwey aangehaald op pag. 126, waarin Apollo spreekt over verschillende tijden en landen, waarin zijn kunst heeft gebloeid. Gedurende de M E, zegt hij,

„bleven wij vergheten.
De woestheid langhe tijd heeft land en taal bezeten.
Tot dat de Lauwer-Minner koen op d'Arn brak uyt:
In woeste basterd-taal bracht dees een zoet geluyt.
Dien volghden veel, ook in buur-lantsche basterdspraken".

Tot nog toe sprak Apollo, zooals men ziet, in de verleden tijd, maar daarna vervolgt hij:

„Op Sein, Simoon [1]) en *Loir* wij vaak *nu* woningh maken".

De Loir, dat is de streek van Ronsard. Die leefde dus nog. Dit vers zal dus geschreven zijn vóór 1586. De volgende regels bevestigen die onderstelling:

„Maar in dit bolle-Hollands waterrijke kust
Verkeren, ja te wonen, is ons hertsen lust.
Om d'ouwe Rijnbargh wij dik ellik land verlaten.
Diens vrienden-choor *daar* hout en wint 's dichts rechte mate".

Dat Spieghel graag en vaak te Leiden was bij zijn vriend Jan van Hout — wiens spreuk was „hout en wint" — is bekend.

De Blenk verd-blikkigh *hier* een Kaukasus verstrekt.
Sdueghds held, die weet of rust ons veeltijds derwaarts trekt"
(IV 111—116).

In de laatste regel lezen we, dat Coornhert nog leefde [2]) niet alleen, maar dat hij nog te Haarlem woonde, waar Sp. hem vaak bezocht. Nu is Coornhert uit Haarlem vertrokken in de zomer van 1588. Deze vierde zang — en we mogen

1) De Simoon heb ik niet kunnen vinden. Kan Sp. ook *Lemans* geschreven hebben? Daar woonde Garnier.

2) Zijn spreuk is: „weet *of* rust" en niet: „weet *en* rust", zoals Verwey (pag. 127) meent. Vgl. o. a. de ondertekening van Coornhert's 35e brief (Werken III), en Hertspieghel I 565: „rust tot ghy zeker weet".

aannemen de eerste vier zangen — zijn dus geschreven vóór dien tijd. Wanneer Spieghel met Coornhert in nauwere aanraking komt, is niet nauwkeurig te zeggen, maar wel is aan te nemen na 1577 of '78, als Coornhert uit zijn ballingschap terug is in ons land. Verwey meent dat de eigenlike vriendschap pas begon in 1585, ofschoon zij elkaar al veel langer kenden. Een zekere datum is dus niet op te geven op grond van boven aangehaalde plaats, maar wel een terminus ante quem.

2e Is het verband tussen de Hertspieghel en Montaigne's Essais zo nauw, als sommigen aannemen?

Prof. Verwey in zijn boven genoemd boekje acht het *een feit*, dat men de Essais niet kan opslaan of men ziet plaatsen, die door Spieghel zijn overgenomen (pag. 142).

De eerste en enige plaats, waar Spieghel over Montaigne spreekt, is in de 6e zang, waar verschillende echte wijzen genoemd worden, die inzagen, dat grote geleerdheid nog geen wijsheid was: Democritus, Socrates, Kebes, Epictetus,

„en nu bij onzen tijden
Een Fransman van den Bergh zet schools verstand ter zijden,
En ziet door zellefs kund des menschen yl vernuft;
Dat meest, door schoolgeleerdheid, min weet, en meer suft".
(VI 557—561).

Dit is alles. Ofschoon hij in de voorafgaande zangen herhaaldelik gelegenheid had, hem te noemen, is daar geen aanduiding of toespeling op Montaigne te vinden. Spieghel spreekt ook hier in de 6e zang over hem als van iemand, die hij voor 't eerst ontmoet: *een* Fransman! Deze 6e zang — zie boven — is van ± 1600. Nà dien tijd heeft Spieghel het meer over hem: in een brief aan Hooft en in een van 1606 aan zijn oomzegger Dr. Peter Pauw. In de laatste brief komen enkele aanhalingen voor uit het *derde* boek der Essais. Terwijl de eerste twee boeken al sedert 1580 in druk bestonden, verscheen het derde pas in 1588. Vóór dien datum — d. w. z. vóór 1588 heeft Sp. dus stellig dit boek niet gekend. 't Komt mij voor, dat de dood van Montaigne — in 1592 — aanleiding

voor Sp. kan geweest zijn tot kennismaking met diens werk. Niet slechts zwijgt Sp. in de eerste vijf boeken over hem, maar ook in Coornherts brieven aan Sp. wordt niet [1]) van hem gesproken. Verwey zelf neemt een brief van Spieghel op aan Boomgaard, over de dood van Coornhert, waarin Spieghel verklaart, dat hij zijn wijsheid te danken heeft aan de gestorven vriend, terwijl Verwey in de 17e brief van Coornhert heeft kunnen lezen, dat Seneca voor hem en voor Spieghel de gevierde wijze is.

Ook op innerlike gronden — als men de Essais en de Hertspieghel met aandacht gelezen heeft — moet men tot de verklaring komen: Spieghel verschilt zo veel van Montaigne, uit de Hertspieghel spreekt zo'n geheel andere geesteshouding dan uit de Essais, dat er van overnemen geen sprake kan zijn. Ik hoop dit binnen kort elders uitvoerig aan te tonen [2]). Daarvoor is 't hier niet de plaats. Wel kan ik hier de mening weerleggen, die o. a. door Prof. te Winkel uitgesproken wordt in zijn Ontwikkelingsgang III 101, dat „een zekere verwantschap van Sp. met M. niet kan worden ontkend, al ware het ook alleen, dat beiden de wijsheid begeerden, maar niet meenden te bezitten, dat beiden de waarheid zochten, maar er met Socrates van overtuigd waren, dat de ware wijze alleen dit weet, dat hij niets weet". — 't Is een troost voor ons, dat we, bij 't lezen van deze zin, van Prof. te Winkel mogen ver-

1) Dit laatste is onjuist. Nadat mijn art. al gezet was, deelde Dr. B. Becker, de Coornhertkenner, mij mee, dat door hem brieven van C. aan Sp. gevonden zijn, — 't volgende jaar hoopt hij ze in 't licht te geven — *door hem gedateerd 1588—'90,* in een waarvan C. S. berispt, dat hij met alles tegelijk bezig is: met de Rijmkroniek, de Spreekwoorden, *en ook met de Hertspieghel en 't vertalen van Montaigne!* Dat Sp. de Essais dan pas kent blijkt, dunkt me, hieruit, dat C. Mont. dan ook voor 't eerst leert kennnn. Maar C. heeft niet veel lof voor hem; zijn eigen en Sp.'s opvatting van de liefde b.v. vindt hij veel mooier dan die van M. Elders schrijft hij aan Sp.: „U van domheyt te beschuldigen, vinde ick so weynich redens toe als u Montaignen met recht *zijn verderflijcke paradoxen* uwent halven te beschuldigen". — Mij dunkt, dat deze brieven de bevestiging zullen brengen van mijn mening.

2) Ik kan alvast verwijzen naar mijn art. over Prof. Kalff's *Westeurop. letterkunde* in het Tijdschr. voor Geschiedenis, Jg. 1925.

klaren, dat ook hij een enkele maal geplaagd is door wat Homerus, volgens de spreekwijze, zo zelden overkwam. De Hertspieghel immers geeft ons op een paar plaatsen het bewijs, dat Spieghel wel degelik zekerheid had verworven. Hoe zou men ook anders kunnen verwachten van een *Christen*-wijsgeer? Ziehier de bewijzen: in de eerste zang (135 vlgg.) bidt de dichter God, dat Hij zijn gemoed moge zuiveren en de aardse nacht verdrijven; hij bidt om „scherp begrip, goed oordeel, ware kennis". Als de mens zich in zich zelf grondig heeft leren onderscheiden, dan voert hem dit „tot Godes kund in 't end" (148). Maar, zo vraagt Sp. zich af, zou een nietig mens wel zo ver kunnen komen? Als dat zo was, waarom heeft men dan „in d'ouwe eew" niet dat inzicht verworven? Waarom moest Sokrates dan („dien elk de wijste heet") bekennen:

„Ik weet alleen, dat ik niet en weet"?
Hoe wist hij dat? dit hiel mij twijfligh, stil, andachtigh.
Ghelijk een schijn-star snel zinkt in de nare nacht,
Viel doe verbeeldings-beeld in 't stok-stil ghauw gedacht,
Met onlichaamlik licht: *dat al de plaats verlichte,*
Die eerst hel-duister was: versterkt óók 't ziel-gesichte,
Dat ik ghedaanten zach onwezigh gróót ghetal:
Een livelooze stem die deed mij dit verhal. (I 157—165)

Gelijk de ouden meer weten dan de jongen, zo weet God meer dan wij, „Wij kennen ten dele", gelijk Paulus zegt, en we weten niets zeker

„Ons weten stukwerk is, vol onghestadicheden.
Wij sluyten huyden aars vaak dan wij ghistren deden".
(I 169—'71).

Zonder Gods hulp vermogen wij niets, maar die zien *wil*, die wordt door God geholpen: alles getuigt van hem.

Goods wijsheid roept op straet, *zij biet elk een de hand*
Wie maar zijn ghangen gha slaat, raakt an recht verstand".

En in de zesde zang spreekt hij 't verschil tussen zich en Sokrates nog duideliker uit:

„Want schijn heils misverstand veelvoudigh bleef noch krachtig.
Wort dat in u vernielt door heilgheleerdheids ghaaf?
Dan wort in u de waarheid, Spieghel, eerst ghebaart,
En overtuighingh: die alzulcke grond daar leggen,
Dat ghi niet meer ghelooft of waant uyt horezeggen,
(*Zo ellik dier-mensch doet die zich al om verghist.*)
In die graat Sokrates wist dat hij niet en wist:
In die graat Pyrrho recht de twijfelkund anrechte:
Maar recht Christ-volgers (die zijn waarheids zeegh bevechten
Die 's werrelds lusten vlien) *diens hert dat wort hier puur:*
Zij zien God: ja zij zijn deelachtigh zijn natuur" VII 330–340).

Uit deze plaatsen blijkt tevens, dat de Hertspieghel niet maar een „strenge verstandsleer" bevat, gelijk Prof. te Winkel meent (a. w. 102). Ook zien we, dat Spieghel niet kan genoemd worden „twijfelmoedig ten aanzien onzer kennis", gelijk Prof. Kalff schreef in zijn West-Europeesche letterkunde (II 95), die daarbij I vers 169 (zie boven) aanhaalt. „Een scepticisme", vervolgt Prof. Kalff — dat zich vermoedelijk ontwikkeld heeft onder invloed van Montaigne; Spieghel immers betuigt zijn instemming met den „Fransman van den Bergh", waar deze „ziet door zellefs kund des menschen ijl vernuft". — Als men nu bedenkt dat de laatste woorden in de zesde zang voorkomen en waaruit volgens mijn overtuiging te lezen is, dat Spieghel de Essais toen pas had gelezen, dan begrijpt men, dat ik Kalff's uitspraak omtrent Montaigne's *invloed*, die volgens Kalff al moet gewerkt hebben lang vóórdat Sp. de 1e zang schreef, totaal ongegrond acht. Ook meen ik boven te hebben aangetoond, dat er bij Spieghel geen sprake is van scepticisme, als men tenminste dit woord opvat in zijn gangbare betekenis: een overtuigd Christen b.v. noemt men geen scepticist. Vreemd is het daarom bij Prof. Kalff verder te lezen: „Spieghel daarentegen (in tegenstelling tot Montaigne die een volslagen scepticus genoemd wordt!) is een overtuigd Roomsch-Katholiek wien zijn kerk na aan 't hart ligt. *Dat God bestaat, daarvan getuigt de gansche schepping.*" Wat verstond Prof. Kalff nu onder scepticisme? Van wetenschappelik scepticisme was bij

Spieghel nog geen sprake, want hij spreekt niet met wetenschappelijk accent. En uit het verband blijkt, dat dit ook niet door Kalff bedoeld is. Me dunkt, Prof. Kalff heeft zich geen rekenschap gegeven van wat men — sprekende van scepticisme in de 16e eeuw, b. v. bij Montaigne — onder dat woord te verstaan heeft. Ook Prof. Prinsen doet dat niet; als hij zegt: (Spieghel) „staat in zijn twijfelzucht dichter bij Montaigne dan Coornhert" (Handboek pag. 243), dan acht prof. Prinsen dus het twijfelen van den een gelijkwaardig aan dat van den ander. En in die verschillende twijfel tekent zich nu juist beider verschillende geesteshouding af. Prof. Kalff heeft wel een juist beeld gegeven van de latere Montaigne in het 2e deel van zijn West-Europeesche letterkunde (pag. 95). Hij laat daar Montaigne o. a. zeggen: „Het weten is mij lief, maar twijfelen niet minder". Ook is 't waar, dat Spieghel spreekt van 's „mensen yl vernuft", maar prof. Prinsen heeft zich niet afgevraagd of het *object* van beider twijfel wel gelijk was en ook niet gevraagd naar 't *instrument* van de twijfel. De diermens, zegt Sp. (zie boven), vergist zich alom, komt niet verder dan tot gissing, waan, vermoeden *„vooral ten opzichte van het metaphysiese"*.

De verdienste van Socrates, Pyrrho en ook Montaigne is, dat ze *inzagen*, met hun „dierlik verstand" — (Montaigne immers zag geen wezensverschil tussen mens en dier, wat het verstandelik overleg betreft? zie Essais II 12) — geen zekerheid omtrent wereldbestuur te kunnen verwerven, niet tot een *algemeene* uitspraak te kunnen komen. „Aussi Montaigne est comme égaré dans la complexité des phénomènes: il ne voit pas la possibilité d'une enquête methodique aboutissant à la découverte scientifique" oordeelt Villey. („Les sources des Essais de Montaigne", Tome II „L'évolution des Essais" pag. 373). Verder komt Montaigne niet, dan deze negatieve houding. Ook ten opzichte van het bovenzinnelike staat hij met een schouderophalen; zijn religieuse gevoel zegt hem niets; hij wil verstandelik overtuigd worden. Die overtuiging kan hij

zich niet verwerven, en daarom noemen wij hem een scepticus. Maar als we bij Paulus lezen: „wij kennen *ten dele* en wij profeteren *ten vele*", dan noemen we toch Paulus niet een scepticus? Of als Coornhert schrijft (Brief 35, in Werken III): „Die niet en twijfelt en leert niet: want blijvende op zijn oude plaatse / en gaet hy niet voort.... U voortganc verlust my door u wel twijfelen", dan zal niemand, die Coornhert kent, hier van zijn twijfelzucht spreken! Evenmin doen we dat ten opzichte van Spieghel, als we hem op *zijn* wijze over de twijfel horen spreken:

Wel twijflen oorsaak is van ghoede redenering.
Het twijflen, kennis-proef is, van grond-kunds ontbering.
Die ziet de wijze meest: d'onwyze twijfelt minst.
Die niet weet, twijfelt niet: z'ist weten twijffel-winst (z' = zo)
. . . .
Weest in u reenberaad . . . .
Heel lang-zaam, zijëlóós, bedacht, ...
. . . .
Dat ghij niet achteloos sluyt, óf door haast bedroghen,
Noch bij onkund. en *voeld ghij reenkunds onvermogen?*
Het baar' u oordeel-schruem. rust tot ghij zeker weet.
Het porr'te sporen na behulp van reenbeleed". (I 555—567).

Met behulp daarvan is, naar Spieghel's en Coornhert's overtuiging, *wetenschap* te verwerven. Maar *die wetenschap is niet dezelfde, die Montaigne met zijn denken nastreeft!* Voor Spieghel is wetenschap uitsluitend zelfkennis, en de overtuiging, van in de geest één te kunnen worden met God:

„Wetenschap is kennis grond-vast in 't bezoeken, (= onder-[zoeken)
„*'t Is ondervinding-kund*: men leertse uyt geen boeken
Of hore-zeggens school. dat honigh zoet, en 't zout
So brak, 't gras groen, sne wit, pik zwart, vier heet, ijs koud,
Dits wetenschap bij u: zo mê der zonden zwaarheid,
En 't ondervonden heil des dueghs, is 's menschen waarheid,
Een glans des wijsheids Gods" (Hertsp. VII 345—350).

Maar met het verstand is dit niet te bevatten, maar „die volhardt tot het einde, die zal zalig worden":

„Een vast besloten wil (gegrond op waarheids kennis
Van God, van dueghdigheid, van zond, van onduegd schennis)
Ist, die moeds yverkracht zo tot haar hulpe trekt,
Dat zij een onverwinlik voornemen verstrekt,
Als zij door wenst begroeyt" (VII 361—365) (= als zij een
[twede natuur wordt).

Spieghel is krachtens zijn hele wezen overtuigd van Gods leiding in 't heelal en werpt ver weg de macht van 't noodlot, dat juist volgens Montaigne alles beheerst, letterlik alles, behalve zijn woorden, zegt hij ergens. We kennen God wel niet, zegt Sp., evenmin als wij onze eigen ziel kunnen vatten met ons verstand, maar dat onze ziel bestaat, is ontwijfelbaar en we kunnen ook God wel leren kennen, n.l. door „zellefs kennis", die „leit in kund van zellefs kracht,

Wat lijf en ziel-heil gheeft, en hoe men dat na tracht"
[(V 55—57).

Ook heeft men te letten op het belangrijke verschil in de betekenis van het woord *natuur* bij beiden. Montaigne gebruikt dit woord altijd in tegenstelling met *verstand*; natuur is de *physis*. Maar bij Spieghel is *natuur* synoniem met God — in kosmiese zin — en met *neiging*, of de vonk van de goddelike logos in de mens. Spieghel gebruikt *verstand* en *natuur* ook als twee verschillende begrippen. Verstand is de *raison* van Montaigne, maar volgens Sp. heeft de mens nog een andere gave, een hogere rede:

„Na u verstand, is God alleen wijs, ghoed en machtigh.
Wat hij meer is in zigh, dats boven u begrip:
In zijn graads ommetrek moet ellik blijven stip.
De blind weet van geen zien, 't onrelijk van geen reden:
Ghi van geen zeilsteens kracht, of honde-rueks beleden:
Noch u vijf zinnen kracht, of werking zelf behend [1]).
Ist vreemd dan dat ghy God na zijn *is*, niet en kent?
Doch vint ghy in u graad volheil, wildy te degen (= naar
[de mate uwer krachten)

1) Kil. *behenden, behanden, behandighen.* Tradere, tradere in manus, dare, offerre, reddere. 't Wdb. II, 1469 geeft alleen *behaudigen.*

Volheil is neighing-boet: dus hoe ghy zijt gheneghen
Grondeert voor alle dingh. dats u natuursbehoeft
Meest 't onnatuurlik, (niet natuurzucht) u bedroeft". (V 66—77).

Ik geloof aangetoond te hebben, dat verschillende literatuurhistorici een onjuist beeld geven van Spieghel, als zij hem willen doen lijken op Montaigne, dat men hem te onrechte een scepticus noemt, en dat er van invloed der Essais op de Hertspieghel geen sprake kan zijn. Want vraagt men, of er dan in de 6e en 7e zang geen invloed is te bespeuren, dan is 't antwoord ook ontkennend: deze beide zangen zijn vol van de denkbeelden in Kebes' tafereel, waar Montaigne niet veel mee ophad: die wijsheid was hem veel te hoog en te moeilik te bereiken.

Amsterdam. A. ZIJDERVELD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

130. BREDERO'S KLUCHT VAN DE KOE, VS. 487.

Het zegendje bier.

Te Winkel verklaart in de Bredero-uitgave, bij Gebr. Binger verschenen (I, 231): hier is volop bier; Knuttel vraagt in zijn uitgave van Bredero's werken I, 296, of de hierboven vermelde uitdrukking kan betekenen: dat treft bij je bier. Vriesse Giertje spreekt hier echter niet anders uit dan de zegenspreuk: God zegen' je bier. Voorbeelden van deze zegswijze behoef ik nauweliks bij te brengen; men zie *Ndl. Wdb.* V, 222, waar o. a. wordt aangehaald uit Coster's werken 516: *God zeghen iou bier*; vgl. *Lichte Wigger* 24: *God segen jou wijn.* Ook is bekend genoeg dat dergelike zegenspreuken reeds lang voor de 17de eeuw in zwang waren (vgl. *Mnl. Wdb.* VII, 901 i. v. *segenen*).

Wel is het gewenst door enige vbb. toe te lichten, hoe de uitdrukking zich onder invloed van aksent (en rythme) foneties heeft ontwikkeld tot de vorm, waarin ze hierboven voorkomt. *Gedt* voor *God* komt reeds vroeg in bepaalde verbindingen voor; men zie het *Mnl. Wdb.* onder *godsat, godweet.* Ik herinner aan het bekende *byget*, *beget*; aan de *Spaansche Brabander*, vs. 304: *machet helpen* (= mag God helpen), waar misschien volkomen verzwakking van de klinker mag worden aange-

nomen [1]). *Gedt seghen ongs* vindt men dikwijls in 17de-eeuwse kluchten, ook bij Bredero (o. a. *Klucht vande Koe* 477). Uit Van Moerkerken, *Kluchtspel* 454 haal ik aan:

Wel hey, benje gek, hoe dus, *getseegent'et*,
In je iene oog schijnt de son, inne 't aar reegent'et.

Van hier naar *het segent* is de overgang niet groot; Van Moerkerken, a. w. 283:

Of leesjet uyt een boeckje, *het segent*, sulken hoop
Te praten in ien aem, 'k heb niet een beet onthouwen.

Hoe de formule *God zegene 't lagh* kon worden vervormd, leert Starter's *Kluchtigh Tafel-Spel van Melis Tyssen*, vs. 2:

't Segen lagh kyere, hoorje niet? hey, genavond alle-gaer.

Door deze vbb. is, dunkt me, alle twijfel omtrent de juiste betekenis van de aangehaalde plaats uit de *Klucht vande Koe* weggenomen [2]). Nog een voorbeeld van deze formule vindt men in de *Klucht van de Jaloursze Jonkker*, door Jan van Daalen (Amsterdam 1654), waar we in een samenspraak tussen de Jonker en Jelle deze passage aantreffen: Jelle: Havoes dan Jonkker Kakkerlakoe; Jonker: Heb dank; Jelle: *Het zegent iouw bier*; nouw Jonkker 't gaat je wel (blz. 4).

Maar ook alleenstaande, als tussenwerpsel gebruikt, is het woord God soms vervormd tot *het*. Voorbeelden vindt men weer bij Bredero, *Moortje* 2066: Nu Frederijck staat stil, *het*! gy bint wel goet soens. Van belang is dat het in de *Klucht vande Koe* 173 voorkomt onder de vorm *hed*. Verdere vbb. vindt men in 't *Ndl. Wdb.* onder *het* III, waar het woord niet

1) Ten onrechte brengt het *Ndl. Wdb.* V, 229 dergelike vervormingen als *get, gat, gut* (deze twee laatste ook reeds in 't Mnl.) tot de *opzettelike* misvormingen van de naam God. Aksentverhoudingen zijn hier de oorzaak van de klinkerverandering.

2) Wat de *d* in *zegendje* betreft, die is foneties in deze omgeving volkomen begrijpelik; men vindt ze in overeenkomstige klankopvolging herhaaldelik, bijv. Van Moerkerken 372: *meendje*, dat ik enz.; *Sp. Brab.* vs. 1364: maar *woondje* daar, men vaar; Van Moerkerken 169: Gut Stientje, *toondje* kraght.

verklaard is, maar gevraagd wordt: „Gelijkbet. met *Hats* en *Hets?*" Mij dunkt van wel; in een volgend artiekeltje hoop ik daarop terug te komen.

We hebben hier dus een sporadiese klankontwikkeling van *g* tot *h* (over χ?) een klankovergang, die blijkbaar alleen onder bepaalde aksentverhoudingen kon plaats vinden. Voor overeenkomstige ontwikkelingen (op ruimer schaal) verwijs ik naar Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch* § 187 vgl. In 't Noord-Bevelands is *hŏt* de gewone vorm voor God; daarnaast komt *χŏt* voor.

Amsterdam. A. A. VERDENIUS.

---

131. DE TALE „KANAÄNS".

In den loop van 1924 heeft een promovendus in de nederlandsche letteren aan de leidsche Universiteit in een van zijn stellingen het pleit opgenomen voor de zoogenaamde „tale Kanaäns". Excessen en onwaarachtig gebruik daargelaten, verdiende deze z. i. minder verachting en spot en meer belangstellende kennisneming dan haar doorgaans te beurt valt [1]).

Ik weet niet of hem deze theorie op een oppositie is komen te staan. Maar zoo dat wel het geval is geweest, dan zal het bij die oppositie en bij de defensie, die erop volgde, waarschijnlijk wel meer dan over iets anders gegaan zijn over de vraag, waar die excessen en dat onwaarachtig gebruik in deze moeten geacht worden te beginnen.

Verschil in meening daarover kan immers bijna onmogelijk uitblijven waar de genesis van het gebruik dezer uitdrukking, voor zoover ik na kon gaan, vrijwel geheel in het duister ligt.

Het is waar, in laatster instantie geldt het hier een spreek-

1) J. Wille, achter zijn dissertatie: De Literator R. M. van Goens en zijn kring (Zutphen 1924).

wijze, die aan den Bijbel ontleend is. Namelijk aan Jesaja 19:18: „Te dien dage zullen er vijf steden in Egypteland zijn, sprekende de spraak van Kanaän". Maar met slechts daarop te wijzen zijn wij er toch nog niet. Wanneer is die Bijbelsche uitdrukking door het spraakgebruik opgevorderd, en hoe is men ertoe gekomen er dien eigenaardigen zin aan te geven, dien wij kennen: ziedaar de vragen, waarom het gaat. En te dien opzichte is nu inderdaad, naar het lijkt, zoo goed als niets bekend.

Prudens van Duyse, de eerste schrijver die de aandacht op haar heeft gevestigd [1]), volgens het getuigenis van Zeeman [2]), maakt ter plaatse waar hij dat doet, geheel den indruk daar niet op grond van bepaalde loca uit de litteratuur toe te zijn gekomen, maar door hetgeen hij uit den volksmond hoorde. En het Woordenboek der Nederlandsche Taal, dat wel plaatsen citeert, gaat met zijn noemen van Sprankhuisen toch niet tot achter de 17e eeuw terug, terwijl het evenmin iets weet bij te brengen ter verklaring van het ontstaan van de spreekwijze.

In verband met dit alles is het zeker wel niet te onpas hier melding te maken van een verhaal uit d'Aubigné's Histoire Universelle, dat èn het een èn het ander doet. De schrijver geeft het naar aanleiding van een conferentie te Nérac in Frankrijk, in het voorjaar van 1579 gehouden tusschen Catharina de Médici en een aantal afgevaardigden van de Hugenoten. En het luidt als volgt [3]):

...La Roine les ayants ouï ployer en leurs responses particulières, les voulut voir et essayer ensemble en sa chambre, et la decoupla une harangue curieusement elabource par Pibrac, auquel on avoit recommandé l'eloquence miraculeuse de Po-

---

1) In Belgisch Museum voor Taelkunde Jrg. V (1841); zie daar bldz. 454.

2) C. F. Zeeman, Nederlandsche Spreekwoorden ... aan den Bijbel ontleend (1877) bldz. 318.

3) Zie editie Genève 1626: T. II Livre 4 Ch. III p. 977, 978. G. v. Polenz, Geschichte des französischen Calvinismus. Bnd. I (Gotha 1857) S. 689 maakte er mij opmerkzaam op. Ook A. Cabos, Guy du Faur de Pibrac (Paris 1922) p. 274 maakt er melding van.

longne, comme à un coup de besoin. Cependant elle de son costé avoit appris par coeur plusieurs locutions qu'elle appelloit consistoriales: comme *d'approuver le conseil de Gamaliël*; dire que *les pieds sont beaux de ceux qui portent la paix*; appeller le Roi *l'oinct du Seigneur*, *l'image du Dieu vivant*; avec plusieurs sentences de l'Epistre S. Pierre, en faveur des dominations; s'escrier souvent: *Dieu soit iuge entre vous et nous*, *J'atteste l'Eternel devant Dieu et les Anges*. Tout ce stile qu'ils appelloyent (entre les Dames) *le langage de Canaan*, s'estudioit au soir au coucher de la reine et non sans rire; la bouffonne Atrie présidente à cette leçon".

Haarlem. VAN SCHELVEN.

---

132. LIEUCOPE.

In het jaar 1582 liet de magistraat van de, in Kent gelegen, Engelsche stad Sandwich eens een lijst opmaken van wat er in de Hollandsche kolonie, die zich destijds daar ter stede ophield, zoo al aan ambachten vertegenwoordigd was.

Een der aanduidingen, die tengevolge van dat bevel op die lijst terecht kwamen, lijkt merkwaardig genoeg, om er hier met een paar woorden de aandacht op te vestigen.

Het is die, welke een der kolonisten als „crier of the lieucope" vermeldt [1]).

In den hier vermelden vorm van „lieucope" zal men het laatste dezer vier Engelsche woorden in geen Engelsch woordenboek vinden. Maar wel zijn er hier en daar verwanten van aan te treffen. Murray, Th Oxford English Dictionary, VI 528 en Wright, The English Dialect Dictionary, III 591 en 623 noemen „lyth-coop", „lief-coup", „litcop" en „lieve-chepe".

Uit hetgeen daar ter plaatse omtrent deze verschillende

1) Zie Proceedings of the Huguenot Society Vol. II (1889) 216.

vormen wordt verteld laten zich drie dingen lezen, die met het oog op mijn Sandwicher tekst van gewicht zijn te achten. Vooreerst dat het hier speciale Kenticismen geldt. Vervolgens dat er geen bewijzen van hun gebruik zijn uit vroeger tijd dan het eind der 17e eeuw. En eindelijk dat men het in vakkringen voor waarschijnlijk houdt, dat wij hier met import uit het Hollandsch te doen hebben.

Metterdaad krijgt tegen dien achtergrond dat „crier of the lieucope" m. i. een bijzonder relief!

Ja, het is wel zeker een als Engelschman vermomde Hollander geweest, waarmee wij hier te doen hebben. Op het eerste gezicht is dat misschien niet zoo duidelijk. Maar voor wie bedenkt hoe onze westerburen het analoog gespelde „lieutenant" uitspreken [1]), kan er toch geen twijfel wezen. Die vindt er immers dadelijk het woord „lijfkoop" in terug, waaraan Verdam in 1892 in ditzelfde tijdschrift (Dl. XI, 237 vv.) een artikeltje gewijd heeft, dat het synoniem verklaarde met „wijnkoop" en „handgeld".

Slechts blijkt dan m. i. uit dit gebruik te Sandwich, waarbij het voorkomt in combinatie met „crier" — omroeper of afslager zeker wel — dat het behalve de daar door Verdam vermelde beteekenissen ook nog een wat ruimer zin van „veiling" heeft gehad, als gelegenheid waarbij zoo'n wijnkoop plaats had, zoo'n handgeld werd verdiend.

Trouwens, juist in dien zin heeft het sedert daar in den vreemde ook voortgeleefd!

Want nog lang nadat te Sandwich de Hollandsche kolonie in hoofdzaak verdwenen was heeft deze emigrant op taalgebied daar onafgebroken de herinnering aan levendig gehouden. Nog in 1887 was er het gebruik in Kent niet van uigestorven, ook al behoort het nu onder de verouderde woorden. Doch, zoo lang het er gebruikelijk is geweest heeft het er altoos niet de

---

1) Websters woordenboek laat het als ljoeten'ant uitspreken, maar algemeen wordt levten'ant, leften'ant of liften'ant voorgeschreven.

beteekenis van „luck-penny", maar die van „auction of household goods" gehad, naar Murray's genoemde woordenboek ons zien doet. Zien doet bijv. in dit citaat van omstreeks 1700: „He changes his oaths, as Chapmen come, or (as at a Lyth-Coop) for — who bids more?"

Is het lichtvaardig op het hiervóór vermelde tenslotte ook nog een hypothese op te bouwen omtrent de manier, waarop het Engelsch tot het adopteeren van dit Hollandsche woord gekomen zal zijn? Als wij opmerken, dat die adoptie zich tot Kent heeft bepaald en in de 17e eeuw zich in de litteratuur begint te spiegelen: wat ligt dan meer voor de hand dan te veronderstellen dat de 16e-eeuwsche emigratie naar Engeland, waarvan de kolonie te Sandwich een deel heeft gevormd, het bruggehoofd is geweest waarlangs het in de taal der Britten is binnengedrongen!

Haarlem. A. A. VAN SCHELVEN.

DE SPAANSCHE BRABANDER.

I. Oude Drukken en Nieuwe Uitgaven.

Vers 1314 van de *Spaansche Brabander* luidt in de bekende uitgave van Moltzer:

Ick ben al mier *asje mient*, ick slacht Jan bruynen neus.

Alle latere uitgaven, voorzover mij bekend, geven dezelfde lezing. Vergelijkt men nu hiermee de oudste drukken van de *Sp. Brab.*, dan blijkt dat A, B en D [1]) hebben: *Ick ben al mier as mient*; H, de druk van 1638, die door Verwijs-Nauta aan hun uitgave ten grondslag is gelegd [2]), heeft *asje mient*. De uitdrukking *meer als meent* = meer dan gewoon is in de 17de eeuw niet zo zeldzaam; vbb. vindt men in 't *Ndl. Wdb.* IX, 386 onder *meent* [3]); zie o. a. ook Van Moerkerken, *Kluchtspel*, blz. 266, vs. 26. De betekenis van de regel is nu, afgezien van de kwestie, of Jan Bruin een in die dagen bekende Amsterdamse persoonlikheid was, duidelik: Ik ben meer dan Jan en Alleman, ik slacht de neus van Jan Bruin, die dus — om in de taal van de 17de-eeuwse kluchten te blijven — een „kokkerd" zal hebben gehad. We zien hier dus dat een fout, indertijd door Moltzer begaan, in onze latere edities is blijven voortleven.

De uitdrukking *mier als mient* komt, gelijk bekend is, ook voor in de *Stommen Ridder*, vs. 1419 (weer in verband met *Jan Bruynen neus*). Verschillende oude drukken geven hier weer een variant met ingelast pronomen (*mier alsmen mient*); men vindt die varianten opgegeven bij Knuttel, die voor deze

1) Ik volg bij de benaming der drukken de bekende Bredero-bibliographie van Unger; de drukken B* en C heb ik niet kunnen raadplegen; voor E, F en G zie men Unger, blz. 56.

2) Al de andere mij bekende nieuwere uitgaven gaan op A of D terug.

3) Hebben we niet hetzelfde woord in *zoo vol as de ment*, *schricken as de ment*? Zie *Ndl. Wdb.* IX i. v. *ment* I.

plaats de goede lezing van de druk van 1638 kiest [1]), en bij Kalff (Werken van Bredero II, 290), die echter ook in de tekst geeft: mier als *men* mient.

Over vs. 1807: Met groote reden, *dat 's hum recht* enz., zijn de kommentatoren het niet eens (zie de artiekelen over de *Sp. Brab.* in *Tijdschrift* 27, 36, 37). Hier heeft Moltzer, of liever Unger, die „het tijdroovende, onaangename werk van de vergelijking aller proeven met de oorspronkelijke uitgaven op zich (heeft) genomen" [2]), een vergissing begaan. Volgens Unger heeft de eerste druk (A) *hun*; allen, die zich later met deze plaats hebben bezig gehouden behalve Stoett, gaan uit van die lezing; Knuttel, Stoett, Prinsen drukken zelfs *hun* af, maar alle vier door mij gebruikte drukken, A, B, D en H, hebben hier *hum*. Vergelijkt men nu met deze plaats de aardige parallelplaats, door Stoett in zijn Pantheon-uitgave van de *Sp. Brab.* aangehaald, nl. *Klucht van de Koe* 418: *datsum recht* [3]), dan kan men in deze woorden moeilik iets anders zien dan: daar heb je gelijk aan. In hoeverre *hum* hier nog een zekere verwijzing bevat, terugwijzende kracht heeft, schijnt mij bijzaak; let men op de nauwe inclinatie, de verzwakking van de pronominaalvorm in *datsum* (*Koe* 418), dan zal men met Nauta in dit *hum* wel een etiese datief mogen zien zonder veel betekenis. [4]) In ieder geval dient *hun* in onze moderne uitgaven van de *Sp. Brab.* plaats te maken voor *hum*. [5])

---

1) Bij Moltzer en Knuttel ontbreken de varianten bij *Sp. Brab. 1314.*

2) Deel I van de *Werken van J. A. Bredero*, verschenen bij Gebr. Binger, blz. 43.

3) Hebben de andere oude drukken van deze klucht dezelfde lezing? Knuttel geeft geen varianten.

4) Vgl. Van Moerkerken, *Kluchtspel* blz. 351, vs. 132: *Ja, dat zalt' em zo wel doen.*

5) In de *Klucht vanden Meulenaer* antwoordt Joost op een vraag van Piet: Ho, slaepje, Joosje mijn knecht? — Neen Miester, se slapen niet al die-der snuyven. Wel *dat's hun recht*, zegt Piet (vs. 446). Zo altans staat zowel in de Bredero-uitgave, bij Gebr. Binger verschenen, als in die van Knuttel; eveneens in de drnk van 1637. Hier moet toch ook de betekenis zijn: daar heb je gelijk aan; goed gezegd, en zal men moeten lezen: dat 's *hum* recht. — Ook in *Sp. Brab.* 1663 hebben A, D en H *hun* voor *hum* (de lezing van B); deze fouten zullen wel zijn toe te schrijven aan een verkeerde oplossing van *hū*.

Vs. 1306: Waar haalje de *streentjes*, op de Nieuwendijck of inde Halsteegh?

Al onze moderne uitgaven hebben hier *streentjes*, met de verklaring strengetjes. Nauta verwijst naar Kiliaen, die *strene garens* naast *stringhe garens* zet. Nu staat echter in de vier mij bekende drukken niet *streentjes*, maar *steentjes*, wat door niemand wordt vermeld. *Steen* komt, ook in 't Mnl., voor als naam van een gewicht, van wol, garen o.a.; gewoonlik 6 pond, zegt het *Mnl. Wdb.* Kiliaen geeft *steen* = sex librae et octo librae pro mercium et regionum diversitate. Onder de vbb., in 't *Mnl. Wdb.* genoemd, vindt men: *een steen oostersch vlas* (vgl. *Sp. Brab.* 1304); *van 2 stenen Caemps* (= hennep) *te spinnen* enz. Er is dus alle reden om in de tekst *steentjes* te laten staan. Spinsters van beroep zullen wel een vrij grote hoeveelheid vlas in eens inslaan; vgl. ook vs. 1308: *wat geefjet pont?* [1])

In vs. 1602—1603 zegt Jerolimo:

Ick moe van ed'len bloyen zijn en van groote li(n)gnagie,
Want ick ghevoel het *wel* an meyn generose couragie.

Alle uitgaven van de laatste jaren hebben hier *wel*; maar in de oude drukken A, B en D staat niet *wel*, maar *afe*; eerst H heeft *wel*. Oudemans verwerpt in zijn *Woordenboek op Bredero* reeds *afe* en zegt: lees *wel*; sedert is *afe* de vermelding niet eens meer waardig gekeurd. Dit *afe* komt echter ook voor in Costers *Spel van de Rijcke-Man*, vs. 1504, waar de doctor zegt:

Principiis opsta; dat machmen wel segghen, *àfe*, tis waer.

Is 't een verhaspeling van een Latijns woord, of is 't Frans

---

1) Misschien vindt men de verkleinvorm voor zo'n betrekkelik groot gewicht wat vreemd; mogelik is dan ook nog verwarring van de twee woorden *steen* (garens) en *stringhe*, *strene* (garens), zodat met *steentje* in vs. 1306 strengetje bedoeld kan zijn. Maar ook in dat geval moet natuurlik de lezing van de vier oude drukken behouden blijven — Vs. 1308 vat ik dan zò op: Naar welke zaak, winkelier, breng jij het garen, dat je gesponnen hebt? Of heb je particuliere huizen, vaste klanten, voor wie je werkt? (vgl. *Warenar* 718).

(*au fait*, *en fait*, *enfin*)? [1]) *Tis waer* zal er wel de Nederlandse vertaling of benadering van zijn. Een dergelike betekenis (inderdaad, werkelik) past ook volkomen in de hierboven aangehaalde verzen van de *Sp. Brab.*

Vs. 1063: Met die *kaats* ist achthien. Onvermeld blijft in onze uitgaven, dat druk A, B en D niet geven *kaats* maar *kaars*. Toch is de verklaring, die algemeen gegeven wordt, niet zonder bedenking; men neemt aan, dat dit een spreekwijze is, ontleend aan 't kaatsspel. Zover ik weet, komt ze nergens anders voor en onze kaatsers van nu weten geen raad met de uitdrukking, ook zij niet, die zich interesseren voor de geschiedenis van het kaatsspel. Daarom lijkt het me niet overbodig de oudere lezing *kaars* te vermelden. Een in de lucht hangende verklaring te vervangen door een andere, die evenmin behoorlik gefundeerd is, ligt niet in mijn bedoeling, maar zou met *kaars* niet een minstens even aannemelike verklaring van de regel te geven zijn, als met *kaats*?

Een lastige regel is vs. 2033, die bij Moltzer luidt:

Daer jy 't pijntjen om een blanck *van mal passe* kreech.

Dit is de lezing van H; Moltzer en Knuttel, die beide druk A aan hun uitgave ten grondslag leggen, vermelden wel als variant van A, B, C en D *dat jy*, maar niet, dat A, B en D alle drie *van mal van passe* te lezen geven; alleen Terwey geeft deze woorden als lezing van D en bouwt daarop zijn bekende gissing. In al onze moderne uitgaven staat nu *van mal passe*, de jongere lezing dus, die dan zou moeten betekenen van slecht allooi. Terwey's verklaring verdient, dunkt me, de voorkeur; alleen moet men daarbij *dat* uit A, B en D vervangen door *daer* (H). Volkomen bevrediging geeft geen der beide verklaringen, zodat het stellig gewenst is de verschillende oude lezingen zo volledig mogelik mee te delen.

1) Kollewijn wil denken aan *ave*; dat lijkt me heel onwaarschijnlik; zoals in veel kluchten, waar een dergelike „doctor" optreedt, wordt het „Latijn" ook hier nu en dan gevolgd door een (meer of minder) vrije vertaling in het Hollands.

Sedert 1918 zijn er drie nieuwe uitgaven van de *Spaansche Brabander* verschenen en een herdruk. Prinsen heeft hem uitgegeven, Stoett en voor kort Knuttel in de *Werken van Bredero*, die nog bezig zijn te verschijnen. De Vooys gaf een herdruk, de derde, van de oorspronkelik door Terwey bezorgde uitgave. We kunnen dankbaar zijn, maar — niet geheel voldaan. Uit de behandeling van het zestal plaatsen, hierboven genoemd, blijkt reeds, dat er nog wel iets te wensen overblijft. In welke opzichten onze uitgaven, die, voor verschillende kringen van lezers bestemd, niet alle aan dezelfde eisen behoeven te beantwoorden, te kort schieten, zal nader blijken. Dankbaar mogen we in de eerste plaats zijn voor wat op 't gebied der tekstverklaring is bereikt. Welk een vooruitgang sedert Moltzer: verschillende geleerden, Stoett wel in de eerste plaats, hebben er het hunne toe bijgedragen om het aantal duistere, niet of verkeerd begrepen plaatsen tot een betrekkelik klein getal terug te brengen. Maar de tekst zelf is nog steeds niet met die zorg behandeld, die hij verdient — dat ook de tekstverklaring hier soms onder moest lijden, bleek boven reeds en zal nader blijken. Wel is ook op het stuk der tekstverzorging vooruitgang te konstateren. Vergelijkt men Knuttels nieuwe uitgave met die van Moltzer, beide afdrukken van A, dan zal men herhaaldelik een tekstverschil kunnen noteren en bijna steeds geeft dan Moltzers uitgave de foutieve lezing. Misschien is het juister te zeggen Unger's tekst, die ook wat de verdere werken in de uitgave van Gebr. Binger betreft, slordig is. Kalff wijst daar reeds op in zijn *Geschiedenis der Nederl. Letterk.* Dl. IV, blz. 325—26, waar men een kleine bloemlezing van onnauwkeurigheden vindt. Het „tijdroovende, onaangename werk van de vergelijking enz." is blijkbaar door Unger niet met de gewenste nauwkeurigheid verricht. [1])

---

1) Druk A ligt ook ten grondslag aan de uitgave van Terwey—De Vooys. Terwey heeft daarbij, gelijk hij meedeelt, de druk van 1621, D, vergeleken; verder is er „genormaliseerd", er schijnt ook heel wat uit H, de druk van 1638, te zijn ingeslopen, zodat deze uitgave kwalik (meer) een herdruk van A kan

Knuttel zegt in zijn Voorwoord tot de Werken van G. A. Bredero, dat hij een zuiver diplomatiese afdruk van de oudste drukken niet wenselik heeft geacht; hij motiveert kort zijn mening en deelt dan mee, op welke punten hij afwijkt van de ten grondslag gelegde teksten. Dat is per slot van rekening niet zo heel veel en hij blijft — tenminste wat de *Sp. Brab.* betreft, de overige werken heb ik niet vergeleken — in 't algemeen vrij trouw aan zijn grondtekst, zodat we nu altans een vrij nauwkeurige afdruk van A hebben gekregen. Toch ben ik niet tevree: van de *Sp. Brab.* is nog steeds geen uitgave verschenen, die voldoet aan de eisen, die de vakman, de studerende in 't algemeen, mag, moet stellen.

Aan vele Middeleeuwse teksten, aan verschillende 17de-eeuwse werken is ten deel gevallen, wat aan Bredero's werk reeds veel te lang is onthouden: een uitgave van het meest daarvoor in aanmerking komende handschrift, resp. van de beste druk, diplomaties, altans met verantwoording van de afwijkingen, benevens vermelding van de (belangrijke) varianten. Niemand zal beweren, dat Bredero's werken dat niet waard zijn; er is geen belangrijker bron voor onze kennis van het Amsterdams uit het begin der 17de eeuw dan Bredero's kluchten, liedjes en blijspelen. En zo heel veel weten we nog niet van dat Amsterdams. Nauta's dissertatie van 1893 is geen afsluitend werk en bedoelde dat niet te zijn. En wat is er sedert gedaan? Hier hebben we nu een belangrijk dialect, dat om deze tijd een groote rol gaat spelen; we bezitten tientallen echt-Amsterdamse kluchten uit de eerste helft der 17de eeuw van schrijvers, die er naar streven de volkstaal, de taal zoals die door burgerij en klootjesvolk gesproken werd, zo getrouw weer te geven en af te beelden, als dat maar met lettertekens

worden genoemd; het aantal afwijkingen is legio. De uitgave van Stoett is een herdruk van D, echter ook met tal van afwijkingen. Prinsen, die ook A voor zijn uitgave gebruikte, heeft „eenigermate gemoderniseerd". Alleen Nauta geeft een zeer nauwkeurige afdruk van de door hem gebruikte druk, H, die echter 20 jaar na Bredero's dood is verschenen en daarvan de sporen draagt.

mogelik is. Bredero verzekert het herhaaldelik: ik behoef maar te wijzen op zijn *Voorreden bij 't Geestich-Liedt-Boecxken*, welk een liefde hij voor die taal had en met welk een nauwgezetheid hij haar trachtte weer te geven. Hoeveel kostbaar materiaal blijft hier maar steeds liggen, weinig of in 't geheel niet gebruikt! Ook een studie over het tegenwoordige Amsterdamse dialekt laat nog steeds op zich wachten. Dient die vooraf te gaan aan de nadere bestudering van Bredero's taal? Er is reden om die vraag bevestigend te beantwoorden, maar aan de andere kant: in 't verleden ligt het heden. Het doet er niet zoveel toe waar begonnen wordt: àls er maar weer begonnen wordt. Een uitgave nu als de door mij gewenste van Bredero's kluchten en blijspelen (en een aantal liedjes) zou hem, die zich aan de studie van het Amsterdams uit de eerste jaren der 17de eeuw wou wijden, een uitstekend en onontbeerlik hulpmiddel verschaffen bij die studie, terwijl wie nu zich daartoe wil zetten, ondanks alle uitgaven die we van Bredero's verschillende werken bezitten, nog steeds geen enkele voorarbeid vindt, waarop hij zich ten volle kan verlaten.

Mag men een dergelike arbeid niet vergen van een uitgever van Bredero's werken? Stel ik te hoge eisen? Aan hem die uitsluitend een lezerskring van leken op het oog heeft, wil ik ze ook niet stellen, al acht ik ook in een uitgave voor leken het normaliseeren en willekeurig afwijken van de grondtekst uit den boze. Waar is het einde? En hij die werkelik stukken als de *Sp. Brab.* wil lezen en *kan* lezen, getroost zich ook gaarne de inspanning, nodig om met de „vreemde", inkonsekwente spelling vertrouwd te worden. Overigens gun ik graag de leek zijn uitgave; die van Prinsen schijnt wel uitsluitend voor niet-vakkundigen bedoeld te zijn. Maar dat onder al de uitgaven, die we nu van de *Sp. Brab.* bezitten, er geen is die de vakman alles geeft, wat hij redelikerwijze mag verlangen, betreur ik; dat had nu toch wel zonder al te veel moeite gekund.

Met de varianten is het altijd een lastige geschiedenis. Moet

men ze alle vermelden? Die maar een weinig vertrouwd is met de oude drukken van Bredero's werken, — en dit geldt natuurlik niet alleen voor Bredero — weet hoe 't met de spelling gesteld is, hoe die wemelt van inkonsekwenties. Die nauwgezet *alle* varianten optekent, doet ongetwijfèld veel onnut werk. „Onder de varianten heb ik", zegt Knuttel in zijn voorwoord, „spellingsverschillen niet opgenomen". Met recht, dunkt me: alleen, we zijn voorlopig nog niet zo ver met onze kennis van Bredero's taal, van het vroeg-17de-eeuwse Amsterdams, dat we steeds met zekerheid kunnen uitmaken, of een spellingsverschil inderdaad ook niets anders, niets meer dan een verschil in *spelling* betekent. Grote voorzichtigheid op 't stuk der varianten is dus wel geboden; ik zou zeggen: liever tien onnutte varianten vermeld dan de kans te lopen één die van belang kan zijn, te verzwijgen.

Wat nu de *Sp. Brab.* betreft, Knuttel geeft in 't geheel drie varianten, waarvan twee fout zijn en Moltzer-Unger negen; dat is al.

Over onze „aanspreekvormen" in de Middeleeuwen bezitten we een studie van Vor der Hake; het vervolg daarop, de geschiedenis, de ontwikkeling dier vormen in de latere eeuwen tot onze tijd toe, laat nog op zich wachten. Voor die ontwikkeling leveren o. a. Bredero's werken kostbaar materiaal. Dat dit tenminste in één uitgave van die werken zo nauwkeurig en volledig mogelik worde gegeven, is toch niet anders dan een redelike eis. Het is nu uit het vorige wel duidelik geworden, dat geen enkele onzer uitgaven rekening houdt met de wensen die de taalkundige in dit opzicht of in andere mocht koesteren. Het lijkt me gewenst dit nog met enige konkrete voorbeelden te illustreren.

In vs. 2181 zegt de oude Geeraert, nadat de notaris hem heeft gemaand te betalen:

Waar van? ick *kenje* niet, ghy hebt mijn niet eschreven.

Zo is de lezing van bijna alle drukken; alleen A heeft: ick *kenne* niet, een vorm die door geen onzer moderne uit-

gaven wordt vermeld. Is *kenne* een drukfout voor *kenje*? Ik wil de mogelikheid niet ontkennen; in A zitten, zoals we nader zullen zien, heel wat slordige drukfouten. Maar nu leest men in Hooft's *Jan Saly*, ook een Amsterdamse klucht, in de druk van 1622, blz. 3: *Sinne* (= ben je) hylickes ghesint? op blz. 4: so *muege* (= moog je) daer iens gaen; in *Doortrapte Meelis*, ook van W. D. Hooft, op blz. 12 *datte* = dat je. In deze inklinatievormen, waarop ik in ander verband hoop terug te komen, ontbreekt dus de mouillering. Het verloren gaan van de mouillering is een niet ongewoon verschijnsel: men zie bv. Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands*, blz. 284 (*ñ* wordt *n*) en 279; ik wijs op het in de 17de eeuw — en ook nu nog in dialekten — veel voorkomende *monseur* (*meseu*); op *bezour* (bonjour), *lozee* en dgl. [1]) *Ick kenne* mag dus maar niet zo als „foutieve" vorm uit de tekst worden verwijderd, dient in elk geval onder de varianten te worden opgenomen. Of er in Bredero's werken meer dergelike vormen voorkomen, weet ik niet; in de moderne uitgaven vond ik er geen. Van belang zou het ook zijn te weten, of er onder onze hedendaagse dialekten zijn, die dergelike inklinatievormen kennen.

De aanspreekvorm *gy* (= *ži*) [2]) komt in de *Sp. Brab.*, een van Bredero's laatste werken, weinig meer voor. Twee stellige vbb. geven m.i. vs. 2198 *mien gy* en vs. 2216 *bin gy*. Beide komen uit de mond van Byateris. In H zijn deze *gy*-vormen, die de drukken A, B en D alle drie geven, vervangen door *jy* en *je*. Het is leerzaam te zien, welke veranderingen H, de druk van 1638, in de aanspreekvormen brengt. Ik vestig de aandacht op een enkel punt: In sommige vroeg-17de-eeuwse kluchten wordt de vorm *jy* zeer veel gebruikt in zwak betoonde positie, dus daar, waar volgens ons taalgebruik in de regel

1) Zie verder o. a. Muller's *Crit. Comm.*, blz. 194 over *mansieren* in *Reinaert* 700 en Muller's artiekel over *boegseeren, Tijdschrift* X, 298.

2) Vgl. mijn artiekel over *De Ontwikkelingsgang der Hollandse Voornaamwoorden je en jij* in *Tijdschrift* 43, blz. 81 vlg.

je wordt gebezigd. Een sprekend voorbeeld daarvan geeft het fragment uit *Jan Soetekau* in *Van Moerkerken* 78 vlg., waarin men proklities steeds *jy*, nooit *je* vindt en enklities veel meer *jij* dan *je.* [1]) Ook in Bredero's kluchten vindt men enkele voorbeelden van dit *jij*, bijv.: *Koe* 100, *jij wilt*; *Molenaar* 281 *jij siet*; 356; 499. In de tussenspelen van de *Rodd'rick ende Alphonsus* vindt men ze eveneens (422—424, 435, 481, 485). In hoofdzaak zijn dit proklitiese vormen, vormen, die m.i. de voortzetting moeten zijn van het uit enkliese losgemaakte *gy*, overgangsvormen naar *je.* In druk H van de *Sp. Brab.* zien we nu inderdaad dit *jij* meermalen veranderd in *je*, bijv. 306, 1916, 2097, 2209, 2212, alle enklities; 2213, 2214, proklities. Dit alles is niet alleen van belang voor de ontwikkelingsgang zelf dezer pronominale vormen, maar ook voor de chronologie. Dat men deze varianten nergens vermeld vindt, behoef ik niet meer te zeggen; wel merk ik in dit verband op, dat ook drukken, die nà de dood van een schrijver verschenen zijn, afwijkingen kunnen vertonen, die vermeldenswaard zijn. Men zal er op bedacht moeten wezen, dat in deze en dergelike gevallen niet stelselmatig is gemoderniseerd, maar de tendens zal toch allicht blijken.

In zijn Voorwoord tot de Werken van Bredero zegt Knuttel: „..... ook heb ik slechts aanvankelijk geëerbiedigd de *i* 's, die in de oudste drukken hier en daar de *j* 's vervangen. Door vergelijking blijkt, dat deze *i* 's hetzij willekeur van den zetter zijn of een tekort aan *j* 's verraden. Ze te laten staan had geen bezwaar, *waar ze niet voor een stomme e voorkwamen*, de indruk mocht echter niet gewekt worden, dat Bredero inderdaad *oogie* voor *oogje* gebruikte en waar de *j* 's af en toe hersteld moesten worden, leek het logischer ze geregeld te herstellen". Dat Bredero niet *oogie* met zachte spirant heeft gezegd, neem ik aan, maar vooral bij de verkleinwoorden mag men met het veranderen van *ie* in *je* wel heel voorzichtig

1) Vgl. *Tijdschrift* 43, blz. 99 en 104.

zijn. Moet men Knuttels woorden zo opvatten, dat hij diminutieven op *ie* (*muisie*, *oochie*) voor het Amsterdams uit het begin der 17de eeuw onmogelik acht? Zijn uiting is mij niet geheel duidelik (zie de kursivering van mijn hand), maar het kan in elk geval zijn nut hebben deze kwestie van *-ie*, *-je* bij de verkleinwoorden even nader te bekijken. Het is bekend, dat het tegenwoordig Amsterdams wel verkleinwoorden op *ie* kent, daarnaast ook *-je*-en-*tje*-vormen. Trouwens, niet alleen het Amsterdams, maar naar ik meen geheel Holland; voor het Delflands o.a. geeft Te Winkel op, wanneer de uitgang *ie* is en wanneer *je* of *tje* (*Tijdschrift* 18, 180). In onze Hollandse kluchten uit het begin der 17de eeuw vindt men nu veel *-ie* en *-je* naast elkaar. In de *Sp. Brab.* zijn niet veel vbb. van de *-ie*-schrijfwijze (A heeft *hoetie*, *haertiens*, 511; *moytiens* 509); ook in andere werken van Bredero zijn er heel weinig, voorzover ik weet. Maar in Coster's *Teeuwis de Boer* bijv. vindt men er heel wat; de naam *Keesje* wordt daar geschreven als *Keesje*(*n*), *Keesie*(*n*) (ook *Keesgen*, *Keesgie*). Hier kan toch moeilik alleen willekeur van de zetter in 't spel zijn. We weten sedert Kloeke's artikel in *Zeitschrift für Deutsche Mundarten* 1923, blz. 217 vlg., dat we bij de diminutiva te doen hebben met een interessante fonetiese ontwikkeling, een klankproces, dat al vroeg is begonnen, maar omstreeks 1600 nog niet geheel heeft uitgewerkt. Al deze verschillende spellingen nu zijn pogingen om de zich ontwikkelende klanken en klankkombinaties met schrifttekens weer te geven en te volgen. Uiteraard kan dat met de ten dienste staande tekens niet anders dan gebrekkig gebeuren, maar kostbaar materiaal leveren deze transscriptiepogingen ons om achterna de fonetiese gang van dit proces te rekonstrueren. Hoe scherpzinnig Kloeke dat op grond van Middelnederlands materiaal voor het Noordhollands heeft gedaan, behoef ik hier niet in herinnering te brengen, maar wel mag ik hier aanhalen, welke gevolgtrekking hij maakt uit het voorkomen van vormen als *Bettejaen* en *Deddeiaen* naast *Bettetiaen* en *Diddetiaen*: „wir beobachten hier schon die

ersten Ansätze zu holländischen Formen wie *muisie*, *boekie* usw., wo von der ganzen palatalen Artikulation des mouillierten Lautes blosz nog ein ī übrig geblieben ist" (blz. 226). — Zo is het dan ook van belang de verschillende schrijfwijzen van de diminutiefuitgang bij Bredero en andere 17de-eeuwse schrijvers te kennen. Best mogelik, dat hier veel willekeur onder schuilt; maar het zijn toch dèze vormen, die ons licht moeten geven over de verdere ontwikkeling der verkleiningsuitgangen; zij moeten mee helpen om de tegenwoordige veelheid van formaties te leren begrijpen. Hoe ze precies zijn op te vatten, kan eerst een geduldig onderzoek leren; zou men hier in 't algemeen niet mogen denken aan nog niet gestabiliseerde klanken, waarvoor nog verschillende ontwikkelingsmogelikheden bestonden, die nu (en hier) eens meer zo, dan (en daar) weer een weinig anders werden uitgesproken? [1])

Op een lijn hiermee staan werkwoordsvormen als *loopie* naast *loopje*. Ook bij deze verbaalvormen kent het tegenwoordig Amsterdams, kennen onze Hollandse dialekten, zowel een geïnklineerd *ie* als *je*. In 17de-eeuwse kluchten vindt men herhaaldelik *maeckie*, *hoorie*, *maerie* (= maar je) naast *maeck je* enz. (ook meermalen *iy*, naast *jy*, bv. in *Jan Saly*); proklities eveneens *ie* en *iy* naast *je* en *jy*. In de *Sp. Brab.* komen ze — evenals verkleinwoorden op *ie* (*n*) — zo goed als niet voor; een voorbeeld levert druk B 382: *vraagie* = vraag je. Dat in het Amsterdams van de 17de eeuw hier inderdaad wel *ie* gesproken werd, daarvan kan ik een enkel bewijs geven. In de *Kluchtighe Comedie van Adelio en Flavio's Vryagie, ghespeelt op d'oude Kamer In Liefd Bloeyende* A° 1629, leest men fol. 8r.:

1) Wijst een rijm *vraetjen: bluetien* (*Gedichten van Hooft* I, 53), *gesighie: schichje*: *wighje* (id., 128) op een zodanige zwevende uitspraak, tussen *i* en *ĭ* in? Of is 't alleen een spellingverschil? Ik durf 't niet beslissen. Vgl. in de *Sp. Brab.*, druk A, 510: *vaertjens: haertiens*. In *Don Quichot op de Bruiloft van Kamacho* vind ik een rijm *ekselentie: mensie* (vs. 719). Zie over *-ie*—*-je* bij diminutiva ook P. Leendertz. Jr. in zijn Inleiding op Hooft's *Warenar*, blz. XL en XXXVIII.

.... — O! wat beest *sin y*,
Bin je droncken? soo swijght bonsingh, of je selt vertoornen *my*.

Het rijm wijst hier op de uitspraak *sinnie.* [1]) En hiermee stap ik van de *i*—*j*-kwestie af. De tekens zullen ongetwijfeld meermalen voor elkaar gebruikt zijn, zò dat men in die wisseling niets anders dan een spellingverschil mag zien, maar daarom juist is voorzichtigheid geboden en dient er voor gewaakt, dat vormen, waarbij *i*- en *j*-spelling iets meer kan zijn dan een spellingkwestie, als van geen belang op zij worden geschoven.

Wat verder de vorm der verkleinwoorden betreft, Nauta merkt in zijn *Taalk. Aant.* § 35 op, dat men bij Bredero de *-ge* (*-gie*)-vormen nog het meest ziet na *s* en *t*. Ongetwijfeld spelen de voorafgaande konsonanten een belangrijke rol in de verschillende ontwikkelingen der diminutiefuitgangen; hier dient nog vrij wat onderzocht te worden. In de *Sp. Brab.* vindt men 1129 *Elsgen*, 1132 *Mannetgen*, 2222 *buurtgens* en verder geen *ge*-vormen meer. Het zijn Andries en Geraart, beide mannen van de oude generatie, die ze gebruiken. *Buurtgens* is nog in H blijven staan, de twee andere zijn daar veranderd in *Elsjen* en *Mannetjen.* Ik meen te hebben opgemerkt, dat de *-ge*-vormen zich vooral lang handhaven bij eigennamen; altans in 't *schrijven* daarvan heerst een zeker konservatisme. Bij Hooft vindt men in een gedicht van 1623 nog *Schaetgen* (Werken I, 200), als vleinaam van Tesselschade, terwijl dan overigens in zijn werken de *-ge*-vormen reeds lang verdwenen zijn. [2])

1) In Jan Soet's *Jochem Jool* enz. Amsterdam 1637 (zie *Van Moerkerken* I, 171) viel mijn aandacht op de regel: Hoe *kanjen ie* soo houwen? waar de hiaatvullende *n* alleen begrijpelik is, als inderdaad *ie* (hier voor een objektspronomen) gezegd is.

2) Alleen in het blijspel de *Warenar* komen er nog enkele voor. In verschillende eigennamen heeft de *ge(n)*-schrijfwijze tot op onze tijd stand gehouden, zo in *Ooltgensplaat*, dat in Zeeuwse en Zuidhollandse mond Ooltjesplaat heet, maar waar de konservatieve schrijfvorm oorzaak is, dat buiten Zeeland meerendeels gesproken wordt van Ooltgensplaat met gutturale spirant *g*; men denke aan eigennamen als *Oetgens*, *Wijntgens*. Vgl. ook M. Schönfeld, *De Studie van de Eigennamen* (*N. Tg. XVII*, blz. 197).

A, B en D hebben in vs. 925 de vorm *kruymjes*, H *kruympjes*; in onze uitgaven komt alleen de laatste vorm voor; verder geeft A 1425 *pan-aalje*; de andere drie drukken *pan-aaltje*; ook hier wordt gekozen de vorm, die voor òns algemeen taalgebruik de gangbare is. [1])

Ik laat nu, zonder naar volledigheid te streven, nog een aantal plaatsen volgen, waar in onze moderne uitgaven de lezing der oude drukken meestal zonder enige opgave van reden — en m. i. steeds ten onrechte — wordt op zij geschoven.

In vs. 5 hebben A, B en D *O Kaserlaycke* stadt; onze uitgaven geven *kayserlaycke* (H). Waarom? vgl. B 527: *paasse kick*; vs. 691 *raasen* (: baasen).

Vs. 9: *muragie masieft* (A, B, D); *masieft* wordt veranderd in *masief*. Maar paragoge van *t* achter *f* is toch geen ongewoon verschijnsel; vbb. uit Bredero geeft Nauta § 45a; vgl. verder *kraft* (= karaf) in 't Fries en ook in andere dialekten; zie o. a. Opprel, *Het Dialekt van Oud-Beierland* § 47 en Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* § 132.

Vs. 215: A, B en D geven *exstruvagant*; alleen H *exstravagant*; onze drukken: *ex(s)travagant*.

Vs. 498: wat *voert ghy* de snater hebben alle vier drukken. Nauta en Knuttel drukken af *voert*, de andere uitgevers *roert*. Hebben we hier te doen met een kontaminatie-produkt? een opzettelik misschien, dat past bij de groteske taal van Jerolimo.

Vs. 788 A: ick *wos* de weelde moe; B, D, H *was*; *wos* wordt verworpen (vgl. Nauta § 6).

Vs. 800: soo *stool* hy al mijn gelt (A); *stool* moet plaats maken voor *stal*; vgl. bijv. *Van Moerkerken* 401: sy *bevool*.

Vs. 952 hebben alle vier oude drukken *schrappra*, welke vorm Nauta en Stoett afdrukken, Knuttel en De Vooys niet. De laatste zegt: 't zal wel een drukfout zijn voor *schappra*; maar men vindt bij Bredero ook *Kramerijcksche kraegh* (*Symen*

1) Vgl. Kloeke's artiekel, blz. 222 en Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* § 141. Zoals bekend is, komen in de 17de eeuw ook dikwijls vormen voor als *schuymtje* (*Lichte Wigger*, blz. 37), *itemptje*, *itemtje* (*Warenar* 716) enz.

sonder Soeticheydt 76) en *travaeren* (= taveerne) in de *Klucht vande Koe* 158, in *Griane* 1548. Dit zijn toch geen drukfouten! Vgl. verder o. a. *protrest* (*Van Moerkerken* 550); ook *schrobber* (*Molenaar* 543, *Sp. Brab.* 1259) naast *schobber?*

In vs. 1318 heeft A *ick spreeckt*; een drukfout? Maar A 1969 heeft eveneens *ick spreeckt.* En in sommige hedendaagse dialekten kent men ook dergelike vormen; in 't Haags bijv.: *ik blijft, ik gaat* enz.; in 't Oudbeierlands (Opprel § 76).

Vs. 1430. In de uitgaven, die op A en D teruggaan, wordt *ghels* vervangen door *ghelts.*

Vs. 1473. A, B en D hebben hier:

> Nu Markolfus *makop* / malkus hoe salt hier locken?
> Doet open / lacker flucx (A flulcx) enz.

H heeft *maeck op.* Deze laatste lezing vindt men in onze uitgaven. Dus *makop* is bij de druk van 1638 opgevat als *maak op*; misschien wel ten onrechte en dan is dit, zoals we zagen, niet de enige misvatting van H. Zou het woord niet evenals Markolfus en malkus een scheldnaam kunnen zijn? In Rein. II, 848 heet een boer *Makop* (uit *maenkop*; zie *Mnl. Wdb.* i. v.); verdere bewijsplaatsen van het woord als persoonsnaam heb ik niet; maar er zijn toch ook bezwaren om het woord zo maar op te vatten als *maak op.* De schrijfwijze is dan wel ongewoon en 't *Ndl. Wdb.* geeft alleen maar deze regel als bewijsplaats voor *opmaken* = openmaken met verzwegen objekt.

Waarom *spreck* (A 1550), *daermen* (A 1575) en *moorghen* (A 1866) moeten wijken voor *speck, darmen, morghen* begrijp ik niet, evenmin, waarom de uitgevers van A en D *wetspil,* 1908 vervangen door *wetspul.*

Moltzer, Terwey en Knuttel hebben alle drie de druk A aan hun uitgave van de *Spaansche Brabander* ten grondslag gelegd, waarschijnlik omdat deze ongedateerde druk voor de oudste geldt. Is hij dat inderdaad? Veel bewijzen voor die onderstelling zijn er tot dusver niet aangebracht. Voorzover ik weet is Ten Brink de eerste en de enige, die met een enkel

woord over deze kwestie spreekt. „Waarschijnlijk", zegt hij (Werken II, 133), „werd het stuk in het laatst van 1617 gedrukt. Daar de druk van 1618 veel uitvoeriger voorwerk bevat.... dan de bovengenoemde (dat is de druk zonder jaartal A), is het misschien niet te gewaagd aan dezen de oudste rechten toe te kennen". [1]) Heel stellig laat Ten Brink zich niet uit, en met reden; het is enigszins verwonderlik, dat sedert Ten Brink alleen op deze losse grond A steeds met stelligheid de oudste druk wordt genoemd. Het is bekend, dat juist in jongere drukken heel dikwijls vrij wat van het voorwerk, lofdichten vooral, geheel verdwijnt of achteraan wordt geplaatst, zodat aan het argument van Ten Brink in het algemeen niet veel waarde is te hechten voor de ouderdomsbepaling van een ongedateerde druk. En in dit bijzondere geval zijn er verschillende bezwaren tegen de mening van Ten Brink en Unger. Het gewichtigste is wel dit: In druk B vindt men een voorrede van Bredero's hand: *Tot den goetwillighen Leser*, welke in A niet voorkomt. Daarin staan deze woorden: „Het heeft eenige rechtsche of averechtsche gheleerde Doctoren met sommighe hypokrytesche schijn-heylighe ghelieft onse Spaansche Brabander in sijn eere te spreecken, sonder dat sy de man ghesien noch gehoort hebben. *Daar over hebben wy besloten dat wy hem int licht wilden laten gaan*, op dat hy hem by al de werelt, en insonderheyt mocht verantwoorden tegen de ghene, die met een gheveynsde suyverheyt, hem van te schandelijcke oneerlijckheyt by elck een verdacht ghemaackt hebben". De voorrede sluit met een passage, die aldus begint: „Dit zyn dan vriendelijcke Leser of Leserin de oorzaken en de dinghen *die mijn hebben beweegt te doen drucken mijn Brabander*" enz. Deze uitingen — met name het door mij gecursiveerde — maken het moeilik om aan te nemen, dat toen reeds, en nog wel bij

1) Unger stelt in zijn *Bibliographie* deze druk A in 1618; waarom weet ik niet. De Vooys en Prinsen volgen in hun uitgaven dat voorbeeld en noemen dan A de uitgave van 1618, wat minder nauwkeurig is; immers ook B is in 1618 uitgegeven.

dezelfde uitgever, Van der Plassen, die ook druk B bezorgde, een uitgave van de *Sp. Brab.* was verschenen. Dit zijn woorden, die moesten dienen ter inleiding van de *eerste* druk, altans van de eerste, met Bredero's medeweten, uitgegeven druk. Men zou nu al moeten veronderstellen, dat deze voorrede, die ook in de na B verschenen drukken voorkomt, oorspronkelik voor A is geschreven en daarin door een of andere toevallige omstandigheid niet is opgenomen.

Er is omtrent A nog wel een en ander op te merken. Dat de *Sp. Brab.* gretig gelezen werd mag wel worden aangenomen; Van der Plassen verzekert in de Opdracht van de herdruk van Bredero's werken aan Albreght Koenraed (1638), dat „d'aengenaemheyt zijner veerzen de druckpars menigmael deed kraecken", maar als A in 1618 (of eind 1617) is gedrukt, dan zijn binnen het jaar minstens drie drukken van de *Sp. Brab.* verschenen, alle bij dezelfde uitgever (zie *Bibliographie* van Unger, blz. 55); minstens drie; er kunnen drukken verloren zijn gegaan, en in 1619 verschijnt al weer één; dat is wel veel. Vreemd is in A het drukkersmerk (het vosje tussen twee palmtakken met slangen), dat, voorzover ik weet, in geen enkele andere uitgave van Bredero's werken voorkomt. [1]) Het aantal drukfouten is in A zeer groot, veel groter dan in B, D en H. Een enkele daarvan versterkt mij in 't vermoeden, dat deze druk A niet de oudste is. In vs. 1153 hebben B, D en H: een deel ghespuys van *fielen*, schudden, wespen. De lezing van R is hier *zielen*. Die fout wordt begrijpelik, als men mag aannemen, dat A teruggaat op een druk, waar *fielen* (of misschien *sielen* met lange *s* stond); de zetter heeft in elk geval *s* gelezen en de vorm *sielen* door *zielen* vervangen. [2])

A vertoont verder, tegenover B, D en H, een groot aantal

1) Van wie is verder het lofdicht, getekend *Eerlijck en Leerlijck*, het enige dat in A staat?

2) Een dergelike vergissing of vrijheid ten opzichte van een manuskript is minder aannemelik.

afwijkingen, grotendeels grafiese, misschien ook wel enkele dialektiese, zodat ik zelfs een ogenblik getwijfeld heb, of deze uitgave wel bij Van der Plassen verschenen is, ondanks de vermelding van diens naam op het titelblad. Maar ik ga hierop niet verder in; misschien dat een bibliografies onderzoek hier meer licht kan geven.

In alle geval hoort A tot de oudere drukken; op vele punten staat A naast B en D tegenover H, die uniformeert en moderniseert. Verder staat A veel dichter bij D dan bij B. A en D hebben verschillende gemeenschappelike drukfouten (212: *Bapitsten* voor *Baptisten*; 218 *boerelicke* voor *boerelieke*; vgl. beneden; 398 *sleutelrecx*; 1167 *verhoopt* voor *verkoopt*; 1697 *gaf* voor *schaf* enz.) en lezingen (190: *eelekaertjen* tegenover *eelekaerten* van B en H; 1057 *hebt ghy* tegenover *heb ghy*; 1254 *jy* tegenover *ghy*; 1628 *afgront* tegenover *afront*; 1691 *en stulp* tegenover *een stulp*; 1908 *wet-spil* tegenover *wetspul* enz.

Zoals ik reeds vermeldde, vertoont A zeer veel slordigheden en drukfouten, die door de uitgevers meestal stilzwijgend worden verbeterd. Over dèze druk kan Bredero moeilik zijn oog hebben laten gaan. Mij komt het voor, dat bij een eventuele nieuwe uitgave B als grondslag verre de voorkeur verdient boven A. We hebben in B een precies te dateren druk, waarop Bredero zelf toezicht zal hebben uitgeoefend; deze druk is wel niet geheel zonder vlekjes en slordigheden, maar heeft toch op verre na niet zoveel drukfouten en onnauwkeurigheden als A. Ik geloof dat een paar plaatsen eerder opgehelderd of juist opgevat zouden zijn, als niet aan de lezing van A die aandacht was geschonken, die ze meermalen niet verdient. Met de bespreking daarvan sluit ik dit deel van mijn artiekel.

Aan Knuttel danken we nu de verklaring van het duistere heiliedje in vs. 1891—1892, en die verklaring is wat vs. 1892 betreft verrassend eenvoudig: *Mieuwe stronckt vret in* betekent meeuwestrond vreet in. Onze meeste nieuwe uitgaven, te beginnen met Moltzer, drukken af de lezing van A: *nieuwe stronckt*, wat natuurlik de juiste opvatting van de plaats heeft bemoeilikt.

Dat niet alleen H, maar ook B en D *mieuwe* te lezen geven, wordt door niemand vermeld.

Steeds verkeerd opgevat is, dunkt me, vs. 218:

Daar mogen de Hollantse *boerelicke-dichters* hoor broeck by leggen.

Dit is de lezing van A en D; B heeft: *boere lieke-dichters*, H: *boerelieke-dichters*. Onze meeste uitgaven kiezen de lezing van A en D; *boerelicke* zal dan worden opgevat als boersch, boerachtig; in het *Ndl. Wdb.* vindt men *boerlijck*, dat in deze betekenis een enkele maal voorkomt. Nu hebben echter alle vier oude drukken een koppelteken tusschen *boerelicke* (*lieke*) en *dichters*; hadden we hier te doen met het suffix *lijk*, dan zou men in Jerolimo's mond eerder *laycke* (*lijcke*; vgl. bijv. vs. 4), verwachten, al moet worden toegegeven, dat Bredero in het weergeven van de Brabantse uitspraak niet erg konsekwent is. Alles bij elkaar genomen lijkt het mij echter wel zeker, dat B (en H) hier de goede lezing hebben: *boere lieke-dichters* = dichters van boereliedjes, zooals Bredero er zelf een was; men denke aan het bekende *Arent Pieter Gysen* enz.; (*lieken* = liedje gebruikt Jerolimo vs. 661). Zò is dan het koppelteken, dat alle oude drukken nog geven, begrijpelik.

II. Aantekeningen bij de Tekst.

Vs. 33—34.

> Ick ben liever inde harmonieuse melodive vogle-sangh,
> Als in de odieuse stinckende boeyens en ys're klangh.

Deze twee verzen geven ons een bekend spreekwoord, hier uitgedrukt in 't „heeroycke" Brabants van Jerolimo. Nauta wees daar reeds op. Stoett spreekt er over in *Tijdschr.* 27. Hij zegt: „De bedoeling der woorden is: een vogel is liever in de takken dan in een kooi. Alleen het znw. *klangh* blijft vreemd". „Of *klangh* kooi kan betekenen, is twijfelachtig",

zegt De Vooys in zijn uitgave van de *Sp. Brab.* Het spreekwoord is, geloof ik, tot dusver steeds verkeerd verklaard; de heersende foutieve opvatting [1]) gaat terug op Verdam, die in zijn *Mnl. Wdb.* VI, 1397 uit *Goedthals* 13 aanhaalt: *Beter in de ryseren dan in de yseren*, waarbij *beter in de vogle-sangh als in de ysere klangh* als (latere) variant zal behoren. Goedthals geeft in zijn spreekwoordenverzameling naast de Vlaamse spreekwijzen de Franse equivalenten, en zo naast het hier genoemde: il vaut mieux estre oiseau de bois ou bocage que de cage. Die Franse parallel moet Verdam er toe gebracht hebben om dèze verklaring te geven van het mnl. spreekwoord: eig. gezegd van vogels, „beter in de takken dan in eene kooi". Goedthals wil echter geen *vertalingen* geven van de Vlaamse spreekwijzen, maar korresponderende Franse, zodat deze laatste niet steeds gebruikt kunnen worden om tot de letterlike betekenis der Vlaamse te komen. Ik heb alleen tot mijn beschikking de (verkorte) uitgave van Goedthals door Meijer, die maar in één geval naast het Vlaamse spreekwoord het Franse equivalent zet, nl. bij *niet voor eenen goeden gheest* (blz. 103). Daarnaast staat *il n'est que d'ouir melodie.* „Zoude", vraagt M., „het woord *geest* . . . wel eens voor gezang of melodij gebezigd zijn? dit is mij geheel onbekend". Inderdaad, wil men in 't Frans steeds een woordelike, of zo nauwkeurig mogelike weergave van de Vlaamse spreekwoorden zien — de titel van Goedthals verzameling luidt: Les proverbes anciens, Flamengs et François, *correspondants* de *sentence* les uns aux autres enz. — dan zit hier een moeilikheid. Voor Verdam bestond die ook. Hij zegt (*Mnl. Wdb.* II, 1102): „Misschien is de bedoeling: er gaat niets boven eene aardige geschiedenis, doch dan blijft het mnl. geslacht vreemd". Hij laat dus eigenlik *melodie* al los, maar houdt vast aan *ouir* en blijft zitten met een onverklaarbaar masc. *gheest.* Maakt men zich nu los van de *vorm* der Franse uitdrukking, dan ligt het toch voor de

1) Ook het *Ndl. Wdb.* neemt die opvatting over; zie onder *rijs.*

hand om *niet voor een goeden gheest* op te vatten als: er gaat niets boven een opgewekt gemoed, wees blij van geest. Dit mocht Goedthals weergeven met: *il n'est que d'ouir melodie* [1]). Ik dwaal wel ver af, maar moet er toch even op wijzen dat een spreekwijze, overeenkomende met deze Vlaamse, voorkomt in *Dat Kaetspel ghemoralizeert*, blz. 1 [2]): Ic weet eenen goeden ridder, die ghetidelike pleecht te useerne een *proverbie* ende een woort, zeggende aldus: Niet voor wel doen, *ende blijde zijn*; vgl. ook Cats: Ick heb niet beters oyt ghelesen, Als wel te doen en *vrolick wesen* [3]). Ik kom nu terug tot: *beter in de ryseren dan in de yseren.* Stond hier nu niet bij Goedthals naast een Franse spreuk, waarin *oiseau* en *cage* voorkomen, ik geloof niet, dat ooit aan een kooi gedacht zou zijn; ook het verband, waarin de uitdrukking steeds voorkomt, wijst in een heel andere richting. In 't *Mnl. Wdb.* komt *iser* of *isere* in 't geheel niet voor in de betekenis van kooi, zelfs niet in die van tralie. 't *Ndl. Wdb.* kent *ijzer* als traliewerk (aan een venster), maar elke aanwijzing dat het in een of andere betrekking tot kooi gebruikt wordt, ontbreekt. Daarentegen is mnl. *iser*, *isere* in de betekenis van boeien zeer gewoon; men vindt in 't *Mnl. Wdb.*: *in dat iser* (*die yseren*) *sluten, leggen*; *uten yseren laten*; overeenkomstige vbb. geeft het *Ndl. Wdb.* Wat ligt dus meer voor de hand, dan *iseren* in deze spreekwijze van huis uit op te vatten als ijzers = boeien. *Risere*, pluraal van *rijs*, betekent dan kreupelhout, bosch, bij uitbreiding de vrije natuur; vgl. voor die betekenis *Mnl. Wdb.* onder *rijs* 3 (VI, 1400) en *Ndl. Wdb.* onder *rijs* I (XIII, 391) [4]). Het komt mij voor dat de spreekwijze ontstaan

1) Vgl. bijv. *Heim. der Heim.* 506:

Want der musiken soete luut
Doet dicken der sorghen vergheten,
Ende die ziele, wiltmen weten,
Hevet ghenouchte groot der inne.

2) Uitgave van Roetert Frederikse.

3) We hebben in deze uitdrukkingen m. i. de prototypen te zien van ons: Doe wel en zie niet om.

4) Zie ook *D. Wtb.* van Grimm. VIII, 713.

is in de kringen der misdadigers en vagabonden, onder die velen, die, als Jerolimo, iets op hun kerfstok hadden en de vrije natuur, bosch en wildernis, de „melodive vogle-sangh" verkozen boven de „stinckende boeyens". Ook buiten het Nederlands gebied in engere zin is de uitdrukking in gebruik geweest. Wat *Lübben* III, 487 onder *rîs* vermeldt, steunt mijn opvatting: „Beter in den ryseren (Reisicht, drauszen im Walde) dan in den yseren (praestat uni malo obnoxium esse quam duobus); in den ryseren, oder buten deme stock (strafblock) is gud deidingen (cum licet fugere, ne quaere litem). *Hoffm. Findl.* I, 79 ...." [1]).

Waar en wanneer nu de variant optreedt: *beter* (*liever*) *in de vogele sang als in de ysere klang*, is mij onbekend, maar op grond van het bovenstaande mogen we nu *ysere klang* wel opvatten als *iseren* (gen.) *klank* = klank, geklink van de boeien. Toen mnl. *sanc zang* werd, moest òf *clanc* ter wille van het rijm *klang* worden, òf men kon het rijm laten varen, zoals Tuinman doet, die het spreekwoord onder deze vorm vermeldt (I, 46): „*Beter in den vogelenzang*, *dan in den ijzerklank*. Vrijheid blijheid. Want, men hangt geen dieven, eer men die gevangen heeft" (zie ook *Harreb.* I, 410 onder *klank* en I, 294 onder *heer* [2]). Zo is, meen ik, het vreemde *klangh* in vs. 34 van de *Sp. Brab.* verklaard; ik kan nog wijzen op het parallelisme in de uitdrukking: *ys're* is van huis uit op te vatten als gen. plur. bij *klangh*, zoals *vogle* een gen. plur is bij *sangh*. Ten slotte nog een eigenaardige variant die ik bij Eckart,

1) Duidelik blijkt hier, dat oorspronkelik *ryseren* werd opgevat als het *minste kwaad*, wat natuurlik dwaasheid zou zijn, als de uitdrukking van huis uit op het vogelleven betrekking had, maar begrijpelik is, als men denkt aan een boosdoener, die het leven in de wildernis met zijn ontberingen verkiest boven de gevangenis. Men zie ook de aanhaling in *Ndl. Wdb.* XIII, kol. 386 onderaan, waar *goede kuekenen ende tafelen* enz. gesteld worden niet alleen tegenover *ijsers*, maar tegenover *rijsers* en *ijsers*.

2) Dit *heer* wordt opgevat als een verhollandsing van 't Friese *herren*, *harren* = grendels; zie Nauta's uitgave van de *Sp. Brab.*, blz. 56 — Tuinman wordt door Harreb. niet genoemd.

Niederd. Sprichwörter aantrof: *Beter in den Vogelfang, as in de Iserklang* (*Isenklang;* blz. 46, 548).

Vs. 45—46. Over *in viesibel gaan* is al heel wat geschreven. Stoett geeft nog een vb. van deze uitdrukking uit de *Klucht van Robert Leverworst* (*Tijdschr.* 27, blz. 228). Daarbij voeg ik het volgende: In het kluchtspel *Duifje en Snaphaan* (Amsterdam, bij de erfgen. van J. Lescailje. 2de druk, 1707) leest men blz. 27: Ik sta verbaast in dezen handel; 't is of ik *in visibel wandel* enz. In Van Zwols *Margrietje* (Amsterdam 1634) verkoopt Claes Clomp in de gedaante van een Duitse kwakzalver *visibel croet*, „eyn croet dat die ontkennen ond blinden doet... eyn croet daer doe Heer Grim mit waren selst alleyn eyn Nicker edder schim". „Heer", zegt Grim, „dat mijn dienen sou *onsienelyck te loopen*, Waer is *visibel cruyt?*" Later wordt gesproken van een *visibel brief*, die Grim in de hand heeft en die hem onzichtbaar maakt. Zou nu de uitdrukking niet komen uit het milieu van tovenaars en heksenmeesters? Daarmee zou dan ook begrijpelik zijn het vreemde woord *invisibel*, dat gelijk men ziet, niet alleen Jerolimo in dit verband bezigt (vgl. ook *Sp. Brab.* 339) [1]). En dan is *gaan* dus van huis uit niet *zijn*, maar zich onder de mensen bewegen. M. i. past J. met een soort galgenhumor de uitdrukking toe op zijn bezittingen, die voor hem even geheimzinnig onzichtbaar zijn, als voor de mensen de heer Grim en andere bezitters van een „visibel-cruyt". — *'k En magh niet paysibel staan* vat ik op als: ik word niet met rust gelaten (door mijn schuldeisers en leveranciers) — wat dan ook in 't vervolg genoegzaam blijkt: hij is niet veel thuis, durft blijkbaar niet thuis zijn en vertrekt ten slotte met de noorderzon.

---

1) De schrijfwijze in 2 woorden (*in viesibel*) in de *Sp. Brab.* 46, 339 en in de klucht van *Duifje en Snaphaan* wijst er op, dat het woord niet altijd begrepen is en *in* waarschijnlik als voorzetsel werd gevoeld; zo altans laat zich *visibel brief* enz. uit *Margrietje* verklaren. — Nog een vb. (*in versybel loopen*) vindt men in *Hans van Tongen* door J. Noseman (Amsterdam, 1644), blz. 8.

Vs. 50. Vgl. *Ndl. Wdb.* V, 221 en J. C. van Santen, *Van t'een op t'aer* ('s-Gravenhage, 1624), blz. 3: Jaegt de vent daer van de deur; *God help je! wat desen schobbejack!* 't Is wel geseyt, maer schamele luy en hooren 't niet gaeren. Duidelik blijkt uit deze plaats, ook uit de toevoeging *jy luye Bedelaar* in de *Sp. Brab.*, dat de oorspronkelik vrome zin der woorden *God help je* volkomen is verloren gegaan, dat de uitdrukking vrijwel de kracht heeft gekregen van: pak je weg! In een *Taefelspel van twee Bedelaers* (Van Vloten, *Kluchtspel*[2] I, 194) zegt de eene bedelaar: Ick ben voor een Godthelp of twee niet verslegen, Ick verstae'r wel acht off negen, eer ick wil ruymen (blz. 199; zie ook blz. 200); vgl. verder *Moortje* 2047; Coster's Werken 54, 192.

Vs. 54; ongeveer dezelfde uitdrukking *Koe* 3: De steelkunst doet zyn Meester de dood vaak verwerven.

Vs. 62. Vgl. Tuinman, *Nalezing* 3: Hy moet van dage een goed gebedeken gesproken hebben.

Vs. 66. *God bettert*; „opzettelijke nabootsing van plat-Duitsch?" vraagt De Vooys. De hier door Bredero gebruikte uitdrukking, die wel typies is voor de reputatie der Embdenaars, vond ik bij Eckart, *Niederdeutsche Sprichwörter* enz. bl. 98: *He kummt van Emden, Gott beter 't*; men mag dus aannemen, dat deze zegswijze al heel oud is en in het Amsterdam van Bredero's dagen bekend was.

Vs. 67: *dat comt snel.* Terecht wijst Stoett hier m. i. naar vs. 316: *dat komt schoon* en naar *Lucelle* 460. Herhaaldelik ontmoet men in 17de-eeuwse taal uitdrukkingen als: *dat komt braaf, soet, aardich, raar* enz. (zie bijv. *Moortje* 3302; Van Moerkerken, *Kluchtspel* 351, 443, 450, 471 enz.; *Coster's Werken*, 463, 514). *Komen* nadert hier tot een koppelwerkwoord (vgl. dat komt me ongelegen); te vergelijken hiermee is ons gebruik van vallen, gaan enz. als copula. Enige moeilikheid

geeft *snel*, maar men vergelijke *Mnl. Wdb.* i. v. *snel* B 2 en 3 en Plantijn, die *snellick*, *snel* o. a. weergeeft met *soudainement et roidement*. Ik zou *dat comt snel* willen weergeven door: dat valt me rauw op 't lijf, daar ben ik beduusd van, daar schrik ik van.

Vs. 84. Prinsen merkt terecht op (*Tijdschrift* 36, 299), dat men *sy koockten hem een vijgh* niet mag weergeven door zij stoofden hem een kool. Toch vindt men bij Knuttel nog die onjuiste vertaling; ook Stoett's verklaring; zij leverden hem iets, lijkt mij minder gelukkig. Wat voor bezwaar er is om met De Vooys de uitdrukking hier letterlik op te vatten — de Spaansche vijg wordt immers als middel om te vergiftigen herhaaldelik genoemd; zie bijv. *Noord en Zuid* 28, blz. 253 — begrijp ik niet.

Vs. 113. Vgl. *Van Moerkerken*, blz. 279: Hoe bruyn daeght het daer gints! dat is de droes oogh schijnelijck.

Vs. 181. Steekt Bredero hier de draak met de fantasieën in Becanus' *Origines Antwerpianae*, waarin het Antwerpens als paradijstaal de moeder van alle bestaande talen wordt genoemd?

Vs. 187. Vgl. *Kraambed van Zaartje Jans* (2de bedr., 2de toneel): De Engelse taal is van natuur, dat die deselve wel verstaat, verstaat van alle talen wat. [1])

Vs. 253. *Smock uel* verwerpt Knuttel, maar 't is de lezing van B, D en H (A *smockkel*); *smockkel* (vgl. ook *Van Moerkerken* 650 onder *smockelkoot* en *smockeltje*) zal wel uit *smock uel* ontstaan zijn.

---

1) In de *Twe-spraack* (Uitg. Kooiman, p. LXXVII) wordt het Engels een *schuimtaal* genoemd; onmiddellik op die uiting volgt de vermelding van Becanus' theorie, die echter door sommige van Spieghel's tijdgenoten al voor belachelik werd gehouden (Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*² III, 92). Bredero kan bij deze hele passage (vs. 175—220) zeer wel aan de *Twe-spraack* gedacht hebben.

Vs. 255. Vgl. *Van Moerkerken* 188: Dat zouwer wel duyzent zeggen, wel te verstaen as'et maer wisten.

Vs. 285. In het toneeltje dat hier begint, treden twee jongens op, Aart en Krelis; boven vs. 454 staat als toneelaanwijzing: *De twee Jonghens* en dan volgen als namen *Joosjen* en *Contant.* Prinsen's veronderstelling, dat *dezelfde* jongens in beide toneeltjes optreden, is zeer aannemelik. Dan moet er dus een vergissing zijn; en zulke komen meer voor: vs. 1006 begint de samenspraak tussen Jan, Andries en Harmen; maar in vs. 1111 staat in A, B en D *Steven*, waar H terecht (zie vs. 1140) Andries heeft. In de lijst van namen der spelers komt geen *Steven* voor, maar ook geen *Harmen.* Deze naam treedt blijkbaar van vs. 1006 af voor Thomas in de plaats. Zijn deze verwarringen hier uit te verklaren, dat bij de eerste opvoeringen van de *Sp. Brab.* de namen der personen wel eens gewisseld hebben?

Vs. 324; vgl. *Bijspr. Alm.* Nov. 29: De dood, spaart klein noch groot.

Vs. 347. *Hoogher niet*, *Harlingher-man* komt ook voor in W. D. Hooft's *Verlooren Soon*, zie Nauta's uitgave van de *Sp. Brab.* De uitdrukking is dus spreekwoordelik. „De oor-oorsprong van zulke toevoegingen zal gewoonlijk wel onvindbaar zijn", zegt De Vooys. Maar hier is toch nog wel iets te vinden. In de eerste plaats blijkt uit *Ndl. Wdb.* VI, 1016, waar men verschillende bewijsplaatsen leest van *Hooger niet*, dat deze uitdrukking stamt uit de schipperstaal. In Van Santen's *Lichte Wigger* zegt Coppen: *Niet hooger man te roer;* hou dreghende, ofje sout door de wind leggen; d.i. dus: niet te hoog aan de wind, tracht niet te scherp te zeilen, roerganger, hou er gang in, of je gaat over stag. De *Harlingher-man* hierboven moet wel de Harlinger beurtman zijn of zijn knecht en de hele uitdrukking is uit de mond van de beurtvaarders,

uit de schipperstaal, overgenomen in 't Amsterdams; een aardige parallel, een uitdrukking, die ook uit de mond der schippers is opgevangen, is: *Hael in Claes Lou*, *Warenar*, vs. 466, aangehaald door De Vooys (vgl. ook Winschooten's *Seeman* 94).

Vs. 355. In 't Fries zegt men nog: Hy is keapman yn ielshûden (en pinkefellen); zie *Fr. Wdb.* i.v. *ielshûd* en vgl. ook *Harreb.* I, blz. 1.

Vs. 359; vgl. *Coster* 177: Of die niet langher in haer Lant en mochten blyven. En dat *om de Schriftuer die daer staet aen de wandt*; dezelfde woordspeling in R. Visscher's *Tepelwerken*; zie *Uit R.V.'s Brabbeling II*, 72 en 101, door Dr. N. van der Laan.

Vs. 397. Kan *sy moetet al mee hebben* ook betekenen: zij moet wel alles aan zich dragen, wat ze bezit; ze moet de mensen toch vooral al wat ze voor kostbaars heeft, laten zien? In vs. 398 volgt dan, waar ze zo al mee pronkt. *Scheetsch* in de volgende regel is moeilik te omschrijven; 't *Fr. Wdb.* geeft voor *skeetsk*, een veel gebruikt woord, smalend, schamper. Er zit iets van hooghartigheid in, wat hier in de *Sp. Brab.* ook wel zou passen; immers murwe Niesje vindt het een bewijs van slechte smaak, van „opschepperij", dat Klaasje Boelen zo te pronken loopt met al haar opschik en kostbaarheden; vgl. ook *Van Moerkerken* 265.

Vs. 539. Deze aardige gedachte, die Bredero wel ongeveer zal hebben overgenomen in de vorm, waarin hij ze in zijn bron vond, is veel ouder. Bij *Goedthals* 93 leest men: *God en sloech noyt slach, hy en salfde mee*; vgl. ook bij *W. van Hildegaersberch* (uitg. Bisschop-Verwijs) 51, 226: *slaen ende salven.*

Vs. 601. Vgl. *Campen* 60: Weel syn geldt te voeren ghift,

die mint op ghenade, en zie ook 17: *op ghenaden dienen* — *Specy in manum* (vs. 599) vindt men ook bij *Van Moerkerken* 360: Maer benje oock wel versien van duymkruyt, dat is *spetie in manibus*; ook *Tuinman* I, 255 geeft de uitdrukking. Is ons woord duimkruid onder invloed van de Latijnse uitdrukking ontstaan?

Vs. 605. Ook deze uitdrukking moet de Amsterdammers uit Bredero's tijd bekend zijn geweest; men vindt ze o. a. bij *Coster* 63 (en vgl. ook 541); zie verder *Harreb.* I, 65.

Vs. 660. *Dats u ongheweyghert een vuyst in u oogh.* Over deze regel is weer heel wat geschreven. Ik meen, met Knuttel, dat *een vuyst in u oogh* terzijde wordt gezegd. Een parallel levert dan bijv. *Moortje* 1204; op Roemer's snorkerij: Ick tast niet an myn hoedt wien my oock mach gemoeten, Ten sy de grooten my met blooten hoofde groeten, antwoordt Kackerlack: *ghy bintet wel waardich, ick mien een voet in jou gat.* De uitdrukking *een vuyst in u oogh* komt meermalen voor (*Van t'een op t'aer* 9; *Van Moerkerken* 197); ook *dat dient hem als een vuyst in 't oog* (Tuinman 157). In *Van Moerkerken* 359 vond ik: 't Is je altemael soo ongeweygert, seyse, als een vuyst in je oogh, wat wel de kracht moet hebben van ons: ik wou (ik gaf) je net zo lief .... (als iemand ons iets vraagt, waar we helemaal geen oren naar hebben). Dàt zal tenslotte ook de bedoeling van Trijn zijn; Prinsen's opvatting (*Tijdschrift* 36, 302) lijkt me onaannemelik.

Vs. 673; vgl. Roemer Visscher, *Van den Os op den Esel* 18: Hy sal trouwen twee vrouwen, wat gater voor de ruymt; en W. D. Hooft's *Heden-daagsche Verlooren Soon* (Amsterdam, 1630) fol. 1: Ja 't Heerschop hadder gister avont *twietjes voor een paertje.*

Vs. 880. Al weer-an, sey de meyt, dat gater weer na toe.

Al weer-an is met vooruit niet volledig weergegeven; het is vooruit maar weer, nog maar eens een keer. „Blijkbaar spreekwoordelijke uitdrukking", zegt De Vooys. Uitdrukkingen met *zei de meid* of *het meisje* zijn talrijk, zie bv. *Harreb.* II, 75; verder vergelijke men *Van Moerkerken* 73; Sie daer, dats gang, dater gater na toe, sey 't Meysje. Hups, sey de Lantsknecht, comt soo vry noch een reysje [1]). In deze en dergelike zegswijzen (vgl. ook de *Klucht van Jaep Rontvoet* fol. 1r. en *Van Moerkerken* 450) zal oorspronkelik wel een obscene bedoeling zitten. *Al weer-an* vindt men o. a. *Van Moerkerken* 151, 282, 501; vgl. ook nog *Tijdschrift* 37, 312—6.

Vs. 888: Zoo kreet mijn holle maach, *die half was in 't slot.* We vinden hiervoor verschillende verklaringen; die van Moltzer en Nauta (ontsteld, half in orde) zijn stellig te verwerpen. Tegen die van Stoett: maar half gevuld, heeft De Vooys een gegrond bezwaar: Robbeknol jammert over zijn *holle* maag; bovendien is 't mij niet duidelik, wat vs. 940, het door Stoett ter verklaring aangehaalde vers, hiermee te maken heeft. In Van Swol's *Margrietje* vond ik een plaats, die m. i. de in de *Sp. Brab.* gebruikte beeldspraak verklaart. Claes Clomp klaagt over zijn erge honger, zijn maag is „an ebacken". Grim antwoordt op zijn klagen: „*Jae ist een hongher praetje*, waarop Claes zegt:

Neen Heer, gheen praetje, neen! ghelieftje, 'k wil mijn luyck
Wel achter lichten; siet, siet selfs dan in mijn buyck,
En vinje niet verroest de grendels vande deuren,
Soo wil ick, jae ick wil mijn buyckvulsel verbeuren. fol. 2v.

Hier is dus de maag al zo lang buiten dienst gesteld, dat de „grendels vande deuren verroest" zijn. Men kan daarbij denken aan de gewoonte om kamers, die lang buiten gebruik zijn, af te sluiten. Bij R. is 't nog niet zó ver gekomen, dat de „deuren", de „sloten" niet meer open willen, maar zijn maag is toch al zo lang buiten dienst gesteld, dat ze moeilik open-

1) Vgl. *Stommen Ridder* 1559.

gaan. — Voor 't gebruik van *krijten* in dit verband, waar, dunkt me, verongelijking uit spreekt) vergelijke men vs. 931, *St. Ridder* 1434, *Lucelle* 1265 (Want siet mijn holle maagh en al mijn lege darmen, Die kryten in mijn buyck, dattet een mensch sou erbarmen), *Van Moerkerken* 378 en *Ndl. Wdb.* VIII, 260 (onder B).

Vs. 953. *May* in deze versregel wordt door Stoett verklaard als *maai* (made) = arme kerel, met verwijzing naar 't *Ant. Idiot.* 785, waar *arm maai* in die betekenis genoemd wordt. Prinsen sluit zich hierbij aan en wijst op *kale neet*, *Sp. Brab.* 718. In een Westfriese klucht, de klucht van *Jaep Rontvoet* (gedrukt te Hoorn in 1645) vond ik het woord *Mey*, dat, naar het me voorkomt, hetzelfde woord kan zijn. Dit kan bezwaarlik het Antwerpse *maai* zijn, en *arme* kerel betekent het hier ook niet; de betekenis is, helaas, uit het verband niet duidelik op te maken. Roervinck, een gauwdief, die zich eerst tijdens Jaep's afwezigheid bij de bruid van J. als een oude kennis van hem heeft voorgedaan, brengt met een makker Jaap in een ton thuis en roept de dienstmeid van de bruid, Griet, aan: *Susje, holla houw!* Daarop zegt Griet: *Daer hebje de Mey weer* (blz. 23), waarmee ze R. bedoelt. Redenen om een gunstige opinie over R. te koesteren heeft Griet geenszins; maar als een arme schooier heeft hij zich bij haar meesteres niet voorgedaan.

Vs. 963. De Vooys vat hier *alleen* op als bijwoord met de betekenis: in elk opzicht. Ik zie er een bijv. nw. in bij *die*. Hij, Robbeknol, heeft *op zijn eentje* al de ellende en al de verschillende rampen ondervonden, die het *menschdom* hier op aarde kunnen treffen.

Vs. 1017. *Ghy quaamter met u kaale gat* is hier natuurlik een aardigheid, Jan is een *geboren* Amsterdammer in tegenstelling met Harmen. Bernagie, die zoals nader zal blijken, nu en dan de vrijheid neemt om in zijn blijspelen (vooral in

zijn *Ontrouwe Kantoorknecht en Lichtvaerdige Dienstmaagd*) sommige verzen uit de *Sp. Brab.* over te nemen, meent deze aardigheid wat te moeten verduideliken. In het hiergenoemde stuk zegt Jasper (op blz. 23 van de uitgave van 1685): *Ik ben hier gebooren van ouwers tot ouwers.* Jy meer gebragt als ik! dat wou ik wel leeren. Daarop antwoordt dan Fytje: *Jy kwaamter in jou naakte gat, en ik in myn kleeren*; zie ook Winschooten's *Seeman*, blz. 300.

Vs. 1030. *Listich* mag hier niet worden weergegeven door met sluw overleg, zoals Prinsen doet. Het verband laat hier niet toe aan het woord een ongunstige betekenis te hechten; vgl. *Ndl. Wdb.* i.v.

Vs. 1040. Met *spul* wordt hier niet bedoeld het spel dat vertoond werd, zoals Nauta, Prinsen en De Vooys menen. *Het spul dat heet: siet toe* is een spreekwoordelike uitdrukking, zie *Harreb* II, 286, waar men ook vindt: *het spel is: zich voor dich* (vgl. *Sp. Brab.*, vs. 1904). Men vertale dus: het is zaak in de wereld enz. Vgl. voor een dergelike betekenis het Friese *spul*, Fr. *Wdb.* i. v. *spil* en over de betekenissen van Hollands *spul* en *spel* Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal.*

Vs. 1083. Ook over deze plaats bestaat heel wat verschil van mening (zie *Tijdschrift* 27, 36, 37). Moeilikheid geeft *macke moer.* Stoett verwijst naar Halma, die *een macke moer* weergeeft met *een handeloos vrouwmensch.* De Vooys neemt dat over; maar een verklaring van *handeloos* is niet overbodig. Het *Ndl. Wdb.* geeft die nu; het woord betekent: „onbekwaam, ongeschikt, of ongenegen, ongezind om iets behoorlijks met de handen uit te richten; derhalve hetzij onhandig, hetzij lui; niet altoos is het duidelijk welke beteekenis meer bepaald bedoeld wordt. Inzonderheid vaak van vrouwen gebezigd". Het *Ndl. Wdb.* verklaart echter *macke moer* uit de *Sp. Brab.* verkeerd (*mak* III, 2 b); het zal hier ongetwijfeld betekenen: in weelde opgevoede juffrouw, die nooit heeft behoeven te werken

en dus niet wil en niet kan. Stoett haalt, *Tijdschrift 27*, een voorbeeld aan van *mackelijcke moer* uit Coster, waar diezelfde betekenis heel duidelik uitkomt. Dergelike vbb. vindt men bij *Van Moerkerken* 102 (vs. 48) en 591: kend zy die dingen niet, of weigerd zy ze, dan is 't straks, dat is eerst een *moer gemak*. Afwijzend tegenover deze verklaring staat Knuttel, die, terecht, de gissing van Prinsen: *moer* = Moor verwerpt, maar vervolgens zegt: „een verbinding als *macke moer minnelijck* klinkt zòò gewoon in de taal der kluchten, dat men elke poging van *moer* wat anders te maken, a priori kan verwerpen". (*Tijdschrift* 37, 226). Hij verklaart, dat *macke moer minnelijck* (van welke verbinding geen vbb. worden gegeven) alleen uitdrukt, dat een vrouw met een ton gouds vanzelf als beminnelik wordt beschouwd. Knuttel trekt dus *minnelijck* als bijv.nw. bij *moer*. Ik geloof dat Bernagie de moeilikheid voor ons oplost. In zijn reeds genoemde klucht neemt hij vs. 1074—1085 uit de *Sp. Brab.* over met enige geringe veranderingen en de regels, waar het hier op aankomt, luiden bij hem aldus: zo zou' er wel een Zeeuw .... *zo een makkelyke Moêr*, al was ze van kanaalje, *minnelijk* willen trouwen, als er maar geld was enz. Op grond hiervan mag men dus *macke moer* bij Bredero wel opvatten als *makkelijke moer* en dan in de hierboven gegeven betekenis. Verder ziet men, dat Bernagie *minnelijk* als bijwoord bij *trouwen* trekt. Stoett en De Vooys zien er een bijwoord van graad in bij *garen*. Komt het meer als zodanig voor? Het *Ndl. Wdb.* geeft daarvan geen vbb.; daar vindt men het wel, zoals Bernagie, die *garen* uitlaat, het gebruikt. In alle geval zal hier bij Bredero de betekenis van het woord nog wel niet geheel verbleekt zijn; vgl. vs. 2185 *mildelijcke garen*, waar voor *mildelijcke* dan eenzelfde betekenisontwikkeling kan worden aangenomen, als hier bij *minnelijk* mogelik is.

Vs. 1131. Wat is een *malle meulen?* De verklaring: draaimolen wordt — m.i. terecht — afgewezen; tegen *malle meulen* =

snol heeft De Vooys gegronde bezwaren. Stoett verklaart het door: gek van een meid. Moet het noodzakelik een vrouw zijn? Kiliaen geeft *molen* en *mallaerd* als synoniemen en omschrijft het eerste woord aldus: *homo* phantasticus; qui varis phantasmatibus et deliriis agitatur; achter *mallaerd* vinden we niet alleen lascivus, maar ook stultus, insanus: dicitur et *molen*. Dit woord *molen* nu, in 't *Ndl. Wdb.* niet genoemd, vinden we bij Coster 572: Hier is Monsieur Lubbert een *meulen*, van wie een „kluytje" gespeeld wordt. De mensen worden geïnviteerd om te kijken, wat „*Lubbert after sijn ooren let*". Het komt mij voor, dat Dorstighe Dirckje uit de *Sp. Brab.*, die zijn geld niet kwijt wil raken met dobbelen of kaartspel, het wel durft toevertrouwen aan de een of andere malloot van een vent (malle meulen), die dergelike „malle koomenschappen" doet als *Symen sonder Soeticheydt* (zie die klucht, vs. 519 vlg.).

Vs. 1165 vlg. Interessant is hier een vergelijking met Coster's *Spel vande Rijcke-Man*, vs. 799 vlg.; vooral ook met *Teeuwis de Boer*, vs. 1180 vlg.

Vs. 1173. Dat de Haarlemmerdijk in de 17de eeuw een beruchte buurt was, in 't bijzonder de buurt, waar verdacht vrouwvolk woonde (vgl. ook *Sp. Brab.* 1101), daarvan geeft Stoett een bewijs in *Nieuwe Taalgids* XIII, 139; in J. Z. Barons *Klucht van Kees Louwen* enz. (Leiden 1667) vindt men in één versregel drie beruchte straten bij elkaar:

Hy is .... bekent by luy .... van grooten staet
Soo in 't Haegze Patmoes, als d'Amsterdamze Haerlemmerdijck, of Antwerpze Leepel-straet.

Men vindt deze regel *Van Moerkerken* 475; niet minder duidelik is *Van Moerkerken* 368 (vs. 70) en vgl. J. Bara's *Klught van 't Verslingert Moekroesje*, blz. 6.

Vs. 1178; vgl. *Coster*, blz. 356, vs. 1639:
Hier, hier, seg ick; laat sien wat isser sieck je hooft of *de doeck*.

Vs. 1205. Zo'n „leckere boef", die kan proeven vanwaar 't bier is, is Jan Rap in *Tiisken vander Schilden*, vs. 639 vlg. — De verzen 1202—1205 zijn door Bernagie overgenomen in zijn blijspel *Het Huwelyk sluyten* (dr. van 1685, blz. 69).

Vs. 1257. Vgl. *Van Moerkerken* 68, vs. 114:
't Geld brengt sijn meester inde hel, en t' blijfter selffs van daen.

Vs. 1264. *Walbarcken aensicht* wordt in de regel weergegeven door onbeschaamde, brutale vent. Maar ik krijg uit de hele kijfscène, waarin de arme Jan Kurckevaar onzichtbaar blijft, eerder de indruk dat het een stakker is, dan een brutale vent. Sewel geeft *walbacken* weer door brooddronken, Halma door roekeloos, vermetel, *Tuinman* II, 81 door *lelik*[1]). Wie heeft gelijk? Alle drie waarschijnlik. Veel gebruikte scheldwoorden hebben op den duur geen scherp omlijnde betekenis meer; zie *veugel* in vs. 1262, dat men herhaaldelik in onze kluchten aantreft en dat door Knuttel o. a. vertaald wordt met hoerenloper. Stoett zegt alleen: scheldwoord. Waar hier uit het verband geen aanwijzigingen voor de betekenis van *walbarken* zijn te halen, zou ook voor dit geval beter een algemene term passen: scheldwoord dus, of anders lelike kerel. Van *walbarken aansicht* vindt men enige vbb. in *Noord en Zuid* 29, blz. 4; *houten* of *berderen aansicht* (*aanschijn*) komt zeer veel voor en is al heel oud (Van Vloten, *Kluchtspel* I, 110 bv.; *Campen* 57r.), zal oorspronkelik wel betekenen onbeschaamde vent.

Vs. 1303. De variant van druk B is hier wel van belang: *datter geen groote Kadetten Dief-leyers sinnen.* Het lijkt mij, lettend op het verband, zeer waarschijnlik dat men de woorden *gheen meerder* van de andere drukken ook moet opvatten als *geen voornamere lui* en niet als *niet meer*.

1) Een voorbeeld, waar het woord lelik betekent, vindt men in *De Hedendaegsche Verlooren Soon* van W. D. Hooft, blz. 14.

Vs. 1397. Stoett vat *Tijdschrift* 27, blz. 238 *mal* op als verliefd, in zijn Pantheon-uitgave, onder verwijzing naar *Harreb.* II, 31 *b* (zie ook 51 *b*), als gek. Toch schijnt de zegswijze van vs. 1397 ook wel voor verliefde mensen te zijn gebezigd. Ik wijs op de volgende regels in *De Snaekse Schaking van de Juffer in de Kleerben* (1669): Is 't anders niet; de minnevlagen Zijn U wellicht in 't breyn geslagen. *Indien dat mal zeer dee*, misschien Zou men U nog meer quijnen zien (blz. 7). De uitdrukking, bijna letterlik zoals ze in de *Sp. Brab.* voorkomt, met betrekking tot een verliefde vrouw, vindt men in *Snappende Sijtgen*, blz. 7; vgl. verder Coster 528 voor *mal sijn* = verliefd doen en I. Vos' *Klucht van de Mof* (Amsterdam, 1669), blz. 25.[1])

Vs. 1415. Stoett verwijst naar *Tuinman* I, 118; beter is nog *Tuinman* I 169, II 48: *teeren als Graaven kinderen.*

Vs. 1477. Wie kan *een ander* hier de vrese doch benemen, zegt Robbeknol, die nog niet de schrik te boven is, de ontsteltenis, die hem beving, toen hij dacht dat een lijk in het huis van zijn meester zou worden binnengebracht. Tot mijn bevreemding wijst geen der uitgevers op dit *een ander*, waarmee R. niemand anders kan bedoelen dan zich zelf. We hebben hier dus een onbep. vnw., gebruikt met speciale betrekking tot de spreker, zodat het dus met meer recht misschien pers. vnw. mag worden genoemd. In 't tegenwoordige Fries is dit gebruik van *een ander* (meer *yen*) niet zeldzaam. Voor 't Nederlands vergelijke men constructies als: Wat heeft *een mens* (= de spreker = ik) toch altijd wat! Wat zal *iemand* (D. *einer*) daaraan doen? Zo kan ook het pers. vnw. *je*, als onbep. vnw. gebruikt, soms weer naderen tot pers. vnw.: Wat moet *je* daar nu op antwoorden! Men vergelijke hierbij Stoett, *Syntaxis* [3], § 88 *Opm.*

Vs. 1482. De Vooys geeft hier m. i. de juiste verklaring,

1) *Jou diende wel een gouwe pleyster over jou hiele lijf* (tegen een verliefde).

die echter door Knuttel en Prinsen wordt afgewezen. Daarom nog een bewijsplaats van *de lieve tijdt hebben van* = de brui geven aan. In de *Klucht van Trijn Ratels* (Amsterdam, 1660), blz. 1, zegt Kleynsorgh, een bootsgezel, die genoeg heeft van 't braaf zijn en nog eens aan de zwier wil, voor hij moet gaan varen: Hey tsa koragie, *'k hebber de lieve tijt van*, 'k Wil weer na de kroegh.

Vs. 1524. Voor de vorm *nieuwt* vergelijkt Stoett o. a. Fries *nuwt*; De Vooys zegt: de *t* is uit het Fries afkomstig. Maar *nieuw* is in het Fries *nij*; *t*-vormen daarbij ken ik niet. Stoett kan toch niet bedoelen Fries *njût* = tam (*njûte einen*) of eetbaar (*njute kastanjes*), dat een heel ander woord is? Dit *njût* zal, dunkt me, behoren tot de familie van *genieten*. Voor de verklaring van de *t* in *nieuwt*, welke vorm in verschillende dialekten voorkomt, zie men *Ndl. Wdb.* i. v.

Vs. 1535. Het Friese *bliid ta*, dat Stoett hier ter vergelijking aanhaalt, wordt dikwijls gebruikt om aan te duiden, dat men niet, zoals de hoorder misschien zou verwachten, over een bepaald feit bedroefd is (of onverschillig er onder), maar *tegen de verwachting in*, op de koop toe nog blij, nog daarenboven blij. Die betekenis eist, naar het mij voorkomt, hier het verband ook, zodat de vertaling van De Vooys: *in hun schik* de bedoeling niet volledig weergeeft.

Vs. 1576. Zie *Tuinman* I, 350.

Vs. 1644. Deze regel wordt gewoonlik weergegeven met: *ik zou het netjes nalaten*; juister schijnt mij: ik zou 't er op aan laten komen; de kop er voor houden en eens afwachten wat hij dee, er mocht dan van komen wat er wou (vgl. *Tijdschrift* 27, 239; *Ndl. Wdb.* III, 3063; *Tuinman* I, 149). En op dat heldhaftige voornemen volgt dan — heel wat toontjes lager: of ik zou een straatje omlopen. Deze komiese tegenstelling tussen 1644 en 1645 — m. i. met opzet door Bredero

aangewend ter typering van de snoevende J. — komt niet voldoende tot haar recht, als men vertaalt: ik zou het hebben nagelaten.

Vs. 1667. *Tuinman* I, 168: Hy is zo mild, dat hy *snottebellen te grabbel werpt* en *Stommen Ridder* 1193: Dat ghy u beloften en eden acht als u *snottebellen die ghy te grabbel werpt.*

Vs. 1688. *Te raadt houden* = zuinig bewaren, zegt De Vooys. Ik vat de uitdrukking in dit verband liever op als ten nutte aanwenden, een nuttig gebruik maken van; vgl. *Tijdschrift* 41, blz. 130 i. v. *profitich.*

Vs. 1715. *Om 't afterste sorgen*; vgl. *Campen* 2 v.: Hy denckt niet eens opt achterste en daar vlak bij: Hy denckt seer weynich op den olden man; *Bijspr. Alm.* onder 27 Nov.: Denk om 't afterste of om den doot.

Vs. 1735. *Gevonghen maachschop* verklaart Stoett als gevonden = aangetrouwde familie. Waarschijnlik is dat niet juist; dat bewijst een plaats uit *De ontrouwe Kantoorknecht* enz. (Amsterdam, 1685), blz. 25, waar gezegd wordt: Niemand wil bloedvrind heeten van een die niet heeft.... Maar van de Ryke heet het: *onze Maagschap is niet gevonden.* Wis niet, wy zyn door het bloed al heel na aan malkander verbonden. Maar alsmen aan het optellen gaat, en men een zak met boonen verreekent heeft, eindelyk zo ist: Myn Overbestevaaders Huyk heeft gelegen op jou Overbestemoeders kist. — *Vinden* is hier dus uitdenken, verzinnen.

Vs. 1833, *verschieters en Korendragers*. Dit is de lezing van H; A heeft *Verschietersten Korendragers*, D eveneens; B *Verschieterst en Korendragers.* Ik was eerst geneigd om de lezing van H. te kiezen, maar nu vind ik in 't *Moortje* 2897 de *Koorendragher*, als eigennaam. „Een gebouw", tekent Knuttel

hierbij aan. Een korenpakhuis aan den Amstel?[1]) (zie vs. 1829, *Sp. Brab.*). Kan dan toch de lezing van A, B en D dichter bij de oorspronkelike staan? De bedoeling zou dan zijn: ik ga (bij mijn meester) naar de verschieters in 't korenpakhuis.

Vs. 1952. *Fuw* dient hier natuurlik om het geluid van het fluiten weer te geven; vgl. *Haat en Nijdt* (Amsterdam, 1699), 14de Uytkomst: Ik fluyt weerom, *fu*, *fu*, enz.

Vs. 2066. *Daar gaaje meer als seecker* verklaart Stoett als: daar kun je hem zeer zeker vinden. Maar dat Otje, die J. reeds enige schilderijen heeft gebracht (vs. 2051), niet zou weten waar hij woont, is toch wel onwaarschijnlik. Joost wil alleen zeggen: (hij woont in mijn buurt, ik ken hem), *daar loop je geen risico*, die man is volkomen te vertrouwen; vgl. voor die betekenis van *seker gaan Stommen Ridder* 1939.

Vs. 2098. *Schildery* is hier en in 2112 een verzamelnaam met de betekenis schilderwerk (eenige stucken wercx, 2051), geschilderde stukken; zie *Ndl. Wdb.* i. v.

Vs. 2105. *Ick raa u eens soo stouwt*; Knuttel verklaart deze wending uit kontaminatie. Konstrukties die daarbij dan een rol kunnen gespeeld hebben, vindt men bijv. *Van Moerkerken* 559: ick ra jou zo stout niet te weezen; *Coster* 544: ick rae u niet, dat ghy 't doet (zie ook Werken van Bredero III, 222); *Moortje* 2352: Bent ghy so koen in u hart, dat enz. Soortgelijke kontaminaties als hier in de *Sp. Brab.* komen in 17de eeuwse taal vrij dikwijls voor; zie bv. de *Echtscheiding van Jan Klaasz en Saartje Jans* (druk van 1685), blz. 35: *ik wouwer wel zo koen iens raan; Van Moerkerken* 278, 417, 451, 503.

Vs. 2136. *Wel, dat is wel gesproken* betekent hier niet: dat mag je wel zeggen, maar is, evenals de woorden van de

1) De naam zal in Amsterdam niet ongebruikelik zijn geweest: men denke aan Roemer Visscher's huis „in den Korendrager".

notaris in vs. 2136, een terugslag op R.'s onnozel antwoord. De woorden zijn weer te geven door: dat is een pracht-antwoord!

Vs. 2210. Vgl. Eckart, *Niederd. Sprichwörter*, blz. 306: 't Is gên Land van Gewalt, 't is 'n Land van Recht. *Een stad van recht* vindt men meermalen: *Moortje* 2242; *Van Moerkerken* 438, 653; *Het Studentenleven* (Amsterdam, 1684), blz. 32; *Van Moerkerken* 101: ien stadt van Justicy.

Amsterdam. A. A. VERDENIUS.

AANVULLING.

Vs. 660. De uitdrukking: *Dats je ongeweygert een vuyst in je oogh* komt ook voor in Isaac de Vos' *Klucht van Loome Lammert* (Amsterdam, 1642), blz. 11 als antwoord van Grietje op Lammerts vraag: *houtet men ten besten dat ickje een reys kus.* Uit het verband blijkt, naar 't me voorkomt, duidelik, dat Grietje er niet voor te vinden is. Haar woorden hebben de kracht van een min of meer schertsende afwering, een weigering, die niet bedoelt te ontstemmen. En..... dat *een vuyst in je oogh* terzijde wordt gezegd, hier en in de *Sp. Brab.*, geloof ik nu niet meer. Men vatte de hele spreekwijze op als een uiting van ietwat ruwe volkshumor. „Ja, op je kop!" zegt men nu in zekere kringen als antwoord op een verzoek of voorstel, waar men niets van weten wil, of waarvan men altans veinst niets te willen weten.

Vs. 1567. *Traraxen* is niet dansen en evenmin bedriegen, maar inderdaad, wat toch ook het meest voor de hand ligt, zijn gevoeg doen. Men vergelijke Paffenrode's *Hopman Ulrich* (Amsterdam, 1705), blz. 114:

Wat quelt me die vogel! ja zeker, laat hy der zulke brokken zaken! (sic!)
Zoo wil ik hem verzekeren, dat hy *op mijn tee niet en zal kakken.*

Amsterdam. A. A. VERDENIUS.

BREDERO VOOR DEN VAKMAN.

In zijn bovenstaand artikel beklaagt de heer Verdenius zich, „dat onder al de uitgaven, die we nu van den *Sp. Brab.* bezitten, er geen is die de vakman alles geeft, wat hij redelikerwijze mag verlangen...; dat had nu toch wel zonder al te veel moeite anders gekund". M. i. stelt hij daarmee de kwestie in tweeërlei opzicht verkeerd. Ten eerste vereenzelvigt hij den vakman zonder meer met dien specialen, die Bredero's taal wenscht te bestudeeren, m. a. w. hij schuift den aesthetischen criticus terzijde; en ten tweede had hij geen verwijt (hoe zacht ook) moeten richten tot de verschillende uitgevers, die nu eenmaal een ander publiek op het oog hadden, maar zich moeten beklagen dat nog niet iemand die de taalkundige beschouwing vooropstelt, zich aan een uitgaaf gewaagd heeft. Wat tekst en varianten betreft, lijkt zulk een uitgaaf mij niet buitengewoon noodig: de enkelen die (zooals zeer gewenscht is) Bredero's taal nader gaan bestudeeren, zullen toch de oude uitgaven willen raadplegen en kunnen daarover zonder veel moeite de beschikking krijgen.

Voor den Brabander is zij mogelijk, al zou er aardig wat geld bij moeten, voor den heelen Bredero niet. De deprimeerende en voor het gehalte schadelijke traagheid, waarmee mijn uitgaaf verschijnt, toont duidelijk hoe moeilijk het is, zelfs een uitgaaf voor het „groote" publiek voortgang te doen hebben. Niet dat ik er liever een als de heer V. bedoelt zou hebben gegeven. Integendeel, indien niet het besef dat mijn editie van Bredero's werken een andere voorloopig uitsluit mij zekere verplichtingen had opgelegd, zou ik de varianten geheel terzijde hebben gelaten. Bij de uitgave van een dichter om de schoonheid van zijn werk, blijve het apparaat tot het strict noodige beperkt. Ik ben echter zoover gegaan dat ook de

vakkundig-critische lezer vindt wat hij noodig heeft [1]) — niet ieder die speciale studie voorheeft.

Uit hoe geheel ander oogpunt dan ik de heer V. den tekst beziet, blijkt wel uit zijn opmerking over de vervanging van *gy* door *jy* in H. Voor de geschiedenis van de aanspreekvormen heeft deze *misschien* belang — misschien, want ik zou niet graag op de spelling *gy* een gevolgtrekking bouwen omtrent hetgeen Br. inderdaad gezegd of geschreven heeft. Maar voor de kennis van Bredero is zij zonder eenig belang, want afwijkende lezingen van H zijn eenvoudig veranderingen van een jongeren tijdgenoot. Varianten uit H. zijn misleidend, strict genomen komt alleen B in aanmerking.

Wat de *i*'s voor *j*'s betreft: juist omdat een vorm *oochies* in het Amsterdamsch van de 17de eeuw zeer goed denkbaar is, mocht *oogies* niet blijven staan [2]). Het rijmt (Stomme Ridder 892) op *hooghjes* en wordt onmiddellijk voorafgegaan door *ooghjens*. Het is dus duidelijk dat *oogjes* bedoeld wordt, trouwens Br. gebruikt nergens verkleinwoorden op *-ie*. Ik kan den heer V. niet genoeg waarschuwen voor gevolgtrekkingen gegrond op de spelling van woorden bij Br. Wie let op de talrijke volkomen onnoodige assonances in het rijm (bijv. *hart-smert* en een andere keer *hert-smart*), wie let op het doorloopend verschil in spelling van bijna ieder woord tusschen druk A en den naar een hs. herzienen druk E van den St. Ridder weet, hoe willekeurig de spelling is. Heeft Br. zijn oog over de proeven laten gaan, dan op zeer onverschillige wijze. De vorm *kenne* voor *(ik) ken je* staat niet geheel gelijk met de plaatsen uit W. D. Hooft, waar *je* eerste naamval en dus de inclinatie veel sterker is. Zoolang er niet meer dergelijke vormen bij Br. zelf worden aangewezen, hecht ik aan deze lezing die alleen in A met zijn vele drukfouten voor-

1) Gevallen als dat van *afe* (natuurlijk *au fait*) doen zien dat men zich vergissen kan, maar tasten het principe niet aan. Dat twee varianten van den Brabander „fout" zijn ontken ik — ze zijn niet in Verdenius' geest.

2) Een spelling *iuyst* voor *juyst* kan natuurlijk niet tot misverstand leiden. *Hoetie*, *haertiens* en *moytiens* acht ik voor Amsterdam ondenkbaar.

komt, geen waarde. Stellig gaat de heer V. te ver als hij er opzet achter zoekt dat de drie verkleinwoorden op *-gen* juist aan Andries en Geraart in den mond worden gelegd. Geen van beiden spreekt in doorslag antieker dan anderen, noch behooren ze tot een oudere generatie dan Jan Knol, Thomas of Byateris.

A blijf ik voor den oudsten druk houden: het ligt veel meer voor de hand, dat het voorwerk eerst in een tweeden druk werd toegevoegd, dan dat het in een tweeden weggelaten, in een derden weer opgenomen zou zijn. Dat Br. in B. zegt „Daerover hebben wy besloten dat wy hem int licht wilden laten gaan", een rechtvaardiging van het laten drukken, zegt volstrekt niet dat hij nog niet gedrukt was. Trouwens het voorwerk kan voor den eersten druk te laat zijn gekomen.

Onder de aanteekeningen van den heer V. is veel van groote waarde, maar ook veel zeer problematisch. Zoo kan ik (naar aanleiding van r. 1083) niet inzien, dat Bernagie, omdat hij Br. verhaspelt, als een autoriteit ten opzichte van de exegese beschouwd moet worden. Dat *minnelijk* bij *trouwen* zou hooren, acht ik geheel onaannemelijk. Misschien kom ik op deze plaats nog wel eens terug.

R. 1303. Daar B *groote* en niet *grooter* heeft, kan deze lezing nooit een argument vormen voor de verklaring van *meerder*, die de heer V. voorstaat. Deze verklaring kan ik niet aanvaarden: de bedoeling is niet, dat er nu slechts middelmatig-groote heeren diefleiders zijn, maar dat men er zoo weinig van hoort (sc. nooit), dat groote heeren enz.

R. 1477. Het hier besproken gebruik van *een ander*, hoor ik om zoo te zeggen dagelijks in mijn naaste omgeving en het kan me dan ook niet bevreemden dat niemand er op gewezen heeft. Maar wat mijn eigen uitgave betreft komt er bij, dat ik mij van alle opmerkingen over taalgebruik *naar aanleiding van* Br. principieel heb onthouden.

J. A. N. KNUTTEL.

NOG EEN EN ANDER OVER BREDERO'S SPAENSCHEN BRABANDER.

Het voorgaande opstel van Dr. Verdenius geeft ook mij aanleiding tot eenige opmerkingen; waaraan ik, nu deze gelegenheid zich voordoet, gaarne een kleine reeks min of meer uitgewerkte aanteekeningen vastknoop op enkele plaatsen uit sommige gedeelten van het spel.

Vooraf wil ik in 't algemeen, evenals Dr. Knuttel, waarschuwen tegen eene overschatting der waarde van varianten der verschillende drukken en in 't algemeen der spelling van B.'s werken. Verreweg de meeste drukken zijn immers na zijn dood verschenen, overgelaten aan de meer of minder goede zorgen der drukkers-uitgevers, vooral van Van der Plasse(n), wiens piëteit — o. a. blijkens meer dan één der boven- en onderstaande aanteekeningen — al niet grooter was dan die van de meeste zijner confraters, hem althans geene philologische acribie tot plicht gesteld zal hebben. Een deugd trouwens, ook bij de toenmalige (classieke) philologen, naar ik meen, nog vrij schaarsch!

En Gerbrand Adriaensen, de „geniale straatjongen", zooals ik hem eens heb hooren noemen, zou hij de proeven der bij zijn leven verschenen drukken zelf met angstvallige zorg hebben nagezien? Mij dunkt, zoowel hetgeen wij van zijn persoon weten als de oneenparigheid niet alleen in de spelling, maar ook in de taalklanken en -vormen zijner werken geven ons recht en reden tot ernstigen twijfel aan de „secundae curae", door hem aan het drukken, en allicht ook aan het in letters weergeven dier klanken en vormen besteed. Zeker had deze „slechte Amsterdammer" zijne taal lief, dat „mal Hollantsch", vooral „dat van elck der naaghebuur-Steden be-

gheckte Amsterdams" [1]), dat hij stellig van kindsbeen af zelf gesproken en door en door gekend heeft; daarnaast kende hij zeker ook wel, eenigermate, „mier als een dosijn" Noord- en Zuidhollandsche streektalen, op welker kennis hij den kok Lecker-beetje laat pochen [2]); en de zoo sterk afwijkende, breede en zware klanken, de grillige vormen en de vreemde woorden van de taal der talrijke Brabantsche inkomelingen, die hem zoo wonderlijk, potsierlijk in de ooren klonken, heeft hij zeker wel oplettend waargenomen. Al die bonte schakeeringen eener rijke, „smeuige" volkstaal heeft hij met kennelijk welgevallen, met innig genot gehanteerd en neergeschreven. Ja de ervaring had hem zelfs reeds de vele bezwaren leeren beseffen van een juist, nauwkeurig weergeven, met het gewone alphabet, van alle klanken der volkstaal: „der Boeren ommegang..., welcker boertighe treckjes sy (*B.'s liederen*) op het levendigste na spelen en spreken sullen, indien ghy haar niet steurt noch en verkort in haer eygenschap van uytspraac: de oude Aemsteldamsche en Waterlandsche Taal hebben sy so naghekomen als haar onse (doch te luttel) letteren toelieten" [3]). Maar toch, in weerwil dezer vooral in dien tijd opmerkelijke liefde voor de volkstaal, geloof ik dat Bredero van eene angstvallige zorg voor een volkomen juist en eenparig, zich zelf steeds gelijkblijvend neerschrijven, zooals wij dat nu kennen en van literaire kunstenaars zoowel als van wetenschappelijke streektaalbeoefenaars verwachten, verre verwijderd is gebleven, ja er nauwelijks begrip van gehad heeft. Zoo althans denken ook Kollewijn [4]), De Vooys [5]) en Smout [6]) er over. — En wat de

1) Reden aan de Latynsche-geleerde (II 12).

2) Lucelle 605—11 (I 328—9); hij noemt er daar zelfs 27 verschillende!

3) Voor-Reden van G. A. B.'s ... Liedt-Boecxken (III 199).

4) In zijne beoordeeling van Van der Veen's proefschrift, Het Taaleigen van Bredero's syntaxis (Museum XIII, 1906, 52—7).

5) Opmerkingen over B.'s Taal (ed. Sp. Brab.[3] XXV—XXX).

6) Het Antwerpsch Dialect 145—55, waar wordt betoogd dat Hooft, Bredero en J. C. Weyerman alle drie dit hun van hooren zeggen bekende dialect slechts ten naaste bij, meer of min onnauwkeurig, hebben weergegeven; „alleen Huygens bleef in de gansche Klucht consequent, wat reeds bewijst, dat hij er meer zorg aan besteedde dan de anderen" (a. w. 147—8).

eigenlijke spelling van het gewone, algemeene Nederlandsch betreft, mogen wij toch ook zeker gissen dat Bredero met de toen opkomende „spraakkunstenaars" wel één van zin is geweest in ijver voor het „schuimen" en „bouwen" der oude, schoone Nederlandsche taal, maar voor hen verre heeft ondergedaan in warme belangstelling en nauwlettende bezorgdheid voor de juiste en gelijkmatige schrijfwijze van klanken en vormen. Mij dunkt, hij zal die geleerde heeren met eerbiedige belangstelling uit de verte aan het werk hebben gezien... en gelaten; hij was er de man niet naar om, als later Hooft en Vondel, in „letterkunstige samenkomsten" zich heel druk te maken over vraagstukken van spelling of een eenparig gebruik van zekere taalvormen, hetzij in de algemeene schrijftaal, hetzij in de volkstaal; hij verlustigde zich in den rijken, weelderigen taalschat van zijn eigen moedertaal, ging daarin „in grasduynen", schepte daaruit met volle handen; maar consequentie in 't schrijven?! Ik wil hiermede alleen maar eenigen twijfel opperen aan de bewijskracht van wellicht toevallige oneenparigheden in de spelling en de taalvormen van dezelfde of verschillende drukken van B.'s werken, waaruit licht te vèr strekkende gevolgen kunnen worden getrokken [1]). Dr. V.' voor 't overige belangrijke opmerkingen en gissingen omtrent aanspreek- en verkleinvormen laat ik voorshands onbesproken.

In 't volgende geef ik nu, naar de volgorde der verzen, mijne eigene aanteekeningen, te zamen met mijne opmerkingen bij de aanteekeningen van Dr. Verdenius of die der uitgaven van Moltzer (M.), Nauta (N.), Terwey-De Vooys[3] (V.), Prinsen (P.) en Knuttel (K.) [2]). Vooraf echter een en ander over de „Namen der spelende ghesellen", de „personagien" van het spel [3]).

„Jan Knol, Andries Pels, Thomas Treck" heeten „Patriotten".

---

1) Zie trouwens ook reeds Verdenius, boven, blz. 244, 246.
2) Die van Stoett (Lett. Pantheon) heb ik niet onder de oogen gehad.
3) Bij *Robbeknol* ware een verwijzing naar Ned. Wdb. XIII 644 en 1968, ter nadere verklaring, niet overbodig.

Over de beteekenis dezer benaming op deze plaats is men 't niet geheel en al eens. K. verklaart alleen: „burgers"; V.: „benaming voor een oud Amsterdamsch burger", met aanhaling van vs. 1958 (waar notaris Johannes Pilorus Gierige Geraart aanspreekt met „wel, ouwe Patriot, wel, Patroon, bon jours"), R. Visscher's Brabb. 94 (Quicken VII 19, waar het in woordspelende tegenstelling met „uw Pater Jotto" = overlander, knoet, poep, mof gebruikt wordt), J. van Hout (Prinsen, J. v. H. 190), en eindelijk Langendijk IV 250 (Sp. d. Vaderl. Koopl. I 3, waar geringschattend van „oude patriotten" gesproken wordt). Aan deze plaatsen kunnen nu nog de volgende toegevoegd worden: Visscher, Brabb. 94 (Quicken VII 20, waar „Hans... uyt Westphalen" zich zelf, in tegenstelling met de „oude Burgers", die hij voor „verraders of sot" scheldt, „een goet oprecht Patriot" noemt); a. w. 110 (Rommelsoo I 38 (oudere ed. 39), 3: „den rechten Patriot", in tegenstelling met „vreemde Bedelaers") [1]; de bekende laatste woorden van Oldenbarnevelt („als een goet Patriot"); Hooft, Br. I 70, waar deze zekeren Weesper burger aan Oldenbarnevelt aanbeveelt op grond o. a. van zijn dienst in de Weesper schepenbank, „van welcken last... hem de geringheit sijner middelen ende huisgesin van seven kinderen wel behoort hadden te verschoonen, ten waere de scaersheit geweest van goede Patriotten sijns gelijcke". Eindelijk — een plaats, die hier zeer wel te pas komt, omdat er ook, evenals in den Sp. Br., sprake is van oud-Amsterdamsche burgers uit den tijd der „satisfactie" en „alteratie" — C. Pz. Hooft's onlangs uitgegeven Memorien en Adviezen II 216, waar deze vermeldt hoe hem in 1578, „zes of zeven maenden nae de reductie deser stede", toen hij op 't stadhuis wilde trouwen, door Commissarissen tot de huwelijksche zaken werd toegevoegd: „Ghij zijdt een oudt patriot, dye mede lange tydt buyten tslandts hebt geswurven, ten zoude nyet wel passen, dat ghij niet in

1) Verg. beneden, blz. 289.

de kerck soudet trouwen" [1]). Mij dunkt, uit al deze (en de in het Ned. Wdb. aangehaalde) plaatsen, vooral uit de laatste, blijkt duidelijk dat (*goede*, *oude*, *(op)rechte*) *patriotten*, eig. in 't algemeen: „patriae amans" (Kil.), vaderlander, en dus aanvankelijk, tijdens den opstand, in tegenstelling met Spaanschgezinden, „glippers" enz. gebezigd, later allengs in 't bijzonder gebruikt werd als benaming der van ouder tot ouder in eene stad — hier Amsterdam — thuishoorende ingezetenen, der „oude geuzen", „die nog met den Prins over de Maas" of die om den geloove „balling slands geweest waren", en als zoodanig in achting en eere stonden; vooral in tegenstelling met de talrijke inkomelingen, zoowel uit het Zuiden: Brabant en Vlaanderen, als uit het Oosten: de „Overlanders" en „Oosterlingen, de „knoeten, poepen, moffen", uit de noord- of zuidoostelijke (Duitsche) grensstreken of wel uit de daarmede nog over één kam geschoren „Nederlandsche" gewesten Drente en Twente enz. Deze tegenstelling tusschen de oudingezetene, Amsterdamsche burgerij — meerendeels nog „slecht en recht" van leefwijze, tegen de uiterlijk meer beschaafde Brabanders met zekeren stillen nijd op-, daarentegen op de plompe Oosterlingen minachtend neerziende, en op beide groepen naijverig — en die inkomelingen uit Zuid en Oost is een factor in Bredero's spel, welks beteekenis mij toeschijnt niet altijd op zijn volle waarde geschat te zijn, en ook in het Ned. Wdb., op *Patriot*, niet geheel zijn eisch te hebben gekregen. Dat deze tegenstelling omstreeks 1570 (wanneer het stuk, naar andere gegevens, heet te spelen) niet, maar zeer wel in 1618 past, toen het stuk vertoond en gedrukt werd, is een der vele krasse anachronismen, waarover B. zich het hoofd niet heeft gebroken.

Het is echter met het woord *patriot* gegaan als met zoovele andere benamingen van personen van oorspronkelijk nauwer bepaalde beteekenis, als b.v. *kerel, vent*, *gast, bors(t)*, *lans(t)*,

1) Zie ook nog de voorrede der ed. 1645 van het Geuzenliedboek (ed. Kuiper-Leendertz II 321).

fijnman, *patroon*, *gezel*, *gilde*, *lagenoot*, *maat*, *spits*, *gevader*, *vaar*, *broêr*, fr. *compagnon*, *compère*, die uit een meer bijzondere in een meer algemeene, of uit een betrekkelijke in een volstrekte benaming zijn overgegaan; het is een min of meer gemeenzame [1]) aanspreekvorm geworden voor een manspersoon (al dan niet uit de oude burgerij) van zekeren leeftijd en achtbaarheid. Zoo staat dan vs. 1958 *ouwe Patriot* gelijk met *Patroon*, als aanspreekvorm voor den ouden Geraart. En zoo is 't ook te begrijpen dat deze drie „patriotten" uit de „Namen der spelende Ghesellen" in den Inhoudt [2]) eerst worden aangeduid — en door N. ook verklaard — als „drie ouwe Klouwers", zooveel als: oude kerels [3]) (= *oude kluivers?*), en later als „de drie koele troevers" (een dergelijke benaming), die intusschen „met haer slechte manieren, spraack en kleedinge de oprechte slechtheyt der Amstelredammers, en de tijdt, namentlijck de sterfte over meer dan veertigh jaren (bewijsen)". Deze drie „Patriotten" zijn voornamelijk typen van oude praatvaârs (doch ook wel kletskousen en lastertongen!).

Tegen die karakteristiek der drie „Patriotten" als „oud-Amsterdamsche burgers" heeft trouwens P., in zijne aant. op de „Namen d. sp. g." het inderdaad gewichtige bezwaar aangevoerd, „dat twee van de drie vreemdelingen zijn, die hun geluk in A. komen beproeven". Ter toetsing van dit bezwaar is het noodig hun optreden en hunne gesprekken na te gaan in de twee eenige tooneelen, waarin zij spreken of besproken worden, twee uit de bonte reeks van voortreffelijke, maar geheel op zich zelf, buiten verband met de rest van het stuk staande tafereelen, die B. tot één „spel", met den Spaenschen Brabander als titelheld, heeft willen aaneensnoeren en samenvatten.

1) Dat er „zekere geringschatting in zitten" zou (P.) schijnt mij te sterk gezegd.

2) Of die wel van de hand van B. zelf is, zou men trouwens kunnen betwijfelen, althans onzeker achten.

3) Ook al spreken zij zelf met zekere minachting over (andere) „ouwe mannetjes" (413), over „sulcken veem van ouwe praters, van koddenaars en van ouwe klouwers" (417—18) of over „die ouwe kluyvers" (430).

In 't eerste tooneel (306—453) komen „Jan Knol, Andries en Thomas" op: eigenlijk, naar de toenmalige tooneeltermen, eer een „bycomst" dan een „uytcomst"; want „Floris Harmensz, Hondtslager van de Kerck" — in 't vorige tooneel door „de twee Ionghens [1])" begroet, en ook als spreker aangeduid, met den schimpnaam „A(a)uwe(n)" [2]) — blijft, als vierde man, op het tooneel. Van hem vernemen de drie „Patriotten" het nieuws van den dag en de stad: wie er alzoo, van rijken en armen, in de laatste dagen aan de pest zijn gestorven (306—44) enz.; maar weldra wordt het een twistgesprek, o. a. over de vele bankroetiers, waarbij zij elkaar niet sparen (345—79) en ook Floris Harmensz. zijn duit in 't zakje legt (353—4); eindelijk licht deze laatste de doopceêl van al de babbelzieke „kackebeyen", maar ook van de „ouwe mannetjes" uit de stad, van wie hij allerlei grappen en grollen weet te vertellen (380—453).

In het tweede tooneel (1006—1229), blijkbaar als weêrga van het vorige bedoeld, waarin dus zeker wel weer dezelfde drie [3]) „Patriotten" moeten optreden, althans door ons verwacht worden, is weer de eerste vraag: „wat roester?" (is er gaande, aan de hand) „wat nieuws?" En weer wordt het een kijfpartij: „de drie koele troevers" (oude mannen) „verwijten elck ander hare feylen" (Inhoudt); waarna wederom, ditmaal door Andries [4]), het „gemengd nieuws", vooral de chronique scan-

---

1) Zie straks, blz. 288.

2) De eenzelvigheid van F. H. met A. is in de oude drukken noch boven 285 of 288, noch in de „Namen" aangegeven, doch door N., V. en P. in hunne uitgaven aangegeven.

3) Zie echter de volgende noot.

4) Men zou, eenmaal wantrouwig geworden, kunnen vragen, of ook hier een naamsverwarring of rolverwisseling in de bovenschriften heeft plaats gehad, of deze rol van — om in Cornelis Everaert's taal te spreken — „sVolcx Clappage" of „Den Daghelicxschen Snaetere" of „Nieuloop" niet beide keeren door B. aan denzelfden persoon is toegedacht, hetzij (Floris) Harmen(sz.), hetzij Andries (Pels). Maar behalve dat in het eerste tooneel F. H., in het tweede A. P. ook in den tekst eenige malen als sprekers genoemd en beantwoord worden (zie 404, 410, 453; 1091, 1108, 1140), schijnt het toch ook verkeerd, overdreven eene zóó strenge symmetrie en rolverdeeling te verwachten, vooral van iemand als B., die

daleuse van de stad in kleuren en geuren wordt opgehaald (1091—1229). Nu dunkt 't ons echter zonderling dat, naar alle door mij geraadpleegde edities [1]), van de in het eerste tooneel genoemde „Patriotten" hier alleen „Jan (Knol)" en „Andries" als sprekers genoemd worden; Thomas, over wien trouwens in het eerste tooneel ook al weinig gezegd is [2]), ontbreekt hier geheel op 't appèl, schijnt vervangen door den hondenslager der kerk (die in het vorige tooneel ook een levendig aandeel aan het gesprek heeft genomen, maar toch niet tot het drietal Patriotten behoort), *Floris Harmensz.*, thans *Harmen* [3]) geheeten. Verdenius heeft, boven, blz. 262, hierop reeds gewezen, alsmede op de varietas lectionum in 1111 ABD: *Steven* (een gansch nieuwe naam!) × H: *Andries*, overeenkomstig 1140; ik voeg hierbij dat ook E hier *Steven*, daarentegen G reeds *Andries* heeft. In enkele andere door mij vergeleken plaatsen vond ik dezelfde tegenstelling: 404 ABE: *Floris hermansz.* × GHJ: *Floris Harmensz*; 1943 ABE: *Byateris* × GHJ: *Iut*; 2005 ABE: *Schout* × GHJ: *Geeraert*; in de beide laatstgenoemde gevallen is de naam van den nieuwen spreker in ABE blijkbaar uitgevallen, in GHJ te recht hersteld. Dit schijnt er toch wel op te wijzen, dat Van der Plasse zijn

---

denkelijk veeleer er op uit was variatie aan te te brengen en elk „personagie" (ook wellicht elken speler!) zijn aandeel in dergelijke dankbare „tirades" te geven.

1) Ik heb hier te mijner beschikking (behalve latere uitgaven der volledige werken): Z. j., V. d. Plassen (A), 1618 V. d. Plassen (B), 1622 P. v. Waesbergen (E), 1633 V. d. Plasse (G), 1638 V. d. Plasse (H), 1644 I. Hartgers (J).

2) „Deensche Thomas", van wien Floris tot Jan Knol zegt dat hij „banckerot" is (353), is immers een ander dan „Thomas", die de voorafgaande regels (351—2) tot Jan Knol richt? — Ook vraagt men vanzelf of de in 436 vermelde *Jan Treck* alleen toevallig denzelfden — evenmin als de beide andere alledaagschen — geslachtsnaam draagt als *Thomas (Treck)*, dan wel met hem verwant is.

3) Wiens vadersnaam hier zonder *-s*, oogenschijnlijk dus, vooral naast *Jan* en *Andries*, als voornaam gebezigd wordt: in onze oogen een verwarrende slordigheid, ook al komen zulke uit vadersnamen zonder genitiefteeken ontstane geslachtsnamen inderdaad wel voor (zie Boekenoogen, Zaansch Idiot. CIV—CV). — Een dergelijke slordigheid is dat van de drie Patriotten alleen *Jan Knol* èn in de Namen èn in den tekst voluit aldus heet; *Andries* en *Thomas* moeten zich in den tekst met hunne bloote persoonsnamen behelpen, krijgen hunne geslachtsnamen, onderscheidenlijk *Pels* en *Treck*, alleen in de „Namen".

druk van 1633 (G) althans op deze punten, en dus allicht ook doorloopend, zelf heeft nagezien of laten nazien, ten einde den tekst van al te hinderlijk gebleken drukfouten [1]) te zuiveren; welke gezuiverde tekst dan in de gezamenlijke editie van 1638 (en volgende?) is overgegaan. Blijkt deze correctie van G inderdaad doorloopend geschied, dan heeft deze editie dus een bijzondere beteekenis en waarde. Moeten wij hieruit dus afleiden dat wij wel boven 1111 enz. (tegen de oudste drukken), iplv. *Steven*, *Andries*, maar niet (tegen alle drukken, immers ook GH) boven 1012 enz., iplv. *Harmen, Thomas* mogen lezen? Of mogen wij op eigen houtje verder gaan en uit de waarschijnlijk toch wel bedoelde symmetrie tusschen de beide samenspraken het recht putten ook aan Thomas zijn aandeel in de tweede te hergeven en dus zijn naam in de plaats van Harmen te stellen? [2])

Deze slordigheden zijn lang niet de eenige van dien aard, gelijk nog enkele voorbeelden mogen aantoonen. Het tegenbeeld der drie „Patriotten" vormen de drie „Spinsters" (toch zeker reeds, evenals in het Engelsch, op te vatten als: oude ongehuwde vrouwen). In de „Namen", en ook in het eerste tooneel waarin zij optreden (1252—1377), heeten zij „Trijn Snaps, Els Kals, Iut Ians" (de tweede in 1323 „Elsjen Kaacks"!). Maar in het tweede tooneel (1880—1943) treden er, volgens het bovenschrift (ditmaal naar alle bovengenoemde edd.) slechts twee op: n°. 2, „Els Kals", en eene andere, met den voornaam van n°. 1 en den vadersnaam van n°. 3, dus „Trijn Ians"; waardoor deze laatste eerzame „spinster" nu vereenzelvigd, althans op compromittante wijze gelijknamig wordt met... een der twee „Snollen" in dit spel, immers „Trijn Jans" [3]) en „Bleecke An"

1) Zie V.' Voorbericht VI, noot. — Herhaaldelijk staan ook b.v. in de oudere drukken de namen der spelers (naast den tekst) één of meer regels te laag of te hoog.

2) Zie echter ook beneden, blz. 290 en Naschrift.

3) Mede de naam trouwens der eerbare (maar toch voor geen klein gerucht vervaarde!) „Ste-vrouw" in B.'s klucht van den Meulenaer.

geheeten! Bedoeld is kennelijk n°. 1, Trijn Snaps, die dan na vs. 1900 „binnen" (af) gaat, waarna n°. 3, Iut (Ians), te gelijk met Geraart en Byateris, „uyt" (op) komt en 1943 deze laatste noodigt (met haar, in haar huis?) „binnen" (af) te gaan, terwijl Els Kals met Robbeknol ook na 1900 „uyt" blijft (zie 1921, 1925, 1940) en vermoedelijk 1943 eveneens „binnen" gaat; 2072 komen dan alle drie „de spinsters" weer ten tooneele, gaan 2109, naar 't schijnt, mede in Jerolimo's leege huis, en komen dan 2144 weer daar „uyt" om haar gunsteling, Robbeknol, te bevrijden [1]). Dit alles is logisch; alleen de naam „Trijn Jans" boven 1880 is blijkbaar onjuist [2]).

Nog eene andere naamsverwarring is reeds door P., in zijne aant. op 285, opgemerkt: „de twee Ionghens", die in de tooneelen 285—305 en 454—505 optreden, zijn toch zeker wel dezelfde; evenwel heeten zij, volgens alle bovengenoemde edd., in het eerste tooneel „Aart" en „Krelis", in het tweede „Joosje" en „Contant" (of volgens sommige edd. *Konstant*!).

Gewone drukfouten zijn reeds vaak in B.'s tekst aangenomen (b.v. 276 *dagh* voor *da'ck*, en zie beneden, 299, 301, 304, 309). Gevoegd bij het door Verdenius aangevoerde, is dit alles zeker voldoende om de slordigheid der drukken (of der redactie) van B.'s stuk(ken) en het recht der tekstcritiek aan te toonen. Trouwens wie wel eens gehoord heeft van de varianten en de tekstkritiek op Shakespeare's spelen zal zich hierover niet verwonderen, en 't alleen betreuren dat eene te recht door Ver-

---

1) Is er niet eenige overeenkomst tusschen de weezoete teederheid dezer spinsters, vooral Trijn Snaps, in dit tooneel en vooral 1349—77, en die van Juffrouw Laps voor Woutertje Pieterse? Kende Multatuli den Spaenschen Brabander?

2) Daarentegen blijkt niet duidelijk, of „de Schout met zijn Rackers" (= „Dief-leyers", vóór 1970) — die in 1970 „uyt" komt, in 2005 nog niet J.s huis is binnengegaan, immers in 2072 blijkbaar weer opkomt, door Ioost begroet wordt met „Wel wat voor volck is dit? wel hey, hier is de Schout", en dan pas (2073) last geeft om J.'s huisdeur „op te sluiten" (open te breken) — al dien tijd (van vs. 2005 tot 2072) zwijgend (al dan niet luisterende naar het gesprek en getwist der buren) op het tooneel, „uyt", d. i. buiten, op straat, gebleven is, of waar hij anders in 2072 in eens vandaan komt. Trouwens het „op" en „af" gaan der spelers gedoogt wellicht even weinig zulk een napluizen en narekenen, zulk een zoeken naar een bepaalde motiveering, als bij de oude rederijkers en ook nog vaak bij Vondel.

denius zoo wenschelijk geachte critische editie ook van Bredero's stukken, gegrond op de collatie der oudere drukken (vooral der handschriften, indien die er nog waren!) en op het zinsverband en het „gezond verstand", waarin dus de hier aangewezen of gegiste naams- of rolverwisselingen zooveel en zoo goed mogelijk werden rechtgezet, om de door Knuttel genoemde, vooral zeer „geldige" bezwaren wel langen tijd of altijd tot de „vrome wenschen" zal blijven behooren.

Keeren wij na deze lange uitweiding terug tot de drie Patriotten (en den hondenslager), om ons uit hunne soms niet overduidelijke twistgesprekken een beeld te vormen van hunne deugden en ondeugden (zooals elk hunner die van den ander ziet in den bollen spiegel zijner kijf- en lasterzucht), en vooral van hunne herkomst.

Jan Knol is — of heet — een, naar 't schijnt ongehuwde, althans kinderlooze (345—6) doorbrenger, door zijn vader indertijd „stee-kijndt" gemaakt (onder curateele gesteld) [1], die echter vrijheid vindt om heftig tegen de vele bankroetiers uit te varen (367—79); zelf niet voor een leugen vervaard (1045), voorts „een snuyver en een groote dronckert", een liefhebber van Wijntje en Trijntje (1052—3), die dan ook de (Spaansche) „pocken" gehad heeft (1061—2), wiens zuster al niet van beter zedelijk allooi was (1064—5), maar die desondanks een zedenpreek tegen de bedelaars in den mond durft nemen (1151, 1156—9), en vooral een grooten mond opzetten tegen de „Jottoon en kromstevens", de „Moffen, Poep en Knoet", die, in tegenstelling met de „Burghers kinderen", tot dat bedelpak het grootste contingent leveren (1162—1201), die de „valscheyt en boevery" te Amsterdam gebracht hebben en daar leven op kosten der oude Amsterdamsche burgerij (1181—95), wier „ouwde eenvoudigheyt", „gheloof" en „trouw" hij met warmte prijst (1022—31, 1033, 1035—9), en waartoe hij zelf wel schijnt te behooren.

1) Waarmede echter kwalijk strookt dat hij arm begonnen, een opkomeling is (1017).

Andries (Pels) is — of heet — een „gietlogen" (363: trouwens een wederkeerig verwijt: zie boven, 289), kwaadspreker (1044), een „hijlikmaker" of huwelijksmakelaar (in slechten zin): een koppelaar (1056—7), advocaat van kwade zaken (1058—9), ook de man, die alle nieuwtjes van de stad 't eerst op de brugh [1]) vernomen heeft en rondvent (1091—7, 1111—41), die ook heftig te keer gaat tegen de „arbeyders en de draghers an de straat" en tegen allerlei bedrieglijke practijken (1201—5, 1207—28), maar die ook met Harmen (of Thomas?) de vreemdelingen, tot wie hij zich zelf schijnt te rekenen, prijst als degenen die de „neeringh en koophandel" te Amsterdam gebracht hebben (1032).

Floris Harmensz. (eigenlijk niet tot de „Patriotten" behoorende) is — of heet — een „Koopman van aelshuyden" (355) [2]) die „eertijts een banckjen eleyt" heeft „in Westphalen" (356—9). Hiermede strookt zeer wel wat in het tweede tooneel van hem gezegd wordt, dat hij „van Twent en Drent op een stroowis is komen drijven" (1014), ja „te Ditmars uytghebannen" is (1066—8); hetgeen dus de boven, 287 gewaagde gissing, dat de naam *Harmen* in dit tooneel door *Thomas* moet vervangen worden, zeker niet ondersteunt. Van hem — of van Thomas? — wordt dan verder nog getuigd dat hij een „vrouwesmijter" is (1054); en hij neemt het tegenover Jan Knol, den voorstander der oude burgerij, evenals Andries, op voor de vreemdelingen (Oosterlingen of Brabanders?), die „de scherpheyt" in de „onbeslepen sinnen der Hollanders" gebracht hebben (1034). Bovendien is of acht hij zich „vanden vroomen" (1070, hier toch reeds in onzen, toen, naar ik meen, nog niet

1) D. i. zeker wel op de Oude brug, over 't Water (Damrak), vanouds de verzamelplaats der baliekluivers (zie Ned. Wdb. III 1608), waarvoor ook Vondel zijn „Sprookje van Reyntje de Vos" heet te schrijven („Gemaeckt om op de brug te singen", ed. V. L. II 627).

2) Indien althans 355—9 door Jan Knol tot hèm zijn gericht, als bescheid (met herhaling van den aanhef „Hoort hier eens") op de woorden, door Floris tot hem, Jan Knol, gezegd; dan wendt de laatstgenoemde zich eerst met 363 tot Andries.

gewonen, zin te nemen); heeft hij soms daaraan zijn kerkelijke bediening van „Hondtslager van de Kerck" te danken?

Omtrent Thomas' deugden, ondeugden en herkomst eindelijk blijkt in het eerste tooneel, het eenige waarin hij, volgens alle edd., voorkomt (maar zie boven, blz. 287), zoogoed als niets.

Vatten wij dit alles samen, dan blijkt inderdaad P.'s boven, blz. , genoemd bezwaar niet ongegrond. Indien alle verwijten en schimpscheuten, door de drie „Patriotten" — en (Floris) Harmen(sz) — tot elkaar gericht, juist geacht moeten worden, en indien in de tweede samenspraak de naam *Harmen* door *Thomas* vervangen moet worden — maar beide onderstellingen zijn lang niet stellig —, geven vooreerst deze drie „Patriotten", althans in hunne eigene personen en karakters, zeer kwalijk een beeld van „de oprechte slechtheyt der Amstelredammers" (Inhoudt); tenzij dan dat dit zou moeten geschetst zijn door de tegenstelling van de in hunne gesprekken geschilderde overdaad en boosheid van het heden met het ideale verleden. Maar ook is Jan Knol de eenige geboren en getogen Amsterdammer, de eenige, die stellig aanspraak heeft op den naam van een „(goed, recht, oud) patriot": Thomas (Treck's) herkomst blijkt niet, Andries (Pels) rekent zich tot de vreemdelingen; terwijl ook de (trouwens eigenlijk niet tot dit drietal behoorende) hondenslager Floris Harmensz. uit Westfalen afkomstig is.

Nogmaals, is dit alles inderdaad aldus door B. zelf bedoeld, geschreven en onder zijn toezicht gedrukt? Moeten wij al deze kleinere en grootere „ondoordachtheden" wijten aan Gerbrand Adriaensen zelf, voortreffelijk schilder van genrestukken, van détail, maar gebrekkig componist, die zich vooraf weinig rekenschap gaf van de karakters of de typen, die hij wilde schilderen of schetsen, van den bouw en het geheele samenstel van zijn stuk, wien het ten slotte meer te doen was om het geheele bonte tafereel van typische figuren, waarbij hij zich niet angstvallig afvroeg, of de een persoon in den mond gelegde woorden wel geheel pasten bij de hem eenmaal toe-

gewezen rol en karakter, maar die niet zelden in een samenspraak, een twistgesprek van velen de schilderachtige scheldwoorden, de snaaksche invallen, anecdotes en verhalen op goed geluk af aan dezen of genen der personagiën (en spelers!) toebedeelde? Of mogen wij dit alles, of althans een groot deel er van, wijten aan de (in onze oogen zeer laakbare) nalatigheid, slordigheid van den eersten drukker-uitgever, die o. a. door het schrijven of drukken van verkeerde namen boven de gesproken woorden alles in de war heeft gebracht? Of eindelijk mogen wij ook een deel op rekening stellen van vergissingen, of ook veranderingen, verwisselingen, die bij de eerste, aan den druk voorafgaande vertooningen hebben plaats gehad? En ten slotte, in hoeverre is ook B.'s vroege dood (Aug. 1618), weinige maanden na den 1sten druk (zie zijn gedicht vóór het spel van 6 Juni 1618 [1])), die hem belet kan hebben de ook wellicht door hem zelf toch gewenschte zorg aan den druk van zijn laatste werk te besteden, bij dit alles in rekening te brengen?

Ten slotte (van al deze reeds wellicht te breede uitrafelingen) nog een paar opmerkingen over de namen van twee der „Patriotten". Zooveel ik weet, is nog niet opgemerkt dat zij in de 17de eeuw te Amsterdam inderdaad voorkomen als die van geenszins onbekende personen. De naam *Andries Pels* herinnert ons aanstonds aan dien van den lateren dichter, den bekenden stichter van Nil Volentibus Arduum, die echter — geboren 1631, overleden 1681 [2]) — natuurlijk niet bedoeld kan zijn; nog minder zijn genan-oomzegger (A. P., 1655—1731). Maar zijn vader *Andries Pels*, geb. 1591, overl. 1666, gehuwd in 1620, een rijke suikerbakker en voornaam koopman in Oostindische waren, stamvader van een zeer voornaam Amsterdamsch koopmans- en bankiersgeslacht der 17de en

1) Waaruit blijkt eigenlijk dat de dichter toen reeds ziek was, gelijk Ten Brink (in de ed. Unger e. a. II 134) onderstelt? Toch niet alleen uit het gewag, in 't algemeen, van „sucht en sieckten" in vs. 34—6 van B.'s „tot den Leser"?

2) Te Winkel, Ontwikkelingsg.[2] IV 420.

18de eeuw, over wien Elias [1]) meer weet te vertellen, zou hier, wat den tijd betreft, wèl bedoeld kunnen zijn. Er leefde bovendien te Amsterdam in die jaren nog een *Jan Jansz. Pels*, met een anderen voornaam, wellicht ook geen lid der zooevengenoemde familie, althans door Elias niet genoemd, maar voorkomende als eerste onderteekenaar van een „contract van de arbeiders van de wage vant Vriessche Veen" (sic), waarbij op 25 Jan. 1617 — het jaar waarin Bredero zijn Spaenschen Brabander schreef — het nog heden ten dage voortbestaande „Vriesche Veem" te Amsterdam werd opgericht [2]); van welke veemen der „blauwhoeden en klapmutsen" juist in ditzelfde spel van Bredero, vs. 1831, het allereerste gewag te vinden is (zie De Boer, a. w. 7*b*).

Heeft Bredero nu, in 1617 zijn Spaenschen Brabander schrijvende, al dan niet dien Andries Pels, of dezen Jan Janz. Pels, hem wellicht persoonlijk bekend, ten tooneele gevoerd; evenals immers ook Dr. Scholl, notaris Johannes Pilorus en Gierige Geraart inderdaad te Amsterdam welbekende personen zijn geweest? [1]) Maar Andries Pels was in 1618 pas 27 jaar, dus allicht zeer weinig gelijkende op het boven, 290 geschetste type van ouden praatvâar! Ook ware het ten tooneele voeren der drie zooeven genoemde personen, die allen omstreeks 1570 geleefd hebben en in 1618 al lang dood en begraven waren, nog wel heel iets anders dan het met naam en toenaam op de planken brengen — en in een niet zeer vleiend licht stellen — van een toen te Amsterdam, bekend, reeds min of meer voornaam koopman! Anderzijds schijnt het toch ook vreemd dat B. zonder eenige bedoeling, bloot toevallig, voor een zijner personen den naam zou hebben gekozen van een toen te Amsterdam bekenden persoon: hoezeer in deze jaren zich geweldig uitbreidende en in zielental aanwassende, was Amsterdam toch

1) De Vroedschap van Amsterdam II 812 vlgg.
2) Ik ontleen dit aan het gedenkschrift: „De naamlooze vennootschap Blaauwhoedenveem (-Vriesseveem)", door Dr. M. G. de Boer in 1918 samengesteld, waarin het geheele contract, op blz. 4—6, in facsimile is afgedrukt.

altoos nog een betrekkelijk kleine stad, waarin men elkaar — stellig een groot koopman, en ook een oprichter van een der veemen — meer dan bij naam kende. Moeten wij dan — daar bloot toeval hier toch wel buitengesloten is — aan een hatelijke bedoeling, een caricatuur, een spotbeeld, hetzij van Andries Pels, hetzij van Jan Pels (misschien met verwisseling van beider voornamen), als ouden lasteraar, of ook slechts aan een losse grap, die B. zich tegenover een vriend of kennis veroorloofde, denken? Dat deze tijdgenooten tot een (veel) jonger geslacht behoorden dan de drie andere bovengenoemde Amsterdammers en dus — anders dan zij — in dit stuk, dat omstreeks 1570 heet te spelen, niet thuishoorden, zou natuurlijk, als slechts een anachronisme te meer in B.'s spel, geen bezwaar opleveren.

Weer anders is het gesteld met den naam *Jan Knol.* Ook deze naam heeft in de 17de eeuw aan een bekenden Amsterdammer behoord, een beruchten Sociniaan, geestverwant van A. Koerbagh en de zijnen, deelnemer aan de vergaderingen der Collegianten, die in zijne woning in de Nes ook conventikelen hield en grooten aanstoot gaf, zoodat de Kerkeraad herhaaldelijk tegen hem optrad; volgens Bontemantel[1]) „een quaetaerdich man", die in het tuchthuis had gezeten, o. a. omdat hij in de Gereformeerde en in de Remonstrantsche kerk onder het gebed en het gezang zijn hoed had opgehouden, waarop Schepenen hem voor zich geroepen en met een scherpe vermaning hadden laten gaan (hoewel deze „kwaker" overigens bij iedereen bekend stond als een „stil, eerlijck burger"); van wien ook Jan Zoet vertelt dat hij „voor deezen godloos geleeft hebbende, schynt zig geheel ter deugde te schikken"; wiens afbeeldsel eindelijk nog te vinden is op den achtergrond van een schilderij van E. van Heemskerck (a° 1669) in het Weeshuis der Collegianten (thans der Doopsgezinden) „De Oranjeappel" te

1) Bontemantel, De Regeering van Amsterdam, Inl. LXXVII en LXXXI; zie ook Meinsma, Spinoza en zijn kring 122, 242 en Reg.; Kühler, Het Socinianisme in Nederland 187—8.

Amsterdam [1]). Al is zijn geboortejaar noch zijn uiteinde (mij) bekend, uit de bovengenoemde feiten en het eene jaartal mogen wij met zekerheid afleiden dat hij in 1618 nog zéér jong was en dus door B. niet bedoeld kan zijn; ook schijnt deze historische Jan Knol al heel weinig gelijkenis te vertoonen met zijn door B. geschilderden ouderen genan! Toch maak ik hier van hem gewag, omdat de toch niet heel gewone en voor de hand liggende naam een toevallige overeenkomst wel haast schijnt uit te sluiten en doet vragen of B. hier soms een (groot)vader van dezen J. K. bedoeld kan hebben, en zoo ja, welke reden hij daarvoor gehad kan hebben.

Zie voorts over de personen der schuldeischers in het laatste bedrijf beneden, blz. 305—8.

Thans mogen mijne aanteekeningen bij verschillende versregels volgen.

33—4. Zonder twijfel is Verdenius' verklaring volkomen juist. Ja ik moet bekennen, sedert ik indertijd in mijn proefschrift: „De oude en de jongere bewerking van den Reinaert" 94, ter verklaring der bekende verzen aan 't slot van R. I (3479—80), dit spreekwoord uit Woeste, Wtb. d. westfäl. Ma. en, op aanwijzing van mijnen promotor De Vries, uit het Friesch aanhaalde, *klangh* nooit als: (ijzeren) kooi, maar altijd als: klank — en dus ook *herren* [2]) als *harren*, hengsels, en *isere* als: boeien, gevangenis [3]) — te hebben opgevat [4]). Een toespeling op dit spreekwoord is te vinden in Tesselschade's Op de Zangkonst van Joan Albert Ban (Een onwaerdeerlijcke Vrouw, blz. 245:)

En geen Ban of ys're klanck
Haelt het by de Vogle-sanck.

1) J. C. Breen in Jaarb. v. Amstelodamum 1920, 4—5. — Is deze zelfde Jan Knol bedoeld in het Nickerspraetje, geschreven (c. 1683) naar aanleiding van Asselijn's Jan Klaaz. (zie ed. B. Hettema e. a. XXIX)?

2) Voorheen ook wel eens misverstaan als *heeren* (zie Harrebomée III CCLX *b*)!

3) Verg. Ned. Wdb. III 81—2.

4) Harrebomée I 360*a* geeft als variant naast „Beter in de rijzeren Dan in de ijzeren", ook: Beter daar de kruiden groeijen dan in de ijzers", dat zeker

Waren *de ijzeren* en *de boeien(s)* namen voor de gevangenis geworden, *de rijzeren*, maar vooral *de vogelenzang* waren vanouds geliefde aanduidingen van (het leven in) de vrije natuur; zoo b.v. Winter ende Somer 151 (verg. 177), waar het als kenteeken of zinnebeeld voor lente en zomer gebezigd wordt; verg. ook den vrij wel stereotiepen aanhef van vele lenteliederen, b.v. van Willem van Hildegaersberch of wel Rein. II 48—9: oude cliché's der lyriek. In de volgende plaatsen wordt het, evenals hier (32, in tegenstelling met *steen* [1]) en *stock*), in 't algemeen gebruikt voor: de vrijheid. Hooft, Br. II 192: „'t Is altijdts zoo veel, dat d'arme luyden (*t. w. uit Loevestein ontvluchte predikanten*) in de voghelezang geraakt zijn"; W. D. Hooft, Verl. Soon 31 (een te Amsterdam gelocaliseerde variant):

Ick bin veel liever in dees vrolijcke Voogh'le sanghe
Dan alsse mijn op ien heylighe wech *(in het in die straat [staande Tuchthuis)* setten ghevanghe.

In de stadsrekeningen van Breda (c. 1500) komt „in den Vogelensanck" herhaaldelijk voor als benaming eener blijkbaar buiten de stad gelegen herberg [2]); verg. den door Verdam i. v. uit de Reken. v. Gent aangehaalden plaatsnaam, dien van oude buitenplaatsen bij Haarlem, Groningen, Veenklooster (zie N.) [3]), en ook den geslachtsnaam (uit bijnaam) [4]). Dacht Vondel ook

---

verbeterd, vervolledigd mag worden in het (rijmende) „ijzeren boeien", gelijk De Brune, Spreeckw. 52 inderdaad heeft. — Daarnaast schijnt *rij(ze)ren* trouwens in eene andere, minder gunstige opvatting, t.w. als: wildernis, bekend te zijn geweest, gelijk Verdenius, hierboven blz. 258, noot 1 betoogt. Diezelfde opvatting mag men dan zeker aannemen in Sartorius, Adag. III 2, 80: „Ghy sult u seluen in den rijsen singen, Qui suis ipsorum artibus sibi malum accerserent. A maleficarum mulierum incantamentis sumptum".

1) D. i. (hier) zeker wel *het Steen* aan de Schelde te Antwerpen: eene herinnering aan Jerolimo's vaderstad.

2) Leendertz vóór Mnl. Dram. Poëzie LXXX, C, uit Hermans, Gesch. d. Rederijkers in Noord-Brabant. Immers aan een „openluchtspel" zal men hier toch wel niet mogen denken; er is althans sprake van een „camere" en er werd „wijn verdronken" en betaald.

3) Zie verder Nom. geogr. Neerl. V 146.

4) Als Bredero III 123 („een Rijcker, maer wilde Voghelen-sangh").

niet aan dit spreekwoord of althans dezen naam in den aanhef van zijn Olijftack aen Gustaef Adolf en van zijn Wiltzangk?

50. Zie, ter versterking van Verdenius' uitlegging, nog ettelijke plaatsen voor *God help je* in dezen zin, in Ned. Wdb. V 221.

54. Verg. hiermede ook, in de verte, de bekende goochelaarsuitdrukking: „Die van de kunst is verraadt zijn meester niet", degenen, die 't kunstje al kennen, vermanende het niet te verklappen (ook al wordt *z ij n meester* hier in andere betrekking gebruikt).

66. Zou Bredero hier met dit *God bettert* niet, evenals in 216, 1904 (*sich voor dich*) [1]) en 1908 (*doe dogest niet*), bepaaldelijk de „Oostersche" taal der uit Emden en andere „Oostersche" steden overgekomen en te Amsterdam gevestigde, of ook vaak te scheep daar komende „Oosterlingen" nabootsen en bespotten? Als Hollander, Amsterdammer voert hij a. h. w. een oorlog met twee fronten tegen de vreemdelingen, de Brabanders en Vlamingen zoowel als de Oosterlingen: allen „inkomelingen", door de oude Amsterdammers als indringers beschouwd; verg. boven, blz. 283, beneden, blz. 298, 300 en zie o. a. S. Muller Fz., Fin de siècle, in Nieuwe Schetsen uit de ME. 374 vlgg.

84. Verg. voor deze beteekenis van *vijgh* nog Kil.: „v ij g h e. Toxicum, virus malum ... forte quod in ficubus venenum condi et exhiberi solet. I e m a n d e n e e n v ij g h e g h e u e n. Miscere toxicum alicui" en Bauwheers Welleven 20 (in Nederd. Helicon 234):

Kort om, Medeaas noch Canidis [2]) konst ontijgh,
Noch 'tgeen d'Italiaan braut met zijn Moorders vijgh,
(Om d'al te korten tijdt ons levens noch te korten) *enz.*

Zie over de beruchte Italiaansche gifmengers — hier zijn 't

1) Maar zie boven, blz. 1—3.
2) Aldus, ook maatshalve, te lezen iplv. het gedrukte *Candis*; bedoeld is de Romeinsche *Canidia,* door Horatius meermalen genoemd (Epod. XVII, Sat. II 1, 48 e.e.).

voor de variatie andere zuiderlingen, Spanjaarden, als landsvijanden vast niet minder hatelijk — Burckhardt, Kultur der Renaissance[11] II 180—2, 382—4.

183. *Non pareille sonder weergae*, verg. 1970—1 *ampt en officy, recht en justicy*, ook 1989: *gheoordeelt en ghedoemt* enz.: tautologische verbindingen, meest van een inheemsch en een vreemd woord, thuishoorende in den kanselarijstijl en de „stadhuistaal" van oorkonden, keuren, notarieele akten enz., die dus door B. den schout, maar ook — wegens de „grandiloquentia"! — Jerolimo in den mond gelegd worden; zie over deze en dergelijke tautologieën o. a. Tschr. XXXI 231—7.

187. Is de (althans in geene uitgave te vinden) uitlegging overbodig, dat Robbeknols vergelijking der Brabanders met de spreeuwen doelt op den aanleg en de neiging dezer vogels om het geluid van andere dieren of dingen na te bootsen (zie b. v. Heukels, Schetsen uit 't leven van dieren I 164)? De Brabanders praten de Franschen, Italianen en Spanjaarden na, d. w. z. nemen van hen allerlei over in hunne taal, die, evenals de Engelsche „een moye mengelmoes" is (verg. met dit laatste de Twespraack 103: „de Enghelse die toch een schuimtaal hebben *enz.*"). De spreeuw is de (of een) spotvogel; vandaar dan ook het gebruik van zijn naam, vooral in de 18de eeuw, voor: snaak, guit en het ww. *spreeuwen*, spotten, schimpen (zie Oudemans Bijdr.).

196. *Brabbelaers* zal, al is het woord in de 17de eeuw nog in andere toepassingen bekend, hier e. e. (b.v. Hooft, Ged., ed. Leendertz I 71) toch wel met betrekking tot de taal, in woordspeling èn met *barbari* èn vooral met *Brabander*, gebruikt zijn (zie Ned. Wdb. III 972—3).

209, 1637. *van d'ander werelt*, d. i. eigenlijk: van 't hiernamaals, in 't hemelsch paradijs, bovenaardsch, dus: zalig, heerlijk; verg. mnl. *dat ander lant*, — *leven* (Verdam IV 119).

220. *Palleys vol minnen, en suyckerbosjes soet* zullen, dunkt mij, eer als „titels van werken" dan als „aanspraken tot vrouwen" (K.) of, in 't algemeen, „termen bij de Vlaamsche

rederijkers geliefd" (V.) opgevat en verklaard moeten worden. Een bepaalden Nederlandschen titel kan ik niet noemen; wel, ter vergelijking, wijzen op den gelijksoortigen van een toen wellicht hier bekend (vertaald?) Engelsch werk van W. Paynter „Palace of pleasure" (1566), een verzameling van veelgelezen novellen, waaruit ook Shakespeare vaak zijn stof geput heeft. — Wat *suyckerbosjes* betreft, in R. Visscher, Brabb. 25 (Quicken II 16) komt „Suycker-bosjen" ook voor, naar 't schijnt niet als titel, maar als spotnaam voor zekeren pruldichter (rederijker?): „Vraeght dat Suycker-bosjen, ick wed dat hy 't weet: Want die schreef noyt vaersen, en hy is een Poëet" (zie Van der Laan's aant.: vertaald naar Martialis: „Gaditanus dicat istud"). Zou *suyckerbosje* een toespeling kunnen zijn op een (Spaanschen of Italiaanschen?) schrijversnaam of boektitel (*Sacrobosco?*), in den trant van Ronsard's *Bo(s)cage (royal)* of Van der Noot's *Bosken* (zie Vermeylen, V. d. Noot 34)? Dat dit (werken van) Romaansche Renaissancisten zijn, vrij wat verschillend van de Vlaamsche en Brabantsche rederijkers, waarop Bredero Jerolimo in de vorafgaande regels doet snoeven, zou alweer geen bezwaar zijn: zóó nauwkeurige literair-historische onderscheiding mogen wij hier niet verwachten.

254. Mag, moet hier niet, met een kleine omzetting, gelezen worden: „Daer ken ick het wel me" (of anders: „Daer me ken ick het wel") „ofsien"?

255. Zou *seven luy* wel in 't algemeen beteekenen: iedereen (N., V., P.)? Kan 't niet een meer bepaalde toespeling zijn, t. w. op het (vanouds in de Westfriesche streken thuishoorende) *zeventuig*, oorspronkelijk eene getuigenis of verklaring van zeven geërfden over grondeigendom en grensscheiding (zie Verdam op *Seventuuch* en *Seven*, 2de en 3de art.), maar in den Noordhollandschen volksmond allicht ook in ruimer toepassing gebezigd, hier met betrekking tot R.'s „drinkvermogen": een dergelijke toespeling dus als in Huygens' bekend sneldicht (II 82) op de Engelsche 12 gezworenen: „Twaelf Mannen spreken recht, naer d'oude Britsche wetten *enz.*"? „Welver-

staande als zy 't wisten" dan, geheel tusschen haakjes, op te vatten als een losse, er achter gevoegde grap.

265. *Hanneken*, *Wilken*, *Wuytjen*: zie over deze namen Tschr. XL 165—82 en het daar aangehaalde.

267. *Ick segget niet om my, sey de wolf.* Robbeknol wil, bescheidenlijk, met dit *niet om my* alle toepassing op zich zelf van zijn gezegde over „de beste geesten" en „de treffelijckste gheleerde" afweren. Daarbij haalt hij een toen waarschijnlijk bekend spreekwoord aan, zinspelende op een (mij onbekende) fabel van den „wolf en zijn moêr", naar den vorm te vergelijken met de vele grappige spreekwoorden, aan boeren, met de formule *zei de boer*, in den mond gelegd („Ik zal dat varken wel wasschen, zei de boer, en hij smeet het in de modder" enz.) [1]); een der vanouds bekende wijzen van inleiding van een spreekwoord: mnl. *die dorper seit* (Floris 2144, Ferg. 2081), naar ofr. *li vilains dist.* [2]) Verg. over andere manieren Verdam, Tekstcrit. 50; Dez., Uit de gesch. d. Nederl. Taal[4] 171; voor het Nieuwgrieksch Hesseling, Uit Byzantium en Hellas 174 vlgg.

274. *charlateeren van onse participantschappen* enz.: zeker wel een schimpscheut op de bedrijvige, voortvarende, vindingrijke en plannenmakende, maar ook wel eens al te veel ondernemende Brabantsche inkomelingen, stichters en deelhebbers in velerlei nieuwe „kompangiën", die schatten verdienden en lieten verdienen, maar ... ook vaak bankroet gingen, mannen als Balthazar de Moucheron, Isaac le Maire, Willem Usselincx, over wie de oude, secure Amsterdammers wel vaak hun hoofd zullen geschud hebben; — en toch ook misschien wel op Dirk (alias Ridder Theodoor) Rodenburg, wiens talrijke — zij 't ook pas latere — plannen men kan leeren kennen uit de Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Genootschap XXIII (1901), 189—257.

1) Ned. Wdb. III 158; Harrebomée I 67—72. Verg. ook dergelijke van Kaptein Pulver in Van Lennep's Ferdinand Huyck. Ook het Nnd. heeft er vele van die soort.

1) Zie De nieuwe Taalgids XIV (1920) 23, en b.v. eene aanhaling uit Crestien de Troyes, bij Jonckbloet, Et. s. l. roman de Renart 361.

284. Verg. met deze bede om eene korte mis b. v. Der Vrouwen Pater Noster (Veelderh. Geneuchl. Dichten, blz. 58 vlgg.), r. 61—5, 99, 105; alsmede Everaert XXXIII 53—68 (met de aant.).

304. *machĕt* = *mach Get* (< *God*) *helpen* lijkt mij, om de geringe klem op *-et*, onmogelijk; veeleer zou ik een drukfout (onwillekeurige haplographie vóór het volgende *ick*, verg. beneden, op 1916) durven gissen, en dus lezen: *mach icket helpen*, kan ik er aan iets aan doen (het verhelpen)? Verg. mnl. *wat mach ic des* (Rein. I 3415: *inne maghes niet*), nhd. *was kann ich dafür?* — Zie nu ook hierboven, blz. 230.

318. *staemen in 't rolletje*, kwalijk m. i. „op de rol der rechtzaken" (V.), noch: „in de rol als ter dood verwezen" (N.), althans alleen wanneer hiermede bedoeld is iets als „de rol van Gods raadsbesluiten" (zie de voorbeelden in Ned. Wdb. XIII 912), waarin men als „ten doode opgeschreven is": een vroom, godsdienstig of fatalistisch woord. Zie, behalve de reeds door V. aangehaalde plaats uit Poirters, nog eene uit Passchier de Fijne, Tract. 238 (aangeh. in Ned. Wdb. III 287), waar hetzelfde rijmspreekwoord te vinden is, met de hier juist van pas komende bijvoeging: „zeyt men in de tijd van pest wel te regt".

322. *Tesselt*, waar de schepen uitvoeren en zoodoende menige schuldige dus (bijna) veilig, buiten het bereik der justitie, onachterhaalbaar was (maar „de doodt komt overal", kent geen vrijplaats).

324. Verg., behalve de door V. en Verdenius aangehaalde spreuken, ook: „Voor den dood is geen kruid gewassen", verder Vondel's Vertroostinge aan G. Vossius, Elckerlijc enz.

327. *Malegijs* = 337 *Gijs*: een ongewone, aldus meest alleen bij „geoxytoneerde" Romaansche heiligennamen, als *Nic(o)láas* > *Klaas*, *Alphóns(us)* > *Fons*, znl. *Joséph* > *Jef (Sjef)* enz., voorkomende verkorting (*Gijs* anders meest < *Gijs(el)ber(h)t*); misschien dus wel te verklaren uit een schertsende opvatting van *Malegijs* als *malle Gijs*, op den trant der bekende woordspelende naamsvervormingen als *Werner* > *Ware-nar*, *Willem* > *Wel-hem*, *Frederik* > *Vrede-rijk*, *Gierige Geer-aert*.

332. *Alle dinghen is nu wel*, evenzoo 1887: *Alle dingh was wel*; Asselijn, Melchior 6: *alle dingen zou wel gaan*;... *Konje* enz. Zeker wel te vergelijken met ons *alles goed en wel* (*maar*...).

341. *delver*, dijk-, grondwerker, poldergast (verg. 1887); mij alleen bekend uit de (in 't Ned. Wdb. noch bij Harreb. of Stoett vermelde) oud-Amsterdamsche zegswijze *eten als een delver* (verg. 1570: „dees eet assen dijcker").

344. *willighe armen*, toch zeker wel een flauwe, kwalijk meer in de eigenlijke beteekenis begrepen herinnering, uit den ouden Katholieken tijd vóór de „alteratie" van 1578 — gelijk zoöveel meer bij Bredero, maar vooral bij Roemer Visscher —, aan de „ghewilleghe" (d. i. vrijwillige) „armoede" der monniken, de „heilige armoede" der asceten; zie b.v. Moll, Kerkgesch. II[1] 39, II[2] 37; Buchberger, Kirchl. Handlex. i. v. *Armut* (*freiwillige*), en Kunera-legende (ed. Emonds), vs. 264—5:

Si heeft willichlijc aenghenomen
Armoede tot haerre vromen.

348. *niet eens*, geenszins, heelemaal niet; eene van de hedendaagsche Nnl. en Nhd. (: zelfs niet) afwijkende beteekenis, die in de 17de eeuw zeer dikwijls voorkomt, maar, zooveel ik weet, nooit opgemerkt en nergens (ook niet in 't Ned. Wdb. op *Eens*) opgeteekend is. Zie b.v. Vondel II 302 (Begroetenis aan Fred. Hendrik 59), 419 (Palam. 856), III 230 (Sophomp. 328), 356, 358 (Gijsbr. v. A. 225, 294), V 612 (Leeuwend. 239); Geuzenliedboek, ed. Kuiper-Leendertz I 317 (n°. 139, r. 46); Hooft aan Barlaeus, 23 Dec. 1635 (ed. 1671 en 1738; bij V. Vloten, Brieven III 83 is *eens* weggelaten!). Al laten sommige plaatsen desnoods de jongere opvatting toe, in verband met de meeste, ondubbelzinnige is toch zeker overal de oudere bedoeld.

360. Verg. ook Sp. Brab. 2227 en Koe 43.

363. Ter aanvulling van V.' aant. merk ik op dat *de hooghe noort*, oorspronkelijk zeker een vooruitspringende „oord" [1]), punt,

1) Immers *de(n) hooge noort* is ontstaan uit *de(n) hooge(n) oord*; verg. denzelfden plaatsnaam *Hoogenoord* (en *Lagenoord*), te Utrecht (toevallig eveneens ten Noorden der stad gelegen), den riviernaam *de Noord*, en verder Ned. Wdb. IX 2123, XI 69—70, 74.

hoek lands, „buitendijks, en zeer ver buiten de poort" (Ter Gouw, Gesch. v. Amsterdam V 95) op het (latere) „Realeneiland" (toevallig in het Noordwesten der „nieuwe" stad) gelegen was; in 1634 werd, volgens Ter Gouw, Amstelodamiana [3] I 223, de naam veranderd in Zandhoek. Van dáár uit kon men het Galgeveld aan de overzijde van het IJ „an de Voollewijck" zeker goed zien, gelijk ook de nog heden op het Prinseneiland gelegen Galgenstraat „haar naam kreeg naar het uitzicht op de galgen van de Volewijk", die op de (gereproduceerde) kaart van Cornelis Anthoniszoon van 1544, aan den benedenrechterhoek van het laatste blad, ook behoorlijk zijn afgebeeld (zie Ter Gouw, Gesch. v. Amst. V 30; Dez., Amst. Straatnamen (1896) 118). Niet duidelijk is mij, met dat al, hoe B. kan spreken van een zien „op" (van?) „de nieuwe Bruck" (aan 't noordeinde van 't Water of Damrak) „na de hooghe noort an de Voollewijck". Zie, behalve Hooft, Ged., ed. Leendertz I 228, ook Geuzenliedboek, ed. Kuiper-Leendertz II blz. 141 (n°. 185, r. 31).

367—75. Verg. 1905, en het spreekwoord: „De kleine dieven hangt men, maar de kleine laat men loopen" (zie Ned. Wdb. III [2] 2520).

379 *andere dingen*, toch zeker wel een euphemisme voor de befaamde *kauw-ghy-se* (zie 439 en Tschr., Reg. op I—XXV).

785. Voor deze plaats, die nog eene afdoende uitlegging verwacht, vond ik een geestige gissing van Cosijn op een briefkaart aan Verdam (a°. 1898): „*Soo dat ick koft en kreegh alwat dat* (= ieder die) *vroech opstaat* (sc. krijgt, t.w. goud); want de morgenstond heeft goud in den mond. Alleen *koft* klopt niet, maar de aardigheid is gezocht". Stoett daarentegen giste terzelfder tijd; „zoodat ik kocht en kreeg voor mijn opgespaarde geld al wat stroopers, dieven en smokkelaars in de vroegte te koop aanbieden". Geen van beide gissingen schijnt mij echter volkomen bevredigend.

1071. *af ghekomen*: verg. ook „'thuys en d'afcomst van Britten" (Bredero II 40, Moortje 681) en Tschr. XVIII 146—52;

er is dus geen sprake van „afval" (V.), maar van „afgang", in de hier bedoelde, zeer bijzondere beteekenis (Ned. Wdb. i. v., I 2, II 2).

1807. Mag met *dat's hum recht* (zie Verdenius, boven, blz. 238) vergeleken worden nhd. *was dem einen recht ist ist dem anderen billig*? Een dergelijk antwoord in 351: „dat's hem lustigh op sijn hooft eraeckt?"

1892. Tot het heiliedje — dat in de door N. en K. bewaarde en door K. ook verklaarde oude lezing (*Mieuwe*) inderdaad begrijpelijk is geworden voor wie in Amsterdam dikwijls de meeuwen de dukdalven of andere palen heeft zien gebruiken als rustpunten, waarop zij dan ook de sporen van hun verblijf achterlaten — zullen toch zeker ook de woorden *volle wagens op* (d. i. omhoog op den dijk?) behooren, die dan ook cursief gedrukt dienen te worden: er worden palen geheid en daarna grond „gekrooien".

1910. *Klaasje Vet sijn swager*, dient zeker wel niet opgevat als: K. V., zijn (D. D.'s) zwager, maar als: K. V.'s zwager. Byateris vermeit zich, als alle oude vrouwen (en ook mannen), in haar nauwkeurige kennis van familiebetrekkingen, die zij gaarne, liefst omslachtig, mededeelt; trouwens weer een vaste trek ter karakteriseering (zie sterker staaltjes b. v. Sp. Brab. 1755, Lucelle 479—81). — *bewesen het*, heeft laten ondervinden, heeft aangedaan.

1916. Mag, moet hier niet gelezen worden: „Hoe ist vaer" (een soort van haplographie vóór het volgende „hoe ist"; verg. boven, op 304)? *Hoe vaert* = *hoe vaart het* = *hoe gaat het* (N., V.) lijkt mij in de 17de eeuw ongehoord.

1964—5. *geïnteresseert* [1]), *ghedolleert*, vanouds„ stadhuiswoorden", en als zoodanig den notaris in den mond gelegd (verg. boven, op 183); het laatste in de 16de eeuw [2]) nog algemeen,

1) *Interessant* ken ik eerj in den zin van: inhalig (in nauw verband met de hier bedoelde bet.: schade doen), dan in dien van: indringerig, astrant (V.).

2) *Doleantie* is allicht nog ouder dan het daaruit geabstraheerde *doleeren*; althans alleen het eerste wordt bij Kiliaan vermeld.

geenszins alleen met betrekking tot de kerk gebruikelijk (zie b. v. „De doleantie van een deel der burgerij van Amsterdam tegen den Magistraat der stad in 1564 en 1565", door Brouwer Ancher en Breen uitgegeven in de Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXIV (1903) 59—200), en eerst in 't laatst der 19de eeuw, evenals vele andere zestiendeeuwsche woorden, door Dr. A. Kuyper weer opgerakeld voor uitsluitend kerkelijk gebruik en daardoor nu min of meer behoorende tot „de tale Kanaäns".

1966. *inde Hooren*, zeker wel: de hoorn des overvloeds, als uithangteeken gebruikt; al vind ik dezen, tot mijn verwondering, in den overvloed van uithangteekens in het boek van Van Lennep en Ter Gouw niet vermeld.

2005 vlgg. In dit tooneel, aan 't eind van 't stuk, treden voor 't eerst vier nieuwe personen, schuldeischers van J., op, samen een dergelijke groep vormende als in de eerste bedrijven de twee „Ionghens", de drie „Patriotten", de twee „Snollen" en de drie „Spinsters". Een van hen is *Otje Dickmuyl*, „de Schilder", in wien Ten Brink gemeend heeft den schilder-dichter Bredero zelf te mogen herkennen [1]), evenals schilders immers vaak in eene of andere bijfiguur hunner stukken zich zelf hebben afgebeeld; en inderdaad zou de naam *Dickmuyl* niet kwalijk passen bij het bekende, in het Bredero-album van Oud-Holland (1885) gereproduceerde portret, met de dikke, vleezige lippen. Mag men dan in Otjes aandeel in de verzen 2014—49 een zelfportret in woorden, een karakteristiek van en door den schilder-dichter, in 2050—65 een kleinen inventaris van zijne eigene schilderijenverzameling, of althans een karakteristiek van zijn smaak, en ten slotte in de in het volgende tooneel aan den dag gelegde bezorgdheid over de betaling zijner verkochte schilderijen (2077—2171) een stukje van B.'s eigen levensgevallen zien?

Een ander is „Balich, een Tinnegieter". Nu is echter, zooveel ik weet, deze naam alleen bekend als de Westfriesche vorm

1) G. A. Brederoo [1] 502 (= [2] III 244).

van den ons uit Vondel's Gijsbrecht welbekenden vrouwennaam *Badeloch* (of *-loge*), die trouwens in de ME. zoowel te Amsterdam en in Noord-Holland als ook elders voorkwam [1]). Hoe kwam B. er dan toe dien naam hier aan een man toe te kennen? Alleen door verwarring met den hem meer bekenden, ook Westfrieschen mansnaam *Walich* [2])? In allen gevalle zal hij bedoeld hebben dezen tinnegieter als Westfries te „localiseeren". En is ook de naam van „Iasper, de Goutsmit" [3]), in dezen vorm, misschien vooral in West-Friesland gewoon geweest? [4]) Nu wordt Balich door Otje, in ruil voor een vermanende zinspeling van den eerste op Otjes „geestig-beestig" (verg. 263—4) leven, ironisch „heylich" (d. i. schijnheilig), „een fijne [5]) Priester", „half salich" (d. i. dronken: zie Ned. Wdb. V 1641) genoemd, iemand „van 't ninne-nijptsche geloof", die „gaat me (*mee*) wel inde kerck, daarmen de heyligen met hoepen

1) B. v. Balich Occo Pompeiusdr., 1510—74; zie den Catal. d. Hist. Tentoonst. Amsterdam 1925, n°. 76, en verder Boekenoogen, Zaansche Volkstaal XCIII; Mansion in Versl. d. Vl. Acad. 1924, 410; Förstemann, Altd. Namenbuch [2] I 229; ook Rein. II 832?

2) Winkler, Friesche Naamlijst 423.

3) „Dat Jasper behanger is en geen goudsmid, zooals in het stuk zelf staat, blijkt uit hetgeen hij aan Jerolimo verhuurd heeft" zegt V. XIII. Maar zooveel ik weet, was het „vak" van behanger in de 17de eeuw nog onbekend: plakbehangsels zijn van veel lateren tijd, tapijtbehangsels waren een uitzondering, tapijten althans niet gewoon, en te stoffeeren viel er aan de witte muren ook weinig. Tenzij men mocht aannemen dat goudsmeden ook wel goudleer verkochten, wat vreemd schijnt — maar er zijn wel meer, en nog vreemder, samenkoppelingen van ambachten in de gilden geweest: zie b.v. S. Muller Fz., Schetsen uit de ME. I 112 vlgg. —, moeten wij gissen dat Jasper bij dit „verhuren" van tapijten en goudleer „buiten zijn boekje is gegaan", niet dat hij tot de „behangers" (een onbekend genus) behoorde.

4) *Jasper* < *Gasper* < *Caspar*; verg. *Jisp* < *Gisp, Jelis, Jilles* < *Gelis, Gielis, Gillis* < *Aegidius, Joris* < *Georgius;* zie Ned. Wdb. VII 233, Boekenoogen XXXVIII en 86, De Vries, Westfri. Woorden 77. Maar ook in Vlaanderen komt *Jaspaard* voor (Ned. Wdb.).

5) *Fijn* hier immers reeds in de bekende bijzondere bet.: (uiterlijk) uitermate godsdienstig, die toch ook reeds te vinden is in den „fijnen broeder Abacuc" van Stalpart van der Wielen's Roomsche Reys (1624), al staat het hier, in Roomschen mond, gelijk met: ketter. Maar dan kan de meening van Kromsigt, W. Schortinghuis 14, dat deze benaming pas dagteekent van de „nadere reformatie", kwalijk juist zijn; immers Lodensteyn, de vader dier beweging, werd pas in 1620 geboren. Juist kan echter blijven zijne meening dat de benaming — een in eerenaam verkeerde schimpnaam — ontleend is aan Klaagl. IV 1—2. Zie verder Ned. Wdb. III [3] 4465.

bijnt", en die wel weet „waar is het beste smockelbier [1]) in de stadt". En evenals Balich heet dan Jasper in alle kleine, obscure, goedkoope kroegjes „in slopjes en steechjes" welbekend en thuis te zijn (2026—37). Is dit samentreffen van de karakteristiek dezer twee personen met hunne Noordhollandsch-Westfriesche namen geheel toevallig, zijn die losweg, zonder verband, bijeengebracht? Of heeft B. hier soms de geheime bedoeling, deze beide drinkebroers, die gezegd worden „de kat in donker te knijpen", te kenschetsen als Westfriesche („Waterlandsche") M e n n i s t e n? En is het al dan niet toevallig dat ook in Asselijn's Jan Klaaz. een *Jan Jaspersen* optreedt, die, evenals zijn vrouw *Diwertje* [2]) *Gerbrants*, als *Reinier Adriaense* en diens „gunstelingen", *Tjerk Hendrikxe* en *Stoffel Thysen*, kennelijk als te Amsterdam gevestigde, reeds aan hun naam als zoodanig te herkennen, Waterlandsche Mennisten bedoeld zijn [3])? Zou dus B. niet bedoeld kunnen hebben, tegenover Otje (d. i. zich zelf) en Joost, beiden goedronde, hunne gebreken niet verbloemende drinkebroers, Balich en Jasper te schilderen als achterbaksche, schijnheilige, „fijne" Mennisten, als waarvan Starter [4]) het vrouwelijke type zoo geestig geschetst heeft in zijn Menniste Vrijagie? Is dan ook soms het herhaalde *ist niet so* in Balichs en Jaspers mond (2010, 2013) een dergelijke stoplap, als 't ware een voorlooper van het *so so* van Asselijn's Reinier Adriaanse? [5]) Dat zulke geheime zonden en ondeugden den Doopsgezinden in de 17de eeuw telkens werden aange-

---

1) Indien men dit met Stoett (Tschr. XXVII 244) mag vergelijken met *zoenwater* in Van Heemskerck's Arcadia.

2) Wederom een in Noord-Holland vanouds zeer gebruikelijke vrouwennaam (Boekenoogen XCIII).

3) Zie Buitenrust Hettema, Inl. op J. Cl. XXXII—XXXVII e. e.

4) „Jasper Jans Minnepijn" (Starter 478) is echter zeker geen femelend liedje!

5) Asselijn zal zeker Bredero meer dan eens gelezen, zijn werk zeer goed gekend hebben. De door Jan Klaaz. gebruikte list is b.v. geheel dezelfde als die Writsaart in het Moortje te baat neemt om tot zijn doel te geraken (zie Moortje 1090 vlgg.). Dit kan trouwens ook wel een oud, van mond tot mond gegaan, overal „gelocaliseerd" verhaal zijn; een dergelijk geval wordt althans reeds in de 12de eeuw gevonden, in de elegiecomedie Alda van Willem van Blois (zie Creizenach, Gesch. d. neu. Dramas I² 26—8).

wreven is welbekend; zie o. a. Ned. Wdb. IX 540—1, III 1657 en het daar aangehaalde, vooral C. N. Wijbrands' breedvoerige studie over „Het Menniste Zusje" (in Jaarverslag v. h. Kon. Oudheidk. Genootsch. 1913). Ook elders spreekt B. over de „Doopers", o. a. Sp. Brab. 1315, Moortje 2594—9. Dat hij ze waarschijnlijk, evenals later Asselijn en vele anderen, over één kam schoor met de „Bruinisten" [1]) (Brownisten), Puriteinen (verg. Hooft, War. 1011), Kwakers en andere dissenters, is vooral bij Bredero, uit een orthodox Gereformeerd gezin gesproten, waarlijk niet te verwonderen. Of... is dit alles louter toeval en zinsbedrog, zoek ik te veel „archs" in B.'s woorden?

2036. *Arm*: aldus, *de(n) arm* of *de narm*, heetten te Amsterdam vanouds de bochten aan de noordzijde van de Warmoesstraat (Oude Zijde) en Nieuwendijk (Nieuwe Zijde) — de oude dijken aan weerszijden van de haven —, en daarnaar de stegen of straten, die op zulk een bocht uitkwamen; zie Ter Gouw, Amsterd. Straatnamen 114; Van Gelder, Amsterd. Straatnamen 6; Visscher, Brabb. 23 (Quicken II 5). Hier, nabij de Sint-Jacobsstraat en de Kolk, is de Nieuwezijds-Arm bedoeld. Ook te Leiden is een *Narmstraat* (waar in zulk een *arm* of bocht is). Doch de *Romeinsarmsteeg* te Amsterdam schijnt een anderen oorsprong te hebben (Van Gelder, a. w. 119).

2037. *de Nieuwe Stadt*: hiermede zal B. bedoeld hebben — al heet zijn stuk omstreeks 1570 te spelen — de wijken, ontstaan door de groote uitbreiding van 1612 (misschien ook reeds de kleinere van 1585 en 1593 buiten den Singel, den Kloveniersburgwal enz.), welke wijken in 1618 zeker nog aldus genoemd werden.

2061, 2067. *gedaen*, geleverd, verschaft; verg. mnl. *doen*, geven.

2127. Mag, moet men hier niet lezen: *hoort wel* (of een

1) Kalff's losse gissing (Vondel's Leven 11, noot 1), dat Bredero in vs. 1314 met „Jan Bruynen neus" op dezen zou gedoeld hebben, vindt oogenschijnlijk een geringen steun in het gewag van „Benist, Papist, Arminiaens of Geus" in vs. 1315; doch wordt, gelijk V. t. a. p. opmerkt, zéér hachelijk door het eveneens voorkomen der uitdrukking in B.'s St. Ridder 1419, in gansch ander verband. De uitdrukking schijnt nu hierboven, blz. 237, in hoofdzaak verklaard.

ander eenlettergrepig woord) *toe*? Immers hier houden de verzen den geregelden pas van 12 of 13 lettergrepen; zij 't ook niet altijd met overeenstemmend vers- en woordaccent, en met enkele bij het lezen vanzelf gecorrigeerde vrijheden, als b.v. 2059 *Herc(u)les* (of *d(en) Wachthondt)*, 2129 *toeb(e)hoorden*, 2185 *mild(e)lijcke*, 2187 *Want (i)ck heb* enz. Behalve in de lange schilderende alleenspraken tracht B. inderdaad meestal verzen van 12 of 13 lettergrepen te schrijven; maar telkens raakt hij „uit den pas"; zie b.v. 2055—64 (× 2065—6), 2067—91 (× 2092): een nog maar half gedresseerd paard! Soms komen er ook enkele heel korte regels tusschen in, als b.v. Sp. Brab. 319—20, 338—41, Lucelle 426—7, 432—5, 444—5, 515—9; Koe 380—3, 504—9; veelal bevatten deze spreekwoorden, niet of weinig gewijzigd. Mag men nu aannemen dat waar, zooals hier, een regel stellig een lettergreep te weinig heeft, niet B., maar de slordige drukker weer de schuldige is geweest? — Dezelfde vraag rijst aan het slot, in 2223, den „regel", het „woord", waarop het spel gebouwd is: „Al siet men (oock?) de luy, men kentse daarom niet" (op den titel ontbreekt ook *daarom*).

2219, 2221. (*nu*) *ick magh* (*gaan*) enz.: ik kan nu wel —, ik moet nu maar eens — enz., als uitkomst eener inwendige overweging; een in de kluchten, vooral bij het „binnen" (= af) gaan van een „personagie" zeer gewone, maar in de uitgaven, en ook in Ned. Wdb. IX 1001—6, niet vermelde en verklaarde wending (zie b.v. 411, 1964 (?), Koe 225; Coster, Teeuwis 509, Tiisken 1695; Hooft, War. 398), waarin *mogen* als modaal hulpww. eene bet. heeft, tusschen: kunnen en: moeten in staande.

Oestgeest, Juni 1925. J. W. MULLER.

NASCHRIFT.

Bij blz. 286—7. Vs. 366 heeft V. niet, naar alle, blz. 286 genoemde edd., en ook die van 1621, aan Floris, maar aan Thomas toegewezen, blijkbaar omdat deze in 367 inderdaad beantwoord, althans aangesproken wordt. Wie heeft in deze eindelooze persoonsverwisseling of -verwarring gelijk? — Zoo wordt ook 1320 volgens alle (?) oude uitgaven door Iut Ians gesproken, maar door N., met Verwijs, aan Trijn Snaps toebedeeld.

Bij blz. 295. Wat de namen der 3 Patriotten betreft, wil ik er nog even met nadruk op wijzen, dat — in tegenstelling met verreweg de meeste, zoo niet alle andere namen in B.'s spelen: hetzij romantisch-heroïsche (als *Rodderick*, *Palmariin*, *Brandemant*, *Florendus*, *Kloridon*), òf doodgewone voor- en vadersnamen (als *Trijn Ians*, *Floris Harmensz*, *Joosje*, *Mieuwes*), òf wel typische namen (als *Jerolimo*, *Rodrigo, Robbeknol*, *Gierige Geraart*, *Ritsart*, *Roemert*, *Amoreusje*, *Pannetje Vet*, en de boven, 305—7, besproken Westfriesche) — deze drie de eenige werkelijk bestaande of althans „reëele" geslachtsnamen zijn; waarbij dus het vermoeden van niet-toevalligheid, van een bepaalde bedoeling geenszins uit de lucht gegrepen is.

Bij blz. 305. Misschien is 't niet overbodig hier nog eens de aandacht te vestigen op de ons bevreemdende voorkeur, door Bredero, den grootsten schilder met woorden van ons volksleven, aan den dag gelegd voor schilders, die men zou meenen dat ver van zijn realisme afstonden. Niet alleen dat hij hier, naast den althans later ook italianiseerenden Lucas van Leyden [1]), Albert Durer en Holbein, nog den Italiaan

1) Zie Hoogewerff, Nederlandsche Schilders in Italië in de XVIe eeuw, 182—5.

Baccio Bandinelli en den Haarlemschen Maarten van Heemskerk [1]) noemt; ook elders vinden wij hem in soortgelijk gezelschap. Hij is als schilder een leerling van Francesco Badens, „den Italiaenschen schilder" [2]), die B.'s vader een stukje van Seb. Vrancx beloofd heeft [3]); hij vertaalt verzen van Horatius, door Otto Vaenius [4]) toegevoegd aan zijne Emblemata; hij is blijkbaar thuis in den Haarlemschen kring van Van Mander, wiens leven hij ook waarschijnlijk beschrijft; hij gaat de begrafenis van Goltzius [5]) te Haarlem [6]) bijwonen: allen „Romanisten"! Hij heeft dan ook, al is (helaas) geen enkel schilderij van hem bewaard, althans bekend, blijkbaar zelf in dien trant geschilderd [7]). Zonderling zelfbedrog of gemis aan zelfkennis; hetzelfde trouwens, dat hem naar een stuk van Terentius ter verduitsching deed grijpen!

J. W. M.

---

1) Zie a. w. 195—203.
2) Zie de noot bij III 145, en Hoogewerff, a. w. 184, 218.
3) III 145.
4) III 100; Hoogewerff, a. w. 132—4.
5) III 133 en Schepers in De nieuwe Gids 1924, II 150—63.
6) Waar B. van Amsterdam uit blijkbaar dikwijls kwam; zie behalve 't bekende „Haerlemsche drooghe harten nu" (III 289), den eerlijken brief (III 124) en Sp. Brab. 798—817 (waarbij wij onwillekeurig aan Quintijn's Holl. Lys en Brab. Bely denken) enz.; ook Schepers in De nieuwe Gids 1924, I 744.
7) Ten Brink, G. A. Bredero[2] II 29—30, 45—8; Hoogewerff, a. w. 184. Zie echter zijn eigen bekentenis, III 128, vs. 54—6 („mijn eygen saecken roepen My tot de schilder-kunst, en die tot soet gewin. De rymery brengt lust en wat hooft-kennis in": de eerste is een broodkunst, de tweede ligt hem na aan 't hart!); doch ook Schepers t. l. a. p.

DE VORM KYN(T)S BIJ BREDERO.

In Bredero's werken komt enige malen het woord *kijnts* (*kijns*) voor, dat door Moltzer (aant. bij *Het Moortje*, vs. 2609) en Nauta, *Taalkundige aanteekeningen op de werken van G. A. Bredero* § 62, verklaard wordt als meervoud van kind. Te Winkel zegt, *Klucht vande Koe* 200: „*kijnts* — liefkoozende vorm van *kind* door achtervoeging van den ouden verkleiningsuitgang *s*".

Plaatsen waar men het woord aantreft, geeft Nauta in § 62 van zijn dissertatie, die handelt over meervoudsvormen van substantiva, die de aandacht verdienen; hij noemt *Werken* I, 110, 232, 242, 274, 284; II, 215 [1]). Daarbij zijn te voegen I, 219; III, 241 (*kijns*: *mijns*) en II, 197, d. i. *Spaansche Brabander*, vs. 1298, waar druk B en D *kijnts*, A en H *kijnt* hebben [2]). Mij zijn dus 9 voorbeelden bekend; misschien komen er in oude drukken van Bredero's werken, nog andere voor; uit andere schrijvers ken ik geen voorbeelden van het woord *kijnts*.

Van belang is al dadelik op te merken, dat de vorm alleen voorkomt als vokatief. Men vindt overigens bij Bredero de gewone meervoudsvormen *kyeren* en *kinderen* (*kinder*, bv. III 51, in rijm), en als singularis *kint* (*kijnt*), ook wel in de vokatief. Juist het feit dat *kijnts* alleen in de vokatief voorkomt, is de oorzaak, dat Moltzer en Nauta er een pluralis in hebben kunnen zien, maar het kan ons meteen de weg wijzen om tot de juiste opvatting te komen.

---

1) Als grondslag voor zijn onderzoekingen gebruikte hij de uitgave van Bredero's werken, bij Gebr. Binger verschenen. — De vormen *nichts* en *petemoeys*, I 325, die Nauta onder de pluralia op *s* opneemt, zijn genitieven.

2) Vergelijk Unger's bekende *Bibliographie* van Bredero's werken.

Moortje, vs. 2609, zegt de oude Geertruy, sprekend tegen Frederyck, bij wiens ouders zij Minnemoer is geweest:

..... *heer kyns, ick hebtje vaar so dick vertelt.*

Bij dit *kyns* tekent Moltzer aan: verg. ons „jongens" in „jongens, ik ben zoo blij" enz. Een vokatief pluraal *jongens*, gebruikt als tussenwerpsel, buiten enig verband met de toegesprokene, dus ook in de aanspraak tegen één persoon, wordt in de tegenwoordige taal veel gebruikt; vergelijk in eenzelfde gebruik *mensen* (*alle mensen*); *mensen kinderen*; *kinderen mensen* (*kinderen* alleen ook?) Maar duidelike voorbeelden uit 17de-eeuwse taal ken ik niet [1]); wel wordt een vokatief *kyeren* dikwijls in zeer ruime betekenis gebruikt, maar toch, naar ik meen, altijd zò, dat hij gericht is tegen een aantal toehoorders. Men kan er nu verder tegenover Moltzer op wijzen, dat Geertruy enige malen Frederyck aanspreekt met *kynt* (vs. 2584, 2594), dat de varianten in *Sp. Brab.* 1298 en 1797 (= *Werken* II, 215) in plaats van *kynts kynt* hebben, dat ook *Griane* 2603 voorkomt *Heer kynt* als aanspraak van Bouwen tegen Nel [2]), maar dat neemt niet weg, dat het in de meeste gevallen moeilik wordt om positief te bewijzen, dat Bredero met *kynts* een direkte aanspraak tegen één persoon en niet een tot tussenwerpsel zonder veel betekenis, zonder apostropherende kracht afgesleten vokatief pluralis heeft bedoeld. Gewrongen wordt de tekstverklaring bij de laatste opvatting gewoonlik wel; de situatie wordt geweld aangedaan, wel heel duidelik in een tweetal plaatsen, die ik hier wil behandelen.

Griane, vs. 19, spreekt Bouwen-lang-lijf, die allerlei grapjes maakt over en tegen het publiek, een meisje onder de toeschouwers aldus aan:

---

1) De voorbeelden, in het *Ndl. Wdb.* VII, 375 i. v. *jongens* genoemd, gaan niet verder terug dan de 19de eeuw; vgl. *messieurs* in *Symen sonder Soeticheydt* 319.

2) Ik merk in 't voorbijgaan op dat de druk van 1616 niet heeft: *Heer kijnt hoe legh ghy en baert*, zoals in de uitgave bij gebr. Binger verschenen, en ook bij Knuttel staat, maar *gy* (vgl. mijn artikel over *De Ontwikkelingsgang der Hollandse Voornaamwoorden je en jij* in *Tijdschr.* 43, blz. 81 vlg.).

— Wel Mooses ay doe Dayvels dier! ick moet wat by [jou komen quaesten:
— Ja *kynts*, ick souwt iouw wel kuenen ofsien met drie [haesten [1]).

Dit *kynts*, dat tussen twee direkte aanduidingen (*jou* — *iouw*) instaat, op te vatten als een vokatief „in de ruimte", een nietszeggend tussenwerpsel, gaat toch wel heel bezwaarlik. Dit moet wel een direkte aanspraak tot het meisje zijn.

In de *Tweespraeck tusschen Jaep Jans ende Fijtje Floris* (*Werken* III, 241) zegt J. vs. 25:

Men souwer seper op verlieven.
Fijtje. 't Is de warret: Maer neen *kijns*,
Ick heb veer de outste brieven.

Dit *kijns* (in rijm op *mijns*) slaat, zou ik zeggen, zonder twijfel op Jaep Jans. Ook op de overige 6 plaatsen is de voor de hand liggende opvatting, dat *kynts* een rechtstreekse aanspraak is tot één bepaalde persoon.

De *s* in *kynts* is dus geen meervouds-*s*. Moet men dan met Te Winkel hier een oude verkleiningsuitgang aannemen? Daartegen rijst onmiddellik hetzelfde bezwaar, dat tegen de verklaring van Moltzer-Nauta was aan te voeren: waarom komt dan de vorm *alleen* in de vokatief voor, waarom alleen maar bij Bredero? Verder, duidelike voorbeelden van een verkleiningsuitgang *s* schijnen er niet te zijn. Volgens W. de Vries behoeft geen diminutief-suffix (*e*)*s* te worden aangenomen (*Tijdschrift* 43, 121): *loeres*, *lobbes*, *dreumes* bewijzen geen oud *s*-suffix in min of meer diminuerende funktie. In *moes*, (*vaas*), *Toos*, *Mies* enz. vermoedt hij „recente grillige vorming". Dat wil dus zeggen: een verklaring is hier (vooralsnog) niet

1) Knuttel tekent bij deze plaats aan: „*ofsien*, t. w. het kweesten". Dit schijnt mij minder juist; (*e*)*t* van *souwt* heeft geen betrekking op *quaesten*. Bouwen bedoelt hetzelfde wat de boer in Barons *Klucht van Kees Louwen* bedoelt, als de barbier hem zegt, dat hij al de Meisjes van Oestgeest „wild" zal maken en daarna vraagt: „en alsje wilt bent, wat raet dan?" „Wat raet dan?" zegt de boer; „roept dan maer mijn, *ick selse met drie haesten wel gestilt maecken*" (Van Moerk. 478).

mogelik [1]). Moeten we ons nu bij *kynts* tevreden stellen met dit negatieve resultaat: de *s* is geen meervouds-*s* en (waarschijnlik) niet een suffix met diminuerende of verwante functie?

Er zijn, zoals bleek, gegronde bezwaren om hier in de *s* een toegevoegd formans te zien. Het feit, dat het woord *kynts* uitsluitend in de vokatief, dus onder bepaalde accentcondities, voorkomt, gaf mij aanleiding om de verklaring in een andere richting te zoeken. Die verklaring moge dan hier, onder het nodige voorbehoud, volgen. We kunnen hier m. i. te doen hebben met een fonetiese ontwikkeling; misschien mag men spreken van een klankverschuivingstendens, altans het resultaat is hetzelfde als bij de bekende klankverschuivingsprosessen. Ook hiertegen is natuurlik aanstonds als bezwaar aan te voeren, dat noch bij Bredero, noch elders in onze dialekten duidelike bewijzen van een dergelike tendens zijn aan te voeren. Ik heb — uit vroegere taal altans — geen materiaal, dat met volkomen zekerheid die tendens bewijst. Maar dat we — eens aangenomen dat die neiging in 't Hollands der 17de eeuw onder bepaalde kondities bestond — ze in de eerste plaats bij Bredero uitgedrukt zullen vinden, is alleszins te begrijpen. Ik wijs o. a. op de *Voor-Reden* tot zijn *Geestich-Liedt-Boecxken*, waarin hij verzekert de oude „Aemsteldamsche en Waterlandsche Taal" in zijn gedichten zo getrouw te zijn nagekomen, „als onse (*doch te luttel*) letteren toelieten". Die taal wilde hij niet gestoord noch verkort zien „in haer eygenschap van uytspraac".

Bredero kan dus in zijn Amsterdams achter het woord *kynt* een spiranties geluid hebben gehoord [2]), als het onder rhetories accent lag, is mijn veronderstelling. Waarom alleen bij *kynt*?

---

1) Ik wijs nog op *paps* (*papsie* naast *pappie*), *hap* en *haps* (subst. en interjektie), *mop* en *mops*, *bip* en *bips* (kindertaal); op de tussenwerpsels *hups* naast *hup* (de eerste vorm reeds in de 17de eeuw), *bom*(*s*), *wip*(*s*), enz. In Van de Venne's *Tafereel van de Belacchende Werelt* vindt men blz. 20: Soet, wat meenje, wordje mal? *Wats!* ten heyt noch slot noch val; dezelfde interjektie op blz. 10. Is dit een bijvorm van *wat*? Men zou 't wel denken; maar blz. 29, 69, 249 vindt men het tussenwerpsel *hats*; wat is dat voor vorm? *God* > *Gad* > *hat* > *hats*.

2) Dat dit een *s* was, of altans heel dicht bij *s* lag, bewijst het rijm *kijns*: *mijns*?

Een soortgelijke vraag kan men bij elke sporadiese klankovergang stellen. Waarom heeft *get* (uit God) zich in het Amsterdams der 17de eeuw soms ontwikkeld tot *het* [1]) en waarom nooit *goed* tot *hoed*? Het is dikwijls ondoenlik bij een proses van klankontwikkeling alle faktoren te onderscheiden en te benoemen, die daarbij een rol hebben gespeeld. Als de vokatief *kynt* door een bizondere wijze van accentuatie tot *kynts* is geworden, dan is daarmee niet gezegd, dat hier alleen expiratiedruk een rol speelt. Opvallend is soms het gebruik van *kynts* bij Bredero; Vriese Giertje bijv., de waardin in de *Klucht vande Koe* spreekt er de *Optrecker* mee aan (vs. 200). Deze ons vreemde gevoelswaarde van het woord kan gepaard hebben gegaan met een eigenaardige intonatie, een wijze van uitspraak, die de klankontwikkeling van *t* (over *th*) naar *ts* begunstigde [2]). Bij dergelike overgangen is ook de omgeving van de konsonant van invloed; er is meen ik reden te veronderstellen dat de nasaal hier bevorderend werkte (zie beneden). Dit alles in aanmerking genomen is het misschien niet zo vreemd dat alleen de vokatief *kynt* soms deze overgang van *t* > *ts* vertoont. In 't algemeen gesproken kan de neiging tot deze overgang nooit sterk geweest zijn in Bredero's dialekt; dan moesten we daarvan, vooral in de Amsterdamse kluchten van de 17de eeuw, sporen vinden. Hoewel — ook in onze tegenwoordige taal bestaat de tendens, die bij *kynts* kan gewerkt hebben, maar in de geschreven taal, ook in dialekttaal, komt ze niet aan den dag, voorzover ik weet. Het is de foneticus, die ze waarneemt, de spreker zelf zal, stellig zolang het bij een neiging, een tendens blijft, zich niet bewust zijn, dat hij de eerste stappen zet op een weg, die tot klankverschuiving voert.

---

1) Vgl. *Tijdschrift* XLIV, blz. 230.

2) De verhouding tussen de interjekties *ja* en *tja* wordt natuurlik niet volledig, niet juist weergegeven, als men zegt: *tja* heeft zich uit *ja* ontwikkeld door verhoogde expiratiedruk. Niet elk *ja* kan *tja* worden; alleen het *ja* met een bepaalde kleur, welke kleur weer in een bizondere accentuatie, een eigenaardig gevoelsaccent, voor den dag komt, en deze intonatie speelt haar rol bij de klankontwikkeling *t* > *tj*; vgl. ook *tjonge-tjonge*; *tjeetje-tjeetje!*

„Bij stijgend akcent” zegt Van Ginneken in een bespreking van H. Logeman's *Tenuis en Media* (*Nieuwe Taalgids* V, 48), „wordt de eindtenuis in het Nederlandsch dikwijls geaspireerd [1]) (soms zelf geaffriceerd voeg ik erbij: Ik heb namelijk reeds bij minstens 5 personen uit verschillende streken van het land *heel duidelijk en dikwijls een ts gehoord in plaats van de t aan het woordeinde, meest of althans het duidelijkst onder rhetorisch accent*” (kursivering van mij, V.). Men ziet dat deze waarneming in verband met mijn hypothese van belang is. Ik zelf meen dat vooral Groningers een *th* (de zogenaamde „natte” *t*) of *ts* laten horen.

Verder is mij omtrent deze neiging in onze dialekten helaas niets bekend. Wat de Zuidnederlandse tongvallen betreft, daarvan bezitten we nu nauwkeurig-foneties weergegeven proeven in de bekende uitgave van Frings-Vandenheuvel. En toevallig is onder de veertig zinnen van Wenker, die in 56 dialekten worden gegeven, één, zin 14, waarin de vokatief *kind* voorkomt (*mijn lief kind, blijf* enz.). Die vindt men in sommige dier dialekten weergegeven met een spirant achter de *t*; de volgende vormen noteerde ik: *keintš*, *keintχ*, *kintš*, *kentš*, *kintχ*, *kintj* (variant), *kintχ*, *kintj* (unbetont *kint*!) en *kinþ*, respectievelik in de dialekten van Maeseyck, Leuth a. d. Maas, Bree, Hasselt, Halle, Sinte-Cathelyne-Lombeek, Aalst, Geertsbergen, en Moescroen [2]). In dit laatste dialekt (Westvlaams) ziet men een verschuivingsproses in volle gang, dat in hoofdzaak *t* (en *d*) aantast, een enkele maal ook *p* en *k*. In de andere is de tendens veel minder sterk, in sommige is 't een sporadies verschijnsel [3]). Ik acht mij niet bevoegd de kondities na te gaan,

1) Deze voorzin haalt V. G. uit Logeman's studie aan.

2) Verschillende diakritiese tekens, die voor mijn doel niet van belang zijn, heb ik hier weggelaten; voor hem die het wezen en het verloop dezer fonetiese ontwikkeling bestudeert, zullen ze wel haar betekenis hebben. — In een aantal dialektproeven is *kind* weergegeven door de verkleinvorm.

3) Voor alle de naam klankverschuivingsproses te gebruiken is niet zonder bedenking. Ik koos die naam, lettend op 't *resultaat* der ontwikkeling. Maar de *beweging* van 't foneem zal in vele der gevallen, hierboven genoemd, wel haar grond vinden in mouillering.

die hier dit proses begunstigen; in het verband van dit artiekeltje zou dat ook te ver voeren. Alleen moet ik er op wijzen, dat een vrij groot aantal voorbeelden te vinden zijn bij de kombinatie *nt*, wat natuurlik voor mijn veronderstelling van belang is. In het dialekt van Maeseyck noteerde ik als *enige* voorbeelden van spirantontwikkeling *wentχer* (= winter), *keintš* en *felš* (*feltš* = veld); in dat van Hasselt *kentš*.

Het komt mij dus op grond van dit alles mogelik voor, dat onder bepaalde accentkondities het woord *kynt* zich in het Amsterdams van de 17de eeuw heeft kunnen ontwikkelen tot *kynts* (*kyns*), dat altans in de mond van sommigen hier achter de *t* een spiranties geluid ontstond, dat aan het nauw luisterend oor van Bredero niet ontsnapt is. Ik heb wat uitvoerig bij het geval stilgestaan, omdat het mij voorkomt, dat bij opzettelik onderzoek — ook in de taal van het verleden — nog wel gelijksoortige ontwikkelingen, die aan eenzelfde neiging haar ontstaan danken, zullen zijn aan te wijzen.

Amsterdam. A. A. VERDENIUS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

133. ANGENIET VS. 1125—1128.

Deze regels luiden als volgt:

Kloridon ghy mint, ghy vryt, en ghy ontvryt
U selven, want ghy selfs u meeste vyant zijt,
Door dien ghy offert op het schoonste van u jaren
An een onseker mensch u seker qualyck varen.

Dr. R. A. Kollewijn verklaard den laatste regel aldus (De werken van G. A. Bredero volledige uitgave door Prof. dr. J. ten Brink [e. a.] II 393): „Aan een onvertrouwbaar mensch, die stellig uw ongeluk zal zijn".

Volgens deze verklaring behoort *op* bij *offert*, en is *het schoonste van u jaren* datgene wat *op*geofferd wordt. Op zich zelf valt hier wel iets voor te zeggen, maar „u seker qualyck varen" als bijstelling te beschouwen van „een onseker mensch", komt mij toch wel wat gewrongen voor.

Dr. J. A. N. Knuttel geeft in zijne uitgave van G. A. Bredero's volledige Werken eene andere verklaring. Bij *u seker qualyck varen* teekent hij aan: Versta: *het offer brengt van*. Deze verklaring zal wel de juiste zijn, maar dan heeft de dichter zich niet juist uitgedrukt. Immers het *seker qualyck varen* is niet het offer dat gebracht wordt: men kan het offer brengen van zijn leven of van zijn geluk, niet van zijn dood of van zijn ongeluk; de dood of het ongeluk is enkel *het gevolg* van het offer dat men brengt.

C. BAKE.

134. ESTAMINET.

Begin 1919 zond ik aan Dr. Knuttel een kaart met terechtwijzingen en aanvullingen op mijn etymologie van *estaminet* door hem aangehaald in Wdbk. III[c].

Daar hij er in de *Bijvoegsels* geen gebruik van gemaakt heeft, moet ik denken dat ze niet terecht kwam. Ze komt hierop neer:

Estaminet is een Waalsch-Bourgondisch woord, met *-etum* afgel. van *(e)stamon* = stijl, staak, schoor, zelf uit Germ. *stam*. Het is de zaal met stijlen achter de schenkplaats. Die zaal is voor den zittenden klant, de schenkplaats voor den gaanden en komenden man. Deze etymologie en de Fr. uitdrukking *pilier d'estaminet* = herbergklant, illustreeren dus elkander uitstekend.

J. VERCOULLIE.

---

135. LIJKWADE.

Tot mijn verwondering vond ik het bekende vers van Ledeganck: *en was het niet die wang met lijkwade overtogen* te midden van de voorbeelden in dit artikel van het Wdbk. Het is toch duidelijk dat *lijkwade* hier niet = doodkleed; want 1. uit den samenhang blijkt dat het aangezicht bloot is; 2. uit de afwezigheid van 't lidw. blijkt dat *lijkwade* hier niet een voorwerpsnaam maar een stofnaam is.

Ledeganck heeft zich stellig misschreven voor *lijkwaas*, bedoelende *lividité cadavérique:* die kleur geeft soms den indruk van een beginnende schimmel.

Dit vers had dus de stof moeten uitmaken van een nota aan 't slot van 't artikel.

J. VERCOULLIE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1924.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 79. Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

INHOUD.

Bij den uitgever dezes zijn vanwege de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden
de volgende werken uitgegeven.

(**Voor de gewone leden der Maatschappij gelden verminderde prijzen**).

Seghelijn van Jherusalem. Uitg. door J. Verdam . . . . *f* 3.50
Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van *Die Rose* door E. Verwijs. „ 1.10
Leven van Sinte Lutgart. IIde en IIIde boek. Uitg. door F. van Veerdeghem „ 5.—
Die Spiegel der Sonden. Uitg. d. J. Verdam. 2 dln. . . . . . . „ 7.25
De Reis van Jan van Mandeville. Uitg. d. N. A. Cramer . . . „ 3.85
Cornelis Everaert, Spelen. Uitg. d. J. W. Muller en L. Scharpé . „ 11.—
Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refereynen. Opnieuw uitgegeven . . . . „ 1.75
Nederlandsche Volksboeken.
I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 1.20
II. Floris ende Blancefleur. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
IV. Historie vanden Reus Gilias. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . . „ 0.45
V. „ van Malegijs. Uitg. d. E. T. Kuiper . . . . „ 3.50
VI. » » Jan van Beverley. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . „ 1.—
VIII. » » Turias ende Floreta. Uitg. d. C. Lecoutere en W. L. de Vreese. „ 1 35
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 0.85
X. Vanden Jongen Jacke. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . . „ 1.20
XI. Historie v. d. verloren Sone. Uitg d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
XII. » v. Christoffel Wagenaer. Uitg. d. J. Fritz . . . . . „ 3.—
Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen over Hollant en Vrieslant, in 1494. Uitg. d. R. Fruin. „ 6.—
C. Droste, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van — enz. 3de druk. Met aanteekeningen uitg. d. R. Fruin. 2 dln. „ 9.—
Brieven van en aan Maria van Reigersberch. Uitg. d. H. C. Rogge. „ 3.50
Leven en werken van Jacobus Bellamy, door J. Aleida Nijland „ 12.50
Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1910 verschenen. Bewerkt door L. D. Petit 2 dln. . . . . (1e deel uitv.), 2e deel „ 9.60
Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands (tot op 1865) . . . . „ 1.20
Supplement (tot op 1880) . . . . „ 0.40
Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde. 38 Deelen (Jaargangen). Deel 1—6 en 8—32 per deel *f* 4.—. Deel 33—38 per deel *f* 5.—. Deel 39 e. v. per deel „ 7.50
Register op Deel I—XXV . . . . „ 2.70
K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden e. a. uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl. 1—12 (*A—Overdrach*). Per afl. . . . . „ 1.50
G. van der Schueren, Teuthonista of Duytschlender, in eene nieuwe bewerking uitg. door J. Verdam . . . . „ 8.50
D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika. 2e druk . . . . „ 3.20
E. Wrangel, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap. Vert. d. Mevr. Beets-Damsté *f* 4.70 *Geb.* „ 5.50
C. H. den Hertog, Onvrede in taal- en letterwereld . . . . . . „ 0.35
F. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie . . . . . . „ 0.50

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN VEERTIGSTE DEEL.

Derde en Vierde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1924.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 79. Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIER EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1925.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 79. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN,

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIER EN VEERTIGSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1925.

REDACTIE:

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 79. Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.